خوێندنەوەی مێتافۆر

(کرانەوەیەك بە رووی چەند رایەڵەیەکی رەخنەیی)

PDF4Kurd

خوێندنەوەی مێتافۆر

(کرانەوەیەك بە رووی چەند رایەڵەیەکی رەخنەیی)

ستاری پیرداود

هەولێر- ٢٠١٠

دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی

- **خوێندنەوەی مێتافۆر (کرانەوەیەك بە رووی چەند رایەڵەیەکی رەخنەیی)**
- ئامادەکردنی: ستاری پیرداود
- نەخشەسازی ناوەوە: تەها حسێن
- پیتچنین: عەبدوڵڵا رەحمان
- بەرگ: حەمیدە یوسفی
- ژمارەی سپاردن: (٧٦)
- نرخ: (٣٠٠٠) دینار
- چاپی دووەم : ٢٠١٠
- تیراژ: ٧٥٠ دانە
- چاپخانە: چاپخانەی خانی (دهۆك)

زنجیرەی کتێب (٤٣٦)

هەموو مافێکی بۆ دەزگای موکریانی پارێزراوە

ماڵپەڕ: www.mukiryani.com
ئیمەیل: info@mukiryani.com

ناوەڕۆك

پێشگوتار....... ٩

نیوەی یەکەم (ڕەخنە و خوێندنەوە) ١٥

بونیادی زمان لە نێوان دوالیزمی (بە سیحرکردن) و (بە ئیمپراتۆرییەت بوون)دا ١٧

کولتور وەك کوتلەیەك لە ئایدیۆلۆژیا ٤١

ئەنگێزە سەرەکییەکانی (نیگەرانی خود) و چەمکی (نامۆبوون) لە دیدگای (فرۆید)دا ...٥٧

(سووتانی پەروانە) یا پراکتیزەکردنی چەمکی (عیشق) لە شیعرەکانی (مەحوی)دا ٦٥

تاك ڕەهەندی (میتۆلۆژیا) لە پرۆسەی دینامیکییەتی (میوزیك)دا ٧٥

نیوەی دووەم (خوێندنەوەی دەق) ٨٣

رایەڵەکانی (سیحری فەنتازیا) لە دەقی (زارا)دا ٨٥

(ئیفلیج بوونی خود) لە چیرۆکی (گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان)ی (شێرزاد حەسەن)دا .. ١٠٥

میتامۆرفۆس لە نێوان (وەهم ـ واقیع)دا ١٣٥

خەسانی ئیرۆسییەت لە (نامەکانی ژاکۆن) ی (جەبار جەمال غەریب)دا........ ١٦٣

(خلودییەتی شیعر) لە دیدگای (فروغ فەڕوخزاد)دا........ ١٩٩

نیوەی سێیەم (پاشکۆی دەقەکان) ٢٢١

زارا........ عەبدوڵڵا سەڕاج ٢٢٣

گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان ...... شێرزاد حەسەن ٢٣١

نامەکانی ژاکۆن........ جەبار جەمال غەریب........ ٢٥٣

پێشکەشە بە:

بەو نەوە قەقنەسەی کە هەمیشە لە هەناوی تاریکی و نەبوونەوە دەردەکەوێ، ئەو نەوەیەی کە بەردەوام لە خەمی گۆڕان و بەرخودان و نوێبوونەوە دا هەناسە دەدا، ئەو نەوەیەی کە هەمیشەکۆڵپشتەکانیان پڕیەتی لە نامۆبوون، پرسیار، گومان، ئەو نەوەیەی کە دەیەوێ بە گومانە جوان و فیکرە کراوەکانیەوە سەر لەنوێ، راڤە و تەئویلاتی جیاواز بە چەمك و مەفاهیمەکانی کۆمەڵگە ببەخشێتەوە، بەو نەوەیەی کە بەردەوام لە نێو هەناوی سەرجەم ترادسیۆنە داخراوەکان، لە نیەتی بزاڤ سازیداخۆی هەڵدەگرێتەوە. بۆ ئەوەی لە روانگەیەکی دیکەوە، نییەت و میلۆدیایەکی کراوەتر بە بوون ببەخشێت.

پێشگوتار

خوێندنەوە ئەو مەخلووقە پڕ تاقەیەیە، کە هیچ ساتێ پشوو ناگرێ، هەمیشە بە شوێن چێکردنی کایە ڕەنگاوڕەنگەکانا هەناسە دەدات، لە نێو کوچە و خیابانەکانی تێکستدا وازی هەڵدەگرێتەوە.. وازی لەگەڵ ڕەنگ و مانا پەراوێزخراوەکان، لەگەڵ بەها نەکراوەکان، لەگەڵ سەرجەم ئەو پنت و کایانەی کە لە رووگەیەکی نێو ئەم بوونە تێکچرژاوە وەنەوز دەدەن و لە چاوەڕوانی روئیایەکن، کە نمایان پێبدەن.

هەمیشە ئەو مەخلووقە ویستگەرە، بە تەوسێکی فرە و بە هارمۆنییەتێکی میلۆدیدار، پڕۆسێسە جوانییەکان، چێژەکان، ماناکان، هەناسەکان دەکات و جەستەی خۆی لە نێو رایەڵەکانی زماندا هەڵدەخا و بە شوێن بەرجەستەبوونی مانا هەمەڕەنگ و دیدگا جیاوازەکانا هارمۆنییەتی خۆی هەڵدەگرێتەوە، بەو پێودانگەی کە هەناوی دەق پڕە لە ترس و گومان و نامۆیی. هەربۆیە لەو دیو تەونیەتی دەق دا، دونیاگەلێك باکگراوەند و رایەڵی فەلسەفی و مێتازمانی ئەبستراکت، نزیك لە وەهم و خەون، جەستەی خۆیان بە کراوەیی هەڵخستووە، ئیتر ئەم کراوەییەی دەق وایکردووە، کە دونیایەك روئیا و پێناسی فرە ڕەنگ و جیاواز لەلایەن پڕۆسێسە چێکەرەکان خودی خۆیان هەڵگرنەوە و ڕەنگرێژ بکەن. ئیدی لێرەدا بەدواوە، دوو رووگە و دوو جەستە، پەنجەرە هەمەڕەنگە پڕ مانا و سکێچەکانیان بە رووی یەکترا هەڵدەخەن و دەکەنەوە و پەیوەندییەك دادەمەزرێنن، کە دواجار پەیوەندییەکی یەکدیگیر دێتە نمایش، کە ئەوانیش بریتین لە پەیوەندییە یەکدیگیر و ئاوێتەییەکەی (دەق — خوێنەر)، ئیدی لەوێوە، بە یەکەوە دەست دەکەن بە چنینەوەی تەونیەتی دەق و بە دونیاگەلێك ڕەنگ، سکێچ، مانا، گومان، پرس، لەززەت.. بارگاوی دەکەن و ڕەنگرێژی ئەکەن، لە تانوپۆێکی کراوەی پڕهارمۆنیا، بۆ ئەوەی پەنجەرەکانی خۆی بە دیوی ئەودیوی خەون و زمان و وەهم و دونیای مێتا ماناکان بکاتەوە، بۆ ئەوەی هارمۆنیا و ماهییەتێکی تر بە رایەڵە و پۆینتە زمانییەکان بدات و هەناوی تێکست بە ڕەنگ و سێبەر و مانا و نماد ئاڵووالا و چراخان بکات. ئیتر دەق بەو دونیا ئیمکانیاتە کراوەییەی خۆیەوە، لە توانای دا هەیە، کە بەردەوام کایە و جەستەی

هێمای ئاراستە بۆ کراو (مەدلوول) هەڵگر، نمایان بکات و دابمەزرێنێ، لەلایەکی تر بە پێی ئەم ئیمکانیاتەی دەتوانێ فەزایەك چێبکات، کە توانای تەقینەوەی کایە و کەینوونەی هەمەڕەنگ لە مانا، سکێچ، ئێستاتیکا، چێژ هەیە بۆ ئەوەی جەستەی دەق پڕ بکات لە پڕۆسیسەی داهێنانکاری، بەڵام دەبێ ئەوەش لە یاد نەکەین، کە پڕۆسیسەکانی داهێنانکاری کەشف ناکرێ و دانامەزرێ، تاوەکو ئامادەگییەکی فیکری و فەلسەفی و مێتازمانییانە لەلایەن روئیاکانی خوێنەری ئاگامەند نەبێ.

بەواتە پڕۆسیسەکانی دەقی داهێنانکاری هەمیشە خۆی لە نێو باکگراوەندە مەعریفی و ئاماژە دەلالی و زمانییەکانی تاکی خوێنەر خودی خۆی هەڵدەگرێتەوە و دادەمەزرێنێ، ئەگینا دەق جگە لە جەستەیەکی چەقبەست و نەکراوە چیدیکە نییە.

بۆیە لێرەدا دەگەینە ئەو راستییەی کە بازنەکانی داهێنان دوور لە روئیا و تەماشا جیاواز و فرە رەهەندەکانی خوێنەری ئاگا، ناتوانێ خۆی بتەقێنێتەوە، بۆ ئیفرازکردنی سەرجەم کایە هەمەڕەنگ و پڕ چێژ و ئێستاتیکاکانی، ئیدی ئیتر لێرەدا دەگەینە ئەو حەقیقەتەی کە پڕۆسیسەی خوێندنەوە، بە یارمەتی و لە پاڵ تاکە بە ویقار و روئیا پڕ ئیستاتیکاکانەوە، دەتوانێت لە هەناوی خۆیدا جەستە و کایەیێکی تر (دەق) ئیفراز بکات و لە کەش و هەوایێکی تر و زەمەنێکی دیکەدا دابمەزرێنێ.

ئەم تیانووسە هەوڵدانێکە بۆ کەشفکردن و هەڵگرتنەوەی لەون و مانا و چێژ و سکێچ و مەعریفە و ئێستاتیکاکانی چەند دەقێك، بەواتە و لەونیەتێکی تر لە هەوڵی پچڕان و گرێدانەوەی سەرجەم دانە زمانییەکانی نێو ئەم دەقانە خۆی هەڵدەگرێتەوە، لە نێو هەر خۆ هەڵگرتنەوەێکیشدا، کەشفی هەناوی دەیان کایە و کەینوونەی پێچراو بە مێتافۆر دەکات، بۆ ئەوەی لەونیەتی مێتاماناکانیان بدۆزێتەوە و کەشفێکی شەفاف و کراوەیان بۆ بکرێ و بخرێنە نێو وار و دیدی تاکی خوێنەر.

بە مێتافۆربوونی ئەو دەقانەی کە بەهای کراوە و چێژ و ئێستاتیکا دەخولقێنن، هەمیشە تەماشاکانی ئێمە بۆ خۆی گلدەداتەوە و هەڵدەگرێتەوە، وا لە دیدی ئێمەی بەرامبەر دەکات کە پڕۆسیسی هەڵکەندن و شۆڕبوونەوە لە هەناوی ئەو دەقانە جێبەجێبکەین، بە شوێن کایە دژەکانا خۆمان بکەینەوە، ئەو کایە سیحراوییانەی کە لە نێو زەمزەمەی زمانا خۆیان حەشارداوە، یەکە یەکەیان بەرجەستە بکەین، ئیدی لەوێوە کایە جیاوازەکانمان بۆ دەدۆزرێتەوە و وێناکانی نزیك لە راستی بوونمان بۆ بەرجەستە دەبێت، چونکە مادام بوون پڕە لە ئاڵۆزی و

تێکچڕژوی و لێڵبوون، کەواتە دەتوانین بڵێین: بوون (مێتافۆڕ)ە. لە دیو و رووگەیێکی تر مێتافۆڕییەتی ئەو دەقانە وا لە تەماشاکانی ئێمە دەکەن، کە بە شوێن پرس و گومان و ئازادییەکانی (خود)دا وێڵبین و لەو دیو مەرزەکانی تانوپۆی نەریتە باوەکانی نووسیندا، وازی لە تەك مۆرفیمەکانا سازبدەین.

هەڵبژاردنی ئەم نێونیشانە بۆ ئەم کتێبە، بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە سەرجەم ئەو دەقانەی کە هەڵمانبژاردووە، جۆرێك لە مێتافۆرییەتیان تێدا هەیە و وەك سێبەرێك خۆیان رواندووە و نمایش بە خۆیان دەدەن، بەکار بردنی ئەم فۆرمە هونەرییە، وەك لای برگسۆن و نیتشە زۆر بە شەفافی دەردەکەون، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە زمان لە دیدی ئەوانەدا ئەو قودرەت و توانایەی نییە، کە ئارایشەکانی حەقیقەت و راستی بوون دەربڕێ، هەر بۆیە بۆ بەرجەستە بوونی هەناوی کایەکان پەنایان بۆ ئەو نمادە بردووە.

ئەم لێکۆلینەوەیە، خۆی لە سێ نیوە هەڵدەگرێتەوە و نمایش بە خۆی ئەدات.

نیوەی یەکەم: تایبەتە بە (رەخنە و خوێندنەوە)، ئەم نیوەیە خوی بە چەند وێستگە و ستوونێکی هەمە رەنگ نمایش دەکات، نمایشی چەند رایەڵەیەك لە بابەتەکانی وەك (زمان، کلتوور، میوزیك، هزر، ئەدەبیات).

دیارە ئەم هەمەڕەنگییەش وا دەکات لە رووگەیەکدا، خوێنەر روئیاکانی بەڕووی پەنجەرەیەکی کراوەی فرە رەنگ خۆی ڤاڵا بکات، لە دیوەکەی تریش لە نێو هەر جومگە و رایەڵەیەکدا کایەکانی مەعریفە و چێژ و ئێستەتیکا کەشف بکات و بەرجەستەی هەناوەکانیان بکات، کە دواجار دەتوانێ وەك مێوەڕەنێك لە هەر چەشنە لەززەت و رەنگێکدا، بە پێی دید و ئیحساسات و ویستی خۆی جومگەیەك هەڵبژێرێ.

نیوەی یەکەم جەستە و ستراتیژییەتی خۆی لە نێو پێنج رایەڵی کراوە وێناکانی خۆی هەڵدەگرێتەوە.

لە رایەڵەی یەکەمدا: بونیادی زمان لە نێوان دوالیزمی بە سیحرکردن و بە ئیمپراتۆرییەت بووندا، کەلە بنکۆلێکی مەعریفییانەوە هەوڵمانداوە راڤەیەك بۆ ئەهمییەتی ئەو کایەیە ئیحا بەخش و پڕ لە رەزمە بکەین، دواتر لە دید و تەماشاکردنێکی هیرمینیۆتیکییانەدا، بەڕووی خوێندنەوەیێك جەستەی زمانمان کردۆتەوە. هاتووین لە تەماشاکانی خۆمانەوە لە کایەکانی زمانەوە وردبووینەتەوە، لە دەرەنجاما گەیشتووینەتە ئەو رایەڵە مەعریفەیەی کە هەموو کایەکان لە زمانەوە زمان هەڵدەگرنەوە و ماهییەتی خۆیان دەدۆزنەوە، بە واتە بە حوکمی

ئەوەی کە زمان بریتییە لە سیستەمێکی پەیوەندار، هەر بۆیە زمان توانیویەتی هەموو کایە (مەعریفی و سۆسیۆلۆژی و سایکۆ- سۆسیۆلۆژی و فەلسەفی و هزری و... تاد)، لە هەناوی خۆیدا هەڵبگرێ.

لە رایەڵەی دووەمدا: قسەکردنمان لە سەر چەمکێکی تەمومژاوی و پڕلە ئیحایە، کە ئەویش چەمکی (کلتوور)ە، ئەم چەمك و موفرەدەیە، لە سەدەکانی هەژدە و نۆزدە، خۆی وەك پیاوێك لە دەمامك نمایان کردووە، ئێمە لە تەماشاکانی خۆمانەوە، هەوڵمانداوە حەقیقەتی ئەو پیاوە فرە رەنگە کەشف بکەین و لە نیەت و مەرامەکانی ئەو پیاوە بگەین، کە هەمیشە ویستوویەتی سێنتراڵییەت بە جەستە و کایەی خۆی ببەخشێ و بەربەرییەت بە جەستەی بەرامبەر، بە واتە ویستومانە کلتوور وەك کوتلە و جومگەیەك لە ئایدیۆلۆژیا پێناسە بکەین.

لە رایەڵەی سێیەمدا: ویستومانە دیدگا و تەماشاکانی خۆمان لە نێو خوێندنەوە و راڤەکانی (فرۆید)ەوە هەڵبگرینەوە، بۆ ئەوەی بمانگەیەنێت بەو وێستگەلانەی کە نیگەرانی و دڵەڕاوکێ لای مرۆڤەکان دەخولقێنن، وەك: کۆتەکانی ئایین، دابونەریت، یاسا و پێوەرە دۆگما کۆمەلایەتییەکان... تاد.

لە رایەڵەی چوارەمدا: خوێندنەوەی دونیا ئایدیالییەکەی (مەحوی) شاعیر و هەڵکڕاندنی چەمکی عەشق لە وێردە شیعرییەکانیدا، راڤە و یەکلاکردنەوەی ئەو ئوستادەی کە مەحوی شاعیر، دەرسی عەشقی لێوە فێردەبێ و دەیگەیەنێت بە پلەکانی فەنابوون و عەشقی حەقیقی، بەرجەستە کردنی مێتافۆرییەت لە شیعرە تەڕ و پڕ وێردەکانی.

نیوەی دووەم تایبەتە بە (دەق و خوێندنەوە)، تۆبۆگرافیای ئەم نیوەیە خۆی بەڕووی راڤە و تەئویلات و خوێندنەوەی جیاجیای چەند دەق و تێکستێك سکێچ و رەسمەکانی جەستەی خۆی لە پێنج رایەڵ دا، رەنگرێژ دەکات.

لەرایەڵەی یەکەمدا: نیەتی ئەوەمان هەبووە کە بڵێین: دەقی (زارا)ی (عەبدوڵلا سەڕاج)، نمایشەکانی خۆی لە نێو تانوپۆکانی (واقیع ـ خەیاڵ)دا، هەڵدەگرێتەوە و ساز ئەدا، راڤەی ئەو ساتانەی کە سەڕاج لە پرۆسیسەی ئاویتە بوونی هەردوو دونیادا، فەنتازیا و داهینان دەهەناسێنێ.

ئیترلە نێو ئەو دوو دونیایەدا، بە شوێن شکاندنی قاوغە رێسا لۆژیکە باوەکان دا و دامەزراندنی لۆژیکییەتێك تایبەت بە خۆی، وازی دەکات. لە نێو رووپێوی دەقی (زارا)دا، دەزووڵە باریکەکانی زەمەنت بۆ دەسگیر نابێ، لە دیوێکی ئەم دەقەدا، بە شوێن هەڵگرتنەوەی ئەو مەدلوولاتانەدا حەودالێن کە لە جەستە و دالییەتی (زارا)دا، هەڵدەوەرن، لە دیوەکەی

تریاندا، خەریکی هەڵگرتنەوەی سەرجەم تەکنیکە هونەرییەکانی وەک: (گرتەی سینەمایی، فرە دەنگی، فلاشباک، دۆنادۆن، خۆدواندن، فەنتازیا...تاد)ین.

لە رایەڵەی دووەمدا: هەوڵمان داوە شۆڕببینەوە بۆ نێو دونیا پەنهانەکانی نووسین، بۆ ئەوەی لەوێوە بتوانین ساتەکانی داهێنان لای (شێرزاد حەسەن) بەرجەستە بکەین، چونکە لەوێوە نووسەر فەزایەکی کراوە لە فیکر و فەلسەفە و ئێستەتیکا دەخولقێنێ. هەڵگرتنەوەی ئەمەتە فیکرییەکانی نووسەر لەودیو پەیڤە رەنگاڵەییەکانی لە دەقی (گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان)، هەروەک: راڤەی ئەو ساتانەی کە (شێرزاد حەسەن) بە شوێن پەنجەرەیەکا وێڵە، کە باڵ بە تاکەکان، کارەکتەرەکان بدات، بۆ ئەوەی ئازاد بن و لە مانا کراوەکان نەترسێن.

کەشفکردنی ئەو مێتاهەوڵانەی کە نووسەر دەیەوێت شۆڕشێکی مەعریفییانەی ئاگایانە سازبدات، بۆ ئەوەی بین بەو ئیبراهیمەی کە سامی بتەکان لە هەناوی خۆمانا بشکێنین. هەروەها کەشفکردنی نیەتەکانی نووسەر کە دەیەوێت لە سەر زاری (سپینۆزا)وە، پێمان بڵێت: پێویستە ئێوە بڵێن: (نا)، نا بۆ هەموو ئەو جومگە و ترادسیۆنە داخراوانەی کە جەستە و عەقلمان دەکوژن و ئازادیمان لێ زەوت دەکەن، نا بۆ ئەو جوگرافیایەی کە هەمیشە لە ئەنفالکردنی شوناسەکاندا کاردەکات.

لە رایەڵەی سێیەمدا: هەوڵمانداوە لە رێگەی پرۆسێسە دۆنادۆنییەکانی نووسەر لەتەک کەرەسەکانی بە شوێن دوزینەوەی فۆرمە حەقیقەتییەکانی مرۆڤ دا بگەڕێین، بەواتە گەڕان بە شوێن ئەو ساتانەی کە (سەلاح عومەر) لە دەقی (میتامۆرفۆس)دا، دەیوێت دوو سکیچ وێنا بکات:

یەکێکیان رەسمی فۆرمە راستەقینەکانی مرۆڤەکان، ئەوەیتریان، وێنای فۆرمە ساختە و پەراوێزە مەسخبووەکانی مرۆڤ، هەروها کەشفکردنی ئەو ساتانەی کە نووسەر دەیەوێت لە رێگەی کردە هونەری و مێناتۆرییەکانیدا، هەردوو جومگە و وێستگە (وەهم ـ واقیع)، بە رووی یەکا ڤالا بکات، بۆ ئەوەی دەق بە کراوەیی بهێڵێتەوە.

لە رایەڵەی چوارەمدا: لە خوێندنەوە و راڤەیێکی سیمیۆلۆژییانەی دەقی (نامەکانی ژاکۆن)ی (جەبار جەماڵ غەریب)دا، گەیشتووینەتە ئەو هەوڵەیەی کە جوگرافیا و کلتووری رۆژهەڵات، جوگرافیا و کلتوورێکی داخراوە، کە هەمیشە لە هەوڵی پتەوکردنی جومگە ستەمکارییەکانیدایە، لە هەوڵی خەساندنی وزە ئیرۆسیەتەکانا، ئەو وزە زیندوانەی کە بەهای جوان و مانای کراوە دادەمەزرێنن.

کەشفی نیەتەکانی (جەبار جەماڵ غەریب)مان کردووە، بەوەی کە دەیەوێت لە (نامەکانی ژاکۆن)دا، رەسمی کۆمەڵگەیەکی داخراوی پڕ لە ترس و بیم، پڕ لە ئەشکەنجە و رایەڵە ستەمکارییەکان رابکێشێ، هەمیشە دەیەوێت (ویستی هێز) بە مانا نیتشەییەکەی دابمەزرێنێ، بۆ ئەوەی لە رێگەی ئەم رەهەندەوە، سەرلەنوێ مانا بۆ ئەوکایەیانە بگەڕێنێتەوە، کە ژیان جوان و پڕ ماناتر دەکەن. هەروەها (جەبار جەماڵ غەریب) ویستوویەتی (نامەکانی ژاکۆن) بکات بە مانفێستێک بۆ دەربڕینی هەرچی خەسان و شکست و وێرانەی هەیە لە کۆمەڵگەی کوردیدا.

نیوەی سێیەم تایبەتە بە (تێکستەکان)، نمایشی ئەو دەقانەی کە خویندنەوە و راڤەیان بە خۆیانەوە هەڵگرتۆتەوە و کردۆتەوە، دیارە دابەزاندنی پاشکۆی ئەو دەقانە، لە دوو رووگەوە هەدەف و ئامانجی خۆی دەپێکێ: لە دیوێکیاندا، دەبێتە نمایشی ئاهەنگ و رەزمی پەیڤەکان، ئەو پەیڤانەی کە هەناویان پڕیەتی لە سیحر و ئێستەتیکا، پڕیەتی لە گومان و نامۆیی، پڕیەتی لە فیکر و فەلسەفەی یاخییانە. لە دیوەکەی تریاندا، تاکی خوێنەر دەتوانێ زۆر بە ئاسانی هەردوو پرۆسێسە (دەق ـ خوێندنەوە)، لە بەرامبەر یەکا دابنێت و بۆ جارێکی تر و لە خوێندنەوەیێکیترا، راڤە و خوێندنەوەی بۆ بکات، چونکە وەک (دریدا) روئیای وایە کە: هیچ خوێندنەوەیێک دوا خوێندنەوە نییە، بۆیە دەشێ خوێندنەوەکانی من و ئەوەی دوای منیش چەند خوێندنەوەی تر بە خۆیانەوە هەڵبگرن.

لە کۆتاییدا.. بە پیویستی دەزانم کە زۆر سوپاسی یەکە یەکەی هاوڕێیانم (عەبدوڵڵا رەحمان) کە ئەرکی مۆنتاژ و سکێچی ئەم کتیبەی لە ئەستۆ گرت، (حەیدەر جەوهەر) کە زۆر ئەرکی لە کۆڵکردمەوە لە ساتی داچاندنی پیتەکانا، (یونس عەبدولقەهار) لە ئامادەکردنی بەشێکی زۆری رەشنووسی ئەم کتێبە، بکەم، وێڕای سوپاسێکی زۆرم بۆ هەریەک لە ئامادەکاری بەرگ و دەزگای چاپ، کە ئەم کتێبەیان بۆ هەناسە پێدام.

ستاری پیرداود/ هەولێر

٢٠٠٧/٤/١٨

بەشی یەکەم

ڕەخنە و خوێندنەوە

بونیادی زمان.. لە نێوان دوالیزمی (بەسیحر کردن) و (بەئیمپراتۆرییەت بوون)دا

ئەگەر بێت و ئێمە راستە و قەڵەم و پڕگاڵێكی موعریفییانەمان لە پانتاییەكانی جوگرافیای (ئەپستمۆلۆژیا/ سایكۆ سۆسیۆلۆژیا) لەژێر دەستابێت، بۆئەوەی بتوانین سكێچێكی لۆژیكییانە و مەعریفییانە بە دەوری جەستەی (بونیادی زمان) لە نێوان دوالیزمی (بەسیحركردن) و (بەئیمپراتۆرییەت بوون)دا بكێشین، بە مەرجێك چەند دەمامكە سیفەتێكی ئاركیۆلۆژیستانەمان بە خودی خۆماندا دەمامكاندبێ، بۆ ئەوەی بتوانین وەك خاوەن خودێكی بەتوانا و سەلیقە بەرەو شۆڕبوونەوەیەكی ئاركیۆلۆژیی مەنتیقییانە بەڕێ بكەوین، بۆ نێو خەرەندە قووڵ و بێ ئامانەكانی مەعریفە و زەمینە و فەزا و دونیای نەستەقەكانی نووسین. وەك كردەیەكی هزری سەبارەت بە ناسینی چەمك و ماهییەت و كەینوونەی (بونیادی زمان) لەودیو سنوور و شورای ژێیەكانی (ئاگا/ نائاگا) و لە نێو جوولانەوەیەكی ئەپستیمیانە بۆ نێو مەلەفە كۆنینە و تازەكانی (دایكۆنی/ سایكۆنی)..بۆ ئەوەی وەك خاوەن خودێكی ئەزموونگەر، راشكاوانە بەرەو قووڵایی دەریا تاریك و پڕ شوومەكانی جیهانی (پرۆسەی نووسین) بەڕێ بكەوین، بۆ دەرهێنانی یاقووت و مەرجانە كریستاڵییەكانی نێو هەناوی زمان و چێژ و لەززەت وەرگرتن لەكانگا ئەفسووناوییەكانی دونیای (مێتازمان).

تا بونیادی زمان چەندێك تەنزیر كردنێكی ئەپستیمیانە بێت بەرەو گوتاری (جیهانبینیی) لە نێو پانتایی و زەمینەی بونیادی دەق چ وەك (سیحری ستاتیكا) چ وەك (دەسەڵاتی مەعریفە). خودێكی خاوەن سەلیقەدار دەتوانێت بەشیاوترین و ئەفسوناوترین فۆرم و شێوە، بەروئیایەكی مۆدێرنیستییانە و مەعریفییانە لەودیو سنوور و مەرز و خەرەندەكانی دەق باڵادەستییەتی خۆی بە سیحراویترین و ستاتیكاترین تەكنیك لە پانتاییەكانی (ئەپستمۆلۆژیا) رەنگرێژ بكات، یەكێك لەسیفەتە هەرە چاكەكانی دەسەڵاتگەرایی زمان، ئەوەیە كە تیشكە روئیا مۆدێرنیستییەكانی خۆی، بەشیاوترین تەقەنییات بۆ سەر هەموو رەهەندە مەعریفییەكان پەخش بكات. هەڵبەت هێلی سەرەكیی ئەم گۆتارەشمان لە ئاكامی پێوەندارییی دەسەڵاتگەرایی

زمان و بونیادی زمان بە هەردوو چەمكەوە (سیحر/ دەسەڵات) سەرچاوە دەگرێت و تروسكاییەك دەڕژێنن بۆ سەر (هەیكەلی ئیمپراتۆرییەتی بونیادی زمان) و دەتوانێت خۆی بەشیاوترین سیناریۆ و مۆنتاژ لەنێو پرۆسەی نووسیندا نمایش بكات.

ئێمە دەزانین هەر ئەوە نییە خوێندنەوە و راڤە كردن ئەركێكی سەردەمییانە بێت لە هەناوی زماندا، بەڵكو رێچكە و رەهەندێكی ناسۆسیۆلۆژی و خودی نازمانیش ئەوەیە كە ناسین و ئاشنابوون لەگەڵ هەموو شتەكانی دەوروبەر بكات. بەمەش ئەو سات ئەو روئیا و بۆچوون و تێڕامانانە دەبێتە حەقیقەت و راستییەكی زەق و پێش چاو، هەروەها دەزانین كە زمان پێش ئەوەی بوویەكی خودی بێت، بریتییە لە بوویەكی سۆسیۆلۆژیی مرۆییەكان، جا لێرەدا بۆ پراكتیزەكردنی جیهانی هزر لەنێو یەك دەفردا لە رووی ئیشكالییەتی نووسین لەبوارە ئەپستیمییەكان سەبارەت بە دونیا ئەفسوناوی و پڕكایە فرە دەلالییەكانی (بونیادگەری زمانەوانییەوە) دەبێت بەتێڕامان و دیدگایەكی وردبینانە و مەعریفییانە بەرەو دونیای نەسەقەكانی نووسین بەڕێ بكەوین، جا بۆیە بەچاكی دەزانین لە نێو منداڵدان و دەفری ئەم گوتارەماندا سەبارەت بە تەعاروف كردنێكی سەرپێییانە، سەبارەت بە (چەمكی بونیاد) لە نێو دەفر و ریشاڵەكانی زماندا بگێڕین و مەعریفەیەكی شیاوی لێ هەڵبكرێنین.

چەمكی (بونیاد) لەنێو دەفری زماندا:

لەمیانەی ئەو تەوەرەیەدا ئەگەر بمانەوێت وەك خاوەن خودێكی كارامە و لێزان لەنێو كەشكۆڵ و دەفری هەر چەمكێكدا كاربكەین و وردببینەوە، ئەوە دەبێت ئێمە زۆر بەسەلیقە روئیای خۆمانی ئاراستەبكەین، بۆ ئەوەی كەشفێكی ئەپستیمانەی تێدا بە ئەنجام بگەیەنین و بەدوای ئەو كریستاڵە درەوشاوانەدا بگەڕێین كە لەژێر زێرابە تاریكەكانی مێژوودا ون بوونە.

جا لێرەدا پێویستە لەسەر ئێمە بۆ نێو خودی ئەو چەمكە شۆڕببینەوە كە دەمانەوێت هەڵكۆڵینێكی ئەپستیمانەی تێدا بە ئەنجام بگەیەنین، هەڵبەتە ئەوكاتیش پێویستیمان بە چەمكی (تێگەیشتن) دەبێت بۆ ئەوەی زیاتر زانیاریمان ئاراستە بكات و لێی تێبگەین.

(تێگەیشتن) وەك دەزانین پرۆسەیەكی زەینی و عەقڵییە، تا ئەوپەڕی توانایی، دەیەوێت وەسفێكی گشتگیری و جەوهەری ئەوچەمكانە بكات كە دەلالەت بەخشن. چەمكی (بونیاد) لە زماندا بریتییە لە: ((خاوەن نەسەقێكی پێوەندار))[1].

هەمیشە واتاکانی زمان بەشێوەیەکی جودا و راڤەکردنێکی جوداکار و فرە دەلالەت بەکار دەهێنرێت و بەخودی خۆیەوە هەڵدەگرێت. هەرگیز لە کەشوهەوایەکی یاساغ و چەقبەستوو روئیاکانمان بۆ هەموو ئەو شتانەی کە لە دەوروبەرماندا هەن، کە لەپێناسە و تەعریفێکی پتەو و کۆنکریت نامانهێڵنەوە، چونکە زمان گەلێ توانای دەلالی و جۆراوجۆری هەمەڕەنگی هەیە، هەر بەتەنیا دەلالەت لە پنتێکی دیاریکراو ناکات و خاوەن یەك دەلالەتی دەستنیشانکراوی نییە، هەربۆیە زمان بەرجەستەکەری هومانیستییەتی مرۆڤە لەنێو هەموو کایە فیکری و مەعریفی و ئایدۆلۆژییەکاندا.

هەموو کات خودی زمان دوو ئاماژە بەخودی خۆیەوە گرێ دەدات، جا پێویستە جیاوازی لەنێوان ئەم دوو ئاماژە بکەین و راڤە بکرێت کە ئەوانیش (دال) و (مەدلوول)ن.

- (دال) هێمایە بۆ کۆمەڵێك نیشانە و پنت و ئاماژە بۆکراوێك، کاری ئەوەشە کە پەیامی قسەکەر رادەگەیەنێت.

- (مەدلوول) هێمای ئارستە بۆکراو، واتە جەوهەر و پەیامی ئەو خاوەن خودەیە کە دەپەیڤێ.

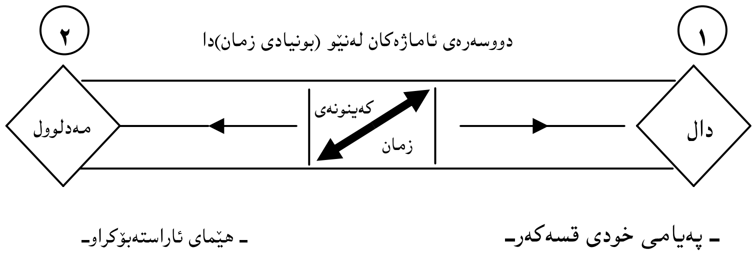

زمان خۆی بریتییە لەهەناوی (ئیرادە/ ئازادی/ دیموکراسییەت/ هۆمانستییەت...تاد).

تەنانەت هەموو رەهەندە مەعریفی و فیکری و فەلسەفییەکانیش بەخودی خۆیەوە گرێ دەدات، ئەگەر بچینە ژێر بار و چەتر و روئیا فەلسەفییەکانی هزرمەند (فردینان دی سۆسێر) کاتێك دەبێژێت ((زمان بریتییە لە کۆمەڵە سیستەمێکی ئەبستراکتی — مجرد — دەربڕین و خاوەنی یاسا و رێسایەکی تایبەت بەخۆیەتی..)) ئەمەش وای کردووە کە زمان خاوەن کیان و قەوارە و ئیمپراتۆرییەتێکی سەربەخۆ و ئازادی هەبێت، جیاوازیشی لەگەڵ (ئاخافتن) لەوەدا بەرجەستە دەبێ کە ئاخافتن بەکارهێنان و خولقاندنی قسەی رۆژانەی ئەو زمانەیە کە لەلایەن فەردێکی کۆمەڵەوە لەنگەر دەگرێت.[٢]

پەیڕەو و میتۆدی زمانەوانی بونیادگەری لەلایەن چەندان هزرمەندەوە بەکار براوە، بۆ خوێندنەوە و راڤەکردن و شیکردنەوەی روئیافیکری و فەلسەفییەکان، هەروەك دەبینین بۆ نموونە خوێندنەوەی (ئالتۆسیر) لەسەر مەنهەجییەتی مارکسیزم لەرێگەی دەسەڵاتی ئەم میتۆدە بووە، هەر بۆیە ئەرك و ماهییەتی ستراکتورالیزم گەڕانەوە و شۆڕبوونەوەیە بۆ جەوهەر و ناوەڕۆکی پێوەندییەکان لە خودی خۆیدا، کەدیارە ئەمەش خۆی لەخۆیدا پێداویستییەکە لەخودی ئەپستمۆلۆژیادا. هەروەك چۆن (فۆکۆ)ی بیرمەند لە چوارچێوە و سنووری خوێندنەوەی سایکۆلۆژیادا کردەی گوێزانەوەی هێنایە گۆڕێ لەسیستەمی (ئاگا بۆئاگا بوونێکی شیاو) لەنێو هەناو و منداڵدانی (سایکۆ ـ سۆسیۆلۆژیا)دا هەر بۆ نموونە کاتێك (فۆکۆ) شۆڕدەبێتەوە بۆ نێو خوێندنەوەی دەهالیزەکانی (نیتشە) لە رێگەی پرانسیپێکی ستراکچرالیزمییانە، لەزمانی نیتشە ورد دەبێتەوە. ئەوسات دەچێتە نێو کردەیەکی سایکۆ سۆسیۆلۆژییانەی بەئاگاوە لەبواری رەهەندی ئەبستمۆلۆژییادا و هەر لەنێو بازنەی ئەم پێناسەیەشەوە تەعریفی زمان رەتدەکاتەوە، هەروەك (نیتشە) خۆی دەبێژێت: ((وشەکان بەر لەوەی نیشانە بن، تەفسیری مانای جەوهەرین، هەر لەبەر ئەوەشە کە وشەکان هیچ مانایەکیان نابێت...)).[٣]

(دەسەڵاتی مەعریفە/ مەعریفەی دەسەڵات) لە ستونی زماندا

سەرەتا پێم چاکە لەپێشگەشتی ئەم تەوەرەدا روونکردنەوەیەکی بچووك بخەمە بەر دیدەی (بینەر- خوێنەر) سەبارەت بەهەر دانەیەك لەچەمکی (مەعریفە) و (دەسەڵات) وەك کردەیەکی هزری لەنێو ستونیەتی زماندا و بەپێویستی دەزانم بۆ خوێندنەوە و راڤەکردنی هەریەك لەو چەمکە مەعریفانە بگەڕێینەوە بۆ سەرەتا و دەسپێکی بەتیۆریزە کردنی مەعریفە وەك دەسەڵاتێکی فیکری و مەعریفی، یا فلاشباکانە بگەڕێینەوە بۆ چۆنیەتی تیۆریزەکردنی مەعریفە وەك دەسەڵاتێکی رەها، یان بێین تەعریف لەماهیەت و کەینونەی (ئەبستمۆلۆژیا) بکەین و بزانین لەسەر دەستی کێ هاتۆتە ئاراوە بۆنێو پرۆسەی نووسین، یا لەڕووی پێوەندارییەتی بەسەرجەم رەهەندە فیکریی و فەلسەفییەکان، ئێمە لەم تەوەرەیەدا زیاتر باس لەدەسەڵاتی مەعریفە لەنێو دەفری زماندا دەکەین نەك بەشێوەیەکی گشتگیرییانەوە، ساتێ دەبینین ئەو پێوەندییە دیالێکتیکییەی لەنێوان (مەعریفە/ دەسەڵات)دا هەیە، لە دیدی (فۆکۆ)دا کێشە و دەمالێقییەکی زۆری ناوەتەوە لەنێو چین و توێژی رۆشنبیرانەوە، هەرچەندە دان بەبوونی ئەو پێوەندییە ئورگانیزمییەش دەنێت کە لەنێوان ئەو دوو چەمکەوە هەیە، هەروەها

دان بەوەش دادەنێ کەهەر یەکێکیان لەو دوو چەمکە مەعریفییە خاوەن بونیاد و پڕەنسیپی تایبەت بەخۆیانە و هەیە، هەر یەکێکیانیش لەنێو دەفری زمان و پانتایی جوگرافیای نووسیندا هەوڵی خۆ پراکتیزەکردن دەدەن بۆ تەنزیکردنێکی دەسەڵاتگەرانەی خودی خۆیان، هەر لەژێر چەتری ئەم روئیایەشەوە دان بەوە دادەنێت کەدەسەڵات بەهیچ شێوەیەك دەست لەبالای مەعریفە هەڵناگرێت و هەولێشی بۆ دەدات، دەتوانین بە فۆرم و شێوەیەکی تر بلێین: هەموو تاکڕەهەندێکی مەعریفی لەنێو دەفری زماندا دەسەلاتێك بۆ خودی خۆی پێك دێنێت و دەبێتە خاوەن سوڵتەیەك، هەست کردن بەخۆڕۆشەنبیرکردن و هۆشمەندیی راستەوخۆ پەیوەست بوونە بەدەسەلاتگەرایی تیۆری مەعریفە.

هەڵبەتە لای هەندێك لەهزرمەند و فەیلەسووفەکان وا سەیردەکرێ کەدەسەلاتی زمان وەك کایەیەکی بەهێز و کاریگەر بوونی هەیە، بۆ گەیشتن بە مەعریفە ئا لێرەدا زیاتر جەخت لەسەر ئەو دوو چەمکەی سەرەوە دەکەین، وەك خاوەن دەسەلاتێکی (مەعریفی ـ مێتازمانی) و چۆن چۆنی کۆمەڵگە سەرەتاییەکان روئیای خۆیان ئاراستەی دەسەلات و ماهییەتی زمان وەك بوونێکی پێویست کردووە. ئەگەر بەرەو گەڕانەوەیەکی مێژوویی خۆمان ئاراستەبکەین بگەڕێینەوە بۆ نێو ریشاڵەکانی کۆمەڵگە سەرەتاییەکانی بەشەرییەت لەڕووی دەسەلاتگەراییەوە بۆ نێو رەهەندی زمان وەك پرۆسەیەکی هزری و گوزارشتێکی لۆژیکییانەی تێدا بەئەنجام بگەینین، دەبینین تاکرەهەندێکی زمان لەڕووی دەسەلاتەوە، توانیویەتی هەموو بەها (مەعریفی، فیکری، داب و نەریت...تاد)ەکان. لەنێو ریشاڵ و دەفرییەتی خۆی هەڵگرێ و دەستەمۆیان بکات.

زمان نەك لە پێشوودا گرنگی هەبووە، بەڵکو ئێستاکەش بوونییەتی خۆی لەدەست نەداوە و خاوەن ماهییەت و کەینوونەی دەسەڵاتگەرایەتی خۆی هەیە، وەك دەبینین ئەگەر نووسەرێك یان لێتۆژەرێك بیەوێت لەژیاری سەردەمێك بکۆڵێتەوە، بەپێی ئەو سەردەمەی کە خۆی بازنەبەندی کردووە و سنووری بۆ کێشاوە بۆ گەیشتن بە زانیاری لە رووی (نەریت، ئایدۆلۆژیا، مەزهەب، فەلسەفە...تاد).

دەبێت ئەو کات بێت بەشێوازێکی وردبینانە و لێزانانە بتوانێت بنکۆڵێکی (ئەنترۆپۆلۆژی/ سایکۆ- سۆسیۆلۆژی)یانە، لەنێو جەستە و هەناوی زمانەکە لێبدات. تا لێکۆڵەر خۆی بگەیەنێت بەچەند خاڵ و پنتێکی نادیار و گرنگ، بۆ ئەوەی بتوانێت لەژێر روئیا و مەعریفییەتی سەردەم بەرجەستەی بکات. ئەمەش یەکێکە لە خاڵە پۆزەتیڤیەکانی

تاکڕەهەندیی زمان، لەنێو دەفری زماندا هەموو شتە بە بەهاکان حەشار دراون، وەك (رەوشت ـ نەریت ـ ئایین) هەر بۆیە لەنێو کۆمەڵگە سەرتاییەکاندا دەسەلاتێکی گشتگیری رەها دراوە بە چەمکی زمان یا دەتوانین بلێین: زمان لای کۆمەڵگە سەرتاییەکان کاریگەرترین ناسنامە بووە کە بتوانێت بەشێکی زۆری ژیاری نەتەوەیەك لە رووی سیمایە شارستانییە مرۆڤایەتییەکان لەنێو دەفرە کریستاڵییەکانی خودی خۆی هەڵبگیرێت و بەگشت مرۆڤایەتی بناسێنێت.

هەروەها دەبینین زمان لەلایەن کۆمەڵگە سەرتاییەکان خاوەن گەورەترین ئیمپراتۆرییەت بووە لە رووی دەسەلاتی مەعریفی و فیکری و فەلسەفی و ئایینییەوە. یا بەشێوەیەکی تر و روئیایەکی تر بلێین: هەموو تایفە و مەزهەبەکان لەڕووی مێژووییەوە لە نێو دەفر و تاکڕەهەندیەتی (سۆسیۆلۆژیا)دا توانیویانە هێماکانی خۆیان لەنێو دەفرە درەوشاوەکانی زمان هەڵبگرن و هەڵبکۆڵن. دەبینین کۆمەڵگە سەرەتاییەکان هەر بەوەندە نەوەستاون، بەڵکو ویستوویانە و هەوڵیان داوە هەرچی کایە و تەعاموولی سۆسیۆلۆژییانەی خۆیان هەیە لەنێو بۆتەی هێما زمانەوانییەکاندا بتوێننەوە و لە قاڵبی بدەن. ئەمەش خۆی لەخۆیدا بەبێ حیکمەت نەبووە، دەتوانم بلێم زیاتر بۆ ئەوەیان بووە، کە بەردەوامییەك بە دینامیکییەتی زمان و خودی خۆشیان بدەن، کە بەردەوام ئەو رەمز و هێما و ئاماژانەی خۆیانی پێ تازە بکەنەوە و ئارایشتی بکەن.

جگە لەمە دەبینین لەنێو هەموو تایفە و هۆزەکاندا، هەموو دەسەڵاتێکی ماددی و مەعنەوی دراوە بە بونیادی (دەسەلاتگەرایی زمان) تەنانەت خاوەن هەموو دەسەلاتێکی هێمایی و کردەکی هەبووە.

بونیادی زمان لەڕووی دەسەڵاتگەراییەوە توانا و ئیمکانییەت و سوڵتەی بەسەر هەموو رەهەندە مەعریفی و سۆسیۆلۆژی و فەلسەفی و فیکرییەکانەوە هەبووە، ئەوەتا لەنێو هەناو و منداڵدانی میتۆلۆژیادا، زمان دەسەڵاتێکی مەعریفی وای پێ دراوە، کە دەسەڵاتێکی گشتگیری بەسەر هەموو رەهەند و ژییەکانی ژیان و تەنانەت فەنابوون و مردنیش هەبووە، بۆ نموونە دەبینین لە میتۆلۆژیای گریکیی کۆندا کاتێ کە وتراوە (پرۆمیسیۆس، چونکە ئاگری بۆخەڵك دزی، بەفەرمانی زیۆس لە تاوێر بەسترایەوە، رۆژانە داڵێك دەهات جگەری دەخوارد، بەڵام جگەری هەمیشە سەرلەنوێ دەژیایەوە، لەدواجاردا (هێراکلیتس)ی پاڵەوان داڵەکەی بەتیر کوشت..).

ئەگەربێت و ئێمە بە روئیایەکی ئەپستیمیانە راڤەی ئەم ئەفسانەیە بکەین و گوزارشت لە تیمە یا مەغزای نێو دەقە ئەفسانەییەکەی بکەین، دەبینین تەنیا لەنێو دەفر و

فەرهەنگی زماندا مانا دەبەخشێ، ئەگینا لە واقیعی کۆمەڵایەتیدا جگە لەکایەیەکی زمانی و لە چەند رەمز و ئاماژەیەکی ئالۆز و تێکچڕژاو و راڤەیەکی میتۆلۆژی نەبێ، هیچیتر هەڵناگرێ و ناگەیەنێ، یان دەتوانین لە دیوێکی ترەوە راڤەی کایەی زمان بکەین و بڵێین: بونیادی دەسەڵاتگەریی زمان لە رووی دەسەڵاتگەریکی مەعریفییەوە سەرچڵە و زاڵبووە بەسەر هەموو سەرمایە و دەسەڵاتەکانی تری کۆمەڵگاوە، هەربۆیە پڕۆسەی بونیادی زمان وەك مەعریفەیەکی شیاو و کردەیەکی عەقڵانییەوە، لەگەڵ گشت ریشاڵە مەعریفییەکانیتر، خۆی بارگاوی و موتووربە دەکات، بەمەش بەهۆی ئەوەی کە ((زمان سیستەمێکی هێماییە))... چونکە هێماکان دەبێتە بەرجەستەکردنی گشت ویست و ئیرادەکانی مرۆڤ.

کردەی زمان وەك کردەیەکی زەینی و هزری لە دایك دەبێت و دێتەکایەوە و نەشونما دەکات، هەروەك (بارت) وای بۆ دەچێت کە ((مرۆڤ کائینێکی زمانییە)) زیاتر بەواتە مرۆڤ خۆی خولقێنەری هەموو دەلالەتە زمانەوانییەکانە و هەر خۆشی نەشونمای پێ دەدات، ئەو کاتیش دەمامکێك لەخودی دەسەڵات وەردەگرێت و خودی خۆی پێ دەماك دەدات و باڵادەستییەتی خۆی دەنوێنێ بەسەر هەموو رەهەندە فیکری و مەعریفی و فەلسەفییەکاندا زاڵ دەبێت، کەواتە دەگەینە ئەو بڕە زانیارییەی کە میکانیزمییەتی زمان بڕیتییە لەهەناو و ناوکی هەموو رەهەندە مەعریفییەکان و بەرجەستەکەری هەموو ویژدانی خەڵیقەت، لای مارکسییەکان دەبینین هەمان ئەو کاریگەرە دەسەڵاتگەرایییەی زمان رەنگدەداتەوە کە زمان بڕیتییە لە (رەنگدانەوە، هۆشیاری تاك (فرد)...))... بە واتە زیاتر هۆشیاری و وەعی فەرادەنییەت لەڕووی رووخسار و هەناوی زمانەوە سەرچاوە دەگرێ و بەرجەستە دەبێت، یان (جان کۆهین)ی هزرمەند دەبێژێت: (زمان دەمامك و پۆشاکی هزر نییە، بەڵکو جەستەیەتی، چونکە هزر بەبێ زمان بوونایەتی خۆی بەدەست ناهێنێ....))، بەواتە زمان دەبێتە خولقێنەری هزر لای (کۆهین) و لەنێو قوڕگی زمانەکەدا (بیر) بەرجەستە دەبێت و نەشونمادەکات لەمانای ئەم گوزارشتە زمانەوانییەوە دەمەوێت جارێکی تر بگەڕێینەوە بۆ نێو راڤە کردنێکی هزری بۆ کۆمەڵگە سەرەتاییەکان لای هەندێك لە هزرمەندانەوە، وەك دەبینین (شتراوس) بۆ راڤە و شیکردنەوەی کۆمەڵگەی سەرەتاییەوە هەڵدەستێ بە گوێزانەوەی پرەنسیپەکانی میتۆدی زمانەوانی بونیادگەری بۆ مەودا و زەمینەیەکی نازمانی کە (ئەنترۆپۆلۆژیا)یە، ئەم کردەیە لەڕووی تیۆرێزەکردنێکی عەقڵانییەوە (شتراوس)ی هاندا بۆ ئەوەی راڤەی کۆمەڵگەی سەرەتایی پێ بکات.

ئەگەر بمانەوێت بە روئیایەکی مەعریفییانە لەڕووی پرۆسەی نووسیندا خۆمان بگەڕێنینەوە بۆ رەهەندی مێژووی هاتنە ئارای کردەی ((نووسین))، دەبینین پرۆسەی نووسین لەلایان کۆمەڵگە سەرەتاییەکاندا پێوەندی بەدەسەڵات و کۆیلەیەتییەوە هەبووە، هەروەك لەڕۆژهەلاتی ناوەڕاستدا بە چاکی پراکتیزە دەکرێت و بەرجەستە دەبێت، بەشێوەیەکی تر لای ((شتراوس)) پڕۆسەی نووسین دەبێتە هۆی لەدایکبوونی (کۆیلەکردن)، زیاتر بەواتە بوونایەتی نووسین پێوەندی بەرەمز و ئاماژەیەك هەیە لە کردەکانی دەسەڵاتگەرایییەوە لەلایەن دەستییەك لەمرۆڤەوە بەسەر دەستەیەکی تری مرۆڤەکانەوە، هەر بۆیە پێی وایە ویست و ئیرادەی کۆیلەکەر لەنێو هەناوی دەسەڵاتی پرۆسەی (نووسین)ەوە هاتۆتە ئاراوە هەر ئەویش هێناویەتیە وجود و خولقاندن.[٤]

ئەگەر بێت و ئێمە بە روئیایەکی مەعریفانەش بەهەمان شێوە بڕوانینە دونیای میتۆلۆژییاوە، دەبینین (بارت و شتراوس) خوێندنەوە و راڤەکردنیان بۆ ئیمپراتۆرییەتی میتۆلۆژییاوە بە ئەنجام گەیاندووە، (شتراوس) بەوەندەش نەوەستاوە بۆ گەیشتن بەفیکر و هزری کۆمەڵگە سەرەتاییەکان ناچار بوو بگەڕێتەوە بۆ پشت بەستن بە (سایکۆلۆژیای فرۆید) و لێکولێنەوە زمانەوانیەکانی (سۆسێرو چاکۆپسن) و خوێندنەوەی ناوەکی (لاکان) بۆ فرۆیدزم لە رێگەی رەهەندی ستراکتورالیزمی زمانەوانییەوە.

دووسەرەی (سایکۆلۆژیا/ سایکۆ ـ سۆسیۆلۆژیا) لەنێو هەناوی زماندا:

هەرچەندە ئێمە دەزانین کە پرەنسیپەکانی میتۆدی زمانەوانی بونیادگەری بووە بەخاوەن بەرنامە و پرۆگرامێك بۆخوێندنەوە و دۆزینەوەی سەرجەم زانستەمرۆییەکان و دەتوانێت بەپێی ئەو ئیمکانیاتە مەعریفی و فیکرییانەی کەلانێو بۆتەی ئەم میتۆدە کۆبوونەتەوە و تەراکومیانکردووە، بەڵام بەپێی ئەوهێڵەی گرتوومانە لە نێو هەناوی ئەم گوتارەماندا باس لە پێوەندیی زمان بەهەموو رەهەندە مەعریفی و فیکری و فەلسەفییەکان ناکەین، تەنیا باس لەدوو جەمسەری کاریگەر دەکەین کەوا پێوەندییەکی توندوتۆڵ و بەهێزیان لەگەڵ دەسەڵاتی زمان هەیە کەوا ئەوانیش دواڵیزمی (سایکۆلۆژیا/ سایکۆ ـ سۆسیۆلۆژیا)ن، ئێمە لێرەدا وەك دوو فاکتەری کاریگەر و گرنگ لەنێو بازنەی زمان دەدوێین، هەروەك دەبینین تاکڕەهەندییەتی سایکۆلۆژیا بەشداربووە لەراڤە و تەئویلکردنی فیکری سۆسێردا، هەر لەم میانەشدا پێوەندیی ئۆرگانیزمییەتی رەهەندی سایکۆلۆژیا بەزمانەوە، هەروەك دەبینین زانای سایکۆلۆژیست (ود

ورث) ساتێك بەدوای دۆزینەوە و کەشفکردنی پێوەندیی ئورگانی نێوان سایکۆلۆژیا بەزمانەوە دەبێژێت: ((سایکۆلۆژیا زانستی چالاکیی مرۆڤە وەك چالاکیی جوولە لە ئاخاوتندا...)).[٥]

ئێمە وەك دەزانین سروشتی دەسەڵاتگەرایی لەوجوودی مرۆڤدا رەنگدانەوە و کاریگەرییەکی دیسپلینکراوی لەسەرجەم بوارە مەعریفییەکان (سایکۆلۆژیا/ سایکۆ-سۆسیۆلۆژیا/ مێژوو/ فەلسەفە...تاد) رەنگی داوەتەوە و خولقاندووە یەکێك لەو رەهەندە مەعریفییانە تاکڕەهەندیی (زمان)ە. لەنێو پانتایی و منداڵدانی رەهەندی زمانەوە تاکڕەهەندیی (سایکۆلۆژیا) لەکردەی ناسینێکی شمولیانەدا ئەرك و ماهییەتی خۆی ئەفراندووە و پەیداکردووە، زمان لەسادەترین پێناسەکردنیدا، سەرەکیترین و بەجەوهەرترین وەسیلەی پێوەندییەکانی مرۆیە لەکەونەدا، هەروەك دەبینین هزرمەند و نووسەری سەردەم (نئوم چۆمسکی)، کە یەکێکە لەو نووسەرانەی لەگوتاری سەردەمییانەی زمان دەکۆڵێتەوە، زمان لای ئەو هزرمەند و زمانناسەدا بۆتە ئەلتەرناتیفی هەموو بابەتە زیندووەکان، کەواتە بەشێوەیەکی تر دەتوانین بڵێین: زمان لای (چۆمسکی) رەزمی مانەوە و زیندەگی هەموو رەهەندە مەعریفیی و فیکرییەکانی سەردەمە و نەشونمایان پێدەدات.

هەروەك دەبینین (چۆمسکی) بەپێی روئیا و سەلیقەی خۆی و تێڕامانی فیکریی خودی خۆی بۆ بونیادی زمان گەیشتۆتە ئەو رایە کە بڵێت: ((بونیادی زمان بە فاکتەرێکی ئێجگار گرنگ و کاریگەر دادەنرێت لەڕووی بونیادنانی ئەقلانییەت و شارستانییەت و داهێنانی سەرجەم بەها و قیمە مەعریفییەکان)).. پێیوایە دەبێت هەموو رەهەندە فیکری و مەعریفی و فەلسەفییەکان پشت بەنهێنی و پنتە ئەفسوناوییەکانی زمان ببەستن، تەنانەت تاکڕەهەندی مێژووش دەبێت لەگوتارەکانی خۆی دا پشت بەو زمانە ببەستێ، هەر بۆیە لەپێشوودا وتمان ((زمان بریتییە لەسیستەمێکی پەیوەندار...)). کە یەکێك لەو پەیوەندییانەش تاکڕەهەندی (سایکۆسۆسیۆلۆژیا)یە، یەکێك لەو روئیایانەی کە تێڕوانینی (سایکۆ ـ سۆسیۆلۆژیا) نەبەرپادەکات، چۆنیەتی تێگەیشتن و حالی بوونی لەرەهەندەکانی ئەودیو سنوور و شوورەپۆڵاینەکانی زمانی بەرامبەرە، هەروەك چۆن (فرۆید) کاری بۆ دەکرد، وەك دەزانین پرۆسەی (ئەفراندن) کردەیەکی هزرییانەی سەرجەم مرۆڤەکانە، بۆیە دەبێت دەسپێکی هەموو شتێك لەزمانەوە دەست پێبکا و سەرچاوەبگرێ و لەدایکببێت، هەر لەنێو دەفری زمانەوەش مەرگی خۆی رابگەیەنێت و ئەفراندن بونیادێکە لەنێو منداڵدانی بونیادێکی ترەوە دەخوڵقێت و چاو هەڵدێنێت، نەشونمادەکات، تێڕوانینی سایکۆلۆژیا بۆ بونیادی زمان جۆرێکە لەهەڵگری

ئەو پەیامەی کە حەقیقەتی گرێدانەوەی پێوەندی هەردوو زانست بەیەکەوە دەخاتەڕوو، کاتێك کە چالاکی کردەی زمان بۆ ژێر کاریگەر و فشارێکی دەروونی دەگەڕێنێتەوە و دواتریش لەگەڵ بوارەکانی تردا دەیانگونجێنێت.[٦]

بونیادی دەسەڵاتگەریی زمان لەتوانایدا هەیە سیحر و ئەفسوونە بەسامەکانی خودی خۆی بکات بەشورایەکی کۆنکریت بۆ هەموو پنتێکی مەعریفی لەوجووددا، بتوانێت غەرقی نێو هەناوی خۆی بکات و دەسەڵاتی خۆی بخاتە سەر هەموو پنتێکی زیندوو و مردوو، بەمەش دەمامکی (دیکتاتۆرییەت) بەخودی خۆیەوە گرێ دەدات، هەربۆیە کاتێ ئێمە هەرجولەیەك لەنێو بۆتەی ئەم کەونە دەکەین، ئەوە خۆی لەخۆیدا جوولە و نەشونما کردنمانە لەنێو لەپی زماندا، هەربۆیە هیچ کامێکمان لەدەرەوەی بازنەی زماندا کارناکەین و ناجوولێینەوە.

(فردینان دی سۆسێر)ی زمانناسی بەهرەمەند لە وتەیەکیدا دەبێژێت: ((زمان رەگ و ریشاڵێکی سۆسیۆلۆژییانەی هەیە و کۆمەڵێکی دیاریکراو و ئامادە بەکاری دەهێنن...))... ئەگەر بێت و ئەم وتەیەی (سۆسێر) روئیا و ئەتویلاتی خودی خۆمانی ئاراستە بکەین و بیدەینە بەرمەقسەلەی تەفسیر کردن لەنێو ژووری نەشتەرگەریی زمانەوانییەوە، دەگەینە ئەو رایەی کە بڵێین: فەردییەت دەکەوێتە ژێر چەتر و جەبرییەتی بونیادی دەسەڵاتگەریی زمانەوە و بەسەرجەم توانای سیستەمە جۆراوجۆرەکانی زمان مەحکوم دەبێت، کەواتە دەسەڵاتگەرایی زمان توانای دیسپلێنکردنی بەسەرهەموو شتەکانەوە هەیە، لەڕووی موتلەقییەتی دەربڕینەوە، هەموو تاکێك بۆیاسا و رێساکانی دەسەڵاتگەریی زمان ملکەچە، هەربۆیە زمان دەکەوێتە دەرەوەی کیانی فەردییەتەوە، کەچی لەکاتێکیشدا دەبینین (تاك/ کۆ) دەخاتە ژێر باری راڤەکردنی دەسەڵاتگەرانەی خودی خۆی و بەیاساکانی خۆشی مەحکومیان دەکات.

(سیحری زمان/ زمانی سیحر) لەنێو بونیادی دەقدا:

لەنێو ئەم پانتاییەدا ئێمەی (نووسەر/ خوێنەر) دەبێت زۆر لێهاتوانە و سەلیقەدارانە بچینە نێو میحرابە پیرۆزەکانی زمان و سیحری زمان. ئەگینا وەك بەردەکەی سیزیف غل دەبینەوە بۆ نێو سێگۆشەی بەرمۆدەی هەرەسهێنان و داڕووخان، ئێمە دەبێت ئا لەم زەمینە بەرتەسکەدا هەودایەك بۆ رەزمی سیحر و جوانی چێ بکەین و لەنێو فەزا بخوورستانەکەی (سیحری زمان) شۆڕبینەوە بۆ نێو ریشاڵە ئاڵۆز و تێکچڕژاوەکانی مەرقەسیەتی نووسین، تا بتوانین تا ئەوپەڕی جیدییەت و لەخۆبوردەیی قوڕگی وشە پڕبکەین لەپۆلیە ئاگر و سیحری ستاتیکا، بۆ ئەوەی

بتوانین کردەی (پیتێن) لەنێو وشەکان و سیحری زمان بخولقێنین، وشەکانیش بتوانن لەنێو میکانیزمییەتی بونیادی زمان و پرۆسە بێ ئامانەکانی دونیای نووسین لەسەمایەکی ئەزەلییانەدا رەزمی مانەوە و زیندەگییەتی خۆیان بگێڕن.

بە پێی ئەو روئیا و میتۆدەی کە هەڵمانگرتووە، لەوڕایە داین کە سیحری زمان و جاویدانییەتی نووسین لەنێو پانتایی هەموو دەقە ئەدەبییەکاندا جا چ (شیعر/ پەخشان) بێت. لەنێو خودی پرۆسەی بونیادی زمانەوە لەنگەر دەگرێت، (نووسەر) ئەگەر بتوانێت لەنێو دارستانە سنووبەرییەکانی دەقێکدا تەشویق بەرەزموو ستاتیکای وشەکان بدات، ئەو کات خودی وشەکان خۆیان دەتوانن سەرچۆپی نەمریی و زیندەگییەتی خۆیان لەنێو پانتایی (دەق)دا بگێڕن و بەدەستی بهێنن. وەك دەزانین (زمان) ئەو تەکنیك و شێواز و جۆرە دەربڕینەی ئەوقالبە زمانەوانییانەیە، کەلەتوانایاندا هەیە، باری ماناکان لەئاستێکەوە بۆ ئاستێکی تر بگوازێتەوە[٧].

هەڵبەتە ئەمە ئەرکی سەرشانی قاڵبە زمانەوانییەکانە، کەش و هەوا و دۆخی ماناکان لەشوێنگەیەکەوە بۆ شوێنگەیەکی لەبارتر و ئارامتر بگوێزێتەوە، ئەگینا زمان زیندوویەتی و جاویدانییەتی خودی خۆی لەدەست دەدات و ناتوانێت ببێت بە سوڵتان، بەڵێ زمان تەنیا نابێتە هۆیەك بۆ دەربڕین کردن لەڕاستییە یەکگرتوو و تەباکانی مەعریفەی مرۆڤەوە، بەڵکو دەبێتە ئەو تەوەرە گەییو کاملەی لە بەشبەش بوونی یەکەکانی زانین و دەربڕین لێکردن و لە تێکدان و رێکخستنەوەی دەسەڵاتەکانی نواندندا[٨].

سوڵتەی سولتانییەتی زمان ئەوەندە بەجۆش و کاریگەرە، دەتوانێت باڵادەستی خودییەتی خۆی لەنێو پانتایی سەرجەم ریشاڵە مەعریفییەکان بەدەست بهێنێ، هەروەك دەبینین کەچۆن (رۆلان بارت) دەبێژێت: ((کاتێك نووسەر بەخودییەتی من دێتە گۆ و دەنووسێ، ئەوە منە منێکی ساختەیە و منێکە لەنێو کاغەز، ئەوەی دەپەیڤێ زمانە نەك نووسەر، بۆیە کاتێك دەقێك دەخوێنیتەوە بیر لەنووسەرەکەی مەکەوە)).

یان لە شوێنێکی تردا دەڵێ: ((پلەی سفری زمان یەکسانە بە خودی نووسەر)) یان ((خودی نووسەر یەکسانە بە زمان)) زیاتر مەبەستی لەدەسەڵاتگەرایی و خاوەن دەسەڵاتی زمانە کە لەنێو پرۆسەی نووسیندا شتە مردووەکان هەناسەیان پێ دەدات و زیندوویان دەکاتەوە، مادەم زمان یەکسان بێت بەخودی نووسەرەکە، ئەوکات نووسینەکە دەبێتە ژیانێکی سەرمەدییانە لەنێو خودی نووسەری مردوودا، هەروەها ئەوکات کە زمان ئەوتوانایەی پێ درا دەتوانێت

بەپێی ئەوکردەیە، بتوانێت یەکە یەکەی وشەکان بارگاوی بکات بەجوانی ستاتیکا و بیانخاتە نێو رەزمی وشە سیحراوییەکانیتر، هەروەها دەبینین ئەو دەسەڵاتەی زمان لای (فۆکۆ)ش دووبارە دەبێتەوە، زیاتر زمان لای فۆکۆی هزرمەند لەشێوەی فۆڕمێکی هەڕەمەکیدا دەژیی و پێش بیرکردنەوە دەکەوێت و هەمیشە بەردەوام تاکەکان دەکات بەملکەچ و کۆیلە و خودی خۆی فەرز دەکات[٩]. ئەوکاتیش بەشێوەیەکی رەها بانگەوازی (دیکتاتۆرییەت)ی خۆی رادەگەیەنێت و دەسەڵات دەخاتە سەر هەموو پنتێك لەنێو دەفری وجوددا.

نووسەر لەنێو چوارچێوەی زمانەکەیدا توانستی خوڵقاندن و دروستکردنی پاڵاوگەیەکی هەیە وشەمردووەکان بداتە بەر مەقسەلە و ورد و خاشیان بکات، یا بەهۆی وزەی بارگاوی کردن سەرلەنوێ گیانیان بەبەردا بکاتەوە، وشە زیندووەکانیش مووتوربەی (سیحر/ ستاتیکا) بکات، ئەوکات دەتوانێت بەبێ ترس بچێتە نێو پەرستگەکانی نووسین و سینەی وشە سیحراوییە بێ ئامانەکان و بتوانێت سەمایەکی قەقنەسانە لەنێو ئاتشگەی سووتاندا سازبدات و دووبارە و سێ بارە نەمرایەتیی خودی خۆی رابگەیێنەیتەوە، تەنانەت رێچکە و تەریقەت وەرگرتنی نووسەر لەنێو پرۆسەی نووسیندا هەر لەڕووی سرووتەکانی زماندا جاویدانییەتی زمان و نووسینیش دەناسرێتەوە، ئەمە زیاتر خۆی لەخۆیدا باڵادەستییەتی بونیادی دەسەلاتگەری زمان لەنێو پانتایی جوگرافیای هەموو رەهەندە مەعریفییەکاندا ئاشکرا دەکات و چەقبەستی دەکات.

جاری واهەیە ئەم دەسەلاتە وا لەزمان دەکات، کە زمان کردەی هۆیەتی و ئامانجییەت بەخودی خۆیەوە دەمامك بدات، هەروەك (ڤالێری) دەپەیڤێ: ((خودی زمان خۆی لەخۆیدا هەم هۆیە و هەم ئامانجیشە...)) واتە بەجارێك دووکردە لەخودی خۆی کۆدەکاتەوە لەنێو زەمینە و فەزای هەموو دەقێکی نووسراودا، هەربۆیە زمان: هەوێنی ستاتیکا و رەزمی دەقە و هەم پۆشاکی زەیندەگییەتی نووسەرە و هەم بونیادی زمانیشە کە (نووسەر) دەخولقێنێ و نەشونمای مەعریفی و فیکری و فەلسەفی پێ دەدات، نەك زمان تەنیا بریتی بێت لە کەرەسە و شێواز و فۆرمی دەربڕین، بەڵکو بریتییە لە کەرەسەی خولقاندنیش))[١٠].

هەربۆیە زۆرینەی پێناسەکانی، دەقی ئەدەبی و چەمکی زمانی شیعر ئەوزمانە وەك ترازان و دابڕانێك لەزمانی خەڵکی رەش و رووت دیاری دەکەن، هەربۆیەش (پرۆسەی نوێکردنەوە) بە پلەی یەکەم رووبەڕووبوونەوەیە لەگەڵ بونیادی زمان و سیحری زمان، ئەگەر بێت و تەبایی و هاوئاهەنگی و رەزمی نێوان وشەکان وەك (فالێری) دەپەیڤێ: ((چۆنیەتیی بەکارهێنان و

بەگەڕخستنی زمانە...)).[11] هاوگونجاوبێت روئیای (شاعیر) دەبێت لەبواری مامەلەکردن لەگەڵ هەموو بونیادێکی زمانی سەرەڕۆو سەرکێش دابێت. بەسیحرێکی پڕ لەڕەزم و ستاتیکا و لەسەرسوڕمانێکی چاوەڕێ نەکراو خوێنەر تووشی داوی سەرسوڕمان بکات، هەروەها بەرەو دوورگە بێ کۆتاییەکان ئاراستە بکات و بەرەو جیهانی یۆتۆچیای ببات و بتوانێت هەڤپەیڤین لەگەڵ هەموو شتەکانی نێو کەون (هەور، سەراب، بەرد، دار، سێبەر، پەپوولە.. تاد) بکات.

زیاتر بۆ بەرجەستە بوونی رەزمی سیحر و ستاتیکای وشەکانی نێو میحرابە درەوشاوەکان و مەرقەسیەتی پەیڤە بالاٚ زراڤی و بێ باکەکانی نێو دەقە شیعرییەکان. نووسەری لێهاتووی دەقی ئەدەبی وشەکانی نێو دارستانە سنەوبەرییەکانی نێو دەقەکە، کە هەمیشە و بەردەوام بۆنی تەڕییان لێ دێت، جا پێویستە بەسەبکێکی سیحراوی و پڕ لە رەزمی ستاتیکاییەکەی قوڕگی وشەکان پڕ بکات لەپۆلیە ئاگری جاوێدانی و بارگاوییان بکات، بە جوانییەکی وا کەلە فۆرمی زەخرەفەی سەربالّی پەپوولە باڵ کریستالییەکان بچێت، جار جاریش بۆنداریان بکات، بە عەتری نێو دەستی گوڵە دالیاکان، هەناسە بە وشەکان ببەخشێت کە لەهەناسەی نێوسینەی ماسییە پوولەکە دارینەکانی تەهارەت بچێ.

بۆ ئەوەی وشەکان بتوانن سەرمەستانە چێژ و لەززەت لە شەڕابە کۆنینە و تازەکانی نێو کاسەی نەمرایەتی و نەمری وەربگرن، لەگەڵ فریشتە باڵ عاتفییەکانی جوانی بکەونە نێو تەقسی سەمایەکی سەرشێتانە، بەلێ زمانیش رەزمی شیعرییەتی خۆی هەیە، چەند نووسەر بتوانێ سەلیقەی خۆی لەنێو بۆتەی دەقدا بنوێنێ و بتوانێ لەنێوان پانتایی دەقدا سیحرئامێزانە لەگەڵ وشە و رستەکاندا مامەلە بکات و بە ستاتیکاترین فۆڕم و شێوە تەوزیفیان بکات و هەناسەی مانەوەیان پێ ببەخشێت، ئەوکات لەنێو دەقەکەدا، کریستالە درەوشاوەکان دەست دەکەن بە تریسکانەوەیەکی ئەوتۆ کە جوانییەك بەجەوهەری دەقەکە بدات، دەبێت نووسەرە دەقە ئەدەبییەکان لەبەردەم فاکتەرە دەرەکییەکاندا بەپێی تێڕوانین و روئیا ئەپستیمییەکانی زاتی خۆی، بچێتەوە سەر کۆمەڵێك تەکنیك و فۆڕم و ئیلقائیاتێکی وا کە زۆرجار وای لێ دەکەن بچێتەوە نێو قاوغ و دەسەلاٚتی زمان بەدەربڕین لێکردن و نواندنی شتەکانی دەبەخشێت)).[12]، چونکە زمان هەروەك (سۆسێر) دەلێ: ((زمان سیستەمێکی دەلالی بەدوای یەکدا هاتووە...)). ئیتر نووسەر بۆی هەیە تەنانەت لەنێو هەناوی یەك تاقە وشەدا چەندین مانا و واتا کۆ بکاتەوە، ئەگەر بهاتبایە زمان خاوەنی ئەوسیستەمە دەلالییەتە نەبایە، ئەوە هەرگیز نووسەر نەیدەتوانی بونیادێك لەنێو هەناوی بونیادێکی تر بخولقێنێ و

کردەی (ئەفراندن) بێنێتە ئاراوە و شۆڕشێك لە ستاتیکا لەنێو فەزا و زەمینەی دەقەکانیدا بەرپا بکات، لەو کاتیش زمان نەیدەتوانی دەسەڵاتێکی بەهێز و کاریگەر لەنێو بونیادی دەقدا، بتوانێ وەرچەرخانە فیکرییەکانی نووسەر ئیحیتوا بکا و بەرامبەر بەتەوژم و گۆڕانی روئیا و فۆرمی واتاکان خۆی دەربخات.

سیحری زمان و کاریگەری دەسەلاٚتی زمان کەوا بەئاشکرا لەنێو دەقە شیعرییەکان و چیرۆکەکانی سەردەمدا بەرجەستە دەکرێن، لەڕووی نوشستییەوە لەلایەن هەندێکیانەوە، لێرەوە ئەمیش بە سروشتی دەگەڕێتەوە بۆ فاکتەری سەرەکی کورتبینینی ئەو شتانەی کە واتاکانی لەناخی خۆیاندا هەڵگرتووە، بەڵکو زیاتر ئەم نوشستییە بۆ جەوهەرییەتی ماناکە و مامەلەکردن لەتەك زمانە دەلالیەکەی، هەر بۆیە دەبینین تائێستاکەش خوێنەران و رۆشنبیران باس لە بەرهەمە شیعرییەکانی (نالی ـ مەحوی ـ گۆران... تاد) دەکەن، ئەمەیش دەگەڕێتەوە بۆ زیندوویەتی و رەزمی زمانەکەیان کە هەموو کات وشەکانیان لەنێو هەناوی خۆیاندا رەزم و سەمای نەمرایەتی دەگێڕن. ئێمە دەزانین کەزمان لای نووسەران بریتییە لە رەنگدانەوەی تواناکان و دەسەلاٚت، لەنمایشکردنی واقیعییەتێکی تایبەتدا، ئەو واقیعییەتەی کە هەمیشە زمان تێدا دەبێتە داینەمۆی گشت گۆڕان و شۆڕشێك جا چ شۆڕشێکی (مەعریفی/ فیکری/ کلتووری/ فەلسەفی... تاد) بێت. زمان هەمیشە (نووسەر)ی دەقی ئەدەبی دەبێتە ئەو ئافەریدە زیندووەی کە هەمیشە لەگەشکردن و نەشونمادایە، بۆ ئەوەی لەنێو هەموو کەش و هەوایەکی سەردەمییانە مەودایەکی مەعریفییانە و ستاتیکایانە لەنێو هەناوی خۆی چێبکات، دەسەلاٚتی زمان لای شاعیر دەبێت وەك ئەو زەرەبینە بێت کە گەردیلە زۆر وردەکانی دەسەلاٚتی مانا و ئیستاتیکای جولە و ماتبوونی زمانمان بۆ گەورەدەکات.))[13]

دەبێت (نووسەر/ شاعیر) تا ئەوپەڕی جیدییەت و توانست هەولّی خۆ تەنزیر کردنێکی ئەپستیمیانە و مۆدێرنیستیانە بدات، بۆ ئەوەی بتوانێت لەگەڵ کەش و هەوای سەردەم خۆی بگونجێنێت و خۆی لەدەمامکی تەقلیدییەت هەڵبمالێت و رزگار بکات، هەولی ئەمیش پێویستی بە ئەوپەڕی لەخۆ بوردوویی هەیە، بۆ ئەوەی تا ئەوپەڕی دونیای سیحر و جوانی هەولی ئەوە بدات کە خولقاندن و لەدایکبوونێکی دیالێکتیکی نوێ لەنێو دەفر و جەستەی زمان بسازێنێی، تا بگات بەو شتە بە نرخانەی کەلەنێو قوڕگ و منداڵدانی زمان کەڵەکە بوون و کۆبوونەتەوە، چونکە ئەو توانستانە لەدەسەلاٚتی زماندا هەیە، کەتوانایەکی گۆدۆیانە و سیزیفیانە بە (بینەر، خوێنەر، نووسەر) ببەخشێت، ئەوەش دەرئەنجامێکی تری دەسەلاتە

ستاتیکایەکەی زمانە کە سەرچاوەی گرتووە، ئەوکات هەست بەلەززەتمەندییەتی و موگناتیسییەتی سێرکی زمانەکە دەکرێت، کە چۆن نیگای خوێنەر پەلکێش دەکات بۆ نێو کەونییەتی دەق و ئاشنای دەکا بەو جیهانە بزر و شاراوەی کەلەدەرەوە و ناوەی خۆ بەرجەستە بووە، کە چەندان دەقی زیندووی وامان لا بەرجەستە بووە، سیحری ئەم سێرکە زمانەوانییە لەنێو ئۆپێرای دەقەکانیان لەنمایشێکی ئەفسوناویدان، نێوبانگی سەرکەوتووی دەق بە پلەی یەکەم لەڕووی پاراوی زمانەکەیاندایە، کەوا بەسەبکێکی سیحرئامێزانە سرووتێکی سێرکانە نووسراونەتەوە کەوا بەردەوام وا لەخوێنەر دەکات، بەتامەزرۆیی و وردبینانە رووەو پەرستگە پیرۆزەکانی دەقەکانیان بچێت و بەتێڕامانێکی فیکریی قووڵ بەپێی ئەو بڕە مەعریفەیەی کە لەزەیندا بەرجەستە بووە راڤەیان بکات.

سیحری زمان لەنێو پانتایی جوگرافیای دەقەکاندا دەبێت بەجادوویەکی وا چەشنی موگناتیس نیگاکان پەلکێش بکات. لەچاوپێکەوتنێکدا لەگەڵ شاعیر (هاشم سەراج)دا، شاعیر وا دیدگاکانی سەبارەت بە تاکی خوێنەر هەڵدەگرێتەوە کە دەڵێت: ((کاتێك خوێنەری زرنگ و لەززەتمەند، خاوەن هۆشمەندییەکی نیمچە تەڕ و کراوە، بالاّی دوور لەشۆفینییەتی فیکر و میزاجی دۆگمایی، ئەو خوێنەرەی بەردەوام هەست بەحالەتە بێهودەییەکانی گەردوون دەکات و دەزانێت پرۆسەکانی نووسین کردەیەکە و دژی ئامانجە عەبەسییەکانی مەرگ کاردەکات...)) ئەوکات خوێنەری کراوە دەتوانێت لەنێو سێرکی وشە سیحراوییەکان، بارگاویبووەکان بەستاتیکا ئامادەیی خۆی بنوێنێ، وشەکان بەپێی تۆڕی جاڵجاڵۆکەی جادووگەرێکی زیرەك و کاراما بە کهرۆموگناتیسییەتی ستاتیکا بارگاوی دەکرێن، لەهەمان کاتیش موتوربەی سیحری زمانەکەش دەکرێن، تابتوانین سنعەت و گەمەی زیرەکانە لەنێو هەناوی زماندا بخولقێنین بۆ جوانکردنی بونیادە فرەدەلالییەکانی وشەکان شوێنگە بۆ ئەوەی توانای ئەوەیان هەبێت زیاد لەوتاو دەلاّلەتێکی سەربەخۆ هەڵبگرن.

لەهەندێ شوێنگەدا دەبینین (دەق/ زمان) وەك دوو چەمکی مانەوە لەپێناو نەمرایەتی کاردەکەن، تابتوانن لەنێو زەمینەیەکدا جاویدانییەت و نەمری بەرۆح و دیوی ناوەوی دەق بدەن تا بۆ ئەوەی بەزیندوویەتی کاربکات تەنانەت جاری وا هەیە کاتێك نووسراوێك جا چ (شیعر) بێت، چ (پەخشان) بەنێو سینەی زماندا گوزەر دەکات و رۆدەچێت، ئەو کات دەتوانێت زیندەگی و بەردەوامی بەخودی خۆی ببەخشێت، هەروەها زمانیش وەك فۆرمێکی زیندوو بەردەوامییەتی خۆی لەنێو هاوجووتبوون و کۆبوونەوە لەتەك دەقێکی ئەدەبی نووسراودا

وەردەگرێت و بەدەست دەهێنێت و هاوسەنگ دەبێت هەروەك (هایدگەر) دەبێژێت: ((شیعر لەنێو سنوور و مەرزی زماندا بەرهەمەکانی خۆی دەسازێنێ و دەخولقێنێ، هەر لەنێو هەناو و دەفری زمانیشدا دەیانهێنێتە نێو کاسەی ئەفراندن...)).(١٤)

سیحری زمان یاخود زمانی سیحر دەتوانێت بە پێی ئەو توانایانەی کەهەیەتی شۆڕشێکی ستایتیکییانە بەئەنجام بگەینێ و بتوانێت تەزووی رووناهی و جوانی بدات بەو هێڵە سەرەکییانەی کە مەملەکەت و بونیادی (دەق) دەدرەوشێننەوە. شیعرییەتی نوێی و کردەی نوێگەرییەتی بەپێداگرتن و جەختکردن لەسەر مەسەلەی (چۆنیەتی) وتن نەك (چی) وتن، زمانی شیعر بە ئەلتەرناتیڤێکی کارامە دادەنێت بۆ جێبەجێکردنی ئەو ئەرکەیە وەك چۆن دەبینن کە هزرمەند (ئەلان تایت) لەم بارەیەوە راڤە و تەفسیراتی خۆی هەیە و دەبێژێت: ((فەلسەفەی شاعیر هەر چۆن و چییەك بێت مەودا و دەلالەتی واتاکانی هەرچەندە بێ سنوور و فراوان بێت، تەنیا لەڕووی رێچکە و تاکڕەهەندیی زمانەکەیەوە دەیناسێتەوە)).(١٥)

دەقی ئەدەبێ نوێ و مۆدێڕن ئایندە و ئاسۆیەکی گەشبین و بەرفراوانی لەپێش هەیە، بەردەوام لەگەشە و نەشونمادایە و هەموو ساتێ، ساتی لەدایك بوون و خولقاندنیەتی. نووسەری نوێخواز و دوور لەسانسۆر و تەقلیدییەت، بەردەوام رۆئیای خۆی ئاراستەی کیشوەرە نوێ و بزرەکان دەکات، ئەو کیشوەرانەی کە تائێستاش کەس نەیدۆزینەتەوە، کە پڕە لە شتی تەهارەت و پاککەرەوە، نووسەری نوێخواز و ئەزموونگەر هەموو ساتێك سەرقالی کێشمەکێش و شۆڕش و تەوژمە گۆڕانەکانی سەردەمە، هەموو کاتێ لەبیری ئەوەدا دەژیت کە شۆڕشێکی نوێ لەنێو منداڵدانی شۆڕشە دامرکاوەکە بتەقێنێتەوە، هەروەك چۆن (مارکس) لەمشووری ئەوەدابوو کەجیهان بگۆڕێت، لەپێی ئەو میتۆدە فیکرییەی کەهەڵیگرتبوو، هەروەها شاعیری نوێخوازیش (مالارمێ) وتەنی: ((زمان هەمیشە لەگۆڕان و خۆدامالین دایە و هەردەبێ شاعیر بەوزمانە نوێیەش شیعر بنووسێت..)) سەبارەت بە تیمە و جەوهەرییەتی (شیعر)یش وتە بەنرخەکەی (جان کۆهین)ی هزرمەند لەیاد ناکەین کە دەبێژێت: ((کرۆکی شیعر، دروست بەکارهێنانی خودی زمانەکەیە، نەك پشتگۆێ خستن و لەیاد کردنی رێزمانە)).(١٦)

دەقی چاك و بارگاویکراو بە ئێستاتیکا، هەمیشە و هاوکات دەبێ لەبواری زمانەکەیدا موغامەرەی دەلالی تێدابێت، دەقی جوان و مووممەیەز ئەگەر بێت و باس لە

مەزنترین و کاریگەرترین کارەسات بکات، هەرزادەی سرووت و گەمەسیحراوییەکانە لەگەڵ خودی زمانەکەیدا. شتێکی تر کە لەیادمان نەچێت ئەویش مەسەلەی فرە دەلالییەتە لای شاعیر کە زیاتر مەبەستەکەی ئێمە لە (خوازە)وە بەرجەستە دەبێت، چونکە زمان هەرگیز بەبێ بەکاربردنی خوازە نابێتە زمانێکی شیعرئامێز هەروەك (سارتەر) دەڵێت: (شاعیری لێهاتوو بەسەلیقە لەڕێی بەکاربردنی خوازە و زانستی سیمۆلۆژیاوە خزمەتی وشەکان دەکات، هەربەهۆی خوازەشەوە خودی خۆ لەزمانە باو و سەلەفییەکە دەترازێنێ و دەمامکی تەقلیدییەت لەسیمای خۆی دادەماڵێت و یاخی دەبێت، (کۆهین)یش لەسەر ئەو رایەیە کە: ((تەنیا خوازە بەچاکی دەتوانێت ببێتە پێوەر و شیعری چاك و خراپ دەستنیشان بکات.))[١٧]

هەر خوازەشە وەك فاکتەرێکی کارامە رۆڵی خۆی بۆ دەولەمەندکردنی بیرکردنەوە و تێڕامان بۆ سەرجەم شتەکان دەگێڕێت، ئێمە لێرەدا زیاتر ئەو هەولانەمان بۆ دۆزینەوە و کەشف کردنی پرەنسیپی نوێ و فۆرم و رەگەزی مۆدێرن، دینامیکییەتی نوێ لەنێو جەستەی زماندا، کە دەسەڵاتی زمان و دیسپلینییەتی سیحری زمان بەردەوام و بەبێ پچڕان توانای کردنەوەی ئاسۆیەکی نوێی هەیە، هەموو کات دەربڕین لەبەردەم شاعیر دەکاتەوە، وەك نوێنەر و سەرکردەی راستەقینەی باری شتەکان.

پێکهاتەی دووسەرەی (سیحر/ دەسەڵات) لە بۆتەی زماندا:

لە پێشوودا لە راڤەکردنێکی سەرپێیانەی خێرادا بووین سەبارەت بە چەمکی دووسەرەی (سیحر/ دەسەڵات). کەوەك تروسکاییەکی تیۆریی خستمانە ژێر روئیا و بیر و بۆچوون و تێرامانی خۆمان و هزرمەندانەوە، ئالێرەشدا باس لەو دوو جەمسەرە دەکەین کەوەك دوو دینگەی پتەو و چالاك رۆڵی خۆیان دەگێرن. بۆ ئەوەی پرۆسەی میکانیزمییەتی (بونیادی زمان) بەرەو گەشەکردن بروات و ئەرکێك بگێڕێت بۆ بەرەو پێش چوون و خۆ تەنزیککردنێکی ئەپستیمییانە لەنێو بۆتەی دەقدا.

هەردوو ستوونەکەشی کە وشەی تێدا بارگاوی دەکرێت و دوو رووپۆش یا دوو دیو شێوە بەجەستەی خۆیەوە دەمامك دەدات، دیوی دەرەوە کەزیاتر رووخسارەکە دەگەرێتەوە کەبە (سیحری ستاتیکا) ئارایش کراوە. ئەمەش زیاتر کردەی جەمالییە بە ئەنجام دەگەیەنێت کەچی ستوون و دینگەی دووەم کە بۆ جەوهەرەکەی دەگەڕێتەوە لەناوکە (پرۆتۆن/

نیۆترۆن)ێکی لە دەسەلاّت هەڵکێشراو، کە خۆی لەکردەی (دەسەڵاتێکی تۆکمە) بەرجەستە ئەکات.

- (سیحر/ ئێستاتیکا) جەمالییەت (دیوی دەرەوە).
- (دەسەلاّت/ دیکتاتۆرییەت) دەسەلاّتگەریی (دیوی ناوەوە).

کاتێك یەکە یەکەی وشەکان لەنێو کارگەی (میکانیزمییەتی بونیادی زمان) بارگاوی دەکرێن. دەبینین بە دوو جەمسەر بارگاوی دەکرێن یان بە دوو شێوەوە ئامادە دەکرێن لە هەریەك لەگۆشەکان، کاتێ وشەکان تێدەپەرن یاخود دەگەن بەسنووری گۆشە (بارگاوی کراوەکان) هەڵبەت ئەم کردارە بە هەردوو لا ستوونەکەدا ئامادە دەکرێت، ئینجا دوای ئەوەی وشەکان بارگاوی دەکرێن و لەکاسەی (+/ -) هەڵدەکێشرێن، ئینجا بەهەردوو لا دیواری میکانیزمییەتی بونیادی زمان بەدوو جەمسەر یان دوو ستون شۆر دەبنەوە بۆ نێو لاکێشە و ژوری ئەزموونگەریی، ژوورێکیان تایبەتە بە (سیحری ستاتیکا) کە وشەکان تێدا ئارایش دەکرێن و بە جەمالییەتێکی کراوە و شایستە، لەدواتر قورگی هەریەك لەوشەکان پڕدەکرێن لە گەمە و سوروتێکی سیحرگەرانەوە و پۆلییە ئاگری نێو پەرستگەکانی نەمرایەتی، ئینجا لەنێو ئاوی ستاتیکا هەڵدەکێشرێت، بەمەش ئەوکات دەتوانرێت وشەکان لەنێو هەناوی بارگاویکراوێکی شیاودا سێرکێکی ئەفسوناوی سازبدات، لەتەك وشەکانی تر و رووناهی ببەخشێت بە پەرستگە تاریکەکانی دەق، ئەگەر لەدیدگایەکی ترەوە بڕوانینە ستوونەکەی تر و دیوی ناوەوەی، دەبینین وشەکان دەخزێنرێنە ژێر چەتر و سێبەرەی سوڵتانگەرایی زمان و بەرەو نەشونمایەکی سەربازییانەی چالاك و کارامە لەنێو ئیمپراتۆرییەتی بونیادی زمان هەڵدەستن بەخۆسازدان و خۆپتەوکردن بەجێبەجێکردنی هەموو یاسا و رێساکانی سیستەمی دەسەلاّتگەرایەتی زمانەکە و شۆڕدەکرێنەوە بۆ نێو لاکێشەی (دەسەلاّتگەرایی) بەهەمان فۆڕم و شێوەی سەرەوە کردەی ژێرەوەی ئەم پرۆسەی (بونیادی زمان)یش بەهەمان فۆڕم و شێوەی سەرەوە دووبارە دەبێتەوە، ئینجا وشەکان لەدوایدا رێچکەی خۆیان دەدۆزنەوە سەبارەت بەپەیوەندی بەستن بەسەرجەم رەهەندە مەعریفییەکان کە لەنێو هەناوی ئەم ئیمپراتۆرییەتەدا کۆبوونەتەوە.

ئیتر دەست بەنەشومانکردن و خۆسازدان دەکەن، تەبیعی ئەم راڤەکردنەی پێکهاتەی دووسەرەی (سیحر- دەسەڵات) لەوێنەی ژمارە (١)دا، کەوەك نەشونمایەکی نازمانی کاردەکات بۆ تەنزیر کردنێکی ئەپستیمییانەی شیاو خۆ سازدان بۆ بەرەو پێش چوون و

خۆخولڵقاندنی زەمینەی هەیکەلی (ئیمپراتۆرییەتی بونیادی زمان) کەلەدواتردا بە پوختی باس لە میکانیزمییەتی بونیادی زمان دەکەین، وەك کردەیەکی مەعریفییانە و زمانییانەی بەئاگاوە.

وێنەی (١)

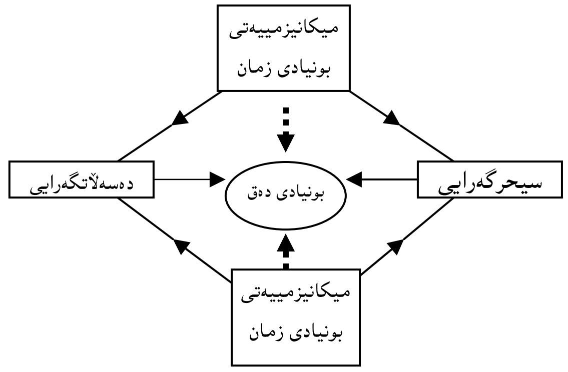

نەشونمای بونیادی زمان لە نێوان دوالیزمەی (سیحرگەرایی/ دەسەڵاتگەرایی)دا

بەرەو کامڵبوونی هەیکەلی (ئیمپراتۆرییەتی بونیادی زمان):

لەمەو پێش بینیمان و روئیای لۆژیکی خودی خۆمان لەوێنەی (١)دا ئاراستەی هەردوو جەمسەری (سیحر/ دەسەڵات) وەك کردەیەکی هزری و زەینی کرد و باس لەجووڵە و نەشونمایانەمان کرد کەهەردوو ستوون و جەمسەر کردەی خۆیان لەنێو قورگی وشەدا تەقاندەوە و بەئەنجامیان گەیاند، هەروەها باسمان لەوەکرد کە چۆن چۆنی وشەکان خولقان و نەشونمایان کرد، ئەمێستاکەش لەم تەوەرەیەدا باس لەدوا ئەزموون و دوا قۆناغی جووڵەی وشەکان دەکەین لەڕووی نەشونماکردن و گەورەبوونیان لەنێو میکانیزمییەتی بونیادی زماندا، زیاتر لێرەدا هەنگاوەکانی خۆمان ئاراستەی ئەوە دەکەین، کە تاچەند هەنگاویان بەرەو کامڵبوون ناوە و کۆنکریت بوونی پرۆسەی بونیادی زمان و تەنزیرکردنێکی لۆژیکییانە و مەعریفییانە لەنێو چوارچێوەی هەیکەلی ئیمپراتۆرییەتی بونیادی زمان. جا لێرەدا زیاتر دەمانەوێ زۆر بەپوختی راڤەی نەخشە و پرۆگرامی ئەم هێلکارییەی کە لە ژمارە (٢) بەرجەستە دەبێت بکەین.

سەرەتای ئەم پرۆسە زەینییە بە چوارگۆشەی (بونیادی زمان) کەوەك میکانیزمییەتێك کاردەکات، ئا لەنێو ئەم سندووقەدا، وشەکان یەکەیەکە بەنێو تونێڵی کارۆموگناتیسی رادەگوزەرن و لە هەردوو جەمسەردا دەگەن بە گۆشەکان، کە بە گۆشەی بارگاویکردنی وشەکان ناسراون. هەر لەم گۆشانەدا بە چوار ئاراستە خۆیان ئاراستەی بونیادی (دەق) دەکەن، کە هەریەکەیان لەژێر تاکرەهەندێکی مەعریفیدا ئاماژە بە دەق دەکەن و ناوەوەی دەق دەدرەوشێننەوە هێلێکیان لەژێر ناونیشانی (سیحری ئێستاتیکا/ ئێستاتیکای سیحر). کە بەرامبەر یەك دێن بەرەو بونیادی دەق. لە گۆشەیەکی تر خۆی ئاراستەی بونیادی دەق دەکات لەژێر نازناوی (مەعریفەی دەسەڵات/ دەسەڵاتی مەعریفە) خۆیان ئامادە دەکەن و هەر هێلێکیشیان جارێك بە (پڕۆتون/ نێوترۆن) و جارێکی تر بە (نێوترۆن/ پڕۆتۆن) خۆیان موتوربە دەکەن، دوای ئەوەی وشەکانیش بارگاوی کران.

ئیتر وشە بارگاوی کراوەکان بەفۆڕم و شێوەیەکی دووسەرە خۆیان شۆڕدەکەنەوە بەرەو ژووری نەشتەرگەری، کە ئەوانیش (سیحرگەرایی/ دەسەڵاتگەرایی)ین، ئەم دوو سندووقە بە دەزوویەکی راستەوخۆ لە (+/ -) خۆیان دەسپێرن بە پانتایی دەق، ئەو کات وشەکان دوو دیو وەردەگرن، کە دیوێکیان لەکاسەی ستاتیکا هەڵدەکێشرێت، ئەو کات خۆیان لە نێو فۆڕمەکانی جەمالییەت هەڵدەگرنەوە، لەدیوەکەی ترەوە کەکرۆکی وشەکان دەگرێتەوە بارگاوی دەکرێت بەدەسەڵاتێکی رەها و تێرکراو، ئیتر ئەوکات وشەکە لەنێو منداڵدانی دەقدا بەگوێرەی ئەودەسەڵاتەی کەپێی دەدرێت، وشەکان پارێزگاری لەوجودی خۆیان دەکەن. بەم شێوەیە هەناوی پەرستگە تاریکەکانی دەق رووناك دەکرێتەوە و دەسەڵاتێکیش دێتەکایەوە بۆ پارێزگاریکردنی لەفۆڕم و کرۆکی دەقەکە، ئا لەوکاتیش نەمرایەتی بۆ سەراپای بونیادی دەق دەستەبەر دەکرێت.

جاهەر دەقێکی نووسراوی ئەدەبی جا چ (شیعر/ پەخشان) بێت، کاتێك دەقێکی زیندوو پڕ لەڕەزمی مانەوە، دەبینین، ئەوە دیارە نووسەری دەقەکە زۆر بەکارامایانە وشەکانی نێو دەقەکەی بارگاوی کردووە و لەنێو ئەم پرۆسەیەدا وشەکان ئاراستەی هەردوو جەمسەر کردوون، لەنێو کردەیەکی مەعریفی و مێتازمانی کاری خۆیان بەشیاوترین فۆرم ئاراستە کردووە. والەخوارەوەشدا درێژەی باسکردنی ئەم تەوەرەیە بەشێوەی هێلکارییەك دەردەبڕین کە لە وێنەی (٢) دا خۆی ئاراستەی خوێنەر دەکات.

وێنەی (٢)

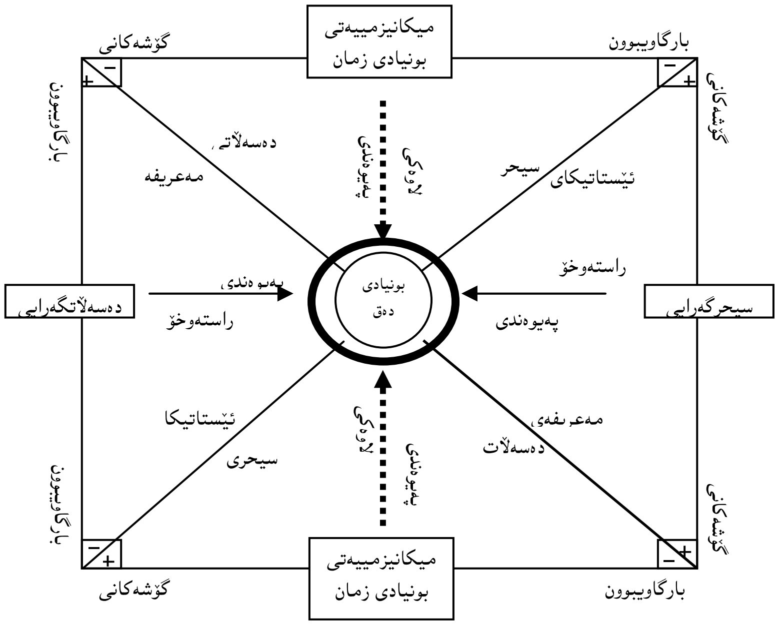

❊ هەیکەلی (ئیمپراتۆرییەتی بونیادی زمان)

پەراوێز و سەرچاوەکان

١ ـ النقد التكوينى، لوسيان گولدمان، ترجمة، د. محمد نقي، ص ٩.
2 ـ منهج الواقيعية في الابداع الادبي، د. صلاح فضل، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ١٩٧٨، ص ١٢٥.
3 ـ فردريك نيتشه، عوسمان ياسين، گۆڤاری وەرگێڕان، ژ (٢) ل ٧.
٤ ـ مرۆڤی سەرتایی و مرۆڤی شارستانی، عوسمان یاسین، گۆڤاری وەرگێڕان، ژ(١). ل ١٣.
٥ ـ مدخل الى علم النفس، د. هاشم جاسم السامرائى، ١٩٨٨، ص ٢٦.
6 ـ قاموس علم النفس، د. عبدالستار طاهر، ١٩٨٥، ص ١١٢.
٧ ـ مێژووی خود لەناو لەنگەریەکدا، نەجات حەمید ئەحمەد، چاپخانەی کریستاڵ، هەولێر، ١٩٩٧، ل ٦.
8 ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو: ل ٨.
٩ ـ الكلمات و الاشياء، ميشيل فوكو، بيروت، ١٩٨٩، ل ٩.
١٠ ـ گەڕان لەدووی خود، حەمە سەعید حەسەن، گۆڤاری (رامان)، ژ (٢١)، ١٩٩٨، ل ١١.
١١ ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو.
١٢ ـ مێژووی خود لەناو لەنگەریەکدا، نەجات حەمید ئەحمەد، چاپخانەی کریستاڵ، هەولێر، ١٩٩٧، ل ٥ — ٦.
١٣ ـ هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ٧.
١٤ ـ ما الفلسفة، ما الميتافيزيقا، هلدرلن وماهية الشعر، مارتن هايدجر، ترجمة، فؤاد كامل محمود، مراجعة وتقديم، عبدالرحمان بدوي، دارالثقافة والنشر بالقاهيرة، ١٩٧٤، ص ١٤٣.
١٥ ـ فى الشعرية، كمال ابوديب، الطبعة الاولى، بيروت، ١٩٨٧، ص ١٤٧.
١٦ ـ گەڕان لەدووی خود: ل ١١.
١٧ ـ بلاغة الخطاب، د.صلاح فضل، عالم المعرفة، الكويت، ١٩٩٢ ص ٩٥.

کولتور

وەك كوتلەیەك لە ئایدیۆلۆژیا

كولتور ئەو جەستە پڕ لە ئیحایەیە، كە وەك چەمكێكی تەمومژاوی و ئاڵۆز خودی خۆی وەك كوتلەیەك لە (دەمامك/ ئایدیۆلۆژیا) خزاندە نێو سەرجەم رایەڵە هزری و ئەبستیمی و فەلسەفییەكانی سەردەم، ئەویش بەحوكمی ئەوەی كولتور بزاوتە هزرییەكانی مرۆیی لە نێو كۆمەڵگای مرۆڤایەتیدا خستۆتە ژێر هەیمەنەی خۆیەوە، چونكە كولتور دەشێ وەك پرۆسە و میكانیزمێك سەیر بكرێت، كە خودی خۆی لەسەر چەندین سیستەم و پێكهاتە بونیادناوە. بەشێوەیەكی ئاسایی-ش سەرجەم ئەم سیستەمانەش بوونەتە هۆی چالاكی و بزاوت خستنە نێو مرۆڤەكان و سەرقاڵكردنی سەرجەم مرۆڤایەتی، بێگومان ئێمە وەكو ئەزانین كولتور وەك هەركایە و جەستەیەك هەمیشە لە حاڵەتی بزاوت و گۆڕان و بەرەو پێشڤەچوون هەنگاوی هەڵهێناوە لەتەك سەرجەم بزاوتە هزری و ئەبستمییەكانی كۆمەڵگای مرۆڤایەتی.

بەشێوەیەكی ئاسایی-ش هەر كۆمەڵگایەك لەتەك هەر هەنگاو هەڵهێنانێكی لەنێو زەمەندا، دەتوانێ كوتلەیەك لە چەمك و واتا و موفرەدات بەرهەم بهێنێ، جا لە هەر بوارێك لە بوارەكانی ژیانی مرۆڤدا بێت (سۆسیۆلۆژیا/ ئایدیۆلۆژیا/ ئەنترۆپۆلۆژیا... تاد) بەهەمان شێوەی هەنگاو هەڵهێنانی كۆمەڵگە، كلتووریش توانیویەتی لە چەندین چەمك و موفرەدە و رموز بەخودی خۆی ببەخشێت، یاخود دەشێ بێژین كلتوور وەك پیاوێكی فرەڕەنگ و فرە دەمامك خودی خۆی نمایش كردووە، لە سەرەتای خولقانی تاكو ئەمێستاكە، جا لە میانەی ئەم پێشەكییەی سەرەوە دەمەوێ لێرەدا تەنها جەخت لەسەر رەهەندێك لە رەهەندەكانی نێو جەستەی كلتوور بكەمەوە، كە ئەویش بریتییە لە رەهەند و ستونییەتی (ئایدیۆلۆژیا) بەواتە لەم گوتارەدا زیاتر بەشوێن ئەم تەمومژاوییەی كە جەستەی كلتووری وەك پیاوێكی فرە دەمامك نیشانداوە دەگەڕێین، یاخود بەلەونێكی تر دەمانەوێ بەشوێن حەقیقەتی ئەم پیاوە فرەڕەنگەدا بگەڕێین كە خودی (كلتوور)ە، چونكە لەم سەدانەی دواییدا (كلتوور) خراوتە ژێر چەندین دەمامك و وێنا، بە واتە بەفۆڕمێكی تەجریدكراوەوە خزێنراوەتە نێو چەندین دەمامكی

ئایدیۆلۆژی، بێگومان لە هەر پرۆسەیەكی بەیەكەوە ژیان و بەجیهانكردندا پێویستە فەزا و روپێوێك بۆ بەیەكەوە ژیان بخولقێنێ، واتەبەدەستهێنانی شوناسی جەستەی خودی خۆت لەوساتەوە بەدەست دێت.

بەفۆڕمێكی گشتی هیچ كاتێك ئەقڵانییەتی خۆرئاوا ناتوانێت لە هیچ زەوایەیەكدا ماڵی جیهان لە تاك روئیاكانی خۆیەوە ببینێ. بەڵكو دەشێ لە رێگەی پەیوەندییەكی جیهانگیر و گشتگیردا لەنێو فەزایەكی دیالۆگ ئامیزدا لەنێو هەدوو ژیار و جەستە (خۆرئاوا/ خۆرهەڵات)، (من/ ئەویدی)، (سەنتەر/ پەراوێز)دا بهێنتەدی و ببینێ. لە تەك مانا بەخشین بەخودی خۆی. دەبێ مانا و دەلالەت بەخودی بەرامبەریش ببەخشین، ئیتر ئەوسات و كاتە جیهان دەبێت بەو ماڵەی كە سەرجەم بەرژەوەندییە گشییەكان لە فرە كلتوورێكدا بەرهەم بێت، نەك تەنیا لەنێو فەزایەكی تاك كلتووریدا، واتە ئەو ساتەی تاك لە كلتوورێك بەو مەرامەی كە لە خزمەتی كۆمەڵگە و بەرژەوەندییە گشتییەكاندا خودی خۆی نمایش دەكات، ئەوە ئەو ساتە پێچەوانە دەبێتەوە، چونكە دیارە لەودیو ئەم تاك كلتوورییەتەوە مەرامێكی ئایدیۆلۆژی چێنراوە، ئەم مەرامەش لەبەرژەوەندی سەرجەم رایەڵەكانی ئەم كلتوورە دایە، بەواتە ئەوسا لە فرە كلتوورییەتەوە خودی خۆی بە نێو كلتوورێكی كۆلۆنیاڵییانە بازدەدات، هەمیشە تاك كلتووری بەو مەرامە كاردەكات كە سەرجەم پەنجەرەكان دابخات و وامان لێ بكات تەنها لە تاك دەرگایەكدا بڕوانین بۆ سەرجەم كایە و چەمكەكان.

ئیتر ئەو كاتە دەتوانین ژیان لەیەك رووداو بەیەك رەنگ و مانا بەرجەستە بكەین. لەوانەیە ئەوكاتیش بەجۆرێك لە توندوتیژی و بوغزوقینە بە فۆڕم و لەونێكی مۆدێڕن خودی خۆی نمایش بكاتەوە، هەرچەندە ئەمجارەیان توندوتیژییەكە زۆر كاریگەرتر و ژەهراوی ترە و تا سەر ئێسقان دەچێت. بەواتە ئەمجارە توندوتیژییەكە لە ژێر باڵی تەكنۆلۆژیای سەردەم بەكاردەبرێت بۆ سەرلەنوێ كوشتن و قەمعكردنی سەرجەم مانا و دەلالەتەكان كە لەنێو هەناوی كلتوورێكدا خولقاوە، ئەوكاتیش سەرجەم وێنە رەنگاوڕەنگەكان دەشێوێنێ و رەفزی جەستە و كلتووری بەرامبەر دەكات و خۆی دەخاتە نێو بازنەكانی تەقدیسكردن و پیرۆزییەوە، لە بەرامبەر ئەمەشدا كلتوور جوانییەكانی ئەوی بەرامبەر دەخاتە نێو زەوایەكی لەبیرچوونەوە، ئەوكات سەرجەم بەها مرۆڤایەتییەكان كە بەدرێژایی مێژوو كاری بۆ كراوە، مەرگیان بۆ رادەگەیەنێ و دەیانخاتە نێو بازنە و سكێچێكی تراژیدیی بێ هەناسە، هەرگیز نەدەبوایە جەستەی كلتوور بكرێتە خاڵی ململانێ و توندوتیژییەكان، بەڵكو زیاتر ببوایە بەبزاوتێكی چالاك بۆ پێكەوە

ژیان، بەڵام بەداخەوە لە سەدەی بیستدا وەك فۆرمێك لە توندوتیژی موتوربەكراوە، سەرلەنوێ مانا و رەنگە تەڵخەكان و شمشێرە خوێناوییەكان دەخاتەوە بەر نیگاكان و دووبارە تەختەی شانۆی توندوتیژییەكان تۆختر دەكاتەوە.

ئیتر شەرعییەت بەخودی كلتوورەكەی خۆی دەبەخشێت و سەرجەم بەها ئینسانییەكانی ئەوانی دی مۆنۆپۆڵ دەكات و هەروەها سەرجەم بەها ئەخلاقییەكان هەڵدەوەشێنێتەوە، ئیتر هیچ زەمینە و فەزایەك ناهێڵێتەوە بۆ پێكەوە ژیان و شەرعییەت بەخشین بەتاكە دەسەڵاتێك، بەواتە شەرعییەت دان بەتاكە ئایدیۆلۆژییەك، كە دەشێ وەك میكانیزمییەتێك بۆ خولقاندن و بەكاربردنی مەرامە ئایدیۆلۆژییەكانی خۆی بەكاری ببات. ئیتر ئەوسا سەرلەنوێ پێناسەی شتەكان لە دیدێكی ئایدیۆلۆژییانە دەكاتەوە، بەواتە لە دیدی ئەوی خۆرئاوا هیچ كایە و چەمك و موفرەداتێك بوونی نییە، كە لەژێر ركێفی پێناسە و راڤەكانی ئەو نەبێت. ئەگەر لەژێر روئیایەكی قووڵی لۆژێكی و مەعریفییانە بڕوانین بۆ جەستەی كلتووری خۆرئاوا وەك كوتلەیەك لە عەقڵانییەت خۆی نمایش دەكات و خودی خۆی دەخاتەڕوو، ئیتر جەستەی خۆرئاوا لەم سەدانەی دواییدا توانی خۆی وەك جەستەیەكی تێربوو لە هزر و مەعریفە و فەلسەفە، پۆشتە بەتوانا هزرییەكانی خۆی، ئیتر لەو ساكەوە توانی وەك پرۆسە و میكانیزمییەتێك خودی خۆی بخاتە بەر روئیاكانی جیهانی دەرەوەی خۆی، كە لەتوانایدا هەیە راڤە و خوێندنەوەی تایبەتی بۆ ژیان و مەدەنییەت و كلتوور بكات و پۆشتەیان بكات بەسەرجەم توانا فیكرییەكانی خۆی.

هەر بەهۆی ئەم واتا فیكری و مەعریفییانە دەتوانێت مانا و وێنای تازە ببەخشێت، بەسەرجەم كایەكانی ژیان، ئیتر لەو رۆژەدا زیاتر وەك تاكێك كە پڕ بێت لە عەقڵانییەت و رۆشنفكری و هیومانیزمی. ئیتر خۆی وەك خاوەن پرۆسەیەكی پێشكەوتنخواز و خاوەن كۆمەڵگەیەكی سیستماتیزەكراو سیماكانی دەخاتەڕوو، تاكو خودی خۆی وا بەیان بكات، كە سەرجەم تێزەكان لەلایەن دونیای دەرەوە و كۆمەڵگاكانی خۆرهەڵات بخرێتە پراكتیزەكردنەوە، تاوای لێهات چەشنێك لە بەخۆداچوونەوە سەرسامی كردن، ئیتر ئالێرەدا كایەیەك لە گومان لای كۆمەڵگا رۆژهەڵاتییەكان دروست بوو كە گومان لەسەر جەستەی خۆیان بكەن بەوەی كە چەندە دواكەوتوون، ئیتر ئەم گومان و سەرسامییە بەڕووی جەستەی خۆرئاوا وای كرد كە ببێت بە خۆداچوونەوە، ئەمەش وای كرد كە ببێت بە شۆڕشێك بۆ دەركێشانی تاكەكانی كۆمەڵگا لەنێو بازنەكانی دۆگمابوون و ئیفلیج بوون، ئیتر لەژێر سەرجەم ئەم بزووتنەوە و چالاكییە پۆزەتیڤانەی خودی كلتووری خۆرئاوا كە پراكتیزەی كردووە، بووە هۆی زەنگێك بەڕووی

كلتووره دواكەتووەكانی دەرەوەی جیهانی خۆی، ئەمەش خاڵێكی چالاك بوو، كە خودی كلتووری خۆرهەڵات بەخۆدا بچێتەوە، تا وای لێ هات ئەم بزووتنەوە وای كرد گەلێك مانا و دەلالەتی نوێ و بەهای هزری و ئەپستمی و ژیاری بە عەقڵییەتی تاكی خۆرهەڵاتی بدات.

ئەم بەرەو كرانەوەی عەقڵ و هزری تاكەكان وای كرد كلتوور و ژیاری خۆیان لەنێو روپێوی تەپوتۆزی مێژوو و سەرجەم مانا و دەلالەتە میتۆلۆژییەكان دەربهێنێ، شۆڕشێك لە شكاندنی بتەكان دەست پێ بكەن و پرۆسەیەك ئەنجام بدەن، كە پرۆسەی هەڵوەشاندنەوە و شكاندنی سەرجەم ئەم كایانەی كە لەلایەن خودە دۆگمابووەكان پەرستێنراون و تەقدیسكراون، تەبیعی خودی ئەم تەقدیسكردنەش خۆی لە خۆیدا دەبێتە هۆی زیاتر پابەندبوون و گوێڕایەڵی بوون، ئیتر ئەوكاتە ئەم تاكە هیچ كاتێك بۆی نییە پرسیار بوروژێنێ سەبارەت بە هەر مانایەك ئەوەش خۆی لە خۆیدا شوناسی رەخنەگرتن و پرسیار و وروژاندن لە عەقڵ دەسێننەوە، تا وای لێ هات بەرە بەرە تاكەكانی نێو كۆمەڵگای خۆرهەڵات، ئەو كۆمەڵگایەی كە غەرقی نێو جیهانی خورافییات و میتۆلۆژیا بووە، هۆشیاربوونەوە و خۆئامادەكردن بۆ رووبەڕووبوونەوەی ئەو بتانەی كە لەلایەن كۆمەڵگاكان تەقدیسكراون و بەرگی پیرۆزیان بەبەردا كردوون، تا وای لێ هات بە دیدێكی كراوە و نوێ دەستیان كرد بەخوێندنەوەی جەستەی كلتوور و شرۆڤەكردنی سەرجەم ماناكان.

بۆ ئەوەی بتوانن بەدید و روئیایەكی كراوە، رەخنەیەكی بونیادنەرانە نەك شێكێنەرانە بدەن بەڕووی كلتوورێك كە غەرقی جیهانی خورافییات ببوو، ئەمەش دەبێتە هۆی خولقاندنی مانای نوێ و هەناسەدانەوەش بەو مانایانەی كە تووشی هەناسە بڕكێ ببوون لەنێو ئەم تەپوتۆزەی مێژووەدا، هەروەها دەستكاری سەرجەم سیستماتیزە میتۆلۆژییەكانی خۆیان بكەن و هۆشیاریان بكەنەوە، بۆ ئەوەی فەزا و زەمینەیەك ڤالا بكەن، بۆ ئەوەی نەوەیەكی دی بخولقێ بۆ داتاشینی مانای نوێ و هزری تازە، هەنگاونانی بەرەو رێنسانسێكی لۆژیكییانە، بۆ ئەوەی دووبارە ئەقلانییەت بگەڕێنێتەوە، بۆ جیهانی ئەمڕۆ، هەروەها تاكەكان هۆشیار بكاتەوە لەسەرجەم ئایدیا سەلەفییە تەقلیدگەراییەكان پاك بكاتەوە. سەرجەم ئەم هەولانە خۆی لە خۆیدا دەبێتە هۆی شكاندنی سەرجەم جەستە تەقدیسكراوەكان و داكەندنی پۆشاكی پیرۆزیی لە جەستەی كلتوور و مێژوو، ئەمەش دەبێتە هۆی خولقاندنی شوناسی رەخنە گرتن و پرسیار وروژاندن و رەخنەگرتن لە ئەقلانییەتی تاكەكانی نێو دونیای خورافە دۆگمابووەكان.

ئیتر سەرجەم ئەم بزاوتە هزری و ئەبستیمییانە دەبێتە هۆی خولقاندنی کەش و هەوایەکی لەبار بۆ سەندنەوەی سەرجەم بەها مەعریفی و ژیارییەکان لە لایەک، لەلایەکی دیکەش گەڕانەوەی شەرعییەت بۆ سەرجەم تاکەکانی کۆمەڵگا کە لەژێر دەسەڵات و هەیمەنییەتی کلتووردا قۆرغکرابوون، ئەمەش بووە هێنانە ئارای دەنگی تازە و مانای تازە کە خۆیان لە ماناکانی دوێنێ دەترازێنن و هێڵێك دەخەنە نێوان مانا کۆنەکان و ماناکانی ئایندە، ئیتر ئەم هەموو چالاکی و بزاوتانە بوونە هۆی خولقاندنی خەونێکی خۆش و ئاسۆیەکی رۆشن و کرانەوەی پەنجەرەیەك بە رووی دەنگە عەقڵگەراییەکانی جیهانی خۆرهەڵات.

پرۆسەی دووبارە خوێندنەوە و تەفسیر کردنی مێژوو و کلتووری خۆرهەڵات، یەکێك بوو لەو خاڵە پۆزەتیڤانەی کە لەژێر بزووتنەوەی رۆشنگەری خۆرئاوا سەرچاوەی گرتبوو، ئەم دووبارە خوێندنەوەیەی مێژوو، وای کرد سەرلەنوێ تەوزیفی ماناکانی نێو کلتوور و ئایین، لە نێو هەستێتی تاکی رۆژهەڵات بکرێت. بەواتە دووبارە ڤالاێخستنە سەر سەرجەم چەمك و جومگە دۆگماکان و دووبارە بەدیدێکی کراوە ئایین بخرێتە نێو راڤەیەکی تەئویلییانەی سەردەم. دوور لە مانا کۆنینەکانی مێژوو، چونکە ئەم دووبارە کردنەوەیە، خۆی لە خۆیدا دەبێتە هۆی خولقاندنی گومان، گومان لەو سکێچە دۆگماییە ئەرسۆدۆکسییانەی کە بەهیچ شێوەیەك نەیدەهێشتن فرە رەنگییەت و فرە رەهەندییەت لە مانا و چەمکەکان لەلایەن تاکی راڤەکار و تەئویلکار بخرێنەڕوو، بەڵکو بوو بەچەتەیەك کە بیری نوێ و راڤەی نوێ و تەئویلییەتی نوێی قەدەغە دەکرد، بەهیچ شێوەیەك نەیدەهێشت تەلوینی جیاواز سەرهەڵبدات، بەڵکو دەیویست هەموو کایەکان لە تاکڕەهەندێکەوە بڕوانێت، کە خودی خۆی بەرهەمی هێناوە لەژێر رەهەندی جەبەروتییەتی خۆیدا هەنگاو ئەنێ، بەڵام ئەو بزووتنەوە رێنسانسەی کە لە هەناوی کلتووری خۆرهەڵات لەلایەن تاکە واعیەکان دەستی پێکردووە. وەك زەنگێك بووە هۆی ئەوەی تەئویلی جیاواز بۆ سەرجەم ماناکانی (ئایین/ کلتوور/ مێژوو..) تاد، بکرێن و سەرجەم دەق و تێکستەکان بخرێنە بەر دیدگای تەئویلکار، بۆ ئەوەی مانای نوێ ئینتاج بکات، چونکە نەخوێندنەوە و تەئویل نەکردنی کایەکان دەبێتە هۆی ئەوەی کۆمەڵگا تووشی ئیفلیجی و سەقەتی بێت لەسەرجەم بوار و رەهەندەکانی ژیان.

تەبیعی ئەگەر ئاورێك لە دۆشدامان و وەستانی خۆرهەڵات بدەین لە پێش بزووتنەوەی رۆشنگەری و فیکرییەکانی کۆمەڵگای خۆرئاوا، دەبینین یەکێك لەو خاڵانەی کە جومگەکانی رۆشنبیران و هزرمەندانی تووشی سەقەتی کردبوو، نەبوونی ئازادی تاك بوو لە بەرامبەر سەرجەم

رەهەندەکانی ژیاندا. چونکە نەبوونی ئازادی تاك دەبێتە وەستانی سەرجەم توانستە عەقڵانی و هزرییەکانی تاك لە سەرجەم کارەکانی تەئویلکردنی دەق و خوێندنەوەی دەق، قۆرغکردنی دەق.

قۆرغکردنی سەرجەم ئەم ئازادییانەی تاك لەلایەن چینێکی دەسەڵاتدار و ئایدیۆلۆژیست بوو، کە هەمیشە دەیویست مانا و کایەی نوێ نەخولقێ، لەلایەن تاکی راڤەکاردا، چونکە ئازادی لە مانا بەخشین بە جەستە و کایەکان خۆی لە خۆیدا خەتەرییەت دەخاتە سەر سێکچیەتی چینی دەسەڵاتدارە ئەرسۆدۆکسی و ئایدیۆلۆژییەکانی، بۆیە نەبوونی سیستمێکی هۆشیاری لەلایەن تاکی خۆرهەڵات، زیاتر پەیوەستە بە نەبوونی رایەلەکانی ئازادی لەلایەن تاکییەتی خۆرهەڵات. هەربۆیە ئازادی و ئیرادەی مرۆڤ، وا دەکات کە هەمیشە مرۆڤ خۆی سەنتەری دەسەڵاتی خۆی بێت و کائینێکی خاوەن ئیرادە و پڕ توانست بێت لە دروستکردنی رووداودا، لە دروستکردنی رەوتی مێژوو لەبەردەم سەرجەم گۆڕانکارییەکاندا. ئەم پرۆسەیە دەبێت بە پرۆسەیەکی پڕ بزاوت، بۆ بەخشینی ئیرادە و ئازادی بە سەرجەم مرۆڤەکان. بۆ ئەوەی لە نێو بازنەبەندی کلتووری ئایدیۆلۆژی و میتۆلۆژیایی دەربهێنێت، هەر بۆیە ئازادی تاك دەشێ چەشنی پرۆسە و هەنگاو هەڵهێنانێك بێت، رووەو خولقاندنی مانا و دەلالەت و چەمکی نوێ، نموونەمان بۆ ئەمەش ئەوەیە کە بەحوکمی ئەوەی تاکەکانی نێو کۆمەڵگا خۆرئاواییەکان، ئازادییەکی فرەرەهەندیان هەیە لە بیرکردنەوە و هەڵسوکەوتدا، کە بۆتە هۆی ئەوەی کە چەندین چەمك و مانای نوێ لە تەك گۆڕانی ژیان و کۆمەڵگاکانیان بێتەکایەوە، وەك چەمکەکانی (هیومانیستییەت، مەدەنییەت، دیموکراسییەت، مۆدێرنییەت...تاد).

دیارە سەرجەم ئەم چەمکە فرە بەهایانەی ئەزموونی فیکرمەندان و تاکە خاوەن ئیرادەکانی ئەم کۆمەڵگایەیە. کە بە هۆی خولقاندنی ئەم چەمك و مانایانە توانیویەتی بزووتنەوەی رێنیسانس لەسەرجەم بوارەکانی ژیان بێنێتەکایەوە، بەرگێکی نوێ بەکلتوور ببەخشێت و لە چوارچێوەی کلتوورە تەقلیدگەرایەکە دەری بهێنێ، بە دیدێکی کراوەی دوور لە دیدێکی میتۆلۆژییانە، بڕوانێت بۆ سەرجەم رەهەندەکانی ژیان، خۆی خولقاندووە، بزووتنەوەیەك چەشنی بزووتنەوەی رۆشنگەری دەبێتە هۆی ئەوەی عەقڵانییەت دەربهێنێ لە بەندیخانەکانی مێژووەوە، چونکە عەقڵانییەت سەرجەم دەرگاکان ڤالا دەکات بەسەر تێکستە ئایینی و ئایدیۆلۆژییەکان و سەرلەنوێ بەدیدگایەکی نوێ مانای نوێ و خوێندنەوەی نوێی پێ دەداتەوە، کە ئەمەش خاڵێکی زۆر گرنگە بۆ کۆمەڵگای خۆرهەڵات.

دوا بەدوای ئەوەی کە خۆرئاوا وەك کوتلەیەك لە عەقلانییەت و هیومانیزمییەت و ڕۆشنگەر خودی خۆی لە نێو سەرجەم ڕووداوەکانی مێژوو نمایشکرد و توانی چەندین چەمك و مانا بخولقێنێ وەك (ئیرادەی مرۆڤ، دیموکراسییەت، مەدەنییەت، جیهانگەرایی، مۆدێرنیتییەت،...تاد).

دەشێ ئالێرە دا هەڵوەستەیەکی ئاگایانە بەرامبەر سەرجەم چەمکەکان بکەین، وەك کڕۆك و جەوهەر، بەواتە شۆربوونەوەیەکی لۆژیکییانەی ئیبستیمییانە بۆ نێو هەریەك لەو چەمکە مۆدێرنییانە بکەین، چونکە دەشێ خودی خۆرئاوا چەشنی ((گورگێك لە پێستی مەڕدا)) خۆی بخاتە بەر دیدگاکانی تاکی خۆرهەڵات، خۆرئاوا زۆر زیرەکانە و ئاگایانە توانیویەتی بەرگێکی قەشەنگ و بریق و باق بخاتە بەر سەرجەم چەمکەکان. هەروەها چەمکەکانیش بە لەونییەتێك نزیك لە مەرامەکانیدا نیشان بدات، بەواتە سەرجەم چەمکەکان بەدوو دیو خودی خۆیان نمایشکردووە و بونیادنراون، بەواتە دیوێکیان لە خزمەتی مەرامەکانی خۆیدا بووە، دیوێکی دیکەشیان بۆتە ڤایرۆسێك بۆ ئیفلیجکردنی جەستەی بەرامبەر، هەر بۆ نموونە ئامێر و کەرستە تەکنەلۆژی و زانستییەکان، هەرچەندە توانیویانە چاوی مرۆڤی کۆمەڵگا خۆرهەڵاتییەکان بکاتەوە، بەڵام لە هەمان کاتدا بۆتە هۆی دروستکردنی تام و چێژێك و ئەفیونێك لە بەرامبەر تاکەکانی کۆمەڵگا، کە ڕەفزی کلتووری خۆیان بکەن و ڕووەو کلتووری خۆرئاوا ڕوئیاکانیان ڤاڵا بکەن.

ئەگەر سەیری چەمکێکی وەك (جیهانگەرایی) بکەین، دەبینین خۆی لەخۆیدا بەواتە جیهان ببینین بەیەك ماڵ و یەك دیوەخان، هیچ جیاوازییەك نەمینێ لە نێو خودی کلتوورەکان، کەچی خۆی لەخۆیدا لە نێو هەناوی ئەم چەمکە تازەیەشدا، ڕایەڵەیەکی مەرامگەرییانەی ئایدیۆلۆژییانەی تێدا چێنراوە وەك (سێنتەر، جیهانی نموونەی بالا) جەستە و کلتووری بەرامبەریش بە (پەراوێز، بەربەرییەت)، تەنانەت بەم دواییانە توانی ئەزموونێکی تازەتر و ژەهراویتر بخاتەڕوو، کە ئەویش (مۆدێرنییەت)ە، ئەمەش خۆی لە خۆیدا ئەگەر سەیری ڕووە شاراوەکەی ئەم چەمکە بکەین، هەست بەوە دەکەین کە ئەمەش خۆی لە خۆیدا ڕەهەندێکی مەرامگەرییانەی تێدا ڕووێنراوە، ئەویش ئەفیونیکردنی چینی دەستە بژێری (نوخبە)یە، لە ڕۆشنفکران و هزرمەندان دا. نەك وەك سیستەمێکی گشتگیر، بۆ بونیادنانی کۆمەڵگایەك لە سەر ئەساسێکی پتەو و تازە، ئەمەش خۆی لەنێو ماڵی لە ڕۆژهەڵاتدا دەبینێتەوە.

ئیتر ئالێرەدا سەرجەم چەمك و ماناکانی نێو جەستەی خۆرئاوا ڕایەڵەیەك لە ئایدۆلۆژیا لە نێو هەناوی دا چێنراوە، ئابەم شێوە خودی ڕۆژئاوا بە چەشنە گوتارێکی ستراتیژ و ئەکادیمییانە مامەڵە لەگەڵ سەرجەم چەمك و ماناکان دەکات و سەرجەم کایە و دەلالەتەکانی خۆی دەخاتە نێو قالبی تەقدیسکردن و پیرۆزی بەجەستە و کلتوورەکەی خۆی دەبەخشێت، خودی خۆی بەدەسەلاتێکی ڕەها و باوکسالار، جیهان و کلتووری دەرەوەی خۆشی بەچەشنە سێبەرێکی جەستەکەی خۆی دەزانێ و هەمیشە لە کەناری خۆیدا شوێنگەیان بۆ دەدۆزێتەوە، هەروەها لەنێو سکێچی ئیمپراتۆرییەتەکەی خۆی دووریان دەخاتەوە.

سەرجەم ئەم گوتارە دیبلۆماسییانەی خودی خۆرئاوا هێندە چالاك و پڕ بزاوتە، کە قەناعەت و ڕاستگۆیی نەك هەر لەلای تاکی خۆرئاوا، بەڵکو لەلای تاکەکانی خۆرهەلاتیش دروست کردووە و سەرجەم ڕوئیای تاکەکانی خۆرهەلاتی ڕووەو ڕۆژئاوا ڤالاکردووە، دوابەدوای سەرجەم کردە ئەکتیڤەکانی جەستە و کلتووری خۆرئاوا لە سەدەکانی (١٨/١٩)دا، دەبینین ئەم جارە لە دیوەکەی تر (دیوە شاراوەکە) چەندین سەهمی ئایدیۆلۆژی و ژەهراوی ئامادە کردووە بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی دەمارگرژی بەرامبەر جەستەی (ئەو)ی بەرامبەر هەمیشە خودی خۆرئاوا ڕۆحییەتێکی سالارییانەی هەبووە و هەیەتی، هەر بۆیە وەك خاوەن خودێکی پڕ بزاڤ و تەمومژاوی خۆی نمایش دەکات، هەمیشە لەودیو ئەم تەمومیژاوییە، دەیەوێت سەرجەم حەز و مەرامەکانی خۆی بەرجەستە بکات، بەواتا و فۆرمێك خۆرئاوا بەو نیازە کردەکانی خۆی پراکتیزە دەکات، کە گوایە خۆرئاوا وەك فریادڕەسێك بە هانای نەتەوە کەمدەسەلات و ڕەش و ڕووتەکان، بەتایبەتی نەتەوەکانی ئەودیو ماڵی خۆرئاوا، دێت و سەرجەم سکێچ و مەرزەکانیان دەشکێنێت بەو مەبەستەی کە گوایە ئامادەیی هەیە بۆ ئازاد کردنی سەرجەم میللەتان لە هەژاری و قات و قڕی، بەڵام لە ژێر ئەم هەڵوێستە دەبینین مەرامێکی ئایدیۆلۆژییانەی خۆی ڕواندووە، چەشنی دووپشکێکی ژەهراوی، کە هەمیشە بە نیازی ژەهر ڕژاندنە بۆ نێو شادەمارەکانی جەستە و کلتووری خۆرهەلات.

بەو هەددەفەی جەستەی بەرامبەر بەرەو مەرگەساتێکی کوشندە و ترسناك ڕەوانە بکات. ئەوەتا لەلایەك مەرز و سنوورەکان دەشکێنێت، بەو هیوایەی کە جیاوازی نەمینێ لە نێو کلتوورەکاندا، کەچی خۆی دووبارە دێت کۆمەڵێك مەرز و سنووری کۆنکریتی دیکە دادەڕێژێت، کە خۆی مەبەستیەتی. بە واتە هەمیشە بەو مەرامە کاردەکات کە سەرجەم هەڵسوکەوت و جووڵە و بزاڤەکانیانی لە ژێر حوکمێکی موتلەقییانەی خۆرئاوای باوکسالاڕ بێت.

ئالێرەدا هیچ مەجالێك بۆ (ئەو)ی بەرامبەر ناهێلێت، کە وەك جەستەی (ئەم)ی خۆرئاوا، خاوەن رایەڵی فیکری و ئەبستیمی و کلتووری خۆت بیت و بە فۆرمێکی ئازادانە هەناسە بدەیت لە نێو فەزایەکی کراوەدا، هەمیشە بەو هیوایە دەژیت کە تۆ نەتوانیت پرسیار بخولقێنی و هیچ مانا و دەلالەت و جوانییەك بەرهەم بهێنیێ، بەڵکو دەبێت سەرجەم مانا و چەمك و بەهاکان لە (ئەو)ی خاوەن دەسەڵات وەربگریت، بەواتە و لەونێکیدی فۆتۆکۆپی سەرجەم مانا و چەمکەکانی (ئەو) بکەیت و چەشنی سێبەرێك نمایشی سەرجەم جوولەکانی (ئەو)ی خۆرئاوا بکەیت، ئیتر ئەمەش خۆی لەخۆیدا بەرەو هەڵوەشاندنەوە و شکست هێنانی جەستە و کلتووری خۆرهەڵات لە سەرجەم رەهەندەکان دێت. ئەمەش وا دەکات هەنگاوەکان تووشی ئیفلیجی بێت و هیچ بزاڤ و گۆڕانێك لە بوارەکانی ژیان نەهێتەدی. ئەوەتا بە کردەوەوە ئەوە دەسەلمێنیێ، کە هەمیشە ستوونەکانی خۆی بونیاد دەنێت بە شێوەیەکی کۆنکریتی و هەمیشەش خودی خۆی وا دەردەخات کە لە خزمەتی سەرجەم کۆمەڵگای مرۆڤایەتی دایە.

بەڵام بەپێچەوانەوە ئەگەر مەرزێك لەبەردەم رەوتی بەرەو پێش چوونی بزاڤی کۆمەڵگاکانی لابەرێت ئەوە هەر ئەوکات سکێچ و مەرزێکی دی (شاراوە) لە شوێن و سکێچ و مەرزەکەی پێشوودا بونیاد دەنێتەوە، لە شوێن ئەوەی پرۆسە و میکانیزمییەتێك بخولقێنیێ بۆ بەرهەمهێنانی تۆڕێك بۆ پێکەوە ژیان و برایەتی و چەمکەکانی دیموکراسییەت و لەخزمەتی بەرژەوەندییەکانی سەرجەم بەشەرییەتدا بێت، کەچی دەبینین کەسێکی وەك (فۆکۆیاما) کە هەمیشە خودی خۆی بەدوو دیو نمایش دەکات، لەلایەك وەك خۆی وتەنی باس لەمەرگی ئایدیۆلۆژیا و ململانیێ دەکات، کەچی دوابەدوای تیۆریزەی یەکەم تیۆریزەیەکی دیکەی دارشت کە زۆر ترسناك تر و ژەهراوی تر بوو، کە رووبەڕووی جەستە و کلتوورەکانی ئەو دیو شورا و ئیمپراتۆرییەتی خۆرئاوا بۆوە. کە ئەویش تیۆری (کۆتایی مێژوو)ی (فۆکۆیاما)یە.

فۆکۆیاما بەم تیۆرەی، کۆتایی بۆ کلتوور و جەستەی خۆرهەڵات دانا و راگەیاند. بۆ ئەوەی چاوەڕوانی هیچ ئایندەیەك نەکات، بەواتە بەم تیۆرەی مەرگێکی ئاشکرای بۆ خودی کلتووری خۆرهەڵات راگەیاند. ئیتر بەومەرامەی جیاوازگەرایی و فرە رەهەندییەت لە نێو کێشە و چەمکەکان نەهێڵێت و بەتەنها تاکرەهەندییەتی خۆی لەنێو گۆڕەپانەکەدا کار بکات، یاخود دەیەوێت سەرجەم رایەڵەکانی بهێنێتەوە نێو تاك رایەڵەکانی خۆی و لە نێو یەك سکێچدا کۆیان بکاتەوە، کە خۆی دەیەوێت و مەبەستییەتی. زیاتر ئەویش پشتیوانی کردنە لە لیبڕاڵییەتی خۆرئاوا، سەرجەم روئیا جیهانبینییەکانی خۆی وەك دەسەڵاتێکی رەها.

ئەم پشتیوانی کردن و جەخت کردنە سەر لیبڕاڵییەتی خۆرئاوا خۆی لە خۆیدا دیارە مەرامێکی ئایدیۆلۆژی بۆ بەرهەم دەهێنێت. ئەویش دەرگا داخستنە بەڕووی فرە رەهەندییەت و جیاوازگەلێك لە سەرجەم بوارەکانی ژیاندا زیاتر مانا و دەلالەت بەخودی کلتوورەکەی خۆی دەبەخشێت، ئالێرەدا ستراتیژییەت و گوتاری لیبڕاڵییەتی خۆرئاواو بە هیچ کلۆجێك نایەڵێت جەستە و کلتوورێکی تر لە دەرەوەی دەسەڵاتی خۆیدا بخولقێ و نەشونما بکات، ئالێرەدا بەجیهانکردنی تاك کلتوورێك دەبینین، ئیتر خۆی لە خۆیدا تاك کلتوورییەتیش دەچێتە نێو قالبێکی دیکەی ململانێ و خوێنرێژی و جەنگەڵستانێك لە خوێن بەرهەم دەهێنێت.

راگەیاندنی مەرگ بەڕووی کلتوورەکانی دی، خۆی لە خۆیدا راگەیاندنی ململانێیە بەڕووی سەرجەم بەشەرییەتدا، ئیتر تەنها بوار بۆ یەك کلتوور و مانا و یەك جەستە دەهێلێتەوە، خودی خۆشی بەسەرجەم چەمك و ماناکان بە جوانترین فۆڕم و لەون تەلوین دەکات. پیرۆزترین مانا و دەلالەت بەجەستەی خۆی دەبەخشێت و هیچ مانا و دەلالەتێکی دی بۆ جەستەی بەرامبەر ناهێلتەوە کە شایەنی شوناس پێدان بێت. تەبیعی بە حوکمی ئەو چەشنە دبلۆماسییەتەی کە هەیەتی و بەکاری دەبات، سەرجەم بەها ئەخلاقی و چەمکە هیومانیستییەکان دەکات بەشوناسنامەی کلتوورەکەی و لیبڕاڵییەت و بالاییەت بەخۆی دەبەخشێت، بۆ ئەوەی بگات بە رەهاییەت.

ئەمە راگەیاندنی مەرگەساتە بە رووی مانا جیاوازەکان و چەمك و دەلالەت و روئیا رەنگاوڕەنگەکان، خودی ئەم راگەیاندنە مەرگاوییە وادەکات سەرجەم کۆمەڵگا و کلتوورەکانی دی لە ناوەوەی خۆیاندا ئیرادەیەکی کامل بونیاد بنێن، بۆ رووبەڕوو بوونەوە لە هەر توندوتیژی و ململانێیەك کە رووبەڕوویان بکرێتەوە، ئەمەش خۆی لە خۆیدا ململانێ و توندوتیژی دەخاتە بەردەم سەرجەم چەمك و تیۆرێزە فیکرییەکان و دەیانخاتە نێو چوارچێوەیەکی کۆیلایەتی و رەگەزپەرستی، سەر لە نوێ ململانێیەکان دەخاتەوە نێوان مرۆڤەکان. ئەوکات هیچ رەهەندێك بۆ دیموکراتیزەکردنی چەمك و ماناکان نامێنێتەوە بۆ راپرسین و رادەربڕین. ئەگەر بێت و بەرهەمیش بێت ئەوا وێنەیەکی سەقەت و ئیفلیجی لێ بەرهەم دێت.

کەواتە کۆتایی مێژوو کۆتاییترین سیستەمەکانی لیبڕاڵییەتی جەستەی خۆرئاوایە. کە (فۆکۆیاما) بەرهەمی هێناوە. واتە دەشێ دیموکراتییەتی لیبڕاڵ دوا ئامانج و پێگە بێت بۆ سەرجەم کۆمەڵگاکانی بەشەرییەت و مرۆڤایەتی. سەرجەم بەشەرییەت وا پێشبینی ئەکرد کە کۆتایی هاتنی شەڕی سارد، کۆتاییە بۆ سەرجەم کایە توندوتیژ و پڕ بوغزەکان، ئیتر

پەنجەرەیەك ڤالا دەكات بەڕووی سەرجەم چەمكەكانی برایەتی و ئاشتی و ئازادی، ئیتر بوار بۆ پێكەوە ژیان و هاوماڵی بەرهەم دێت و هەنگاوێك بەرەو دیموكراسییەت بچێت، ئیتر سەرجەم مرۆڤایەتی وەك هەڵقەیەك بەدەوری سەرجەم پەیوەندی و بەرژەوەندییە گشتییەكان بخولێنەوە و لە خزمەتی دابن، ئیتر ئەو ساتە دەبێت بە ساتی برایەتی و راگەیاندنی مەرگی ئایدیۆلۆژیا، ئەو ئایدیۆلۆژیایەی كە خەریك بوو سەرجەم بەشەرییەت بەرەو مەنفا و خانەكانی مەرگ و تراژیدیا ببات.

ئیتر سەرجەم بەشەرییەت لە نێو خەونە وەهمییەكانیدا بەرەو ئایندەیەكی رووناك لە بالا فڕە دەدەن، كەچی سەدان مخابن بۆ جەستە و كلتوورێك كە بانگەشەی دیموكراسییەت و مەدەنییەت دەكات، كەچی رقە توندوتیژ و بوغزاوییەكان هەر مابوونەوە، بۆیە جارێكی دی دەستی كرد بەدووپات كردنەوەی سەرجەم وێنە توندوتیژی ململانێیەكانی بەرامبەر جەستە و كلتووری میللەتانی بەرامبەر، بەلام ئەم جارە لە وێنابوونێكی تۆقێنەر و ژەهراوی كە ئەویش شەڕی دژە كلتوورە.

هەڵگرتنی گوتاری خوێن و ئەنتی كلتووری لەلایەن خودی خۆرئاوا. زۆر پێچەوانە دەبێتەوە لەگەڵ سەرجەم خاڵە سەپێنراوەكانی نێو گوتاری جاڕنامەی گەردوونی مافەكانی مرۆڤ، سەرجەم ئەو چەمكانەی كە بانگەشەی دوا مەرگ و تراژیدیا دەكات، ئەو كاتەش كە ئەم گوتارە هەڵدەستێت بە بەرهەمهێنانی كایەكانی بوغز و توندوتیژی، ئیتر ئالێرەدا حەلەقەكانی پێكەوە ژیان و هاوماڵی هێدی هێدی درزی تێ دەكەوێ و لەبەریەك هەڵدەوەشێتەوە، چونكە خودی جەستەی خۆرئاوا نایەت بە فۆڕمێكی برایانە و واقیعبینانە مامەڵە لەگەڵ جەستە و كلتووری بەرامبەر بكات و بوارێك بۆ پێكەوە ژیان و موحیببەت بهێڵێتەوە.

ئا لێرەدا سكێچیەتی جەستەی كلتوورەكەی هەڵدەوەشێنێتەوە و كلتوورییەت لەڕووی خۆیدا هەڵدەماڵێت و دەمامكێكی دی دەپۆشێت كە لە ژێرەوە و چەندین رایەڵ و سەهمی ئایدیۆلۆژیای حەشاردراوە بەمەبەستی پوكانەوەی سەرجەم خەونەكانی جەستەی بەرامبەر و دەست بەسەراگرتنی و كردەی بەرۆبۆتبوونی لەسەر پراكتیزە دەكات، خودی خۆشی وەك حاكمێكی موتڵەق بڕیار دەردەكات، كە پێی وایە ئەمەیە لیبڕاڵییەتی خۆرئاوا، ئەمەیە كۆتایی مێژوو، كە هەمیشە خۆرئاوا حەوداڵە بۆ گەیشتنی، هەمیشەش بەو مەرامە كاردەكات و هەوڵ دەدات كە خودی خۆی وەك فەزایەكی ژیاری دەربخات و سەرجەم نەتەوە و كۆمەڵگاكانی لە ژێریا بخولێننەوە و بەم كەشوهەوایە رازی بن، بەواتە رازی بوون بە پەراوێزبوون. گوتاری

سێنترالیزمەتی خۆرئاوا، هەمیشە دەیەوێت بە فۆڕم و لەونیەتێكی نوێ و شەفاف مامەڵە لەگەڵ سەرجەم رووداوەكانی ئێستا و ئایندە بكات و سكێچیەتێكی یۆتۆپیایی بۆ هەنگاوە كلتوورییەكانی خۆی بخوڵقێنێ.

ئالێرەدا بەو ویست و مەرامەی كە لەرابردوودا چاندوویەتی، دەیەوێت سەرجەم كایە و مانا و چەمكەكان لە سەرجەم بوارەكانی ژیاندا بۆ خودی خۆیی بگەڕێنێتەوە، هیچ پەنجەرەیەك نەهێڵێتەوە، كە بەڕووی جەستەی بەرامبەر بكرێتەوە، بۆ ئەوەی هیچ مەجالێك دروست نەبێت بۆ مەسەلەی پێكەوە ژیان و برایەتی، ئیتر خودی خۆی دەكات بەو سێنترالەی كە سەرجەم بەها جوانەكان و چەمك و ماناكان لایەقی ئەون و خۆشی دەستی هەبووە لە دروستكردن و بەرهەمهێناندا. بێ نرخی و كەم ئەزموونیش دەخاتە پاڵ كلتووری بەرامبەر (كلتووری خۆرهەلات).

بەو مەرامە ئایدیۆلۆژیاكانی ئایندە و گوتارییەتی خۆرئاوای نوێ بەهیچ كلۆجێك نایەوێت سیمای جەستەی (بەرامبەر) ببینێ، سەبارەت بە مەسەلەكانی پێكەوە ژیان و هاوماڵیدا. بەڵكو هەمیشە بەو مەرامە كاردەكات كە بەهیچ شێوەیەك لە ئایندەدا رێگە خۆش نەكات، بۆ هاوماڵی و پێكەوە ژیان لەنێو یەك فەزا و یەك ژیاردا. بەڵكو زیاتر بەو مەرامە كاردەكات، كە بونیادە كلتوورییەكانی میللەتانی دی تەفكیك بكات و بەتەنیا و تاككلتوورییەتی خۆی وەك كلتوورێكی خاوەن ئیمپراتۆر و خاوەن دەسەلات رەسم بكات. ئەمەش زیاتر پێویستی بە وریایی و ئاگاییەكی تۆكمە و ورد هەیە. بۆ ئەوەی بتوانێت لە شوێنگەیەكی شاراوە سەهمە ژەهراوییەكانی ئاراستەی جەستەی بەرامبەر بكات، بۆیە دێت لە سیمایەكی پڕ ژیارییانە چەشنی پیاوێكی مەدەنی، ژیاری خودی خۆی دەردەخات، پیاوێك بە چەندین دەمامك. دەمامكی (ئازادی/ مەدەنییەت، دیموكراتییەت..) لە ژێرەوەی هەموو ئەوانەشدا، دەمامكێكی دی هەیە، كە ئەویش دەمامكی سەهمە ژەهراوییەكانی ئایدیۆلۆژیایە، بەواتە و لەونێكی دی لە سەدەی بیستدا (خۆرئاوا) وەك كوتلەیەك لە دەمامكی ئایدیۆلۆژی و كۆلۆنیالی خودی خۆی نمایش كرد.

سەرجەم كۆمەڵگەی خۆرهەلاتی خستە ژێر چەپۆكی داگیركارانە و گشت بزاوت و گۆڕانكارییە ئازادیخوازەكانی گەلانی رۆژهەلاتی كۆنترۆڵ كرد و خستیە نێو تانوپۆی هەیمەنەی دەسەلاتە رەهاكانی خۆیەوە. بەواتە و فۆڕمێكی دی خزاندیە نێو ئەو سكێچە ئایدیۆلۆژیایەی، كە خۆی بەرهەمی هێناوە، ئیتر ئالێرەدا توانی لە سەرجەم رەهەندەكانی ژیان (كۆمەلایەتی،

فەرهەنگی، ئابووری..)دا ڤایرۆس بخاتە نێو جەستەی خۆرهەلاٚت و ببێتە هۆی هەلٚوەشاندنەوەی بنیادە عەقلانی و هزرییەکان. کەواتە لێرەدا دەگەینە سەدەی نۆزدە، کۆتایی سەرجەم پێشکەوتن و بزاوتە عەقلانییەکانی خودی رۆژهەلاٚتە، ئیتر سەدەی بیست سەدەی راگەیاندنی تراژیدیایە، کە رووبەڕووی گەلاٚنی خۆرهەلاٚت بۆوە، دەشێ بێژین: سەدەی بیست، سەدەی کوشتنی رایەلٚەکانی عەقلاٚنییەت و جاویدانییەتی خۆرهەلاٚتە، سەدەی سەرجەم وەهمە ئایدیۆلۆژی و کۆلۆنیالٚەکانی خۆرئاوایە، کە خودی جەستەی خۆرهەلاٚتی خزاندە نێو جەنگەلٚستانێك لە خوێن و قات و قڕی.

ئیتر پەنجەرە رەنگاوڕەنگەکانی مەعریفە و هزر و فەلسەفەیان بەڕووی روئیاکانی کۆمەلٚگای خۆرهەلاٚت داخست و کۆنکریتیان کرد، ئیتر ئەم سەدەیە سەدەی نابووتکردن و شێواندنی کولتور و جەستەی خۆرهەلاٚت بوو، لە بەرامبەر ئەم نابووتکردنەش خۆرئاوا خۆی بە خاوەن و خولٚقێنەری سەرجەم چەمك و ماناکانی مەدەنییەت و دیموکراتییەت و جیهانگەرایی...تاد حساب کرد، گوتاری کلتووری خۆرهەلاٚت بە گوتارێکی ناهیومانیستی، ناعەقلاٚنی نیشاندا، دوابەدوای سەرجەم تیرە ژەهراوییە ئایدیۆلۆژیاکان، کە لەلایەن جەستەی خۆرئاوا ئامادە کراوە، بەرامبەر جەستەی خۆرهەلاٚت، ئا ئەوکاتە دەستەیەك لەتاکە ئاگایەکانی گەلاٚنی خۆرهەلاٚت دەستیان کرد، بە رووبەڕووبونەوەی ئەم هێرشە یەك لەدوای یەکانە، کە لەلایەن خۆرئاوا ئامادە دەکرێت. ئەم رووبەڕووبوونەوانەش بەهۆی گەڕانەوە بەرەو رۆژە پیرۆز و سەرکەوتووەکانیان لەرابردوودا، واتە شانازی کردن بە مێژووی ئەو چرکە ساتانەی کە تێدا سەرکەوتوون بەسەر دونیای خۆرئاوا، بۆیە هەستی بەمەرجەعییەتکردنی (مێژوو، کلتوور) تیایاندا رووا. کە زیاتر وەك پرۆسە و میکانیزمییەتێك بەکاریان هێنا، بۆ رووبەڕووبوونەوە بەرامبەر گوتارە ئایدیۆلۆژیاکان، بەلاٚم بابزانین ئایا ئەم رووبەڕووبوونەوەیە لە مەرجەعییەتکردنی کلتوورەکەیان دا راستە؟.

بێگومان نەخێر. چونکە گەڕانەوە بەرەو رابردوو. بەواتە گەڕانەوەیە بۆ سەرجەم بارە نێگەتیڤەکان، کە لە رابردوودا رووبەڕووی کۆمەلٚگا بووبۆوە، ئەم پرۆسەیە.. پرۆسەی بەمەرجەعییەتکردنی مێژوو، بەواتە دووبارە بەخشینەوەی سەرجەم چەمك و مانا تەقلید و دۆگماکانی سەدەکانی رابردوو بەجەستەی سەردەم و ئێستاکە. ئەمەش خۆی لەخۆیدا دەبێت بەجومگەیەکی سەقەت و ئیفلیج و وەستاو. دەبێت بە کۆسپ و رێگرێك لەبەردەم سەرجەم هەنگاوە هزرییەکان و بەرەو پێشڤەچوونی کۆمەلٚگا و دابڕان و ترازاندنی کۆمەلٚگا لە سەرجەم

چەمك و مانا تایبەتییەکان، دەشێ بێژین: ئەو کات بەرۆحییەتێکی سەقەت و پیر دێت، لە جیات ئەوەی بەروئیایەکی تازە و مۆدێڕن بێت مامەلٚە لەگەلٚ سەرجەم چەمکەکان بکات، بۆ خولٚقاندنی مانای نوێ و لەونییەتی جیاجیا و تازە.

بەواتە ئالێرەدا لەژێر بەپیرۆز راگرتنی مێژوو و هۆشیارییە دۆگماکانی سەدەکانی رابردوو، دۆسیەکانی عەقلٚ تووشی ئیفلیجی دەبێت و ناتوانێت بەرۆحییەتێکی پۆزەتیڤانە هەلٚسێت، بۆ مومارەسەکردنی سەرجەم پرۆسە عەقلاٚنییەکانی خۆی و چەمك و مانای نوێ بسازێنێ، بازنە و سکێچە دۆگمابووەکان بەجێ بهێلٚێت.

ئەوکاتە عەقلٚ چەندین هەنگاوی مەعریفی و هزری بنێت، ئەوە هەر لەنێو سکێچە بەردبووەکەدا، یا دۆگماکانی رابردوو هەنگاوەکانی خۆی دەهاوێژێت و رەهەند و دەروازیەك نابینێتەوە، بۆ دەربازبوونی مانا و چەمکە جیاوازەکان، هیچ کاتێك ناتوانێت بەشداربێت، چ لەبەرهەمهێنانی مانا و دەلالەتی نوێدا، وە چ مامەلٚەکردن لەگەلٚ مانا و چەمکە نوێکانی ئایندەدا، ئائەو کاتەش ناتوانێت تێزێکی مۆدێڕن بخولٚقێنێ، بەلٚکو دەشێ بەشمشێرە تەقلیدییەکانی رابردوو، رووبەڕووی تەکنۆلۆژیا ببێتەوە، ئەگەر بێت و هەمان پرۆسە و میکانیزمییەتییەکانی رابردوو دووبارە بکرێتەوە، ئەوە خۆی لەخۆیدا دیارە دووبارە بەرهەمهێنانەوەی روئیا و دیدگاکانی کۆنە و هەمان کێشەکان رووبەڕوو دەبنەوە، ئەگەر هاتوو گۆڕانکاریش دروست ببێت، ئەوا ئەو گۆڕانکارییە کە بەدەستی خۆمان خودی خۆمان دەشکێنین، چونکە گواستنەوەی چەمك و بەها و کێشەکان لە رابردوودا بۆ هەناوی ئایندەدا ئەوا خۆی لەخۆیدا زۆر ترسناکتر و ژەهراوی ترە.

ئەگەر بێت و روئیا بگرین لە کۆمەلٚگا خۆرهەلاٚتییەکان لە زەمەنی ئێستادا، دەبنین زیاتر کۆمەلٚگەکان لەنێو باوەشی مەرجەعییەتێکی بەرتەسك و تەقدیسکراو هەناسە دەدەن و مانای سائید دەخولٚقینن، ئەمەش بەدیوەکەی دی لە خزمەتی روئیا و مەرامە کۆلۆنیالٚەکانی خودی خۆرئاوایە.

سەرچاوەکان

١- التراث والحداثة/ د.محمد عابد الجابري/ ١٩٩٠.
٢- نقد العقل العربي/ د.محمد عابد الجابري/ بيروت/ ١٩٨٩.
٣- ئایدیۆلۆژیا چیە؟ د.عبدالكریم سروش/ و: دلشاد حەمە/ گۆڤاری ژیار/ ژ (٣).
٤- کلتوور و ڕێنسانس/ ئومێد قەرەداغی/ گۆڤاری ژیار/ ژ (٥).

ئەنگێزە سەرەکییەکانی (نیگەرانی خود) و چەمکی (نامۆ بوون) لە دیدگای (فرۆید)دا

((خوێندنەوە ئەو چالاکییە کاریگەرەیە، کە دەروازە بۆ نووسین دەکاتەوە))

(بۆرخیس)

ئەگەر کردەی نووسین توانای ئەوەی هەبێت بونیادی خۆی بەشیاوترین تەکنیك و شەفافترین هزر رەنگرێژ بکات. یان بە جۆرێکی دیکە ئەگەر باش نووسین، وەك ((فیسوافا شیمبورسکا)) لە کتێبی ((چێژی نووسین))دا دەڵێ: لەگەڵ لەدایکبوونێکی چاوەڕوانکراو دا بەرامبەر بێتەوە.

لێرەدا ئێمە هەوڵدەدەین بازنەیەك بەدەوری ئەو جەستەیەدا بکێشین و لەدوو توێی مەعریفەیەکی گشتگیریدا بەئەنجامی بگەیەنین. هەوڵدەدەین شتێکی نابەرجەستە لەنێو هەناوی شتە بەرجەستەکراوەکاندا هەڵبکرێنین، تا بمانگەیەنێت بەو چێژەی کە سەراپای شتە نابەرجەستەکانی داگرتووە، ئێمە وەك دەزانین روئیای هەموو تاکە کەسێك لەنێو کۆمەڵدا زیاتر بریتییە لەکردەیەکی گشتگیرییانەی هزری مرۆڤەکان، بەسەر شتە مەنتقی بەرجەستە بووەکانیان پەخش دەبێت. جا لەمیانەی ئەم چەند وشەیە سەبارەت بەکردەی نووسین، کە وەك پەنجەرەیەك وایە بۆ روانینەکانمان، هەوڵدەدەین چەمکی (نیگەرانی و دڵەڕاوکێ) لە دیدی فرۆیدی هزرمەندەوە بخوێنینەوە، ئەمەش پێویستی بە شۆڕبوونەوەیەکی ئەپیستمیانەوە هەیە بۆنێو دۆسیە و نووسینەکانی (فرۆید) سەبارەت بەراڤە و کردە شیکارییەکانیی، کە ئامانجی فرۆید لەئەزموونکردنی تاکەکانی کۆمەڵەوە بەدەستی هێناوە. (فرۆید)، یەکێکە لەو هزرمەندانەی کە سەر بەخانەی (دەروونشیکاری)یە، توانی هەرسێ ئاستی (ئاگا، نائاگا، پێش ئاگا) دیاری بکات، سەرەڕای ئەمەش توانی کردەی تیۆرێزەکردنی (سێکس) و دابەشکردنی ئەنێگزەکانی (ژیان/ مردن) دیاری بکات.

پێش ئەوەی بمانەوێت باس لە تاکڕیانی (نیگەرانی و ڕاڕایی) لە دیدی فرۆیدی دەروونناسەوە بکەین. دەمەوێت شتێك بخەمە بەر دیدی (خوێنەر)ی زرەنگ و هۆشیار، سەبارەت بە (ئامانجی فرۆید) کە گەڕانە بەدوای شتە لۆژیکییەکان، تاکو لەوێوە پاڵنەرەکانی ناوەوەی مرۆڤ بەدیار بخات، بەتایبەتی لەڕووی ئەنگێزە نائەقلانییەکان، فرۆید بەدوای ئەو شتە پەنهان و نادیارانە دەگەڕا، کە دەبێتە خولقێنەری فاکتەرێك بۆ هەر چەمکێك لە (رق، خۆشەویستی، ئیرەیی، شەڕانگێزی، نامۆیی..تاد) و سەرجەم هەڵچوونە دەروونییەکان. فرۆید دەیویست بەپێی روئیای خودی خۆی دەمامکێکی ئەبستیمییانە بەگشت ئەنگێزەکان بدات، ئەمەش هاندەرێك بوو بۆ گەیشتن بەنەست، کە لەکۆتاییدا توانی وەك زانست بونیادی بنێت.

فرۆید هەمووکات دەیویست مرۆڤ قووڵ بێتەوە بۆ ناوەوەی خۆی و توانای تێگەیشتنی لەخودی خۆی هەبێت و کەشفی (نائاگا ـ نەست)ی خۆی بکات. لەوێوە بەکردەی (ئازادی) بگات، هەروەك (بودا) دەبێژێت: ((مرۆڤ خۆی سەنتەری دەسەڵاتی خۆیەتی..)).

لێرەدا دەتوانین چەمکی (نیگەرانی) بەفاکتەرێکی کارا دابنێین، سەبارەت بەخولقاندنی بازنە و گەردەلوولی بێهوودەیی و نامۆبوون، چونکە پلەی نیگەرانی مرۆڤەکان چەند تەشەنە و بلێسە بستێنێ ئەوەندە رووەو بازنەکانی (نامۆ بوون) دەبینەوە. نیگەرانی و ڕاڕایی لە دیدگای (فرۆید)ی هزرمەندەوە لەئەنجامی ترسی کردەی چەپاندنەوە (الکبت) سەرچاوە دەگرێ و دەتەقێتەوە. دەست دەکات بەنەشونمایەکی میکانیزمی و بەرەو بازنەی (نامۆ بوونی خود) هەنگاو دەنێت.

فرۆید پێی وایە ساتێ مرۆڤ لەدونیایەکی ئاسوودەگی و بێ ئاگا (السکون) کە سکی دایکە و لێی جیادەبێتەوە و دێتە دونیاوە، راستەوخۆ دەخرێتە نێو چەند تەڵبەندێکی کۆنکریت و چەق بەستووی دابونەریت و یاسا باوەکانی کۆمەڵ. لەپێوەری یاسا و رێسا کۆمەڵایەتییەکان هەڵدەکیشرێت. ئەم کردەیەش لەسەر چالاکی کردەی غەریزەیی و بایۆلۆژییەکانی مرۆڤ رەنگدەداتەوە. ئیتر واقیعی کۆمەڵایەتی ئەو بازنە و سنوورە کۆنکریتانە بەسەر مرۆڤەکاندا دەسەپێنن مرۆڤەکان بۆیان نییە، ئەم سنوورانە بشکێنن و لێ لابدەن.

هەروەك لای منداڵ بەتەواوی بەرجەستە دەبێت کاتێك پێیدەڵێن ئەمە مەکە (خراپە) و ئەوە (بکە) باشە، بەمجۆرە قۆناغی منداڵی کاردانەوەیەکی والای منداڵەکە دروست دەکات و.. لەنێو دڵ و دەروون و مێشکی، دواتر رەنگدانەوەی دەبێت. هەربەو حەز و ئارەزووە چەپێنراوە متبوانەوە مرۆڤ بەشداری لەژیار دەکات، هەر لەدووتوێی دڵەڕاوکێ و نیگەرانیشدا مرۆڤەکان

دووچاری دەمارگیری دەبن و کەسێتییەکی گۆشەگیر و ئیفلیجیان لێ دروست دەبێت، ئەو کاتیش لەئاست بەسەنتەر بوونی شارستانییەت، دواجار مرۆڤەکان دووچاری نامۆبوون و بەپەراوێز بوون دەبن. رەفتارگەراکان (السلوکیون) دەڵێن ((مرۆڤ بریتییە لە بوونەوەرێکی کاردانەوە، کاتێ هەر ئەنگێزەیەکی ئاڕاستە بکرێت، راستەوخۆ کاردانەوەی بەرامبەر دەخولقێنێ)). دەبینین بەپێی ئەم پێناسەیەی سەرەوە، کاتێ دەسەڵات و کۆنترۆڵی تەواو و رەها دەخرێتە سەر بوونەوەرێکی زیندوو لە گیانلەبەر، مرۆڤ، ئیتر ئەنگێزە دیسپلینکراوەکانی ژیان وا دەکات مرۆڤەکان تووشی نیگەرانی و دڵەڕاوکێیەکی توند بن.

ئێمە لە پێشوودا باس لەپرۆسەی میکانیزمییەتی نیگەرانی و راڕاییمان کرد، لێرەدا (فرۆید)یش ئەم میکانیزمییەتەی بەسەر (سێ) تەوەرە دابەشکردووە، کە دەتوانین لەخوارەوە ئاماژەیان پێ بدەین.

– **تەوەری بابەتی (موضوعيي):** ئەمەش لە ئەنجامی ئاراستە کردنی ترسی ئەنگێزە دەرەکییەکان دەخولقێ و نەشوونما دەکات.

– **تەوەری دەمارگیری:** ئەمەش لە ئەنجامی داواکارییە ترسناکەکانی (ئید) دەسازێ، کە غەریزەکان فاکتەری سەرەکی دروست بوونیەتی.

– **تەوەری ئەتیکی (ئەخلاقی):** فاکتەر و پاڵنەری سەرەکی بەرزە من (سوپەر ئیگۆ) دروست دەبێت.

ئەم سێ تەوەرە و بازنەیە دەبێتە مەرزێکی کۆنکریت و لەجەستەی تاکەکان هەڵدەکێشرێت، هەر لە سەرەتای دەستپێکردنی قۆناغی منداڵییەوە تا دەگاتە پێکهاتنی کەسێتی مرۆڤەکە و هێدی هێدی دەست بەنەشوونما دەکات و تادەگاتە نێو بازنەی راڕایی و نامۆبوون و رووخانی کەسێتییەکەی. تێگەی نیگەرانی و نامۆبوون لە دیدگای فرۆیدەوە لە جەوهەردا بریتییە: لە ئیفلیج بوونی مرۆڤەکان بۆ دەرباز بوون لەبازنە کۆنکریتەکانی مەلوولی و مەینەتییەکان، کە لە بنەڕەتدا بە سروشتی مرۆڤەوە گرێ دراوە، ئەمەش لە ئەنجامی ئەو کردە و کۆسپانەی کە دێتە سەر رێگای بۆ دۆزینەوەی رێگاچارەیەك لەنێوان کردەکان، بۆ گەیشتن بەئارەزوو و غەریزەکانی، کە بەشێوازێکی سەربەست و دوور لەکۆت و پەیوەند بەشێوەیەکی رەها لەلایەك و لەنێوان پێداویستییە کۆمەڵایەتی و شارستانیی و رۆشبیرییەکان لەلایەکی دیکەوە.

کردەی چەپاندن (الكبت) بە فۆڕمێکی راستەوخۆش بەر ئەنجامەکەی لەڕێگەی میکانیزمییەکانی (ئید) کە بەسەر تاکگەراییدا ئەنجام دەدرێت و نەشوونما دەکات، ئەمەش

دەگەڕێتەوە بۆ فاکتەری سەرەکی رێگە نەدانی کۆمەڵگە بۆ غەریزە و حەزە خودییەکانی مرۆڤ، کە بەشێوەیەکی راستەوخۆ بەدی دێت، لەوکاتیش شارستانییەت بۆ پێشکەوتنی خۆی پێویستی بەکار و تێکۆشانی ماددی و مەعنەوی مرۆڤەکان هەیە، ئەمەش وادەکات مرۆڤ دەست لەسەرجەم حەز و ئارەزووە ئیرۆسییەکانی خودی خۆی هەڵبگرێت و بیانچەپێنێ بۆ خزمەتکردنی شارستانییەت، کەچی لای (فرۆم) تێگەی نامۆبوونی خودی مرۆڤەکان، راڤەیەکی تاڕادەیەك بایۆلۆژیانەی وەرگرتووە و لەدیدەی فرۆمدا شارستانییەت بەو رۆڵە هەڵناستێ کە (فرۆید) پێی هەڵساوە، بەڵام لەدیدگای (هایدگەر)ەوە ئاراستەیەکی دی وەردەگرێ، پێی وایە مرۆڤ خۆی لەخۆیدا لە زگماکییەوە بریتییە، لە کائینێکی راڕا و نیگەران، نیگەرانی هەر لەگەڵ بوونایەتی مرۆڤەکاندا دەست پێدەکات و گەشەدەسێنێ.

لەگەڵ ئاکامی کرداری (چەپاندن)دا، کاتێ مرۆڤ بەهۆی تێرامان و بیرکردنەوەوە بۆ ناخی خودی خۆی، لەمەیل و مەرام و ئارەزووی خودییەکانی خۆی ورد دەبێتەوە، ئەوکات مرۆڤ بەبەردەوام لەگەڵ تەنگژە و ململانێکانی کۆمەڵگا بەرامبەر دەبێتەوە، ئەوکاتیش بەهۆی کۆت و پەیوەندییە باوەکانی کۆمەڵگا کەوەك تەوقێك دەخرێتە ملی مرۆڤەکان و ئەوکاتیش مرۆڤەکان تووشی سەرسوڕمان و شەپۆلی گێژاوەیی دەبن.

جەوهەر و سەرچاوەی (نامۆبوون)ی مرۆڤ لەروئیای فرۆیدی دەروونناسەوە تەنیا بریتی نییە لەململانێی بەردەوامی نێوان دووسەری (گیانی/ ماددی)،(ئاوەز/ جەستەیی) یان تاکڕەهەندی مەیل و مەرام و غەریزەییەکانی مرۆڤ کە دەبێتە کۆسپ لەبەردەم مرۆڤ بۆ گەیشتن بەبازنەی پاکبوونەوە، بەڵکو (فرۆید) روئیای خۆی لەمەڕ نیگەرانی و نامۆبوونی مرۆڤەکان دەگەڕێنێتەوە بۆ چەندان کۆتی (ئایینی، دابونەریت، یاسا و پێوەرە باوەکانی کۆمەڵایەتی) کە هەر لەسەرەتای هاتنە دونیاوە دەخرێتە ئەستۆی و نابێت ئەو بازنە و سنوورە خەتەرناکانە ببەزێنێ و بپەڕێتەوە. ئیتر ئەو حەز و ئارەزوانەی کە دەیویست بەفۆڕم و رەنگێکی سەربەست و رەها گوزارشتی لێوە بکات، دادەمرکێنرێتەوە و پشتگوێ دەخرێت، ئەمەش وەك سوننەتێکی بەردەوامی ژیان، کۆمەڵ بەکاریدەهێنێ، بۆ ئەوەی مرۆڤ پەڵکێش بکات و هاوبەش بێت لە ژیار و شارستانییەتی ئەو کۆمەڵگایەی، کە تێدا ژیان بەسەر دەبات، ئەم بازنە و کۆتانە وا لە مرۆڤ دەکات گۆشەگیر بێت و بەرەو بازنەی نامۆ بوون هەلکشێت. نامۆبوون (الاغتراب ـ ALIENATION) لە دیدگای (هیگل)ی هزرمەندەوە واسەیرکراوە کە بریتییە، لە رەتکردنەوە و داماڵینی خود لەو ئازادییە سروشتییەی کە هەیەتی..

ئەو ئازادییە لای (فرۆید) بە ئازادی و پرۆسەی سێکسییەوە پەیوەستە، لەم دونیا جەنجاڵەی کە سەرجەم بەها مرۆڤایەتی و رۆحییەکان داماڵڕاون، بەهۆی هاتنە ئارای سەرجەم قەیرانە شارستانی و تەکنۆلۆژی و ماددەییەکان گرفتارن، جیهانی (رۆح) بەرەو هەراسان دەبات و راستییە رەهاکان بەپێچەوانە و کاری خۆیان بەئەنجام دەگەیەنن، (ئەریك فرۆم) باس لەو حالەتەی نامۆبوونە دەکات لای مرۆڤەکان کە بەدوورکەوتنەوەیان لە جیهان و چێژی رۆحی و نزیك بوونەوەیان لە دونیای ماددییەتەوە دەیانبەستێتەوە، چونکە ماددە دەبێتەوە تەلبەندێکی کۆنکریت و رۆحییەتی مرۆڤەکان بەرەو ئیفلیجی و خنکان دەبات، ئەو کاتیش دەبێتە فاکتەری کارای هاتنە ئارای کردەی نامۆبوون و نیگەرانی، ئەلەوکاتەدا زیاتر دەکەونە ژێر جەبرییەتی بازنەی نامۆبوون و گەردەلوولی بێهوودەیی، کەژیان لای مرۆڤەکان ئەوکات لەبەردەکەی سیزیف بێ نرختر و پووچتر دەبێت.

(فرۆید) کاتێك روئیای خۆی ئاراستەی ئەو مرۆڤانە دەکات و قووڵ دەبێتەوە بۆ نێو بازنەی (نائاگا)یی سەبارەت بەو مەیل و مەرامانەی کە لەنێوان نەستی مرۆڤەکان کۆبوونەتەوە جێبەجێ کردنیان لەلایەن تاکەکانی نێو کۆمەڵەوە، بەرامبەر ئەو واقیعە کۆمەڵایەتییەی کە هەیە بەزەحمەتی دادەنێت، چونکە سەرجەم مرۆڤەکان لەتەمەنی منداڵییەوە تەوقی نیگەرانی دەکات و دەیانخاتە ژێر رکێفی دەسەڵاتی ئەو واقیعە کۆمەلایەتییەی کە هەیە و هەر دەشمێنێ.

فرۆید بەردەوام دەبێ لەسەر روئیا و راڤە سایکۆلۆژییەکانی خۆی، کەپێی وایە، کاتێك مرۆڤ ئاراستەی خۆی دەگۆڕێت و دژ بە ئاراستەی واقیعە کۆمەڵایەتییەکە رادەوەستێ و یاسا و رێسا باوەکانی کۆمەڵایەتی لەبەرچاو ناگرێ، ئەو کات مرۆڤەکان دەکەونە نێو خانە و گێژاوە و پێداویستییە بایۆلۆژییەکان و دووبەرەکی لەنێوان حەز و مەرامەکان دەێتەکایەوە.

هەرچەندە ئەو مرۆڤانەی کە لە تەمەنی منداڵییەوە، هەراشتر و گەورەترن و بەرەو قۆناغەکانی (کامل بوون) دەچن ئەوە کاریگەری کردەی نیگەرانی و دڵەڕاوکێ کەمتر بەرجەستە دەبێ، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ رۆڵ و فاکتەری سەرەکی (سوپەر ئیگۆ)، ئەمەش هەر لەنێو منداڵدانی یاسا و رێسا باوە کۆمەڵایەتییەکە دەخولقێ. هەرچەندە ناتوانێت بە شێوەیەکی بنبڕ و یەکجارەکی لێدەرچێت.

چونکە رەگ و ریشەی هەر لەمنداڵییەوە، داکوتاوە و تامردنیش لێی جیانابێتەوە، هەروەها تێگەیەکی دی نیگەرانی و نامۆبوون لەدیدی فرۆیدەوە، دەگەڕێتەوە بۆ ئەنگێزەی سێکسی، کە یەکێکە لە پێویستییە بایۆلۆژییەکانی مرۆڤەکان، کە لەلایەن یاسا و ریسا واقیعە

کۆمەڵایەتییەکان دادەمرکێنرێتەوە، جا فرۆید پێی وایە ئەگەر بێت، ئەو وزە و کپ کراوانە بخرێتە گەڕ لەرێگای چالاکییە رۆشنبیری و کۆمەڵایەتییەکاندا، ئەوە ئەو کات دەتوانرێت بەشیاوترین تەکنیکی ئەپستمیانەیی چاڵاك و بەگوڕ لەڕووی ئاراستەی رۆشنبیری و کۆمەڵایەتی بێتەکایەوە.

لە خوێندنەوە و راڤە دەروونییەکانی (فرۆید) دەگەینە ئەوەی کە فرۆید رێگە چارەیەکی وای نەدۆزیتەوە بۆ رزگار بوونی مرۆڤەکان لەتەوق و بازنە کۆنکریتەکانی نیگەرانی و نامۆبوون نە ئەوەتە دێت رزگاریان بکات لەو تەنگەژەیە، نە ئەوەتاش نقومی ئەم تەنگەژەیان دەکات و دەیانخنکێنێ. بەڵکو لە نێوەندی دووسەرەی ئەنگێزەی (ژیان/ مردن) دەیانهێڵێتەوە، بەمەش کردەی نامۆ بوون و راڕایی بەرز دەبێتەوە، پاڵ بەمرۆڤەکان دەنێت بۆ غەریزەی کوشتن (غریزە القتل).

ئیترفرۆید لەو رایە دایە کە (ئاکار و پەروەردەی ئایینی) نابێتە رێگەچارە بۆ دەرباز بوون و زاڵبوون بەسەر ئەو مەینەتی و نیگەرانییە، کە بەسروشتی مرۆڤەکانەوە گرێ دراوە، کەچی ئەگەر ئاوڕێك لەروئیا مەعریفی و فیکرییەکانی نووسەری بەتوانا (دیستوفیسکی) بدەینەوە دەربارەی کردەی بێهودەیی و نیگەرانی دەدوێت، پێی وایە ئەنجامی سەرهەڵدان و گەشەکردنی ئەم کردەیە لەئەنجامی دوورکەوتنەوە و پچڕان لەیەزدان و خواوەندەوەیە. کە هەمیشە مرۆڤەکان فەرامۆشی ئەم پەیوەندییە رۆحییەی کە نێوان یەزدان و مرۆڤەکان دا هەیە و دەیکەن، بەمەش لە روئیای (دیستۆفیسکی)یەوە نزیك دەبینەوە دەگەینە ئەوەی کە سەرجەم پرەنسیپە ئایینی و ئاکارییەکان لە باوەڕهێنان بە (یەزدان) سەرچاوە دەگرێت. لەئەنجامدا دەبێتە چارەسەر و حەلی ئەم تەنگەژە دەروونییەی کە (فرۆید) باسی لێوە کردووە.

کەچی دەبینین فرۆید بەپێچەوانەوە، ریشاڵەکانی ئەم کردەیە راڤەدەکات و دەڵێت ئاکار لەخودی مرۆڤەکان خۆیاندایە و هیچ پنتێکی ناگەڕێتەوە بۆ ئەم پەیوەستبوونە بەخواوەندەوە.. تەنها رێگە چارەك بەچاك دەزانێ ئەویش ئەوەیە کە سەرجەم مرۆڤەکان بگەڕینەوە بۆ نێو ژیانی سروشتی خودی خۆیان و بتوانن بەشیاوترین تەکنیك مەیل و مەرام و ئارەزووە غەریزییەکانی خودی خۆیانی جێبەجێ بکەن و دووربن لەچەوساندنەوە و سنوور دانانی یاسا کۆمەڵایەتییە باوەکە، بەڵام (ئەریك فرۆم)ی هزرمەند، پێی وایە بەهاوسەنگ بوونی دووسەرەی (گیان + جەستە) دەگاتە رێگا چارەی هەراسان بوونی (گیان).

سەرچاوەكان

١- قلق في الحضارة/ سيجموند فرويد/ ترجمة: جورج طرابيشي.
٢- الاَغتراب/ ريتشارد شاخت/ ت: كامل يوسف حسين/ بيروت/ لبنان.
٣- سايكولوجية الشخصية/ محدداتها، قياسها، نظرياتها/ دار النهضة العربي/ ١٩٧٥.
٤- فرويد والطبيعة الانسانية/ عدنان عبدالرحيم/ دار الحقائق/ بيروت/ لبنان.
٥- بەناوی ژيانەوە/ ئەريك فرۆم/ و: ئازاد بەرزەنجی.

(سووتانی پەروانە) یا پراکتیزەکردنی چەمکی (عیشق) لە شیعرەکانی(مەحوی)دا

کاتێك ناوی (مەحوی)ی شاعیر دەبەین، ئیتر پێویست ناکات بڵێین ((محەمەد کوڕی مەلا وەسمان ـ باڵخی)). یاخود قەوانێك لە ژیانی پڕبکەینەوە، چونکە (مەحوی) لەو شاعیرە نادیارانە نەبووە کە خەڵك بە دیدی هزر و پلەی رۆشنبیرییەوە بەرجەستەی نەکردبێ، ئەگەر بێت و ئێمە رۆچین بەنێو دەریا فراوانەکەی ئەدەب و لەدیدگا و پەنجەرەی ژانری شیعرەوە بڕوانینە دەقە شیعرییەکانی مەحوی، راستەوخۆ رووبەڕووی چەندان شەپۆلی بەهێز و هەڵچوو دەبینەوە و بەرجەستەی دەکەین.

هەرچەندە تا ئێستا ئەوەی جێی ئاماژە بۆکردن بێت ئەوەیە کە، ئەو نووسەر و لێکۆڵەرانەی کە توانییان گەشتێکی مەعریفییانە بەنێو فەزا و بونیادی دەقە شیعرییەکانی (مەحوی)دا بکەن و خۆیان ئاراستەی شەپۆلە تیژڕەوەکانی شیعری مەحوی بکەن، ئەوە دەتوانین بەپەنجەی دەست بیانژمێرین، کە توانیبیان لە دەریا فراوانەکەی مەحوی بپەڕنەوە و بتوانن وەك مەلەوانێکی کارامە و زیرەك لەقووڵایی شیعرەکانی مەحویدا گەوهەرە بەنرخ و پڕ لەستاتیکاکانی بدۆزنەوە و ئەوانی دی یا نەوێربوونە، گەر بوێریش بووبن، ئەوە لە نیوەی رێگا خنکاون. بەڵێ مەحوی (شاعیر، مەلا، زانا، سۆفی..تاد) بووە، توانیویەتی سەراپای خۆشی و چێژی ژیانی خودی خۆی لەنێو خەراباتی عیشقە سووتێنەرەکەی جیهانی سۆفیگەرییەوە بەرجەستە بکات. هەروەها هەموو هەوڵێکی داوە بۆ گەیشتن بەواتای راستی و بازنەی هەقیقەت.

مەحوی ئەو کەڵە شاعیرە بوێرە بووە، کە بتوانێ نازناوی شیعری خودی خۆی لە (مەشوی)یەوە بگۆڕێ بە نازناوی (مەحوی)یەوە، ئینجا ئەوە چ لەڕووی تیۆریزە کردنێکی هزری بێت، یا لەڕووی پراکتیزەکردنێکی جەستەیی بێت.

دینامیکییەتی چەمکی (خۆشەویستی) لەلایەن مەحوی وا بە سوور و بەهێزە کەوادەکات راستەوخۆ رەفزی پرۆسەی (مەشوی ـ برژان) بکا و پرۆسەی (مەحوی) کە نەمانێکی

یەکجارەکی و کۆتاگی بۆ خودی خۆی هەڵدەبژێرێ، پێش ئەوەی مەحوی پەیوەندی بە بازنەی سۆفیگەرییەوە بکات. نازناوی شیعری (مەشوی) بووە، ئەم نازناوەش زاراوەیەکی سۆفییانەیە، کە بەواتە (برژان لە عیشقێکی خودایی) دەگرێتەوە، بەڵام لەوساتەی (مەحوی) شاعیر لەرۆخانەی سۆفیگەرییەوە نزیك دەبێتەوە و رۆدەچێتە نێو بازنەی فەلسەفەکەیەوە، راستەوخۆ هەستی بەوەکرد کە ئەم نازناوەیە شیاوی خۆشەویستێکی وا گەورە و گران نییە، چونکە هەر ماددەیەك ئەگەر ببرژێ لەناو ناچێت و بوونی ماددەی هەر دەمێنێ وەك (خۆڵەمێش). بەڵام مەحوی ئەم پرۆسەیە بەلەنگ و لاسەنگ دەزانێ، بەڵکو پێی وایە دەبێ بەدیلێکی بەهێزتر و کاریگەرتر هەبێ، بۆ ئەوەی مەودای بازنەی عیشقە بەسۆیەکەی پێ فراوانتر بکات، راستەوخۆ کردەی نەمانێکی یەکجارەکی و فەنابوون هەڵدەبژێرێ و نازناوی (مەحوی) بۆ خودی خۆی دەستنیشان دەکات، تاکو هیچ پاشماوەیەك بەدوای خۆیەوە نەهێڵێ و بەیەکجاری بسڕێتەوە. (مەحوی)یش واتای مەحوبوونەوە، فەنا، لەناوچوونێکی هەتایی..دەگرێتەوە..

بێگومان ئەم سووتان و لەناو چوونەش لەعیشقێکی پیرۆزەوەیە.. و هەوڵدانە بۆ گەڕانەوە و شاد بوونەوە بەدیداری ئازیز و خۆشەویست، هەرچەندە مەحوی لەداڕشتن و چنینەوەی شیعرەکانیدا هەوڵیداوە بە کەرەسە و ئامرازی ماتریالی هۆنراوەکان هەڵبکۆڵێنێت و بینەخشێنێت، ئەمەش زیاتر بۆ ئەوەیە تا هەموو چینەکانی کۆمەڵ بتوانن بە ئاسانی لە جۆری عەشقەکەی مەحوی تێبگەن، بەڵام مەحوی زیاتر لەمەرز و دیوی دەرەوەی ئایدیالەوە دەسوڕێتەوە نەك لەدیوی ماتریالییەوە، چونکە مەحوی عاشقی ئەو فەلسەفەیە کە پەیوەندی بەتاك ستوونی ئایدیالەوە هەیە، چونکە پێیوایە هەرگیز مرۆڤ ناتوانێت بەهێز و گوڕی ماتریاڵییەوە خۆی بگەیەنێتە خواوەند.

مەحوی ئەو مرۆڤە بەرزەیە کە زانایی و شارەزایی و رۆچوون و قووڵبوونەوە لەفەلسەفە تایبەتییەکەی خۆی و دروستبوونی گیانی بەرزێتی وای لێکردووە و هانیداوە کە لاسایی پیاوچاکان و زانایان بکاتەوە، چونکە ئەوانەی خاوەن مێشك و هزرێکی بەرزن، لاسایی پیاوچاکان دەکەنەوە، هەروەك (ئەرەستۆ) دەڵێ: ((ئەوانەی مێشکێکی بەرزیان هەیە لاسایی کرداری بەرز و ئیشی پیاوچاکانیان کردۆتەوە، بەڵام خاوەن نەفسییەتە نزمەکان لاسایی کەسانی بێ نرخ و هیچ و پووچیان کردۆتەوە..))[1].

دەتوانین بڵێین ئەگەرچی مەحوی لەنێو دەقە شیعرییەکانیدا بە شێوازێکی دووسەرەی (ئایدیاڵی/ ماتریاڵی) تیشکە روئیاکانی خودی خۆی هەڵدەبژێرێ، بەڵام زیاتر خۆی بەسەر

دیوی (ئایدیاڵ)یەکەدا شکاندۆتەوە و بۆ لای خۆی کەمەندکێشی کردووە، نەلەدیو و مەرزی ماترِیالّییەکەی، هەر بۆیەشە ساتێ (مەحوی) شاعیر لە عیشق و ئەوینی خودی خۆی دەدوێ و دەچیتە نێو جیهانە بەرفراوان و پڕ چێژ و پرستاتیکایەکەی تابلۆی (رۆفائێل)[2]. کە ئایدیای دووسەرەی (ئایدیاڵی/ ماتریاڵی) تیادا بەرجەستە دەکەین، جا بۆ ئەوەی لەبازنەی بابەتەکەمان دەرنەچین، ئێمە دەزانین خۆشەویستی خوایی سڕ و نهێنییەکە لەنێوان رێبوار و خوادا، هەروەها خۆشەویستی وەکو زانستەکانی دی نییە، پێناسە بکرێ، بەڵکو زیاتر چێژێکە رۆدەچێتە نێو دڵ و دەروونی دڵدارانەوە، جا هەر دڵێ بیەوێ بەرەو مەعریفەی راستی خوایەتی بڕوا، دەبێ لەورِێگەیەدا بەرگەی گەلێ ئازار و ناخۆشی بگرێ. خۆشەویستی خوایی دەریایەکی فراوان و بێ کەنارە و پێویستی بە مەلەوانێکی زیرەك و هۆشیار و کارامە هەیە، بۆ ئەوەی لەهەڵبەز و دابەز و گێژنەکانی تێپەڕێ و رزگاری بێت..

مەحویش کە رێبوارێکی سۆفیگەرییە و گیرۆدەی ئەم خۆشەویستییەیە، سەری سوڕماوە لەبەرامبەر ئەم خۆشەویستییە گەورەیە، کە چۆن لەدڵی خۆی جێی بۆ بکاتەوە، ئەوەی عاشق نەبێ نازانێ چێژی عیشق چیە؟ خۆشەویستی ئاگرێکی وەهایە، هەر کەسێ پێی سووتابێ، خوا خوایەتی چەند جاری دیکەش پێی بسووتێ[3]. لێرەدا زیاتر تیشك دەخەینە سەر ئەو دێڕە شیعرانەی کە دەچنە نێو بازنەی ناونیشانی بابەتەکەی ئێمەوە و کام رەهەند دەگرێتەوە بەر لەگەشتەکەیدا.

- دەرسی عیشقم هەر لەکن پەروانە یا بولبول بووە.
بیگەمێ، یا نەیگەمێ، هەر مەشقی ئوستادێ دەکەم[4]

لێرەدا مەحوی زیاتر دەیەوێت خۆی ئاراستەی یەك تاکڕەهەند و پرۆسەی (عیشق) بکاتن و دەستی لەبالاّی عیشقەکەی هەڵنەگرێت و بەردەوام بێت لەسەر کارەکەی و یەك رێبەر بۆ خودی خۆی هەڵبژێرێ جا بگات بەپایە و وەسڵی یار یانەیگاتێ. لەسەر دەستی یەك مامۆستا وانەی عیشق بخوێنێ، بەواتە لە هەڵبژاردن و کردەیەکی دوالیزمییانە (ثنائیة) خۆی بگۆڕێ بۆ کردە و فۆڕمێکی تاکگەرایانە. بۆ ئەوەی زیاتر لەگەڵ دێرە شیعرییەکانی مەحوی لای کام مامۆستا وانەی عیشق دەخوێنێ و خۆی پەروەردە دەکا؟ بۆچی ئەم مامۆستایەی هەڵبژاردووە.

- پەروانەیەك بەبولبولّی وا وت کە ((بو الفضول))
سووتانە ئیشی ئەهلی مەحەببەت، نەهوولە هوول[5]

خۆشەویستی راستەقینە بەدیمەنکاری و جوانکاری خۆدەرخستن نابێ، وەکو بولبوڵ، خۆشەویستی راستەقینە دەبێ وەك پەروانە وابێ، کاتێ دەسووتێ بەبێ دەنگی و بەبێ ئەوەی کەس هەستی پێبکا، نەك وەك بولبوڵ کە دەڵێ ((من عاشقی گوڵم)) بەسەر چلاّنەوە دەیکاتە یەك هەرا و هات و فیغان کە وەك بازاڕی دەلاّلخانەی لێدێ، بەم هات و هاوارەش هیچی پێناکرێ تەنها خودی خۆی دەردەخا و خۆی دەخاتە نێو بازنەی ریاکارییەوە.

لێرەدا مەحوی ئەم نموونەیەی لەجیهانی ماتریالییەوە، وەرگرتووە و بەراورد لەنێوان عیشقەکانیاندا دەکات و خۆی بەدوای پلەی بەرزی عیشق دەکەوێ و بەسووتان و لەناوچوون رازییە، بەوەی وەك پەروانە بەبێ دەنگی خۆی بسووتێنێ لەپێناو عیشقەکەی.

لێرەدا لامان روون و ئاشکرا دەبێت، کە هەندێك لە شاعیرە کلاسیکەکانمان بەردەوام نەیانتوانیوە تەعبیر لەخودی خۆیان بکەن، دوور بێت لە سروشت. دەوروبەر، بەڵکو هاتوون لە دەوروبەرەوە تەعبیریان لە خودی خۆیان کردووە.

- سووتانی بەبێ دەنگییە ئادابی مەحەببەت.
وەك بولبوڵ ئەم فەغانە بەپەروانە حەرامە[6]

ئامۆژگاری و ئادابی (خۆشەویستی) ئەوەیە، کە دڵدار بەبێ دەنگی بەتەنهایی بۆخۆی بسووتێ، وەك پەروانە کە چۆن بەبێ دەنگی خودی خۆی دەسووتێنێ و ئادابی سووتانەکە دەزانێ، نەك وەك بولبوڵ بەناڵە ناڵین و هوولە هوول بەشێوەیەکی ریایی خۆی دەربخات. ئەم شێوازە و هات و هاوارەش، تەبیعی ناگونجێ لەگەڵ ئادابی پەروانە و حەرامە.

دەبینین کردارەکانی مەحوی کردەیەکی فیدائییانەیە، لە رووی ئاوەزەیی و جەستەیی، یا بڵێین، زیاتر مەحوی دەیەوێ تایبەتمەندییەکی ئەرکیۆلۆژی لە خودی خۆیدا دابمەزرێنێ، بۆ زیاتر قووڵبوونەوە لە پانتایی و فەزای بازنەی خۆشەویستییەکەی، چونکە خۆشەویستی خوایی کە لە پێشەوە باسمان کرد، کە نهێنیەکە لە نێوان رێبوار و خواوەنددا، و پێویستە ئەو رێبوارە لە کاروان و گەشتی خۆشەویستییەکە گەلێك ئاڕاستە و شتی سەیر و سوڕهێنەری دێتە رێگاوە، ئەوکات وا پێویست بە هیچ شێوەیەك ئەم نهێنییە نەدرکێنێ، بە واتە تووشی بێ هۆشی و بێ ئاگایی نەبێت وەك (حەلاج) کە بەسەری هات بۆیە وتەی (اناالحق)ی لەسەرە مەرگا درکاند.

چونکە لەنیشانە و خاسیەتی خۆشەویستی خوایی نەدرکاندنی نهێنییە. بۆیە زیاتر عاشقانی ئەم خۆشەویستییە خواییە کاتی شەو هەڵدەبژێرن، چونکە شەو پەردەیەکە، یا خەڵوەتگەی بەندەکانی خوایە[7] هەر بۆیەشە دەڵێت:

– هەر لەتاریکی شەوایە رێ درێ ئەهلی نیاز
رازی دڵ ئیفشا بکەن، خەڵوەتگەهی خاصانە شەو[8]

ئالێرەدا تایبەتمەندییەکانی شاعیر لەدەقە شیعریەکانیدا رەنگیان داوەتەوە، کە دەڵێت:

– شەو کەسێ پرسی لەخۆ دەرخستی پەروانە شەو
ئەو وتی ناتێگەیشتوو، تەجرەبەی مەردانە شەو[9].

دەبینیت یەکێك لە تایبەتمەندییەکانی کردەی پەروانە، ئەوەیە زۆر بوێرانە رووبەڕووی ئەو تیشکە ئاگرە دەبیتەوە، خۆی دەسووتێنێ، هەربۆیە بەشەو ئەم پرۆسەیەی بەئەنجام دەگەیەنێ، تاکو لەبازنەی ریاکردنەوە بەدوور بێت، بۆیە شەو مەیدانە بۆ تاقیکردنەوە. جا لێرەدا مەحوی شاعیر دەیەوێت بەکردەی شیعر نووسین کردەی خۆدەرخستنی خودی خۆی بەستۆتەوە بەکردەی (سووتانی پەروانە)، کە لە پێشدا وتمان نابێت خۆی (رێبوار) بەهیچ شێوەیەك نهێنی بدرکێنێ تەنها لەشەودا نەبێ، چونکە شەو وەك خەڵوەتگا وایە بۆ ئەنجامدانی پرۆسەی (عیشق)، لەدیدی مەحوی، هەر بۆیە پەروانە تەنها بەشەو خۆ دەردەخا و دێتە مەیدان و بازنەی خۆشەویستی.

لێرەشدا لەخۆدەرخستن، مەحوی خۆی پەیوەست کردووە لەگەڵ کردەی (پەروانە)، بەواتا و لەونێکی دی مەحوی دەیەوێ وەك مامۆستاکەی کە (پەروانە) لەڕووی پراکتیزەکردنەوە کردەیەکی ناڕیایی ئەنجام بدات بۆیە شەو دەکاتە خەڵوەتگەی عاشقان.

– دیارم دەیری عیشقە، جێ بەسووتن بێ لەوێدەگرم
کەمن مشتێ چل و چێوم، بەچی بم، کەڵکی کێ دەگرم[10]

بەواتە من خەڵکی وڵاتی عیشق و ئەوینم، ئاگریشم تێ بەربێ و بسووتێم ئەوە دەست لەوێ هەڵناگرم. دەبا منی لاواز کەسیسیشبم لەوێ بسووتێم و بمرم.

لێرەدا لەبەر ئەوەی مرۆڤ خاوەن ئیماکانیاتێکی زۆر نییە (مشتێ چل و چێوم). ئەگەر بێت و ئەو ماددەیە یا ئیمکانیاتە کەمە، بەهەوا بڕوا ئەوە هیچ شوێن و جێگایەك ناگرێ، بەلام

ئەگەر بێت قوربانی بدات و بوێر بێت، ئەوە هەمیشە نرخی بەرز دەبێتەوە، چونکە مەبەست لەقوربانیدان، ئیمکانیاتە ماددەیەکە نییە کە (چل چێو)ە، بەڵکو ئیمکانیاتە مەعنەوییەکەیە.

– دەزانم بادیەی عیشقە خەتەرناك
کەچی هەر چووم، ئەگەر مام و ئەگەر چووم[11]

عاشق نابێت لە هیچ بیابانێکی ترسناك و بەسام بترسێ، بەڵکو دەبێت رووبەڕووی هەموو ناخۆشییەك بێتەوە، ئەگەر دەرباز بێت یا تیابچێ، دەبێت هەر رووبەڕووی بێتەوە، یا بەواتایەکی دی فەلسەفەی مەحوی وای لەمەحوی کردووە کە بڕوا و قەناعەتێکی وای لادروست کات، کە ئەم بڕوا و قەناعەتە لەلای کەس نەبێ غەیری مەحوی نەبێت. هەربۆیەشە وا بڕیار دەدات، گەر بشسووتێ، ئەوە مادام بۆ عیشقە و لە پێناو خۆشەویستی خواییە. گەرچی بشمرێ ئەوە هەر دەست لەم خۆشەویستییە هەڵناگرێ.

با لێرەدا ئەوەش بڵێین، کە لەئەدەبیاتی رۆژهەڵاتدا واباوە، کەوا پەروانە لەبەر خۆشەویستی رووناکی بەرەو تیشکی چرا دێت و هەتا خۆی نەسووتێنێ ئۆقرە ناگرێ و سەبری نابێت، عاشق پەروانە ئاسایە، گەر لەناخی دەریایی عیشقی حەقیقی هەر کەسێك رۆچووبێت بەرەو قووڵایی ئەوە نەمانی لاخۆشترە لەمانەوەی، هەربۆیەشە مەحوی شاعیر کە بەشێکی لەم پلەی عیشقەدا هەیە، دەیەوێت چاو لە پەروانە بکات و خۆ بسووتێنێ، بۆیە راستەوخۆ، کردەی مامۆستاکەی هەڵدەبژێرێ، کاتێ پێکی شەرابی خۆشەویستی خوایی نۆش دەکات و چاوی بەچرای جوانی خۆشەویستەکەی دەکەوێت، بەخۆ ناوەستێ، گەر لێی نزیك نەبێتەوە و خۆ نەسووتێنێ[12].

– کە هەڵگیرسا لەنووری بادە شەمعی حوسنی جانانە
نەچێتە سەر تەریقەی حەزرەتی پەروانە، دڵ، چبکا؟[13]

مەحوی دەیەوێ رێگای عیشق پیشانی خەڵك بدات و کاتێ دەڵێت: ((ئەوەی ئاگری عیشق بپەرستێ و دڵی بەو ئاگرە یا خۆشەویستییە دامرکێتەوە، ئەوە دەبێ وەك پەروانە چۆن خۆ دەسووتێنێ ئاواش دەبێ خۆ بسووتێنێ)).

ئەم خۆشەویستییە پێویستی بەمرۆڤی دڵ قایم و ئازا و نەبەرد هەیە تا رێبازی پەروانە هەڵبژێرێ، چونکە بەڕاستی پەروانە رێگا نیشاندەرێکی راست و تەواوە، دەتوانێ دەرسی عیشقی راستەقینەی لێوە فێربێ بۆیە لەم دێرەدا دەڵێت:

- **زوبانی حاڵی پەروانە لەوەختی سووتنا دەیووت:**

کەسێ واریثمە وەك من بێ، لەعیشقا خۆ بسووتێنێ[١٤]

بەواتە لەکاتی خۆ سووتانی پەروانە، پەروانە دەیووت، ((ئەگەر هەرکەسێ واریسی منە، ئەوە دەبا بێ وەك من لەپێناوی عیشقا خۆ بسووتێنێ)).

بۆیە مەحوی بەپێی ڕێبازی سۆفیگەری ویستوویەتی لەناوچوون و سووتانەکەی گەورەتر و زانستانەتر بێ لەپێناو عیشقەکەدا.

مەحوی لەو شاعیرە تاکانەیە، کە توانیویەتی تەعبیر لە خودی خۆی بکات، بەپێچەوانەی زۆربەی شاعیرانی کلاسیك، کە لاسایی شاعیرانیان کردۆتەوە جا چ لەڕووی (فۆرم) بێت یا لەڕووی (ناوەڕۆك) بێت، بەلاّم مەحوی شاعیر توانیویەتی لەوبازنەیە دەرچێت و بتوانێ بەئازادانە تەعبیر لە خودی خۆی بکات، بەلاّم لەم تەعبیر کردنەدا راستەوخۆ تەعبیری لە خودی خۆی نەکردووە، بەڵکو هاتووە لەڕووی پرۆسەیەکی دیکەوە، کە ئەویش پرۆسەی (سووتانی پەروانە)یە. مەحوی زۆر زیرەکانە توانیویەتی لێکچوونێك لە نێوان خودی خۆی و خودی پەروانە بسازێنێ، بەلاّم هەر دێرە و بە شێوە و شێواز و تەکنیکێکی زمانی وا، کە هەمیشە جوانی دەدات بەدێرە شیعرەکانی. بەواتە زیاتر مەحوی توانیویەتی کردەی مێتافۆر (METAPHOR) لە شیعرەکانیدا بەرجەستە بکات. هەر بۆیە لە تیۆلۆژی (خواناسی)دا، مێتافۆر ڕەهەندێکی ئاکتیڤ و گرنگە و شوێنگەیەکی بەرچاوی هەیە.

مەحوی شاعیر زۆر هۆشیارانە توانیویەتی لێکچوون و دژ یەکییە ئێستاتیکایەکە جوانتر و ناسك تر بکات. لەکاتی سەیرکردنی هەردوو پرۆسەکە پرۆسەی (سووتانی پەروانە)، و (هولەهولی بولبوڵ). بۆ ئەوەی خۆی بچوێنێ بەپەروانە و شاعیرانی دیکەش بچوێنێ بە (بولبوڵ).

لە کۆتاییدا ئەوەندە بەسە بۆ ئەوەی مەحوی شاعیر بخاتە نێو دەریای عیشق و جیهانی سۆفیگەرییەوە، چونکە شاعیر لەزۆر رووی شیعرەکانییەوە بێ نرخی دونیای ماتریالی دەردەخا و دەردەبڕێ. بۆ ئەوەی بیخاتە بازنەی سۆفیگەری و جیهانە ئایدیالییەکەوە. هەروەها بتوانێ عەشقێکی بێ سنوور و پڕ لەعیشق پەروەردە بکات و دڵی خۆی بکات بەسەرچاوەی راستی ئەو عیشقە. هەست و سۆز و ژیری ناوەتە لاوە. تاکو بتوانێ، دیسپلینێکی خۆشەویستی بەهەمیشەیی و جاویدانی بخوڵقێنێ، تاکو بتوانێت ئاوێزان بێت لەگەڵ خۆشەویستی خوایی، کە بەشێوەیەك تایبەتمەندییەکی وای هەبێت ببێت بەخاوەن خۆشەویستییەکی نا کۆتاگی.

سەرچاوە و پەراوێزەکان

١- کەمال مەمەند میراودەلی، فەلسەفەی جوانی و هونەر، سلێمانی، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، ١٩٧٩: ل ٥٠.

٢- (رۆفائیل) : یەکێکە لەبەردەکانی ڤاتیکان، وێنەیەکی بەناوبانگە، کە یەکێکە لەکارەکانی نیگارکێشی بەناوبانگ (رۆفائیل). کە وێنەی (ئەسینا)ی لەسەر هەڵکۆڵێنراوە. وێنەی ئەفلاتوون و ئەرەستۆ و قوتابییەکانی لەسەر نەخشراوە کە لەم وێنەیەدا (ئەفلاتوون) پەنجە بۆ ئاسمان ئاراستە دەکا، (ئەرەستۆ)ش پەنجە بۆ زەوی رەوان دەکا.

٣- شیعری ئایینی و سۆفیگەری لەشیعرە کوردییەکانی مەحویدا، نامەیەکی دکتۆرایە (ئیبراهیم ئەحمەد حوسێن)، پێشکەشی زانکۆی سەلاحەدینی کردووە. ١٩٩٦: ل ٣١٣.

٤- دیوانی مەحوی، مەلا عەبدولکەریم مودەریس، چاپی دووەم ١٩٨٤، ل ٢٣٤.

٥- هەمان سەرچاوەی پێشوو: ل ٢٠٦.

٦- هەمان سەرچاوەی پێشوو: ل ٢٧٥.

٧- شیعری ئایینی و سۆفیگەری لە شیعرە کوردییەکانی مەحوی: ل ٣١٤.

٨- دیوانی مەحوی: ل ٢٥٩.

٩- هەمان سەرچاوەی پێشوو: ل ٢٥٦.

١٠- هەمان سەرچاوەی پێشوو: ل ٢١٧.

١١- هەمان سەرچاوەی پێشوو: ل ٢٢٥.

١٢- شیعری ئایینی و سۆفیگەری لەشیعرە کوردییەکانی مەحوی: ل ٣١٨.

١٣- دیوانی مەحوی: ل ١٤٠.

١٤- هەمان سەرچاوەی پێشوو: ل ٣١١.

تاك ڕەهەندی (میتۆلۆژیا)

لە پڕۆسەی دینامیکییەتی (میوزیك)دا

ئاشكرایە كە تاك ڕەهەندییەتی میتۆلۆژیا گوزارشت لە هەموو كانگا ئەزلییەتی ژیان بە هەموو ڕەهەندە (فیكری و مەعریفی و عادات و تەقالید و.... ئەزموونی بیروڕای هەموو نەتەوەیەك و هەموو جۆرە ڕەگەزێك دەكات، هەروەها وەك دەسپێكێكی ئەبستیمی بۆ هەموو ڕەهەندە (مێژوویی، ئەنترۆپۆلۆژی، سۆسیۆلۆژی.....تاد) خۆی نمایش بكات. جا تاكڕەهەندییەتی (میتۆلۆژیا) چەندێك تەنزیركردنی مەعریفییانە بێت بۆ سەر بونیادی جەستەی (میوزیك - MUSIC) و چەندێك كاركردن بێت لەودیو بازنەی هەستە لاوەكییەكان و توانا و سەلیقەی ئەوەی هەبێت، لەوەتەری حەقیقی بوون و خود بدات، ئەوەندە ماهییەتبوونی هومانیستییانە لە ویژدانی خەلیقەت نیشان دەدات.

كەواتە (میتۆلۆژیا) دەتوانێت بە فۆرمێكی نوێباوییانە و مەعریفییانە لەو دیو سنوور و مەرزی شارستانییەت بالا دەستییەتی خۆی بە جوانترین و مۆدێرنترین تەقنییات لە پانتاییەكانی (ئەبستمۆلۆژیا- ئێستاتیكا) ڕەنگرێژ بكات، هەروەها تیشكە ڕوئیا مۆدێرنیستییەكانی خۆی بۆ سەر هەموو بوعدە مەعریفییەكان پەخش بكات.

بەواتە زیاتر تەنزیرێكی ئەبستیمییانە لەو دیو بونیادی (مێژوو-ئایدیۆلۆژیا) بەرجەستە بكات و هێڵە سەرەكییەكانی لە هەناوی مێژوودا هەڵبهێنجێ، بۆ فۆرمەڵەكردنی ئیشكالییەتی نووسین سەبارەت بە هونەری میوزیك لە دیدگایەكی میتۆلۆژیانە دا..

هەر هزر و ڕوئیایەك لەكلاوڕۆژنەی هەر بوارێك لە بوارەكانی ژیان جا چ ((فەلسەفە، ڕامیاری، كۆمەڵایەتی، ئایینی، ئابووری..تاد)) بێت كەوەك دەسپێكێك دەبێت، گەڕانەوەیەكی هزرییانە و مەعریفییانە بێت بۆ جیهانی ئەفسانە و لە پانتایی هێڵە سەرەكییە مەعریفییەكانی (ئیمپراتۆرییەتی میتۆلۆژیا) شتەكانی خۆی هەڵبكرێنێ و نمایش بكرێت.

جا ئێمە بۆ بایەخ پێدان بە ماهییەتی نووسین لە بواری هونەری میوزیك، لەژێر ڕوئیا پێدانە مێژوویی و ئەبستیمییە هەنووكەییەكانی جیهانی میتۆلۆژیا لەڕووی تیۆریزە كردنێكی

عەقڵییانە، دەبێت بایەخ بە دیدگا مەعریفییەكان بدەین، تا بتوانین بە شیاوترین تەقنییات سنووری نێوان دونیای ئەفسانە لە بۆتەیەكی مۆدێرنزمییانە ڕەنگرێژ بكەین.

جا لە میانەی ئەم گوتارەماندا پێویستە لەسەرمان شێوازێكی ئاركیۆلۆژیستانە و ئەبستیمییانە بەدی بكەین، بۆ ئەوەی تا ئەوپەڕی شۆڕبوونەوە (حفریات) لە پانتای جەستەی مەلەفە كۆنینە و تاریخییەكان بەتایبەتی لە جیهانی میتۆلۆژیا، تاكو بتوانین بەشیاوترین چەشن بەرجەستەی بكەین، چونكە پێموایە جیهانی ئەفسانە تاكە شورایە بۆ ئەو جیهانە دەلالی و ستاتیكاییانەی كە پایەكانی (ئیمپراتۆرییەتی هونەر)ی دیاری كردووە و ڕاگرتووە. جا بێ شكە هونەری مۆسیقاش لقێكە لەو لقە هونەرییانەی كە بچێتە نێو پانتای ئەم شورایە.

بەڵێ ئەگەر سروشت مەكانەتی (حلول كردن) بێت لەگەڵ گشت شتەكاندا، ئەوا لەهەناوی ئەفسانەدا پرۆسەی حلول كردن وەك مەعریفەیەك بەرجەستە دەبێت، جا لەهەر ستونێك لە ستونەكانی ژیان بێت (ئەدەب، هونەر، زانست) كە بێ شك مۆسیقاش چ وەك زانست چ وەك هونەر، وەك چۆن بەڵگە مۆسیقاییەكان لە نووسراوی نێو مەلەفە كۆنەكاندا پێمان ڕادەگەیەنن، كەوا چۆن بەتەركیزی حەقیقەتی ئەو پەیوەندییە ئۆرگانیزمییانە و دیالێكتیكییانەی نێو (ئایین، ئێستاتیكا، یاسا، زمان، ئەخلاق.. تاد) ئەنوێنن، ئەوا ماهییەتی مۆسیقا و گرینگییەكەی لەوەدایە كە پەیوەندییەكی توندوتۆڵ و پتەوی بەسەرجەم زانستە سروشتی و كۆمەڵایەتییەكانەوە هەیە. جا لێرەدا دەگەینە ئەو ڕاستییەی كەوا هونەری مۆسیقا كەوەك هونەرێك دەتوانێت پەیوەندییەكی ئۆرگانی ببەستێت لەگەڵ گشت هونەر و زانستێك.

لێرەدا بەچاكی بۆمان ڕوون دەبێتەوە، كەوا فینۆمینای حلولكردن و ئۆرگانیزمییەت وەك پرۆسەیەك لە نێو (دونیای مۆسیقا - دونیای ئەفسانە) ڕوودەدات و وەك دوو جەمسەری گرینگ و دیدەڕۆشن، كردەی حلول كردن و ئۆرگانیزمییەت لە نێوانیاندا بەرجەستە دەبێت.

وەك دەزانین ((گوتاری میتۆلۆژیا)) پێشگەشت و دەسپێكی گشت ڕەهەندە مەعریفییەكان بووە و دەربارەی شارستانییەت و تەكنۆلۆژیای هەموو نەتەوەكانی جیهان، جا لە بوارەكانی (ئایینی، ئەخلاقی، ڕامیاری، كۆمەڵایەتی، ئابووری..تاد) بێت، خۆمان دەزانین جیهانی ئەفسانە بێشومار سەرچاوەی هەیە، دەبێت بێشوماریش فەرمانی هەبێت. لەوكاتە ئەفسانە دەبێت بە ئاماژە، بۆ هێنانەوەی نیوە جوداكانی وجود لەڕووی پرۆسەی ئەبستمۆلۆژیا و كۆكردنەوەی هەموو بوون لەناو یەك بازنە و بۆتەدا، جالێرەدا بۆ پراكتیزە كردنی جیهانی هزر لەناو یەك بۆتە، لەڕووی ئیشكالییەتی نووسین لەبوارە ئەبستیمییەكان سەبارەت بە جیهانی میتۆلۆژیا.

دەبێت بە تێڕامان و تێڕوانینێکی وردبینانە و مەعریفییانە بۆ دونیای نەسقەکانی نووسین بەرێ بکەوین، کە سەرەتا بەچاکی دەزانین بە گوتە بەنرخەکەی (ڤاگنەر)ی هزرمەند دەست پێبکەین کە دەڵێت: ((مۆسیقا و شیعر وەك کیژێك و دڵدارەکەی وان، مۆسیقا کیژەکەیە و شیعریش دڵدارەکەیەتی..)). ئەم گوتەیەی ڤاگنەری بیرمەند هەر چەندە پەیوەندی بەجیهانی ئەفسانەوە نییە، بەڵام تەنها وەك نموونەیەك بۆ پەیوەندییە ئۆرگانییەکەمان هێنایەوە، کە لەنێوایاندا هەیە.

ئێمەش لەژێر ڕۆشنایی و پەراوێزی ئەم گوتەیە دەتوانین ڕوئیای خۆمان بەرجەستە بکەین و بەفۆڕمێکی تر و بەنەسقێکی تر هەڵیبکرێنین و بڵێین پەیوەندی نێوان (دونیای مۆسیقا ـــ دونیای ئەفسانە)ئاوا، پەیوەندییەکی بەهێز و دیالێکتیکانەیان لە نێواندا هەیە، هەروەهاوە ئەوەمان لەیاد نەچێت، کە پەیوەندییەکی میتۆلۆژی لەنێوان جەستەکانی نێوان مرۆڤ و سروشت و مێژوودا بەرجەستە دەبێت، بەوشێوەیەی کە دیالەکتیکی و ئۆرگانی لەنێوانیاندا هەبێت، مامۆستا (مەحموود زامدار) لە کتێبی ((دەروازەیەك بۆ ئاواز و گۆرانی کوردی))دا کە لە قسەی ئارکیۆلۆجیست و مۆسیقاناس خاتو (دوکتۆر- تیلمەر) مامۆستای سەر بەزانستگەی کالیفۆڕنیا دەگێڕتەوە کە (لە فیرعەونستان دا کەیەکێك ئەمرد، ئامرازێکی مۆسیقایان لەگەڵ دەشاردەوە)[١].

دیارە هونەر ئەوەندە کاریگەر و بەنرخ و بەهێزبووە، ئاوا ئاوێتەی هزر و عەقڵی فیرعەونییەکان بووە، کەوەکەوا دیسپلینێکی (ئایینی-کۆمەلایەتی) بەهێزی هەبووە لەڕووی ئایدۆلۆژییەتی ئەوکاتە، کە کاریگەرییەکی بەهێز و دیاری هەبێت، لەڕووی دەسەلاتی ئەفسانە و عادات و تەقالیدی ئەو کاتە، کە پێشی هەموو شتێ ئەم کاریگەرییە دیسپلینێکی تیۆلۆژی بەسەرەوە هەبووە، دیارە لە دیدگای هزری خۆیاندا وا هەست دەکەن، کەوا ئەم ئامرازە مۆسیقییە دەبێتە هۆی ئەوەی ناخۆشی و ترس و بیم و دڵتەنگی لەنێو گیانی ئەم مردووە دا نەهێڵی و بەرەو ئارامگیری و ڕۆح پاکبوونەوەی بەرێت. هەروەك (بودا) لەکاتێك ئامۆژگاری قوتابییەکان دەکات، دەڵێت: (ئاوازێك لە سروشتەوە هەڵدەقوولێت و دەنگی خواوەندی لەگەڵە کە هەموو توڕەیی و گرژییەك لە نێوانیاندا ناهێڵێت و ڕۆح پاك دەکاتەوە و ئاشتی دروست دەکات))[٢].

گەر ئەم گوتەیەی (بودا) بکەینە پێوەدانگ بۆ ئەم عادات و تەقالیدە باوەی (فیرعەونییەکان)، ئەوە لەتەك ئاوازی مۆسیقا، ئەوە ئاوازی خواوەندیشی لەتەك ئەڕژێ و

پەخش ئەبێت بەسەر دڵ و دەروونی مرۆڤەکە و دەبێتە هۆی پاکبوونەوە، هەر بۆیەشە فیرعەونییەکان لەتەك مردوو ناشتندا ئامرازێك لە ئامرازەکانی مۆسیقایان لەگەڵ دەشاردەوە، تاکو ببێتە هۆی پاکبوونەوەی مردووەکە لە گوناح و خواوەند لێی ڕازی بێت.. بەڵێ دیارە ئەنگێزە دیارەکانی ستراکتۆرییەتی کۆمەڵگای ئەو کاتەی (ئاشورستان)یش بە هەمان شێوە، ئەم دەسەلاتە ئەفسانەییەی وەك فاکتەرێکی کۆمەلایەتی بەسەردا زاڵ بووە، هەر بۆ نموونە گوایە (ئایا)ی خواوەند، پاسەوانی مۆسیقای پیرۆز بووە، هەر بۆیە وێنەی خواوەند ((ئایا)) لەسەر زەنگی پەرستگاکان نەقش کراوە)[٣].

لە ڕوئیای هزری ئەوکاتەی کۆمەڵگا و ستراکتۆرییەتی کۆمەلایەتی ئەو سەردەمە، گەر هەر شتێك پیرۆز بوایە و گەورە بوایە لای خواوەند و خەڵکی ئەو ساتە، ئەوە جۆرە گەورەییەك و شانازییەکیان پێوە دەلکاند و دەبوو خواوەندێکی بۆ دابنێن و بەپیرۆزی بزانن، بەم پێیە دەتوانین بڵێین، دیارە مۆسیقاش خاوەنی ماهییەت و کەینونە و گرنگی خۆی هەبووە لای خواوەندەکان. هەر لەبەر ئەم پیرۆزییەش بووە، کە خواوەندیان بۆ داناوە، ئەم بایەخ و گرنگی پێدانە لەلایەن خواوەند و خەڵکی عەوام لە هەموو سەردەمە کۆنینەکان بایەخی پێدراوە، هەروەك سەردەمی (فیرعەونییەکان، سۆمەرییەکان، ئاشورییەکان، بابلییەکان..). هەر بۆیە خواوەندی یۆنانییەکان لە زمانی (ئەسیسۆس)دا دەڵێن: (بۆ ئەوەی لە زمانی جیهانییەکان فێربێت، پێویستە مۆسیقا فێربێت، بۆیە مۆسیقا چەکی حاڵی بوونە لەمرۆڤەکان)[٤].

هەمیشە زۆر لە خواوەندەکان ناوی خۆیان لە ئامرازە مۆسیقاییەکان ناوە و ئەمەش لە بڕی گرنگی و بایەخ پێدانیان لەم بوارە بووە، بۆ ئەم هونەرە، هەروەك ناوێکی تر کە ئەویش (عشتار)ی خواوەند (نایەی قامیشی ناسك) بووە، کەچی ناوی (تەمووز)ی خواوەندی هاوزای (دەنگی ناسك) بووە،[٥] هەروەها (میوزیك - MUSIC)یش لەوشەی (میوز)ەوە، هاتووە، کە لەمیتۆلۆژیای گریکی کۆن ناوی خواکان بووە، بەڵێ شۆڕبوونەوە بۆ نێو جەستەی میتۆلۆژیا، دەمانگەیەنێتە زۆر لە شفرە بێ ڕەنگ و بێ دەنگەکانی بوون، هەروەها دەتوانین بەهۆی زمان و دیدی ئەفسانە لە زۆر شتە پەنهان و نادیارەکان درکی پێ بکەین و گەوهەرەکانی ناخی مێژوو بهێنینەدەرەوە، یەکە یەکە کەشفێکی لۆژیکییانەیان بۆ بکەین و گرنگییان پێ بدرێت.

هەر لە چاخە کۆنەکاندا مۆسیقا و عەقڵی ئەفسانەیی مرۆڤیش، دوو شتی لێك نەترازاو و لەیەکدا نەبڕاوە بووە، لەسەردەمە کۆنەکاندا مۆسیقا سیمبوڵ بوو بۆ گشت شتە پیرۆزەکان و شتە پاککەرەوەکان. هەروەك (گلگامێش) چۆن دەربارەی پرۆسەی پاکبوونەوە دەڵێت: (بۆ

پاککردنەوەی رۆح و زاڵبوون بەسەر توڕەیی ئەهریمەن، پێویستە گوێ بیستی مۆسیقا بین، بۆیە ئەخناتوونی فیرعەونییەکان بۆ دامرکاندنەوەی دەمارە گرژەکانی و خۆگرتن لە بەرامبەر توڕەیی فیرعەون بە (ئیخبلانۆسی) مۆسیقاژەن. مۆسیقای دەژەنی و گوێ بیستی دەبوو، هێمن دەبۆوە و خەوی لێ دەکەوت)[٦].

دیارە پرۆسەی گوێ گرتن لەمیلۆدی مۆسیقا دەبێتە هۆی پاکبوونەوەی رۆح و ئارامگیری دڵ و دەروون بەرەو ئاشتی بردن و زاڵبوون بەسەر ئەنگێزە شەڕاوییەکان و شتە ترسناکەکان، کە لەلایەن ئەهریمەن و خواوەندی شەڕ (تاناتۆس).[٧] واتە لە کۆنەوە دەرکەوتووە کە مۆسیقا وەك چالاکی شارستانییەتی هاوجووت و یەکدیگیرە، لەگەڵ پێشکەوتنی مرۆڤ، کە هەر لەسەرەتاوە هەوڵی داوە بەدوای ئەو سەرچاوانەدا بگەڕێت، کەوا هێمنی و ئارامی دەخاتە دڵی مرۆڤ، هەر بۆیە (رەسول هەمزە تۆڤ) دەڵێت: (خەنجەر پیاو دەخاتە باوەشی مەرگ و تەنبوور زیندووی دەکاتەوە..)[٨].

بەڵێ..جیهانە پەنهان و چڕوپڕەکەی میتۆلۆژیا ئەمانگەیەنێتە زۆر شوێنگە، کە تێدا بتوانین ستراکتۆرێکی عەقلی گونجاو بۆ گشت بوارەکانی ژیان بەهەموو رەهەندە فیکری و مەعریفی و ئەخلاقییەکان دابنێین وەك میتۆدێکیش مامەڵەی لەتەك بکرێت، دونیای مۆسیقا، ئەوە زۆر لە هزرمەند و فەیلەسووف و زانا دەیسەلمێنن، کە مۆسیقا زۆر گرنگ و پڕ بایەخە بۆ ژیان. هەروەك چۆن فەیلەسووفەکان وەك ((هیراکلیتس و دیمۆکراتیس و سۆکرات و ئەرەستۆ..)) باسیان لە ماهییەتی مۆسیقا و چێژی مۆسیقا کردووە. چ لەڕووی تیۆری و چ لەڕووی پراکتیکییەوە. بەلام لەسەرووی هەموویانەوە (فیساگۆرس)ی هزرمەندە کەوا مۆسیقای وەکو داو و دەرمان بۆ گەلێ نەخۆشی سایکۆلۆژی بەکارهێناوە. وەك (پەشێوی، خەم، ترس، توڕەیی، سێکس).

ئەم گرنگییەی دونیای مۆسیقا هەر لەلایەن خواوەندەکان رەنگی نەداوەتەوە، بەڵکو لەلایەن یەکتاپەرستەکان و سۆفییەکانیش رەنگی داوەتەوە و باسی لێوەکراوە، هەروەك سۆفییەکی مەزنی وەکو (جەلال الدینی رۆمی) لە وتە وێردێکی میتۆلۆژیدا دەڵێ: (مۆسیقا خۆراکی عاشقانە، کۆنە یادێکی بەهەشتە دێرینەکەیە، هەر بۆیە مرۆڤ حەزی لە مۆسیقایە، کاتێکیش ئەیبیسێ، ئەوا کۆنە یادگارەکانی ئەو بەهەشت و رۆژگارە دێرینانە ئەبوژێتەوە)[٩].

هەروەها لە دێر زەمانەوە پرۆسەی مۆسیقا بۆ سیحر بەکارهێنراوە، جادووگەر و سیحرباز مۆسیقای تایبەتیان بەکاردەهێنا بۆ گەیشتن بەو ئامانجەی کەوا سیحرەکانیان لە پێناویدا

تەرخان دەکرد.. هەروەها لای کۆمەڵگای چینییەکانیش وەك (کۆنفۆشیۆس) و (ڤان شۆن) باسیان لەو پرۆسە پڕ چێژەی دونیای مۆسیقا کردووە و بایەخی خۆیان پێداوە. لە کۆتاییشدا روئیایەکی (سپێنسەر)ی فەیلەسووف و بیرمەند لە کتێبەکەی (نەژاد و ئەرکی مۆسیقا)دا ئەهێنێتەوە کە دەڵێ: ((لە نێوان گشت هونەرەکان پێویستە چڵەپۆپەترین شوێن بدرێتە مۆسیقا، چونکە نزیکترین هونەرێکە لە مرۆڤ لە خێر و خۆشی)).

ئەم نووسینە هەوڵدانێك بوو بۆ نمایشکردن و روونکردنەوەی کردە ئەبستیمییەکان لەلایەن خواوەندەکان کەوەك فینۆمینایەکی تیۆلۆژی خۆی لەبۆتەیەکی میتۆلۆژیا بەرجەستە دەکرد.. درك پێکردن و پەی بەنەهێنی بردن بۆ گشت پرانسیپە ئەبستراکتەکان، لەهەمان کاتیشدا روئیایەکی لەزەتمەندانە و پڕ چێژانە و نغرۆ بوون بەرەو دونیای نەسقەکانی پرۆسەی نووسین لە بابەت ئۆرگانیزمییەتی میتۆلۆژیا و مۆسیقا. تابتوانین بەکانگا و نێو جەرگەی پرۆسەی دەمامك ئالۆزەکان بگەین و چەمکی جیهانبینییەتی میوزیك ئاراستەی هێڵە سەرەکییەکانی دالییەتی میتۆلۆژیا بکەین.

پەراوێز و سەرچاوەکان

١- دەروازەیەك بۆ ئاواز و گۆرانی کوردی، مەحموود زامدار، ساڵی ١٩٨٠: ل ١٦.

٢- سایکۆلۆژییەتی مۆسیقا و گرفتە دەروونییەکان، ئامانج عوسمان حەمەد، گۆڤاری (رامان)، ژ١٦: ل ١٦١.

٣- دەروازەیەك بۆ ئاواز و گۆرانی کوردی: ل ١٧.

٤- سایکۆلۆژییەتی مۆسیقا و گرفتە دەروونییەکان: ل ١٦١.

٥- دەروازەیەك بۆ ئاواز و گۆرانی کوردی: ل ١٧.

٦- الموسیقی والحضارة- هوغولاینمترین، ت.د.احمد حمدی محمود.

٧-(تاناتۆس): خواوەندی مەرگ و لەنێو چوون لە ئەفسانەی گریکەکاندا، زیاتر هێزی شەڕ دەگرێتەوە.

٨- داغستانی من، رەسول هەمزە تۆڤ (کتێبی دووەم) وەرگێڕانی، عەزیزگەردی، ساڵی ١٩٨٥: ل ١٧٨.

٩- دەروازەیەك بۆ ئاواز و گۆرانی کوردی: ل١٩.

هەروەها سوود لەو سەرچاوانەش وەرگیراوە بۆ نووسینی دەسپێکی ئەم بابەتە:

* حفریات المعرفة، میشل فوکو، ترجمة، سالم یفوت - بیروت، دارالبیضاء ١٩٨٧.

* درجة الصفر للکتابة، رولان بارت، ترجمة، د.محمد برادة..

* سیکولوجیة الموسیقي، نادین غافلي، مطبعة، دار الملایین ــ بیروت، ١٩٧٤.

نیوەی دووەم

خوێندنەوەی دەق

رایەڵەکانی (سیحری فەنتازیا)

لە دەقی (زارا)دا

لە پەیڤ هەڵچنیندا وجودی خەیاڵ و تاکڕەهەندی مەعریفە لە تەراکومیاتی هزردا لە فۆڕمێکی جیوەیی خۆی ڕەنگڕێژ دەکات، لەو چرکەساتەشدا (هزر ـ مەعریفە) سەهم لە وجود و ناوجودی پەیڤیستان دەدات، لەو چرکەیەشدا هزرمەند و داهێنەری بوێر، نەك لە نێو مەودا زەمینییەکانی واقیع سەفەر دەکات، بەڵکو سەرەڕای ئەم بوێری و ئیرادەیەی داهێنەر، وا دەکات شۆڕببێتەوە بۆ نێو خانە شاراوە و نابەرجەستەکانی واقیع، یان بە فۆڕمێکی دەیموومەیی لە نێو رایەڵەکانی (واقیع ـ خەیاڵ) پەڕ دەربکا و باڵ بگرێ و گوزەر بکات.

داهێنەری بوێر و خود ئاگا، بەهەندەش ناوەستێ، بەڵکو دەیەوێت لە نێو رایەڵەکانی (ماقوولییەت ـ نا ماقوولییەت) بە پەیڤە سەرابییەکانی فەزایەکی کراوە بخولقێنێ. تا لە نێو شاشەی دەقدا، بە چەکی پەیڤ گوزارشت لە خودی خۆی بکات و تایبەتمەندییەتیی خودی خۆی تێدا ڕەنگڕێژ بکات.

هەمیشە کردەی نووسین لە نێو کەشکۆڵێکی ئەفسووناوی و فەزا ڕۆشن و کراوە لەلایەن داهێنەرەوە خودی خۆی خەڵقەندە دەکات، هەر بەهۆی ئەم پرۆسەیەشە، ئاگاییە خودییەکانی خۆی دەسازێنێ، ئەگەر بە فۆڕمێکی ڕاستەوخۆ سەهم لە دەرگا کلۆمدراوەکانی پرۆسەی نووسین بدات. هەمیشە ئەم بە سەهم کردنەش تەنیا لەسەر مەرجی بوێری و ئیرادەی نووسەر ناخولقێ، بەڵکو لەوێشدا لە چرکەساتێکی سەفەراویدا، گەشت بۆ فەزای باخچە تەڕەکان دەکات، تا لەوێ شتێ لەودیو بازنەی ئیرادەوە، توانایی داهێنەر کەشف بکات و ژێیە سەرەکییەکانی کردەی بەرجەستەبوونی بگەیەنێ، سروشتی ئەم پرۆسەیەش پەیوەستە بە جیهانبینییەت و بازنە کراوە لاستیکییەکانی (داهێنان)ەوە.

دەتوانین بەشێوە و فۆڕمێکی تر بڵێین: کردەی (داهێنان) لەو پرۆسە بێ ئامانەیدا دەبێتە مینبەر و ئەو مەدارە فەزا کراو و نابەرجەستەیەی کە هەمیشە (داهێنەر- خەڵقەندە) لە هەولی بەرجەستەبوونیەتی، بە هێمنانە و لێزانانە لە ژێر کۆنترۆڵی

ئاگاییەکی خودیدا شۆڕ دەبێتەوە بۆ نێو کەینوونە و ماهییەتی شتە نابەرجەستەکان، ئەو کاتیش پرۆسەی داهێنان و خولقاندن بەهۆی فۆڕمە جیوییەکەی خودی خۆی ناخاتە نێو چوارچێوە و مەرزە کۆنکریتە باوەکان.

ئێمە چەند بمانەوێت بتوانین لە نێو فەزای ئاگاییەوە بەرەو دونیا و پرۆسەی نووسین سەفەر بکەین، یان کردەی کایە نابەرجەستەکان بەرەو کردە و کایەیەکی بەرجەستەکراو بەرین، ئەم پرۆسەیە خۆشی لەنێو منداڵدانی خودی خۆیدا بەشێوەیەکی سروشتی گوزەر دەکات و بەرەو جیهانی ئەندیشە باڵ دەگرێ و مەودا زەمینەییەکانی فەنتازیا و هەڵڕژاندنی کەشکۆڵی هزر بەسەر وەتەرە سەرەکییەکانی (مەعریفە- ئێستاتیکا) بۆ لەدایك بوون و خولقاندنی ئەو کەینوونانەی کە لەو دیو مەرزە کۆنکریتە باوەکانەوە تەراکومیان کردووە، ئا لەو کاتیش پرۆسەی نووسین بەواتای کردەی (کەشف کردن- خولقاندن) خودی خۆی دەدات بەدەستی داهێنەرەوە، دیدگامان وایە ئەم پرۆسەیەی خولقاندن کە لەلایەن نووسەر و داهێنەری خودئاگاوە بەرجەستە دەبێت، دەبێت پەیوەست بێت بە کردە بەردەوامییەکانی نووسینەوە. یان نووسەری بوێر و خودئاگا، دەشێ کردەی خولقاندن لە نێو دەقێکی مردوودا بە ئەنجام بگەیەنێ، بە مەرجێ دەبێت بە نێو چەند درز و کەلەبەرێکی تاریك و شوومدا سەفەر بکات و دەقە کۆنەکە کەرت کەرت بکات، بۆ ئەوەی سەرلەنوێ خانە نازیندووەکان موتوربە بکات لە نێو کاسە ئاوی (هزر و مەعریفە و ئێستاتیکا و... تاد) ئەو کاتە دەتوانێ دەقە کۆنەکە بەرگە مردووەکەی لە خودی خۆی دابماڵێت و پۆشاکێکی زیندوو بپۆشێت و دەزوولە ریشاڵییەکانی بەرەو قووڵایی بەرێت..

زیاتر بەواتە نووسەری بوێر دەبێت چەند کردەیەك لە نێو منداڵدانی دەقە کۆنەکە بتەقێنێتەوە و پەیڤەکانیش بەرەو کردەی بە سەهم کردن و بە موتوربە کردن ببات، ئەم ئەنجامدانی کردەگیيانەی داهێنەر، دەشێ بەهۆی ئەو دەزوولە باریك و وردانەی کە لە کەشکۆلی مەعریفە و هزرەوە بەدەستی هێناوە، لەتەك ئەو تاکئیرادەییەی کە چەنگی کەوتووە، بتوانێت زەمەنی بازنە کردەییەکان ببڕێ، بۆ تەنزیرکردنی کۆشکێکی درەوشاوە و زیندوو، لە نێو منداڵدانی دەقێکی مردوودا کە دەشێ لە ژێر هێڵکارییەك کردەی خولقاندنی نووسەر شەفاف و ڕوونتر بکەین:

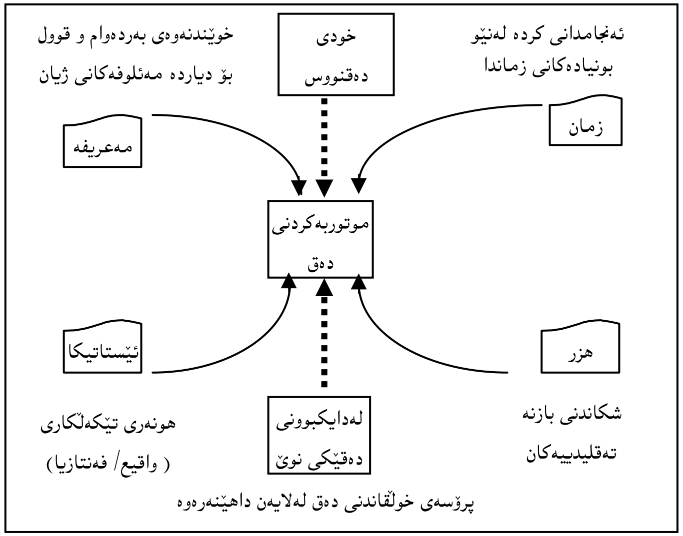

پرۆسەی خولقاندنی دەق لەلایەن داهێنەرەوە

دەشێ ئەم پەیڤ چنینانەی ئێمە، جۆرێك بێت لە هەوڵدان بۆ بەرجەستە بوون و دۆزینەوەی مەدلوولاتە شاراوە و نابەرجەستەکانی نێو دەقی (زارا)ی عەبدوڵڵا سەراج، چونکە دیدگامان وایە پرۆسەی نووسین و خوێندنەوە و راڤەکردنی هەردەقێکی ئەدەبی پرۆسەیەکە لەکردە نابەرجەستەکان دەدوێ و بەو ئەرکە هەڵدەستێت، کە پەیوەستە بە کەشف کردنی پەیوەندییە هەڵچنێنراوەکانی نێوان (نووسەر - دەق - خوێنەر) و جیهان بە هەموو رەهەندەکانییەوە و وەکو (لۆرانس) دەبێژێت: ((من وەکو خاوەن خودێك بۆ ئەمە دەنووسم تا پێوەندییە بەزێنراوەکانی نێوان خودی خۆم و جیهان بگەیەنمەوە یەك..))[1].

ئێمە وەك دەزانین چیرۆك وەك پێکهاتە و بونیادێکی زیندوو و گەشەدار لە ناوەوە گەشە دەکات و لەو چرکەساتیش (پاڵەوان - رووداو - کەرەسەکانی تر) گەورەتری دەکەن، بەڵام ئەگەر وا دەرنەچوو، ئەوە لەیەك کاتدا ئیفلیجی یان دەقگرتوویی تووشی بونیادی چیرۆکەکە دەبێت، بۆیە دەبێت چیرۆکنووسی خەڵقەندە و بوێر، بتوانێ لە نێو ئەو کەرەسە و رەگەزانەی کە لە نێو دەقدا رایەڵ دەکرێن، بۆ چنینەوەی دەق، بە فۆرم و جۆرێکی تازەوە، هەمیشە بەو نیازەش لە نێو گۆڕانێکی هەمیشەییدا لە جووڵەدا بێت، بۆ ئەوەی چیرۆکەکە لەتەمی دەقگرتووی رزگار بکەن، سەرجەم پەیڤەکانیش، لە نێو فەزا و زەمینەیەکی ئازاد و کراوە هەناسە بدەن.

بێگومان دەبێت ئەوەش بزانین کە دەقی چیرۆکئامێز بەهۆی مەودا بەرفراوان و رەهەندە جیوەییەکانییەوە، داهێنەر بەهۆی وەتەرە موگناتیسییەکانی پەلکێش دەکات، بۆ نێو کردە ئەفسووناوییەکان و ئەزموونە جیهانبینی و پەیڤی ئارایشت کراو بە مەرجانە کریستاڵییەکانی ئێستاتیکا و زمان بۆ ئەوەی لە نێو دەقدا بتوێنێتەوە و کردە هونەرکارییەکانیشی بکات بە زەخرەفەیەك لە چەشنی زەخرەفەی سەرپەرشتی ماسییە پوولەکەدارینەکان و پەپوولە شاباڵ فیرەوسییەکان، تا بشێ و بتوانێ دیوی دەرەوە و ناوەوەی بونیادی دەق بە لەون و فۆرمێکی قەشەنگ و دەلال و بە تەلوینێکی ئەفسوناوییەوە بۆ دیدەی خوێنەری زرنگ و دیدە رۆشن بگوازێتەوە، بۆ ئەوەی نووسەر، لێهاتوویی و ئاگایی خودی، بۆ خۆی رەنگرێژ بکا، تا لە دیدەگای خوێنەر و هەمیشەش عەودالی ئەو کردەیەیە، کە تخووبێکی هونەرکاراییانە لە نێوان مەودای دەق و دیدگای خوێنەر بە پەیڤە شاباڵ کریستاڵییەکانی بخولقێنێ.

* * *

(زارا) ناونیشانی دەقێکی چیرۆکنووس (عەبدوڵڵا سەراج)ە. ئەگەربێت و سەهمێك لە تێرامان، دیدەی ئێمە ئاراستەی ناونیشانی ئەم دەقەمان بکات، دەبینین ناونیشانەکەی وەك کۆشکێك لە مەرجانی کریستاڵ، رووناهییەکی شاباڵ زێڕین، دەخاتە سەراپای مەودای زەمینەیی و فەزای دەقەکە و رۆشناییەکی تەواوی پێ دەبەخشێت و دەبێتە کۆشکێك لە رووناهی.. هەروەك (دریدا) دەبێژێت: ((ناونیشان.. چەشنێکە لە چەشنەکانی تاج))،[2]. یان دەتوانین بڵێین: ناونیشان بۆ دەق چەشنێکە لە چراخان و رووناهی.. جا دەشێت لەژێر ئەم وتەیەی (دریدا) هەڵوەستەیەك بکەین، بەنیگا بارانێکی خێرا دیدگای خۆمان تەنیا لە گۆشەنیگایەکی دەق نەرەوێنینەوە، بەڵکو چۆن پێویستییەك وای کردووە، کە چیرۆکنووس ئەم ناونیشانەی بۆ کۆرپەلەی تازە لەدایکبووی دەقەکە داناوە و بەناوی (زارا)ی ناوزەد کردووە، ئاواش دەشێ ئێمەی خوێنەر پێویستییەکی پۆزەتیڤانە وامان لێ بکات و پاڵمان پێوە بنێ بۆ بەرجەستە کردنی ئەو دەزوولە باریك و وردانەی مەدلوولات و کەینوونە نابەرجەستە و شاراوانەی کە لە دیوی ئەو دیوی ناونیشانی دەقەکە خۆیان حەشارداوە، چونکە (ناونیشان) لە زۆر دەق، بەتایبەتی لە دەقە تازەگەرییەکان و فانتازییانەکاندا دەبێتە سەنتەر و خاڵی ناوەڕاستی دەق و سەنتەرێکی پڕشنگدار، بۆ ئەوەی رووناهییەکی تەواو بخاتە سەر پانتایی و فەزای دەق و سەرجەم پەیڤەکانیش، لە ژێر سێبەری تاریك و پڕ شووم بە کۆیلەیەتی هەناسە نەدەن.

دالّییەتی (زارا) لێرەدا دەشێ لەژێر تیێروانینە سیمانتیکی و تەئویلاتە جوولّە دارینەکانی ئێمەی خوێنەر بشێ چەند سەهمێك لەمەدلوولات وەرگرێت، لەدواییشدا رووناهییەکی زێرین بەسەر فەزای دەق پەرش و بلاّو بکاتەوە، دەشێ ناونیشانی (زارا) لەدیدگای هزری سەڕاجدا جۆرە فۆرمێك لە سوپەرمانییەت لەنێوەزین و فەزای دەق خۆی رەنگێژ بکات، جۆرێك لەسوپەرمانییەتی رۆحانی و نوورانی بێت، دەشێ زاتێکی پیرۆزبێت لەدیدەی سەراج و پەیامبەران، نەك سوپەرمانییەتێکی مەعریفی، کە ئەوەی (نیتشە)ی هزرمەند پێی گەیشت، هەروەك خۆی لە نێو دەقەکەیدا باسی دەکات و بە دیدی خوێنەری ئاشنا دەکات. وەك لەنێو درز و هەناسەی پەیڤەکانی نێو دەقەکەدا دەبێژێت: ((دەبێ ئەو رند و نوورانییە کێ بێت!؟ لەخۆم پرسی. ئەویش وەکو ئەوەی رووپەڕی ناومێشکم بخوێنێتەوە ئارام فەرمووی:

- زارام ئەو زارایەی پەیامبەران لە هزر و سروودی ئاڤێستا و زەندی منەوە پەیام و بێخی ئایینییەکانیان دارشتووە))[٣].

لەم پەرەگرافەی سەرەوە ژێیە سەرەکییەکانی مەدلوولییەتمان دەسگیر دەبێت، کە دەشێ بێژین: دالییەتی (زارا) چەند سەهمێك لە مەدلوولییەتی (زاتێکی پیرۆز ـ پەیامبەرێکی زەردەشتی ـ زات و نوورانییێك ـ سوپەرمانێکی زەردەشتی...).

دەقی (زارا)ی سەراج لەژێر نیگا دەزوولەییەکانی ئێمەی (بینەر ـ خوێنەر)، دەشێ چەند رایەلێکی تەکنیکی و ئێستاتیکی و مەعریفی و فەلسەفی... تاد، پەخش بکات، هەر تاکڕەهەندێکیش لەنێو ئەو تاکڕەهەندانەوە، لەنێو خانە و سووچێکی نێو دەق لە فۆرم و شێوەی فەرشێکی گوڵچێنراوی قەشەنگ و هونەری چێنرابێ و بوویێتە هۆی رازانەوەی فەزا و زەمینەی دەق، جا ئەم چنینی رایەلانەش دەشێ بریتیبن لە: (فرە دەنگی و گرتەی سینەمایی و خۆدواندن و فلاشباك و شەپۆلی هۆش و سیحر و موگناتیسییەتی زمان و سوود وەرگرتن لە داستان و واریقاتی میللی و ئەفسانە و پیتاندنی پەیڤی چیرۆك بە زمانی شیعر و هونەری فەنتازیا... دا) جا وەك دەبینین دەقی (زارا)ی سەڕاج تەژییە لە تەکنیکی نوێ و گەمەی هونەریی جۆراوجۆر، وەك لەسەرەوە ئاماژەمان پێدا... جا ئەگەر بێت و باس لە هەموو ئەو تەکنیکە هونەرییانە بکەین، ئەوا زۆر هەڵدەگرێت و پێویستی بەزەمەنێکی بەربلاّویش دەبێ، بەلاّم ئێمە لەنێو ئەم خوێندنەوەیەماندا بە پێویستی دەزانین کە زیاتر سەهم لەیەك رەهەند بگرین و لەسەری بوەستین و لە تاکڕەهەندێکەوە شۆڕبینەوە بۆ نێو درز و خانە شاراوەکانی دەقی (زارا) و ئاودیوی ئەودیوی دەقی (زارا) بین بۆ بەرجەستەکردنی کایە نابەرجەستە و پەیڤە

سەرابییەکانی سەڕاج، ئەویش رایەڵەکانی فەنتازییایە کە لەنێو دەقی (زارا)دا هەڵچێنراوە، کەلە چەشنی تەونی جالّجالۆکەیەك دەکات.

* * *

دەقی (زارا)ی سەڕاج دەشێ لەنێو سکێچێکی وادا فۆڕمەڵە بکرێت و بشێ و بووترێت: دەقی (زارا) جۆرە فۆڕم و شێوازێکی پەیڤ دارشتنانەی ئێستاتیکایانەیە، بۆ باڵگرتن و فڕین، هەروەك خۆی دەبێژێت: ((دەچمە دۆنی گیانەوەرێکەوە، کە بە ئاسماندا گەردەش دەکات، ناوی نابەم هەرچەندە دەشێ بێژم: لە جۆری فریشتە و پەرییانە))[٤]. ئەم باڵگرتنەش جۆرێکە لەگەڕانەوە بۆ زەمەنە کوژراوەکانی رابردوو و سەرجەم شت و کایە فەناکراوەکان، ئاساییە ئەم جۆرە فڕین و باڵگرتنەش، جۆرێکە لەو سەهمەی کە ئارەزوویەکی دەروونی یان هەر ئەنگێزەیەکی تر بێت وا لە دەقنووس خۆی دەکات و پاڵی پێوە دەنێت کەلەسەر شێوە و شکڵی باڵندەیەکی وەهمی و ئەفسووناوی پەڕبگرێ و بفڕێ و بەئاسماندا گەردەش بکات، لەشەققەی باڵی بدات و سەفەر بکات، بۆ ئەو شوێنکاتە فەناکراوانەی کەلەزەینی نووسەردا وجوودی هەیە و ماوەتەوە.

وەك پەرجوویەك ماوەتەوە و ناوە ناوە نووسەر ئاگادار دەکاتەوە و لەنێو بازنەی ناگاییەوە دەیهێنێتەوە نێو بازنەی ئاگاییەوە (نائاگا ـ ئاگا). دەشێ ئەم شوێنکاتانەش شوێنکاتی لەیاد نەکراوی زێدی باوباپیران بێت، یان ئەو شوێنکاتانەی کەمنداڵی نووسەری تێدا ژیاوە و بازنەیەکی کراوەیی لەزەینی نووسەردا چێکردووە یان بەهەر مەبەستێکی تری دەقنووس خۆی بوویێت پاڵەوانی سەرەکی لەدەقی (زارا)دا، لەیەکەم چرکەساتی سەفەرە ئەفسوناوییەکەیدا دەشێ سەفەرێکی لەئەندێشە چنراو هەڵکێشراو بێت، واتە جۆرێك بێت لەسەفەرێکی فانتازی، دەشێ نووسەر بەهۆی کردەی مەزراندنی دەق چنینی رایەڵەکانی (رووداو، پاڵەوان، زەمەن.... تاد)ی لەنێو منداڵدانی دەقدا ئەنجام دابێت، کردەی مەزراندنی دەق دەشێ بە واتایەکی شەفافتر چیرۆکێکی میللی یان هەقایەتێکی کۆن بێت. لەنێو کاسە ئاوی سیحری فەنتازیا هەڵیکێشێت و رووناهییەکی فانتازی ببەخشیت بەسەراپای دەق، ئینجا ئەم چیرۆکە بێنی و بیرۆکە و فۆڕمی دەقی چیرۆکەکە بەفۆڕم و لەون و دیدگایەکی تر بخەیتە بەر دیدەی خوێنەر ئەو کاتیش پاڵەوانی سەرەکی دەقەکە لەشێوەی باڵندەیەکی ئەفسوناوی پەڕ دەگرێت و لە شەققەی باڵ دەدات، وەك لەلای (سەلیم بەرەکات)یش ئەم ئەزموونە رەچاو کراوە، لەچیرۆکی (پەڕ)دا کە پاڵەوان پەڕ

دەردەکات و بەنێو ئاسمانی دەقدا گەردەش دەکات، ئەو کاتیش پاڵەوان زیاتر تەشوقێکی فانتازی و سیحراوی بەفەزا و زەمینەی دەقی چیرۆکەکە دەدات و موگناتیسییەتی ئەفسوناوییەکەی کە چەنگێك لەپەیڤە سەرابییەکان بەکار دەبات، ئەو کاتیش نیگا نائاگاییەکەی خوێنەر بەسانایی بۆنێو رووداو و دیمەنە سیحراوییەکان پەلکێش دەکات و ناشهێلێت دیدی خوێنەر خەو بیباتەوە و بێزار بێت.

بە فۆرمێکی تر و جوانی گوتنێکی تر گێڕانەوەکە بدات بەدەستی خوێنەر ئەوکاتیش سەمتی گێڕانەوەکە لەسەر زاران و بەر دیدە رۆشنەکانی خوێنەر خۆش دەکات و لەزەت بەدیدی خوێنەر دەبەخشێت، سەراپای پەیڤەکانیش رەنگی پاکبوونەوە لەنێو ئاوی ئێستاتیکا دەیانگرێت تادیوی دەرەوە و ناوەوەی دەق پڕ بێت لەوردە کریستال و پۆلییە ئاگر، تارۆشن بێتەوە فەزای دەق.. ئینجا کردەی بە فانتازیکردن دەشێ بەسوود وەرگرتن لەداستان و واریقات و چیرۆکی ئەفسانەیی و خورافات، وەك کردەی (دۆناد دۆناکردن، باڵگرتن و فڕین، بەشت بوون و...تاد). هەریەکێکیش لەم کردە ئەفسانەییانەی کە بەکاردەبرێت لە نێو دەقدا تاموچێژ دەدەن بە دیدی خوێنەر و دەبێتە مەست کردنی ناخ و دەروون و لە ئەنجامدا چێژ و لەززەتی بینینی ناوەوەی دەق بە دیدی خوێنەر دەبەخشێت.

لە دەقی (زارا)دا بازنەکانی (واقیع ـ ئەندێشە) دەشێ ببن بە یەك بازنەوە لە ناو یەکدیدا بتوێنەوە و ئاوێتەی یەکتربن و هیچ درزێکیش لەنێوانیاندا هەست پێ نەکرێت. ئەم بە فۆرمەلەکردن و بە خەیاڵکردنانەی واقیعیش، بۆئەوەیە تا بەجووتە (واقیع ـ خەیاڵ) فەزایەك لە پەیڤ چنین لەنێو فەرشی دەق رەنگرێژ بکەن.

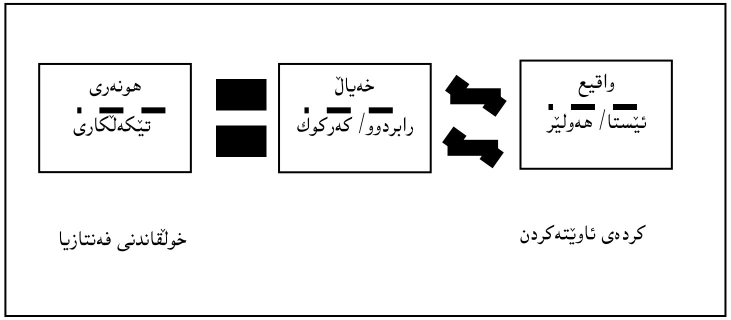

ئەم شێواز و بەفۆرم کردن و نووسینانەی (سەراج) لەمەیدانی دەقی چیرۆکدا زۆر سەرنج راکێشەرن و لەنێو مینبەری دەقە چیرۆکنووسە ئەورووپی و عەرەبییەکان زۆرن و شوێن پێگەی خۆیان هەیە لەڕووی تایبەتمەندییەتی شێوازی نووسیندا هەروەك لای (مارکیز و کافکا و بۆرخیس و بەڕەکات...تاد) ئاشنایەتییان بە دیدی خوێنەر هەیە.

دەشێ لەم نووسینەی منی بینەردا، ئاماژەیەکی خێرا و بچووك بە (زمانی دەق) بدەم، چونکە بێ گومانین لەوەی کە تانوپۆی دەق لە زماندا دەبێتە خاڵی چەقبەست و سەنتەر لەنێو رایەڵە سەرەکییە چنراوەکانی نێوان (نووسەر ـ بینەر ـ خوێنەر)دا، بۆ گەیاندنی ئەو خواست و ویست و پەیامە رانەگەیەنراوانەی کە نووسەری دەق بەدیدی خوێنەری ئاشنا دەکات.

دەشێ لەنێوان چیرۆکنووسانی کورد، چەند چیرکنووسێك کە دەشێ بە پەنجەی دەست بژمێردرێن، کاریان لەنێو تانوپۆی زماندا کردبێت بۆ جوانکاریی دەق، چونکە پێم وایە زمان لەنێودەقدا، دەتوانێ یەکە یەکەی پەیڤەکان لەهەناسەتەنگی رزگار بکات.

(سەراج) دەیەوێت هەوڵی کردەی بە ئەفسانە کردن بدات بۆ دەق، لەرێگەی تانوپۆی زمان و کەلەپوور و شوێنە دێرینەکانەوە، چونکە لەرێگەی زمانەوە دەقنووس هەوڵی ئەوە دەدات، سینەی یەکە یەکەی پەیڤەکان هەڵدڕێ و پڕیان بکات لە پۆلییە ئاگری ئەفسووناوی و لەنێو مەرجانییەتی ئێستاتیکایان هەڵکێشێت و لەرێگەی سیحری گوتن بەردەوامی و زیندەگی بەسەرجەم پەیڤەکان بدات بۆ ئەوەی بە بەردەوامی دەق هەناسە بدات.

لەنێو دەقی (زارا)دا، هەست بەوە دەکرێت بە تەواوی دەزوولە وردەکانی نێو بازنەی زەمەنت بۆ دەسگیر نابێت، دەبینین پاڵەوانی سەرەکیی دەق (عەبداڵ) کە دەشێ نووسەر خۆی بێت، دەچێتە دۆنی باڵندەیەکەوە، لە نێو بازنەی زەمەنی ئێستا هەڵدەفڕێ و سەفەر دەکات، بۆ نێو زەمەنی رابردوویەکی نزیك و دیار، زیاتر بەواتە بەکاربردنی تەکنیکی (فلاشباك) لەلایەن خودی نووسەرەوە، ئەمەش زیاتر سەمتی گێڕانەوەی پێ فراوان بێت و هەروەها نووسەر بگات بەو خواست و مەرامانەی کە پێیان ناگات، ئەم گەڕانەوەیە، بۆزەمەنی (منداڵی و رابردوو)، کە رابردوو ناخ مەست دەکەن و چێژ دەڕژێنن بەسەر دەرووندا.

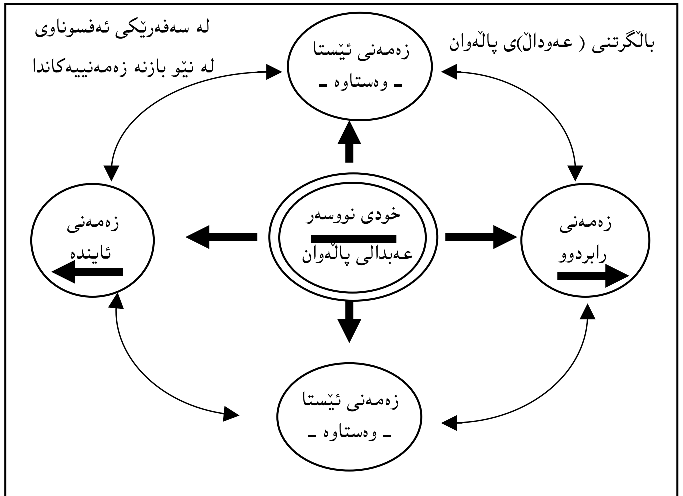

پرۆسەی باڵگرتنی (نووسەر) لە نێو رایەڵەکانی زەمەندا

ئەگەر سەیرێکی دابەشکردن و پۆلێن کردنی تانوپۆی زەمەن بکەین لە دیدگای (تۆدۆرۆف)ەوە. دەبینین سکێچ و رایەڵەی زەمەن لە نێو چیرۆکدا بەسەر دوو رەهەندا دابەش دەکات، کە ئەوانیش (زەمەنی گوتار ـ زەمەنی دەقی چیرۆك) هەردوو زەمەنەکانیشی شیتاڵ کردووە و جیای کردوونەتەوە هەر یەکەو لە نێو رایەڵەیەکدا پێناسە و راڤەیان بۆدەکات، کە دەبێژێت: ((زەمەنی دەقی چیرۆکئامێز رایەڵەکانی پەرت و بلاّون و بە ئاسانی بەرجەستە ناکرێت لەلایەن دیدی خوێنەرەوە، بەلاّم زەمەنی گوتار وەك دەزوولەیەکی بەدوایەکدا هاتوو بەبێ پچڕان بەدوای یەکتردا روودەدەن))[5].

دەبینین زەمەنی گوتار لەچەند خولەکێك زیاتر خودی خۆی نمایش ناکات و لەشێوە و فۆڕمێکی نیو بازنەیی یان بازنەیی تەواو، خۆی نیشاندەدات، بەلاّم زەمەنی دەق دەشێ لەلاّیەن نووسەر خۆیەوە وازی و گەمە لەتەك زەمەندا بکرێت، واتا لەنێو سکێچی زەمەنی ئێستادا بفڕێ بۆ نێو زەمەنی رابردوو یان ئایندە و بگەڕێتەوە بۆ ئێستایەکی وەستاو.. یان نووسەری خود ئاگا وەك تەکنیکێکی مۆدێڕن گەمە لەتەك بازنە زەمەنییەکاندا دەکات و بە ئارەزوو و هەوەسی خودی خۆی زەمەنەکان دەپچڕێنێ و درز دەخاتە نێوانیان، ئەمەش بەو مەبەستەیە، فۆرم و شێواز و سکێچێکی تر لەنێو بازنەی زەمەندا بخولقێنێ و دیدی خوێنەر بخاتە نێو گەمە جووڵێنەرە زەمەنییەکان، یان لەچرکەساتی تەوزیف کردنی چیرۆك لەلاّیەن چیرۆکنووسەوە لە نێو

سەمتەکاندا بازنە زەمەنییەکان وا لێ بکات یەکتربڕن و لە (ئێستا/ ئایندە) ببات یان بەپێچەوانەوە لە (ئێستا/ رابردوو). تا دەیمومییەتێکی زیندوو و بەردەوام بەڕایەڵەکانی زەمەن بدات ئەم دەیموومییەتەش وا دەکات رووداوی تازە و نوێ بە سەمتی گێڕانەوە و مەودا فراوانەکانی دەق ببخشێت لەتەك فراوان کردنی مەودا سەفەرە ئەفسوناوییەکانی پاڵەوان لەنێو فەزای دەقدا.

تا کردەی گومان لەلایەن دیدی خوێنەر بخولقێنێ و بلێ: بەڵێ راستە جیهان و زەمەنێکی تر هەیە لەودیو دیوی ئەو زەمەن و شوێنەی کەخوێنەری تێدا دەژی و خانە لەکار کەوتووەکانی نێو زەینی خوێنەر بخاتەوە گەڕ و ژەنگی چەقبەستووی بەسەر فەزای دەق رابماڵێ و رزگاری بکات لەتەمی دەقگرتوویی.

(سەڕاج) لە دەسپێك و پێشگەشتی دەقەکەیدا، دەیەوێت رەهەند و هۆکارەکانی هەڵبژاردنی شێواز و بە فۆڕم کردنی نووسینی ئەم دەقەی کە لەفۆڕم و لەونێکی فەنتازییایانە دارێژراوە و پێمان ئاشنا بکات. هەروەها لەسەرەتای دەقەکەی ئەوەش ئاشکرا دەکات کە لە کوێ و لەلایەن کێوە وە ئەم هۆشیاریی خودی و دیدە رۆشنەی بەرجەستە کردووە، کە وەك دەبێژێت: ((پاش ئەوەی کیاکسار و حاجی لە گیانما دۆناودۆنیان کرد، دروستتر وایە بێژم: بارانی رۆحیان نمنم رژایە ناخمەوە، ئەمێستا بە سەرتۆپی وزە و هۆش و توانستی ئەوانەوە ناسرەوم))[6]. تا ئەو کاتەی کە بەکردە خەیاڵییە فەنتازییەکانی خۆی دەچێتە دۆنی گیانەورێکەوە، کە ئەمەش بەهرەی ئەو زاتە پیرۆزانەی کەناومان بردن وەك (حاجی، کیاکسار، زارا، بەندە) هەروەك خۆشی لەنێو دەقەکەیدا دەبێژێت: ((ئەو بەهرەیەم خەلاتی ئەو زاتانەیە..))[7]. دیارە لای نووسەر (پەیڤ) توانستێکی زۆر بەربلاّوی هەیە لە نێو پانتایی دەقدا، توانستی فڕین و باڵگرتن.

خۆی لەخۆیدا ئەم فڕین و باڵگرتنەش توانستێکی فراوان دەبەخشێت بە فەزا و پانتایی دەق، (عەبداڵ)ی پاڵەوانی دەق بەهۆی ئەم باڵگرتنە فەنتازییاییە لە چەقێکی وەستاو خودی خۆی گۆشەگیر ناکات و نایەڵێت سێبەری نامۆبوون بگاتە سەری و لە نێو بازنە زەمەنییەکاندا لە باڵگرتن و فڕیندا خودی خۆی نمایش دەکات. ئەم توانستە وەك وتمان خەلاّتی ئەو زاتانەی کە لەسەرەوە ناومان برد.. ((مێشکم بەخەستی لە جوانی و رەزم و گونجانی ئەم لۆگۆسە بێ سەرحەدەمان رامابوو، چۆن بەتاکە وشەیەك، کون فەیکون دروست بووە و بەتاکە وشەیەك سەرەنگووم دەبێ))[8]. یان ((دەنگێك رایچەناندم.. لەگەڵ تۆمە ئەوە بۆ نافڕی!؟ فڕی ی ی))[9]. یان ((وشە بکە بە پەڕ و هەڵفڕە، دەی)) لەشوێنێکی تر دەبێژێت: ((هەر ئێستە، بەباڵی وشەوە

دەفرم وشە گشت توانایەکی هەیە، یەك.. دوو.. سێ های ئەوە پەڕی قووم لێڕواوە و بەکامی دڵ پەرەوازە دەکەم...))[١٠].

سەفەرە ئەفسوناوییەکەی (عەبداڵ)ی پاڵەوان لەو چرکەساتەوە دەست پێدەکات.. کە دەبێژێت: ((تەریك دانیشتبووم.. کتێبێکی کراوەم بە دەستەوە بوو..))[١١]. دوا بەدوای ئەمە لەژێر مەنەلۆگێکی کورت لەگەڵ (زارا) خۆیدا.. ئەو زارایەی کە پەیامبەران لە هزر و سروودی ئاڤێستا و زەندی ئەمەوە پەیام و بێخی ئایینییەکانیان داڕشتووە و کە ئەزموونی فڕینی پێ دەڵێت و لە دواییشدا خودی خۆی پێ دەناسێنێت و بە جووتە سەفەر دەکەن بۆ ئەوشوێنانەی کە پاڵەوانی دەق مەرامیەتی ((با گەشتێکی کورتخایەن بکەم))[١٢]. بەدوای ئەم دەستەواژەیەدا ئەزموونی فڕین و باڵگرتنی (عەبداڵ)ی پاڵەوان دەستپێدەکات. ((ئەوەتا بڵند دەبمەوە سەرم دەگاتە سابیتەی ژوورەکەم. هەر بۆ ئەزموونی بازنەیەکی فڕین دروست دەکەم و.. یەکڕاست بۆ دەرەوە..))[١٣].

ئەمە تائێستا دەشێ زەمەنێکە، پچڕ پچڕ نەبووە بەدوای یەکتردا هاتووە ئینجا سەفەرە ئەفسوناوییەکەی دەستپێدەکات ((بەرزتر دەبمەوە لە هاوشانی هەورە زیوینەکانەوە، روو لە ئاسمانی قەڵاتی هۆلاکۆ بەزێن دەکەم))[١٤].. لەدواتر نەوەی دەبێتەوە ((نەوەی دەبمەوە بەژێر جەمەلۆنی قەسیەری دا تەواوێك گەشت دەکەم)).. ((دێمە دەرەوە. دڵنیا دەبم لەوەی کە باڵندەیەکی بەهێز و نەبینداراوم))[١٥].. ((بۆ هەنووکە روو لەقەڵای ئارابخای زێدم نەکەم))[١٦]. ئالێرەدا شوێنکات راستەوخۆ دەگۆڕێت.

بەواتە زەمەنی گوتار ئیفلیج دەبێت و زەمەنی دەق خودی خۆی رەنگڕێژ دەکات... زەمەن درزی لێ پەیدا دەبێت و دەگۆڕێت و بەهۆی تەکنیکی فلاشباك، پاڵەوان دەگەڕێتەوە بۆ زەمەنی رابردوویەکی نزیك و شوێنی باوباپیران بەسەر دەکاتەوە کە (شاری کەرکوك)ە.

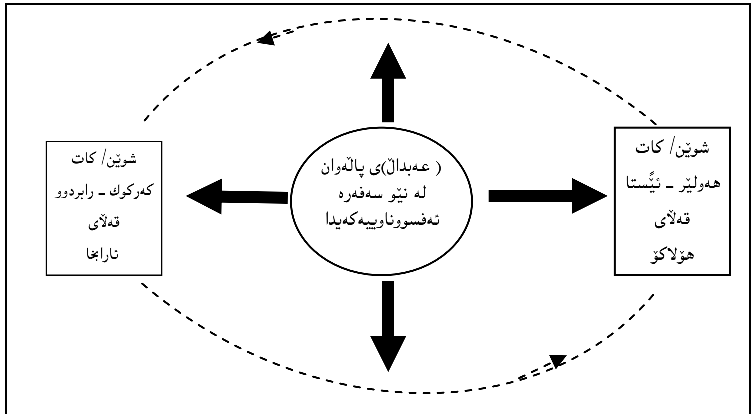

ـ گەمە هونەرییەکانی نووسەر لەنێو زەمەنی دەقدا ـ

نووسەر قاوغی زەمەنی ئێستا دەشکێنێ بۆ نێو فەزا و زەمەنێکی تر دەفڕێ و باڵ دەگرێ کە ئەویش زەمەنی (رابردوویەکی نزیك)ە، دەیەوێت گەمە لەتەك ژێیە سەرەکییەکانی زەمەندا بکات وەك تەکنیکێکی هونەری- تا فەزایەکی کراوە بۆ مەوداکانی گێڕانەوەی رووداو بخولقێنێ. سەرجەم پەیڤەکانیش بە سانایی هەناسە بەدەق ببەخشن.

کاتێ جەستە و دیوی دەرەوەی پاڵەوانی سەرەکی (عەبداڵ) دەگۆڕێ، بەواتە کاتێ دەچێتە دۆنی باڵندەیەکەوە و پەڕ دەردەکات و دەفڕێ... شوێنکاتیش لەتەك ئەم گۆڕینی قەپێلکەی پاڵەواندا دەست دەکات بە گۆڕین یان پاڵەوان بە دەستی ئەنقەست دەیگۆڕێ، لە نێو فەزا و زەمینەیەکی کۆنکریت بۆ نێو زەمینە و فەزایەکی فراوان و کراوە... یان زەمەنی ئێستای نووسەر.

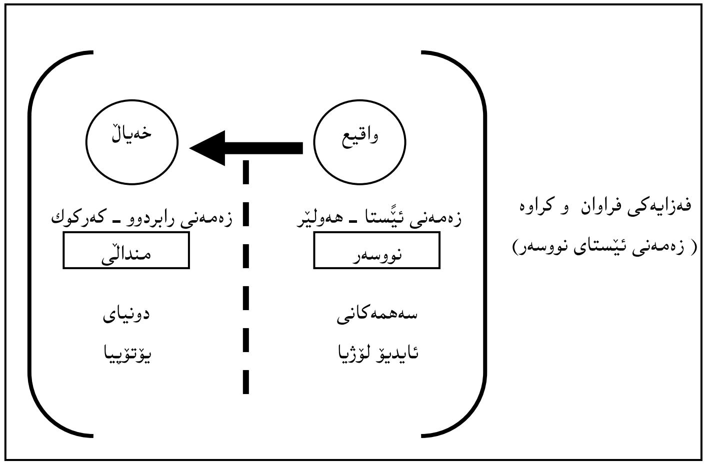

گەڕانەوە بۆ نێو زەمەنی منداڵی کە زەمەنێکی پڕ بەرائەتە. زەمەنێکە دوور لە سەهمەکانی ئایدیۆلۆژیا.. وەك دەبێژێت: ((بۆ ڕێم پێدەگری؟! دەتناسم.. دەمناسی!!. چەکەکەی سەرشانی تیشکی ڕۆژی دەگەڕاندە سۆمای چاوم، پێم گوتەوە: ـ پێناسەکەت؟ زەردی یان سەوزی؟..))[١٧]. دەشێ سەهمە بە سوێیەکانی ئایدیۆلۆژیا ببێتە کوشتەی ئەو منداڵەی کە لەناخی نووسەر دایە... کوشتەی پەپوولەکان.

(ناتالی سارۆت) دەبێژێت: ((جیهانی واقیع لە دیدی چیرۆکنووسەوە ئەو جیهانە نادیار و نا بەرجەستانەیە، کە بەتەنیا خودی ئەو بەرجەستەی دەکات و دەیبینێ واش زەین دەکات، کە تەنیا ئەوە بۆ یەکەم چرکە سات بینویەتی و بەسانایی دەستی بەسەر دابگرێت و بەرجەستەی بکات))[١٨].

هێندێ جار جیهانی خەون و جیهانی واقیع زۆر نزیك دەبنەوە لەیەکتری و تەنانەت درز و بۆشاییەك نەمێنێتەوە لەنێوانیاندا، جا دەشێ دەستی نووسەری تێدا نەبێت، چونکە روئیامان وایە ئادەمیزاد هەر بۆخۆی جیهانێکی ئاوێتەی ئەم دوو جیهانەیە، دەبێت دەقنووسی خود ئاگا لەنێو منداڵدانی ئەم دەقە چیرۆکەدا سەهم لەکلاو ڕۆژنە پڕ لە وەهمە سەد ڕەنگڕێژە پڕ لەخانە شاراوەکانی میتۆلۆژیا بدات و ڕەهەندەکانی خلودییەت و زەمبیلە پڕ نهێنییەکانی جاویدانی، بەدیدی خوێنەر ئاشنا بکات و هەڵیانهێنێ، لەدواییدا بە دەزوولە باریکە رایەڵ کراوەکانی فەنا و مردنیش تێپەڕێ، چونکە ئەگەر بێت و تەعریفە لۆژیکییەکەی (ت. ی. ابتر) بهێنینەوە لەسەر رایەڵە چنراوەکانی کردەی فەنتازیا، دەشێ نزیکایەتییەك هەبێت لەماهییەتی ئەو

شتانەی کە لەپێشوودا ڕوونمان کردووەتەوە کە دەبێژێت: ((فەنتازییا... بریتییە لە شکاندنی قاوغی ڕێسا و لۆژیکە باوەکان، کەلەهەمان چرکەساتیشدا لۆژیکییەتێکی تایبەتی بۆ خودی خۆی دادەمەزرێنێ کە لەوێ چەند خانەیەکی لۆژیکی یان ڕێسا مەئلووفەکانی خودی خۆمانی تێدا ڕەنگڕێژ دەبێت))[١٩].

زیاتر دەشێ بەفۆڕم و لەونێکی تر کردەی فەنتازیا تەلوین بکەین و بێژین: کردەی فەنتازیاکردن بە واتە داهێنەر بتوانێ ڕووداوە خەیاڵی و غەریبەکانی ژیانی واقیع، نزیك بکاتەوە لە ڕووداوە مەئلووفەکانی ژیان و بەزمانی فەنتازیکراو ڕووداوەکان بگێڕێتەوە هەروەك لای نووسەران (کافکا و مارکیز و بۆرخیس و دیستۆێڤسکی....تاد)) زۆر بەجوانی فۆڕمەڵە کراوە، بەکاربراوە، واتا خولڤاندنی جیهان و زەمەن و ڕووداوێکی تر لە نێو جیهانی واقیعدا.

ئەگەر بۆ ئالوگۆڕکردنی شوێنکات و شکانی بازنەکانی زەمەن بگەڕێینەوە دەگەینە ئەوەی کە بڵێین: ((نووسەری دەق کردەی ئالوگۆڕکردنی (شوێنکات) بۆ ئەم مەبەستە بەکار دەبات تا هەرچی خەون و خولیا و ئارەزوویەکی دەروونی هەیە، کە ناتوانێ بە ئەنجام بگەیەنێ لە جیهانی واقیعدا، ئەوە دەشێ لەنێو جیهانە خەیاڵییەکەدا، کە خۆی دروستی کردووە بە ئەنجامی بگەیەنی، تەبیعی ئەم پرۆسەیەش پێویستە بە کەرەسەی تایبەتی هەیە، تاخودی خۆی بگەیەنێ بەو جیهانە یۆتۆپیا تایبەتییەی کە هەوڵی خولڤاندنی بۆ دەدات.

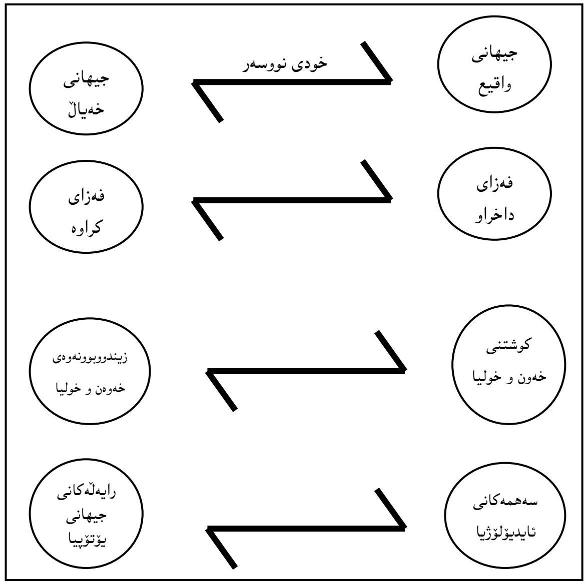

دەقی فەنتازیا تەکنیك و وازییە هونەرکارییەکان نێو دەقە کۆنەکانی هەڵاو گێڕ و دیواودیو دەکات، سەرلەنوێ لەنێو فەزایەکی ئازاد و کراوە، تەکنیك و گەمە هونەرییەکانی خۆی رەنگڕێژ دەکاتەوە. نووسەری خودئاگا و فەنتازیکار کەرەستە و فۆرم و شێوازی گەواهی و بەڵگەداری تایبەت بە خودی خۆی هەیە، هەر لەبەر ئەو فاکتەرانەش، گوتارە فەنتازیکانی خودی خۆی رادەتەنێ و ئاشکرایان دەکات و بە خوێنەری دیدەڕۆشنی دەناسێنێ، پەنا بۆ ئەو تەکنیکە نوێیانەش دەبات کە پێشتر بەرجەستەی کردوونە، بێگومان دەقە چیرۆکی (زارا)ی سەڕاج بەهۆی ئەو تەکنیکە تازانەی کە ئێستا لەنووسینی چیرۆکدا باویان هەیە، وای کردووە بە دەقێکی سەرکەوتوویی فەنتازیا ئامێز خۆی بەدیدی خوێنەر بناسێنێ.

گێڕانەوەی چیرۆکنووس ئاوێتەی جیهانی لەڕادەبەدەری دونیای فەنتازیایی دەبێ وەك شاشەی سینەما دیمەنە خەیاڵی و ئەفسانەییەکان و دیمەنی جوان و پڕ هونەری و هێما و مەدلوولاتی فرە بخاتە نێو هزر و زەینی خوێنەر، دیمەن و وێنەکێشانیش هەمیشە لە جووڵە دابن و بینایی بەردیدی خوێنەر بەرنەدەن و لەبەردەوامی نەکەون، دەقی (زارا) تەژییە لە ئەفسانە و واریقات و خورافییات و رووداوی مێژوویی و پەروەردەیی و کۆمەڵایەتی.. سەهم لێدان لە پەڕ و باڵی ئایدیۆلۆژیا و رایەڵە سەرەکییەکانی سایکۆلۆژیا وەك دەبێژێت: ((غەریزە نزمەکان و حەزە چلێسەکان تورِ هەڵدە بۆ ئەوەی بگەیتە پایەی مرۆڤی بالاَ..))[٢٠].. ((بۆ پێشەوە.. هەر بۆ پێشەوە بۆ دەسگیر کردنی ئاسوودەیی دەروونی و نەمریی، کش لە حەزیای تاریکی و ئەهریمەن و مەرگەسات))[٢١]. هەروەها ئەم دەقە تەژییە لە خورافات و کردەی باڵگرتن و فڕین (تناسخ الارواح) و دۆنادۆن و بەشت بوون.. تاد، هەروەك لەلای دیدی (کافکا)دا بە تەواوی بەرجەستە دەبێت، ساتێ (کافکا) پاڵەوانە سەرەکییەکەی خۆی (گریگۆری سامسا) دەکا بە زیندەوەرێکی زڵ و زەبەلاَح، دەیەوێت پاساو بۆ بێزاری و نامۆگەرایی ژیانی (سامسا) بهێنێتەوە، ئەمەش پەیوەستە بەچەند سەهم و ئەنگێزەیەکی دەروونی و وا لە پاڵەوانی سەرەکیی دەقەکە دەکات، کە لەڕێگەی چەند ئاڵوگۆڕێکی فەنتازیاییدا بەچەن فۆرم و شێوەیەکی خودی خۆی بگۆڕێ بۆ دابینکردنی خولیا و حەسرەتە دەروونییەکانی پاڵەوان، کە تاڕادەیەکی کەم نزیك دەبێتەوە لە کردەی (بەوەهم کردنی واقیع).. (سەڕاج)یش هەڵساوە بە کردەی بەفەنتازیاکردنی کەرەسەکان وەك فڕینی پاڵەوان و بەشت بوون و دۆناودۆن کردن و.. ساتێ (عەبداڵ)ی پاڵەوانی سەرەکی دەبێتە باڵندەیەك لەجۆری فریشتە و پەری..

ئەم بەباڵندە بوونەی پاڵەوانیش دەشێ چەند خولیا و ئارەزوویەکی دەروونی لە پشت بێت. بۆ زەمەنی رابردوویەکی نزیك بەهۆی کردەی بە ئەفسانە کردنی فلاشباك بگەڕێتەوە، یان لەلای رۆماننووسی فەنتازیکار (گابریل کارسیا مارکیز)یش ئەم کردەی بە ئەفسانە کردنی واقیعە دووبارە دەبێتەوە وەك لەڕۆمانی (سەد ساڵ لە دوورە پەرێزیدا)، دەبینین چەند رەهەند و رایەڵەیەکی واقیع و ئەفسانەیی خەیاڵی بەفۆرم و کردەیەکی شیاو بەیەکەوە گرێ دراوە لە (ماکۆندۆ)دا بەرجەستە دەکات، کەچی لەدیدگای (سەڕاج)دا چەند سەهم و ئەنگێزەیەکی دەروونی و کولتوری و فەرهەنگی وا دەکات (عەبداڵی)ی پاڵەوان بخاتە نێو جیهانی فەنتازیا و پەڕ بەربدا و سەفەرێکی ئەفسوناوی رەنگڕێژ بکات. چیرۆکنووس بەدەستی ئەنقەست و بەبێ هۆ بۆ ئارایشت کردنی دەق و بەئێستاتیکا کردنی هونەری دەق وەك زەخرەفەی سەرباڵی پەپوولەیەکی فیردەوسی دەقەکەی لە بەرگێکی ئەفسانەیی پۆشتە دەکات، ئەمەش وا دەکات زەمینەی دەق رەهەندە لاستیکییەکانی دەق زیاتر بدرەوشێنێتەوە کە هەرە بەرچاوترین ئەزموونیش ئەزموونی باڵگرتن و سەفەرە ئەفسوناوییەکەی (عەبداڵ)ی پاڵەوانە..

هەرچەندە (سەڕاج) هەوڵی داوە لەڕێگەی کولتور و کەلەپووری مێژووییەوە، کردەی بە ئەفسانەکردن بخولقێنێ، زیرەکانە نەیویستووە ستوونەکانی کەلەپوور و رەهەندە مێژووییەکان وەکو خۆی بگوازێتەوە بۆ نێو دەق، بەڵکو دەبێت نووسەری خود ئاگا بێت و گۆڕانکارییەك لە زمان و فۆرمی تەکنیکە تازەکان هەڵبژێرێت، ئەو کاتیش تانوپۆی زمان دەبێتە مینبەرێکی رۆشنی چیرۆکنووس، تا کەرەستەکانی چیرۆك لە نێو پۆشاکێکی رەنگین و پڕ لە زەخرەفە گەڵاڵە بکات، چونکە ئەگەر بێت و راستەوخۆ ستوونەکانی مێژوو بگوێزرێتەوە بۆ نێو منداڵدانی دەق، ئەوە ئەو کات سەراپای فەزای دەق تووشی ئیفلیجی دەبێت و سەدای مردن سەرجەم پەیڤەکان کەڕ دەکات و دایان دەڕووخێنێ و بۆنی مێژوویەکی رووت و بۆگەنی لێ دێت و دەیگرێ. دەبینین (بۆرخیس)ی دەقنووس لە نێو دەقەکانیدا، زیاتر پێ لەسەر بیرۆکەیەکی سەرەکی دادەگرێ و دەیکاتە خاڵی سەنتەر و تیمەی سەرکیی چیرۆکەکانی.

لەو ئیمە و جەوهەرەشدا (بۆرخیس) روئیای وایە، ئێمە پێداویستەکی زۆرمان بەئەندێشە و خەیاڵێکی فراوان هەیە، تا لەنێو رەهەندی فەنتازیاوە بتوانین رووبەڕووی سەرجەم گیروگرفت و مەرزە کۆنکریتە دەستکردەکان ببینەوە، چونکە دەقی فەنتازیا وەك شاعیری نوێخواز (هاشم سەڕاج) وا باسی (فەنتازیا) دەکات کە دەبێژێت: ((فەنتازیا بریتییە لە خولقاندنی جەستەیەك کە لە وەهم و سەراب و خەیاڵ و ئیحساس، جەستەیەکە لە یۆتۆپیا

جوانەکان، درەوشاوە بەسرووتەکانی وشە و زناك و ئاماژە و هەناسە قوولەکانی هزر و هاوکێشە ئالۆسکاوەکانی دیدە و جیهانبینی و پرسیارە ورووژێنەرەکانی گەردوون و وجود، جوولەیەکە بەڕەنگە قەوسوقوزەحەکانی سیحر و فەنتازیا و رستەیەك تەکنیکی و نادیاری جیوەیی، گوتارێکی مەست مەست بەگیانی خوێنەر و دیالۆگی بەهێز لەگەڵ تابۆکانی مێژوو و کریستاڵە زیباکانی میتۆلۆژیا و پاژە پیرۆزەکانی عیشق و جوانی و رواندنی ئاڵتوونەکانی زەمەن، رووداو، شوێن، کەسایەتی، پێشبینیکردنی ئاینده دوور دوورەکان و خولقاندنی فەزایەکی کراوە بۆ لەززەت و راڤەکردن))[٢٢].

نووسەری بوێر خود ئاگا لە دەقی چیرۆکدا، هەمیشە دەیەوێت بە دوای ئەو پرۆسە بێ ئامانەدا بگەڕێت که دەبێتە هۆی خولقاندنی واقیعێکی ریالیستی بەهۆی تانوپۆکانی فەزای فەنتازیا تا سەرلەنوێ ئەم واقیعە ریالیستییە نوێیە لە دایك بێتەوە و بەرهەم بێتەوە، جا (سەڕاج)ی دەقنووسیش لەم دەقە فەنتازییە ریالیستییەیدا. بەهۆی ئاوێتە کردنی (واقیع ـ فەنتازیا) دوو جیهانییەت و دوو فەزا دەخولقێنێ.

ئەگەرچی ناتوانین ئەو دەقەی سەڕاج وەك فلیمێکی سینەمایی ئەبستراکت بخەینە بەردیدە و نیگابارانی بکەین، بەڵام لێهاتوویی و بوێری و نیگا ئاگایی دەقنووس لە بەرجەستە کردنی گرتەی دیمەنەکان و بینینی و بەرجەستەکردنی کەینوونەی شتە نابەرجەستەکان و وێنەگرتن و تێڕامان و نیگا گواستنەوە، لە سووچ و گۆشەیەکەوە بۆ سووچ و گۆشەیەکی تر و شۆڕبوونەوە بۆ نێو ناخی کەرەستە و بەرجەستەکردنی ماهییەتی شتەکان و پەردە هەڵدانەوەیان راستەوخۆ بەرەو تەکنیك و هونەری ئەبستراکتی دیدەمان دەبات و بەرەو گرتەی کامێرامان رادەکێشێت، بۆیە دەبێت بەهۆی فاکتەرێکی کارا و تەکنیکی تازە و بەگوڕ، بابەتە نامەئلووفەکان وەك بابەتێکی مەئلووف پیشان بدرێن، ئا لەو چرکەساتەشدا خولقاندنی جیهانێکی نوێ دێتە خولقاندن.

لەکۆتاییدا دەشێ، گوتەیەکی (دریدا) بهێنینەوە کە دەبێژێت: ((هەموو خوێندنەوە و نووسینێك توانای هەڵوەشانەوە و سەرلەنوێ چنینەوە و خوێندنەوەی هەیە...))[٢٣].

دەشێ ئێمەی خوێنەریش لەم خوێندنەوەیەدا بۆ دەقی (زارا)ی سەڕاج لە ژێر ئەم گوتەیەی (دریدا) بێژین، ئەم خوێندنەوەیەی ئێمە دوا خوێندنەوە نییە و دەشێ چەندان خوێندنەوە راڤەکردن و بەرجەستە کردنی نابەرجەستەکان لەنێو خۆدا هەڵبگرێتەوە، چونکە دەقی (زارا) دەقێکە تەژییە لە تەکنیك و گەمەی هونەری و شەپۆلی هۆش و دایەلۆگ و مەنەلۆگ و گرتەی سینەمایی و خورافات و ئەفسانە...

پەراوێز و سەرچاوەکان

١ـ گۆڤاری (المدی)، ژ: (٩)، ١٩٩٥.

٢ـ شیعرییەتی دەق و هەنگوینی خوێندنەوە، (دەق و رەخنە)، نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، سلێمانی، ٢٠٠١.

٣ـ زارا، (چیرۆك)، عەبدوڵلا سەڕاج، گۆڤاری (رامان)، ژ: ١٦، تشرینی یەکەم، ١٩٩٧، ل١٠٦.

٤ـ هـ. س. پ: ل ١٠٦.

٥ـ تزفتیان تودوروف، الشعریة، ت: شکری المنحوت و رجاء بن سلامة، دار توبقال للنشر، المغرب، ١٩٨٧.

٦ـ زارا، عەبدوڵلا سەڕاج: ل ١٠٦.

٧ـ هـ. س. پ: ل ١٠٦.

٨ ـ هـ. س. پ: ل ١٠٦.

٩ـ هـ. س. پ: ل ١٠٦.

١٠ـ هـ. س. پ: ل ١٠٦.

١١ـ هـ. س. پ: ل ١٠٦.

١٢ ـ هـ. س. پ: ل ١٠٦.

١٣ـ هـ. س. پ: ل ١٠٦.

١٤ـ هـ. س. پ: ل ١٠٦.

١٥ـ هـ. س. پ: ل ١٠٦.

١٦ ـ هـ. س. پ : ل ١٠٧.

١٧ـ هـ. س. پ: ل ١٠٧.

١٨ـ (ادب الفنتازیا ـ مدخل الی الواقیع)، ت. ی. أبتر، ت: صبار سعدون، دار المأمون للترجمة والنشر، بغداد، ١٩٨٩.

١٩ـ هـ. س. پ : ل.

٢٠ـ زارا، عەبدوڵلا سەڕاج: ل ١٠٧.

٢١ـ هـ. س. پ : ل ١٠٨.

٢٢ـ گۆڤاری (رامان)، ژ: ٤٠.

٢٣ـ شیعرییەتی دەق و هەنگوینی خوێندنەوە، (دەق و رەخنە)، نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، سلێمانی، ٢٠٠١.

هەروەها سوودم لەم سەرچاوانە وەرگرتووە بۆ دارشتەی پێشگوتاری ئەم لێکۆڵینەوەیەم:

* مدخل لدراسة الروایة، جیریمي هوثورن، ت: غازي درویش، بغداد، ١٩٩٦.

* الالسنیة والنقد الادبي في النظریة والممارسة، بیروت، ١٩٧٩.

(ئیفلیج بوونی خود) له چیرۆکی (گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان)ی (شێرزاد حەسەن)دا

(١)

شۆڕبوونەوە لەنێو پرۆسەی نووسیندا، خولقاندنی فەزایەکە پڕ لەفیکر و فەلسەفە و ئێستاتیکا، ئەو فەزایەی کەهەمیشە، لە دیدگای جیاوازەوە لەشتەکان، لە فینۆمینۆییەکان دەدوێ و شۆڕدەبێتەوە بۆ نێو دونیا شاراوەکانیان، هەمیشە لەو دیدگایەوە لەشتەکان دەدوێ، لەدیدگای خواوەند، شەیتان، فەیلەسووف (نووسەر).. تاد، هەر فیکر و فەلسەفەشە زمان بەسەرجەم شتە کەڕولاڵەکان دەبەخشێت، (خود)یش یەکێکە لەو شتانە و هەمیشە دەبێت بەمەکۆی بوون، بەومانایەی دەکەوێتە نێو ئەو فەزایەی کە بەفیکر و فەلسەفە داپۆشراوە، ئەوکاتەش بەردەوام لەحالەتی تەفسیر کردنێکی بەردەوام دایە بۆ سەرجەم بونیادەکان و گەڕان بە شوێن کایە شاراوەکان، ئەو کایانەی کەلەنێو تاریکایی چڕ هەناسەدەدەن هەر لەهەمان کاتیشدا درز درز دەبێت و تووشی حالەتی هەڵوەشانەوە دەبێت، هەر لەڕێگەی ئەم زمان و دیدگاییە، کە هەمیشە دەتوانن لەنێو بووندا خودی خۆیان و خودی سەرجەم شتەکان بخەنە بەردەم پرۆسەی تەفکیکییەت بەو مەرامەی کە لەسەرجەم شتەکان، چەمکەکان کار بکات، کە یەکێك لەو چەمك و موفرەداتانە کە ستراتیژییەتی گوتاری (خود) دەخولقێنن، کۆکردنەوەی سەرجەم ئەم پارچانەی کەلە بونیادی خود دەترازێ بەو مەرامەی خولقاندنی بونیادێکی دیکە بۆ خود بەرهەم بێنێ. تەفکیك کردنی خود بەمانا (دریدا)ییەکە نەك بەمانایەکی دی، بەو مەبەست و خۆزگەیەی هەموو کون و کەلەبەرەکانی کەهەریەك لەو کون و کەلەبەرانە لەتەك بەشێکی دیکەی دەرەوەی خود لە بەرخوددان، لەئەنجامدا بونیادێکی پتەو تر دەسازێنێ، کەئەویش ئەنتۆلۆژیایی (خود)ە، هەمیشە ئەم خودەش هەروەك (شتراوس) کە بەسێنترالیزمییەتی کارکردنی سەرجەم شتەکانی نێو بوون دەزانێ، هەرچەندە ئەم پرۆسەی بەسەنتەر کردنەی خود پێویستە لەنێو فەزایەکی کراوە، ئازاد، پڕ لەئیرادەی مرۆڤەکان بەرهەم

بێت. هەروەك (محەمەد عەبدە) دیدگای وایە کە ((ئازادی و ئیرادەی مرۆڤەکان ئامادەییان هەیە لە دروستکردنی مێژوودا))[١]، بێ ئەم ئازادییە مەحالە حەدەسەکانی مێژوو لەژێر کۆنترۆڵی مرۆڤەکان دەرنەچێ، هەرووەها بەبێ ئەم ئازادییە ناتوانیین لەو کلتوورە باوەی کە ئیرادەی مرۆڤەکان لەبەرامبەر ئیرادەی رەها سفر دەکات و بەکەمی دەزانێ دەربچێ، هەمیشە دیدگای وایە کە پێویستە مرۆڤ خۆی ببێت بەکرۆك و سەنتەری سەرجەم شتەکانی نێو بوون. هەمیشە پێویستە ئەو مرۆڤە خودی خۆی بارگاوی بکات بەئیرادەیەکی مەعریفییانە و فیکرییانەی گونجاو، بۆ ئەوەی وەك کارەکتەرێکی ئەکتیڤ رۆڵی هەبێ لەدروستکردن و بەرهەمهێنانی سەرجەم حەدەسەکان، تەنانەت دەبێ ئامادەییەکی باشیشی هەبێ لەنێو سەرجەم گۆڕانکارییەکان، مادام مرۆڤەکان خۆیان بەرپرسن لەکردارەکانی خۆیان، ئەوکاتەش دروست ئەم راستییەمان بۆ دەردەکەوێت کە مرۆڤ دەبێت بەو فەزایە کەسەرجەم رووداوەکان، گۆڕانکارییەکان، ئەگەر و پێکهاتەکان لەوەوە دەربچن و بەرهەمبێن.

بەم پێیە شێرزاد حەسەنی چیرۆکنووس لەدەقی ((گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان))دا هەمیشە کار لەسەر ئەم نەمەتە فیکرییە دەکات و بەنیازە روئیاکانی خودی خۆی لەنێو تانوپۆی دەقدا رەنگرێژبکات، بۆ ئەوەی بۆ جارێکی دی و سەرلەنوێ سەرجەم ماناکان و ئیرادەکان، تەنانەت ئازادییەکان ببەخشێتەوە بە مرۆڤەکان، هەمیشە کار بۆ ئەوە دەکات سەرجەم مرۆڤەکان، کاراکتەرەکان لەنێو هەناوی ئەم کلتوورە سائیدەی دونیای رۆژهەڵاتدا، کە میللەتی کوردی تیا کەوتووە، دەربهێنێ و رزگاریان بکات، ((لەبری شارە قەرەباڵغەکەی ناو خەونەکە، دیوارێکی ئەستور و بڵندی تاریکم بینی، ناچار لەترسانا، ترس لەتەنیایی و تاریکی تاتوانام هەبوو هاوارم کرد: هێ خەلکینە فریام کەون دوو یاساوڵی چەتەوڵ بەدەنگمەوە هاتن))[٢].

(٢)

شێرزاد حەسەنی چیرۆکنووس دەیەوێت هەمیشە بیر لەو پەنجەرەیە بکاتەوە، کە لەتوانایدا هەبێت باڵ بەکاراکتەرەکان ببەخشێ، بۆ ئەوەی لەتوانایدا هەبێت شووره پۆلاینەکانی نێو کلتووره سائیدەکە ببڕن و لەنێو فەزایەکی ئازاد و کراوە لەخەونەکانیان نەترسێن، لەبۆنکردنی مانا ئازادەکان، رەنگەکان، کلتوورە کراوەکان، پەیڤە بێ سانسۆرەکان نەترسێن، بتوانن بەشێوەیەکی ئازاد خاڵ لەسەر هەموو پەیڤە رەنگاوڕەنگەکان دابنێن، کەچی لەنیوەی رێگادا

سەرجەم کاراکتەرەکان (کلتووری رۆژهەلأت) باڵەکانیان هەلۆەرێن قاچەکانیان ژەنگ لێدەدات ((منیان هێنایەوە قاوشکە، دەستیان دایە بن باڵەکانم لە سەر قەرویڵەکەم پاڵیان خستم))[٣].
((من خەونم بەو بەهەشتەوە دەبینی، بەلأم هەزار ئەفسۆس... لەوێش نەمدەتوانی بەپێی خۆم بڕۆم هەمیشە وەك هەنووکە ئیفلیج بەسەر چەرخەکەمەوە بەند بووم...))[٤].

ئیتر بەردەوام لەنێو هەردوو فەزا و جوگرافیادا (واقیع/ خەون)دا کارەکتەرەکان لەنێو گەمەیەکی داخراودا ماندوو دەبن و هەرچەندە ئەم گەمە زمانەوانییە، گەمەی چیرۆکنووسە، تەنانەت شێرزاد حەسەنیش دەیەوێت بەجورئەتەوە خودی خۆی بهێنێتە پێشەوە و نەهێڵێت سەرجەم کارەکتەرەکانی لەنێو ئەم گەمە زمانەوانییەدا بخنکێن، بەلأم بەدەست خۆی نییە، چونکە تارماییەك لەنێو هەناوی ئەم کلتوورە سائیدەدا ئامادەی هەیە و فەزا و دونیابینی هەموو تاکەکانی دونیای رۆژهەلأتی داگیر کردووە، تەنانەت هەناسە رەنگاوڕەنگەکانی نووسەریشی داگیر کردووە، بەردەوام رنگرێژکردنی جوگرافیای دەقی بردۆتە نێو تەمێکی خۆلەمێشی تاریك و داپۆشیوە، هەربۆیە کارەکتەرەکان بەهیچ کلۆجێك ناتوانن تەلبەندە کۆنکریتییە کلتوورییەکە ببڕن و ئازادبن، ئیتر بۆ رووبەڕووبوونەوە و دەسەلأت خستنەسەر تارماییەکان، ئیرادە، ئاگایەکی مەعریفییانەی گەورەی گەرەکە، رۆژهەلأت ئەو جوگرافیایەیە کە پڕیەتی لە تی ئێن تی کلتووری، کوشتن، برین، ترس، تیرۆری جەستە، نامۆبوون، لەخۆ بێگانە بوون... تاد. خۆرهەلأت واتە جوگرافیای فەنابوون و قەتلوعامکردنی جەستەکان، خەونەکان، فیکرەکراوەکان، فیکرە یاخییەکان، ئیدی راکردن لەو جوگرافیایە، کە شێرزاد حەسەن بە نەخۆشخانەیەکی گەورە ناوی دەبات ((ئەم دونیایە جگە لە بیمارستانێکی گەورە هیچیدیکە نییە))[٥].

ئیدی راکردنێك لەبەرامبەر زەوییەك، جوگرافیایەك، دونیایەك، کەبەدونیای سەرکوتکردن و ئیفلیج بوونی خودەکان ناسراوە، ئەودونیایەی کە هەمیشە مەرگ بۆی لەبۆسە دایە، ئەو جوگرافیایەی کە نامۆبوون و مەرگ، قەدەری بوونیەتی، بەواتە پرۆسەی راکردن لەدیدگای تاکەکان، کارەکتەرەکان، زیاتر وەك پرۆسەیەکی خودی، خودی خۆی فەرز دەکات بۆ ئەوەی دووبارە سەرجەم رەنگەکان، ماناکان، ئازادییەکان، بەژیان و بەبوون ببەخشێتەوە، بوونێك کەهەمیشە بۆنی نامۆیی دەیخنکێنێ، ئەوجیهانەی کەجیهانی، خود ونکردنە، لەخۆ بێگانەبوون و نامۆبوونە، زیاتر بەو تەلوینە پرۆسەی راکردن لەلایەن تاکەکان، پرۆسەی میکانیزمێکە بۆ دووبارە گەڕانەوەی سەروەرییەتە بۆ ستراکتۆرییەتی بوون، مرۆڤایەتی، بەواتا لەودیو شورە

پۆڵینەکان تاکەکان زۆر بەئازادانە دەتوانن بەشوێن دۆزینەوەی جوگرافیایەکدا بگەڕێن، کە بە جوگرافیای خودەکان ناسراون، بەو هیوا و مەبەستە بۆ ئەوەی دووبارە لەنێو ماڵی خۆیدا ئارام بگرێ و سەرجەم دیدگاکانی کراوە و ئازادبن، هەرچەندە ئەو دیدگا و رۆئیایانە هەڵقوڵاوی نێو دەستی منداڵە چەتوونەکانی دونیای مۆدێرنیتەیە، کە بە هیچ کلۆجێك باوکە شمشێر بەدەستەکانمان گوێی بۆ ناگرن، بەلأم خۆی لەخۆیدا ئەمە دیدگایەکە، بیرکردنەوەیەکە، هەناسەیەکە، لەنێو خەرەندە قووڵ و بێ ئاکامەکانی دونیای (مەعریفە)دا هەڵدەقوڵێ و بەنێو دونیای فیکر و فەلسەفەدا گوزەر دەکات، ئیدی هەر ئەم رایەڵە مەعریفییەیە بۆ دواجار خودی خۆی بارگاوی دەکات بەسەرجەم توانا و ئەپستیمییەکانی دونیای مۆێرنیتە، بۆ ئەوەی هەمیشە پەنجەرەیەکی هەبێت بەنێو وجود دا.

ئیدی رۆچوون بەنێو جوگرافیای فیکر و فەزای فەلسەفەدا، رۆچوونە لەدەرەوەی فەزای فیکری عەوام، زیاتر رۆچوونە بەنێو فەزایەك کەجیا بێت لە سیاقێك کە مێژوو دەستەمۆی کردبێت، ئەویش ئەو فەزایەیە کەلەنێو زەمینەی مۆدێرنیتە وەکو فیکرێکی ئەکتیڤ و چالاك لەدایك دەبێت، هەمیشە (خود) لەم زەمەنەی مۆدێرنیتەدا بۆ نێو دونیا دێتە مێژووییەکانی خۆیدا ناگەڕێتەوە، ئیتر چیرۆکنووس وەکو (خود)ێکی (راوی) خۆی لەنێو هەناوی مێژوودا نابینێتەوە، بەڵکو زیاتر لەگەڵ هەنگاوە مێژووییەکەی خۆیدا گوزەر دەکات، بەواتا و لەونێکی دی ئەو وزە مەعریفییەی کەلە هەناوی خۆی دا هەیە، بتوانێت هەر خۆی مێژوو بخولقێنێت و دەستەمۆی بکات، تەبیعی ئەویش لەرێگای سەرجەم ئەم رایەڵ و قیودانەی کەهەڵیدەبژێرین بۆ ئەوەی بەکاری ببات، بۆ هەوەستێك یا هەرکایەیەکی ئەبستیمی بێت، ئەوکاتیش (خود)ێك بەرهەم دێت، کەزیاتر بە خودی (فرەکلتووری) ناوزەد کراوە و خودی خۆی نمایش دەکات، بەواتا خودێك کەمەرز و دیواری لەبەردەم دا نییە و دەچێتە نێو هەموو فەزاکان، و هەموو بوون بەماڵی خۆی دادەنێ، بەشێوەیەکی سەربەخۆ دەچێتە نێو هەموو ماڵێك، تێکەڵ هەموو فەرهەنگێك دەبێت.

ئالێرەوە زیاتر بۆمان ئاشکرا دەبێت، گەر رۆئیای فیکر توانا ببەخشێت بەسەرجەم دەستە و عەقلی خودەکانی نێو کۆمەڵگا، دووبارە دەستیان رادەکێشێت بۆنێو دونیای فیکر و فەلسەفەی قووڵ بۆ ئەوەی پێیان بێژێت: ئێوەن سەنتەری بوون، ئێوەن خاوەنی ئەم جیهانە بچکۆلەیە، ئەو جیهانەی کە لەنێو خەوێکی پڕ نامۆیی، پڕشلەژاندا دەژی.

(٣)

کردەی نووسین لەنێو جوگرافیای ئەدەبدا، بەتایبەتی لای (شێرزاد حەسەن)ی چیرۆکنووس تاکە پەنجەرە و دیدگا و فەزایە، بۆ رزگاربوون لەدەست شمشێرە ژەنگاوییەکانی باوك، ئەوەندەی هەڤپەیڤینە لەسەرجەم رەهەندە نەکراوەکان، گومانەکان، ئەوەندەش سکێچێکە لە خەو بینین، ئەو ساتەش لە نێو خەوندا هیچ سانسورێك لەئارادا نییە، زیاتر پەیوەندی بەو شتانە هەیە کە ئەودیو هەست فڕێی دەداتە دەرەوە و دەریدەبڕێت، هەمیشە (شێرزاد) خەریکی پرۆسەی نووسینە وەك (نیتشە)ی فەیلەسووف گوتەنی: تا نەخنکێ و هەناسەیەکی جاویدییانە هەڵمژیت، ئەوەتا لەفەزای نێو چیرۆکی ((گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان))دا، شێرزاد حەسەن دواندن و هەڤپەیڤینێکی هێمنانەی پڕ لە ترس و گومان سازدەکات، ترس لە (باوك/ خودا) کە وەك دوو دەسەڵاتی (سیاسی/ ئایینی) لەنێو کۆمەڵگەدا نمایشیان پێدەکرێت، هەروەك (فرۆید)یش دیدگای وایە کە سەرجەم ئەوڕایەڵە درێژکراوەی ترسەکان لە (باوك/ دەسەڵات) لە زاکیرەماندا رەسمی ئەو خودایە دەکێشین کە دواجار ناوی نراوە (خودا/ ئایین).

ئیدی کردەوە و میکانیزمییەتی، نووسین تەنها رزگار بوون نییە لەدەست شمشێرە ژەنگاوییەکانی باوك، یاخود ئەو ترس و گومانەی کە لە زاکیرەی ئێمەدا رووێنراوە، بەڵکو زیاتر بۆرزگار بوون لە رووداوە تاڵەکان، مێژووە داخراوەکان، سەرجەم گوناهەکان، دەشێ بەواتایەکی دی بێژین: میکانیزمییەتی نووسینەوەی ژیان، ترس، گومان، گوناهەکان، بریتیبێت لە جۆرێك خۆ پاقژکردنەوە، چونکە پاکبوونەوە لە هەڵەکان، ترسەکان، هەنگاوێکە رووەو پرۆسەی (خود) دۆزینەوە هەنگاو دەنێت.

((نە من و نە هاوەڵەکانم ناتوانین لە رێی نووسینەوە، ناتوانین خۆمان لە تارماییەکانی (باوك/ خودا) و شوورە بڵندەکان رزگار بکەین، چونکە (باوك/ خودا) لە جێگەیەکی زۆر عاسێدا خۆی چاندووە))[٦].

ئێمە کاتی دەچینە نێو پرۆسەی میکانیزمییەتی نووسین، بەتایبەتی نێو فەزای دەقێك کە تیایدا باسی (باوك/ خودا) دەکات، کاتێ دێین راڤەی بۆ دەکەین، بەواتا دەشێ بەواتا و تەلوینێکی شەفافتر بێژین: دوانەی (باوك/ خودا) دەشێ هەڵگری چەندین رایەڵ و مەدلوول بن، بەواتە کاتێ باسی (باوك) دەکەین نەوەك وەك باوکێکی راستەقینە وەك (مرۆڤ)، بەڵکو زیاتر وەك رایەڵێکی سیمیۆلۆژی دێین، باسی ئەم تاکە دالە دەکەین بەواتە (باوك/ خودا) ئەگەر وەك دوو (دال) ئاماژەیان پێ بدەین، ئەم مەدلوولییەتەی ئەم دوو دالە بریتین لە کۆی سیستەمە

مۆراڵی و فەرهەنگی و سۆسیۆلۆژی و ئایدیۆلۆژییەکان کە وەك رمووزێکی نارۆشن نمایش دەکرێن و نیشان دەدرێن، ئەو کاتیش لەنێو ئەدەبدا زیاتر وەك بابەتێکی رقهەڵگر و ریسواکردن پەخش دەکرێت، چونکە ئەو رایەڵە مۆراڵییە تەقلیدە، کە بەناوی (ئایین، کلتوور، سیاسەت) خودی خۆیان نمایش دەکەن، ئەوە چەند کەسانێکن لەنێو هەناوی کۆمەڵگا و (باوك/ سەرکردە) کە هەمیشە داوا لەمنداڵەکانیان دەکەن، کەوا هەرگیز گەمە بەئاگر نەکەن، چونکە ئاگر دەستیان دەسووتێنێ، یاخود گەمەکردنیان بەسیاسەت و ئایین بەدیوەکەی دیکەوە.

بەردەوام گەورەکان گەفی ئەوە لە منداڵەکانیان دەکەن، کە هەمیشە نزیکبوونەوە لە شتە حەرامکراوەکان (سێکس) نزیکبوونەوەیە لە (دۆزەخ)، هەمان شت بۆ سیاسەتیش دروستە، ئەوکات قەدەری کوشتن دێتە پێش، بەواتا گەمەکردن لەنێو تانوپوی (ئایین/ سیاسەت) بەشوێن گەڕانی مانا حەرامکراوەکان، مانا بڤەکراوەکان لەم دوو رووبەر و نێوەندەدا، رووبەڕووبوونەوەیە بەرامبەر دوالیزمەی زمانی (ئاگر/ گوللە).

ئەم دوو زمانەش جیا لە زمانی فیکر، زمانێکە لەنیوەندی بیرکردنەوە هەڵ ناقوولێ و بەنێو فەلسەفەدا گوزەر ناکات، بەڵکو زیاتر زمانێکە نزیك لەزمانی تەوتەمەکانی جەنگ، (تاناتۆس)، ئیدی لەم نێوەندەدا فەزایەك هەیە، کە بە فەزای نامۆبوون، مەرگ، تراژیدیا ناوزەد دەکرێت و خودی خۆی پەخش دەکات، ئیدی لەم فەزایەدا هەموو شتەکان بۆنی خوێنیان لێ دێت. ((وەڕەس و بێزاری لەخەون و خولیای درۆ، لەدەرمان و دەرزی، لەبینینی مەرگی سەدەها هاوەڵ، لەپیاسەی ناو قاوش و ڕاڕەوەکان، لەژوانی ژنە مردووەکان، لەهەڵاتن و نەگەیشتنی بە مەملەکەتەکانی ئەودیو شوورە بڵندەکانی بیمارستان وای کرد تاکو تەرا خۆ بکوژن))[٧].

((زەوی بەرپێیان)) بۆنی خوێنی لێ دێ و رەنگی خوێن بەسەر هەموو شتێکەوە دەنووسێ))[٨]. ((من هەمیشە چیرۆکی کوشتنی (ئیرۆسیەت) دەگێڕمەوە))[٩].

(٤)

ئیرۆسیەت لەدیدگای شێرزاد حەسەن سەرجەم ئەو مانا و رەنگ و سکێچانە دەگرێتەوە کە ژیان جوان و جوانتر دەکەن، هەمیشە لەنێو چیرۆکەکانیدا زیاتر شۆڕدەبێتەوە بۆ نێو فەزایەك کە تیایدا پڕیەتی لە دژەکاری، گرێ و ئاڵۆزی، ناجوانی، ئیتر دەیەوێ لەم دیدگایەدا جوگرافیای خود بنووسێتەوە، بۆ ئەوەی زیاتر دیدگایەکی کراوە و رۆشن بەخوێنەرەکانی ببەخشێت.

بۆئەوەی ماڵە تاریکەکەی رۆحیان ببینن و رۆشنی بکەنەوە. یاخود شۆڕببنەوە بۆ ئەو دیو پەیوەندییە سۆزدارییەکانیان (کوڕ ـ کچ)، هەرچەندە پەیوەندییەکە بریتییە لە پەیوەندییەکی ئاڵۆز و پڕ نهێنی (ئەبستراکت).. بەردەوام باوکەکان ئامۆژگاری ئەوەمان دەکەن کە دەبێ منداڵی بەحورمەت و بەحەیا بین، بەڵام کەچی کاتێ دەچینە نێو زەمینەی ئەدەب و مەعریفە و فیکر، هیچ پیرۆزی و بەهایەك بۆ ئەم رایەڵی ئامۆژگاریی و گوێڕایەڵییە نامێنێتەوە، چونکە هەمیشە فیکر هەموو دەرگاکان لەسەر پشت دەکاتەوە، دەچێتە نێو سەرجەم ئەو خەیاڵانەی کە پێیان دەووترێت: حورمەت و پیرۆزیی)). (تەقدیس) (ئێمە دەبێت ئەو ئیبراهیمە بین، سامی بتەکان لەخۆمان بشکێنین)[10]. چونکە خوڵ خواردنەوە لەنێو ئەم بەها پیرۆزانەی کەبەناوی (ئایین- سیاسەت، کلتوور) خودی خۆیان نمایش دەکەن، خوڵ خواردنەوەیان لەنێو سەرجەم بەها تەقلیدییەکان، لەوێش دیدگا کراوەکانیان جارێکی تر بەرەو کوێربوونەوە و داخران دەبەین.

بۆیە بۆ ئەوەی ببین بەو ئیبراهیمە، دەبێت هەمیشە جانتاکانمان پڕبکەین لە ئیرادە و مەعریفە و فیکر، بۆ ئەوەی سەرجەم گومانەکان، بتە کۆنکریتەکان کەلەمنداڵییەوە لەنێو زاکیرەماندا رووێنراوە بشکێنین، هەرچەندە ئەو سوپەرمانییەتەی کە (نیشتە) خوازیارێتی، لەنێو جوگرافیای کلتوورە سائیدەکەی ئێمەی رۆژهەڵاتدا ئامادەیی نییە، هەر ئەوەشە وای کردووە سەرجەم سیستەمە مۆڕالی و فەرهەنگی و کۆمەڵایەتی و رامیارییەکانی ئێمەیە، لەنێو سەرجەم دامودەزگاکانی خۆیاندا جۆرە میلۆدییەك کە بەمیلۆدی (بە تەقدیسکردنی پایە دیکتاتۆرییەتەکان) دەناسرێتەوە خۆیان بکەن بە میلۆدی هەموان و میلۆدی هەموو ژیان.

دەکرێ کردەی نووسین زیاتر وەك کردەیەکی شیکاری و تەفکیکی کار بکات بۆ گەیشتن بەدونیای میتاماناکان کەلەنێو هەناوی تێکستەکاندا چێنراون، ئەدەب هەمیشە وەك کردەوە و پرۆسیسێکی زمانی خودی خۆی رەنگڕێژ کردووە، لەنێو دونیای نووسیندا بەفۆڕم و لەونییەتە دەیەوێت سەرەتا لەنێو کوچە و کۆڵانەکانی زەیندا کاربکات، بۆ ئەوەی هەمیشە گومان لەنێو هەناوی واقیع و حەقیقەتە رەهاکان بدۆزیتەوە، بەشوێن ئەو مەدلوولانەدا بگەڕێین، کە کەوتوونەتە نێو دونیا پەنهانەکان، بۆیە کە کردەی نووسین وەکو کردەیەکی شیکاری وەسفدەکرێن، زیاتر بەو مەبەستەی کە سەرجەم حەقیقەتە روون و نەدۆزراوەکانی نێو دونیای وجود و خستنەڕووی رایەڵیناموبوونەکانی مرۆڤ، ئەو کاتیش راستییەکی دیکە و پڕ داهێنکاری دەخولقێنێ و هەناسەیان پێدەبەخشێ، بەواتا پرۆسە و کردەی نووسین هەمیشە بەشوێن ئەو شتانەدا دەگەڕێت و عەودالییەتی کە کەوتوونەتە ئەو دیو شتە سەپاوە

عەقلییەکان، یاخود زیاتر وەك میکانیزمییەتێکی پڕ رەنگ و مانا، پڕ تەئویل خودی خۆی نمایشدەکات و بەو نیازە کاردەکات، کەهەمیشە دەیەوێت لەڕێگای سەرجەم ئەوکردە و پرۆسێسانە، قناعەتێکی دی و زمانێکی دی بەبوون بدات، دوور لەقەناعەتە سەپاو و باوەکان، ئیتر هەر ئەو قەناعەتەشە گومان دەخاتە نێو ئەو فەزایەی کە دەکەوێتە نێو دونیای (عەقلانی/ ناعەقلانی).

(٥)

ئەدەب ئەو تاکە کەنال و فەزایەیە، کە نووسەر تیایدا زۆر بوێرانە جەنگ دەخولقێنێ، جەنگێك لەسەر گەڕانەوەی ماناکانی جوانی و شتە حەرامکراوەکان، جەنگ هەمیشە لەگەل ئەو کایە ناجوانانەی کە هەمیشە و بەردەوام وەك پیاوێك لە تارمایی بەشوێن داگیرکردنی جوگرافیایەك عەودالن، کە جوگرافیای رۆحەکانن ئەم جەنگ هەڵگیرساندنەش دەگەڕێتەوە بۆ فاکتەرە نێگەتیف و ناکاراکانی کۆمەڵگا و کلتوورە تەقلیدییە پڕ مۆراڵییەکان، بەڵام ئەم رایەڵە نامۆڕاڵییانەی کە کلتوور بەرهەمی دەهێنێ لەدونیای رۆژهەڵاتدا، دەورێکی فەعالیان هەیە لە هەڵگیرساندنی ئەم جەنگانە.

نووسەر زۆر بوێرانە بەچەکی مەعریفە و فیکر هەمیشە جانتاکەی پڕ دەکات لە فیشەکی گومان و پرسیار، هەلوەشانەوە، درز درز کردن، بۆئەوەی رووبەڕووی سەرجەم فەزا نارۆشن و تەقدیسکراوەکان ببێتەوە، بۆ ئەوەی لەنێو فەزایەکی ناجوانیدا، فەزایەکی جوان بخولقێنێ، ئیتر دەبێ ئەدەب چی بێ جگە لەکەناڵێك، فەزایەك، کەتێدا پەردە لەسەر فەزاحەتەکانی نێو کۆمەڵگا، کە رووبەڕووی مرۆڤەکان دەبنەوە هەڵبدرێتەوە، یاخود دەبێ چی بێت جگە لە نووسینەوەی گریان و قیژەی کچێك لەنیوە شەوێکا، یاخود هەر رووداوێکی دی، کە رۆژانە لەنێو کۆمەڵگا سەقەتەکانی دونیای رۆژهەڵات، کە هەمیشە مێژوو تۆماریان ناکا و فەرامۆشیان دەکات.

شێرزاد حەسەن هەمیشە دەیەوێت لەڕێگای پرۆسەی نووسیندا، وا لە دیدگای مرۆڤەکان بکات، کە بەبەردەوامی بەشوێن ئەو فەزایەدا بگەڕین کە پڕە لەشلەژان و نامۆبوون، فەزایەك جاری واهەیە، جەستەکان، رۆحەکان، درز درز دەکات، ئەم حاڵەتی بەنامۆبوونەی خودەکانیش، بۆ ئەو زەمەنە دەگەڕێتەوە کە خود لەنێو دونیای ئەنترۆپۆلۆژیدا پانتایی جوگرافی ئەوتۆی نەبووە،

کەتیایدا بەشوێن کون و کەلەبەرەکانی وجوددا بگەڕێت و شۆڕببێتەوە بۆ نێو کایە شاراوەکان و لەنێو ئەم کایانەدا، مانا بۆ سەرجەم شتەکانی بوون دابڕێژێت و کایەی تازەتر بخولقێنێ.

خود لەنێو ئەم زەمەنەی بەستەڵەك بوونەدا، نەیتوانیوە وەك سەنتەرێك سەرجەم رایەڵەکانی خۆی پەخش بکات و ببێت بەمیکانیزمییەتێك کە لە توانایدا هەبێت لە نهێنییەکانی مرۆڤ بگات و بە سەرجەم کایە فیکری و مەعریفییەکانی خودەکان ئاشنا بێت، ئیتر (خود) لەم زەمەنە داخراوەدا زیاتر خۆی بەشتە باوەکان خەریك کردووە و لەنێو بازنەی مۆراڵییەتێکی تەقلیدییانەدا خولی خواردۆتەوە و مانای بەشتەکان بەخشیوە، زیاتر لە سێبەری خۆی ترساوە و بەردەوام لەگەڵیدا لە جەنگدا بووە.

هەروەك (فرۆید) کە چۆن لەو فەزا و جوگرافیانەدا تیۆرەکەی بەرهەمهێنا، بەڵێ لەم نێوەندەدا خودی خۆی خڕ کردۆتەوە بۆ ئەوەی ببێت بەفەزایەك، سینتراڵێك کەتایبەت بێت بەتاقیکردنەوە و رۆچوون بەنێو تانوپۆی (خود)دا، ئیتر زیاتر سەرگەرمی شتە بێ سنوور و رەهاکان بووە، دەشێ بەواتا و مانایەکی دیکە بلێین: (خود) زیاتر بەشوێن رەهەندەکانی وجود سەرقاڵبووە، نەوەك سەرقاڵی رەهەندە خودییەکان، ئیتر بۆ دواجار هەر لەم نێوەندەیدا خولی خواردۆتەوە کەتیایدا وەڵامی بۆ هیچ لەپرسیارەکانی پێ نەبووە، لێرەدا بۆمان روون دەبێتەوە هەرکاتێك خود نەیتوانی لەنێوەندی فیکریی و فەلسەفییەکان بیر بکاتەوە، رابمێنێ نەتوانێ مانایەکی دیی نوێ بەرهەم بێنێ و مانایەکی دوور لەمانا تەقلیدییە باوەکە بەسەرجەم شتەکانی نێو (بوون) بدات.

هەروەها بەدەست خۆی نەبێت کە ببێت بەو میکانیزمییەتە ئاکتیڤە، کە لەتوانایدا هەبێت شتەکان هەڵبسوڕێنێ، ئەو کاتە زیاتر وەك مرۆڤێکی رۆبۆتی خودی خۆی رەنگڕێژ دەکات لەنێو (بوون)دا، ئیتر ناچێتە نێو دۆسیەیەك، کە تیایدا فیکر ئامادەباشی هەبێت، لەجیاتی بەشوێن خۆیدا هەوڵ بدات و خودی خۆی تەنزیر بکات، زیاتر بەشوێن بێ مانایی خۆی کاری کردووە، بەواتا (نیتشە)ییەکە زیاتر کاری کردووە، وەك بوونەوەرێکی بێ مانا و بێ ستراتیژ، هەروەك (ئەلیکیس)ی هزرمەند دیدگای وایە کەمرۆڤایەتی بەحکومی زیاتر سەرقاڵبوون بە کێشە و مەسائیلە دەرەکییەکانی بوون و شۆڕبوونەوە بەنێو ئەو فەزا کەونییانە وایکردووە زیاتر خودی خۆی لەبیر بچێتەوە و حەقیقەتی خودی خۆی ونبکات، زیاتر مرۆڤایەتی لە زەمەنی رابردوودا شرۆڤە و لێکدانەوەی بۆ فینۆمینۆ سروشتییەکان، کەونییەکانی کردووە، کەمتر بەنێو فەزایە تاریك و نارۆشناکانی فەلسەفەی خود

شۆڕبۆتەوە و کەمتر بایەخی پێداوە، زیاتر لەنێو خۆیدا هەرای ناوەتەوە و لەبارێکی توندڕەویدا خۆی هێشتۆتەوە، تەنانەت (دیکارت)یش دیدگای وایە کە لەزەمەنی رابردوودا، ئەنترۆپۆلۆژیای خود وەك ستراتیژییەت و فەلسەفەیەکی خودی فەرامۆشکراوە، دەشێ بەواتایەك (خود) زیاتر لە سەرجەم شتەکانی دەوروبەری خۆی ترساوە و رایکردووە، ئیتر واینەکردووە بچێتە نێو ماڵەکەی خۆی و نەیویستووە رێکی بخاتەوە، چونکە ئەگەر سەیرێکی کۆجیتۆکەی (دێکارت) بکەین، دەبینین زیاتر مرۆڤی بەچەقی بوون زانیوە، هەربۆیەش پڕیەتی لە مانا، بەواتا: ئیتر مرۆڤ لەتونایدا هەیە سەرجەم کایە و بابەتەکان راڤە بکات و لەونییەت و مانای جیاجیایان پێببەخشێ. (سپینۆزا) گوتەنی: ((مرۆڤ ئەو کائینەیە کە دەبێژێت نا..))[١١].

بەو واتایە لە توانایدا هەیە وەزیفەیەك بخاتە ئەستۆی خۆی و لەناوەوەی خۆیدا ماڵێك دروستبکات، ئەوکات لە شوێن ئەوەی قوربانی بۆ شتەکانی دەوروبەر بدات، دێت قوربانی بۆ خودی خۆی دەدات، بەو واتا و مانایە هەروەك (نیتشە) کە دیدگای وایە تاکو یەزدان (دەسەڵاتی غەیبانی) هەبێت و نەمرێت، مرۆڤ وەك خودێکی ئاکتیڤ ناخولقێ و دەسەڵاتی هەمووەکی بەسەر شتەکانی دەوروبەر نابێت و لەتوانای ئەوەشدا نییە داوای قوربانی و تەقدیسکردن بەلاوەبنێ و کۆتایی بەسەرجەم فیکرە کۆنکریتییەکان (میتافیزیك) بهێنێ و بچێتەوە ناو خودی خۆی، ئەوکاتیش (خود) ناتوانێ کەینوونەی خۆی بدۆزێتەوە، لەوێ لەتەك خودەکانی دیکە بتوانێ دیالۆگێکی هێمنانە لەسەر وجود بسازێنێ، تەنات مرۆڤایەتی تاکو ئێستاش نەیتوانیوە تەبایی و هاوسەنگییەك لەنێوان (خودی خۆی ـــ خودا)دا بسازێنێ و دروستبکات[١٢].

ئا لێرەدا زیاتر ئەوەمان بۆ روون دەبێتەوە، مرۆڤ وەك کائینێکی سەربەخۆ و پڕ وەزیفە دەرنەکەوتووە و نەیتوانیوە ئیمپراتۆرییەتێکی خودیی بۆ خۆی بەرهەم بهێنێ و چانسی ئەوەی هەبێت هەموو شتەکانی نێو وجود بەدەوری خۆیدا بسوڕێنێتەوە، وەك ئەرك و وەزیفەکان لەوەوە بۆ شتەکان بدوێت، ئیدی خۆی خەڵقەندی هەموو کایە کەونییەکان بێت و ببێت بەسێنتراڵێکی پڕ لە داهێنانکاری، بەڵام بەداخەوە لە دونیای رۆژهەلاتدا تاکو ئێستاش مرۆڤ بەرهەمهێنەری دەستی کلتووره باوەکییەکەیە (سیاسەت، ئایین، کۆمەڵگا) بەڕێوەی دەبات بەپێی ئەو ستراتیژییەت و رێسایانەی کە خۆی بۆسەرجەم شتەکانی نێو بوونی کێشاوە و دایناوە.

کەواتە دەشێ بەواتا و لەونێکی شەفافتر ئـەم بیرکردنەوەیـەمان رەنگڕێـژ بکـەین و بڵـێین: رەهەندی نامۆبوونی مرۆڤەکان لـەو چرکەسـاتەدا یەخـەی کۆمـەڵگا و مرۆڤایـەتی دەگرێـت و هەڵدەگیرسێت، کاتێ مرۆڤەکان لە حاڵـەتی ناوەندییـەتی (سـێنتراڵیەت) خۆیـان دەتـرازێنن و بەرکەنار دەبن لە سەرجەم تواناکاندا، زیاتر بەو مانایە مرۆڤ شوێنی یـەزدان ناگرێتـەوە، نابـێ بەسەنتەرێکی شیاو بۆ لێکدانـەوەی سـەرجەم کێـشە و گرفتـەکان، لەوکاتـەدا کـە مرۆڤـەکان لەڕواڵەتدا وا هەستدەکەن، کە هەموو شتەکان (خود) دروستکەرییەتی و هـەر ئـەو بەرهـەمی هێناون، بەڵام کاتێ لەماهییەتدا تەواو پێچەوانە دەبێتەوە، ئیدی مرۆڤ (خود) دەکەوێتـە ژێـر دەسەڵات و مەحکومییەتی سەرجەم شتەکانی نێو وجود، تەنانەت دەکەونە ژێر چەندین مۆراڵی تەقلیدی و داخراوی وەك (کلتوور، ئایین) کە باوکـەکان و کەسـایەتییە گـەورەکان بەرهـەمیان دەهێنن و بەڕێوەیان دەبەن.

لەرووگەیەکی دیکە ئەگـەر بێتـو روئیاکانمـان رووەو رەهەنـدێکی مێـژوویی سـەبارەت بـە (ئەنتۆلۆژی خود) و میکانیزمییەتی خود ئاراستە بکەین، یاخود شاولئاسا شۆڕببیتەوە بۆ نێـو هەناوی دۆکیۆمێنتە مێژووییەکان سەبارەت بەچەمکی (خود) لە سەدەکانی نـۆزدە و بیـستدا، دەبینین جوگرافیای خود سێنترالیزمییەتێکی تەواوی هەیە لەنێو رایەڵەکانی بووندا، توانییـەتی جوگرافیای خۆی گەشە پێبدات، تەنانەت هەموو چـەمك و مەفاهیمـە فیکـری و فەلـسەفییە مۆدێرنیتـەکان لـەنێو دەسـتی هـەردوو مەردوومـەکان خولڤـاون و لـەنێو سـەرجەم دیـدگا فیکرییەکانیاندا هەناسەیان داوە.

(٦)

ئەگەر سەیر بکەین دەبینین مۆدێرنیتە هۆکارێکی بەهێز و چـالاك بـووە بـۆ لـەدایکبوونی (خود) و نەشونماکردنی، تەنانەت روئیای خود سەبارەت هەموو رایەلـەکانی نێـو وجـود تـوانی بەفەزایەکی فیکری تۆکمەبێت بۆ ئەوەی دونیایەك چەمك و مـوفرەداتی مـۆدێڕن و عەولـەمی بەرهەم بهێنێ و هەناسەیان پێ ببەخشێ هەروەك چەمکی (دیموکراسی، ئازادی، هیومانیستی، کرانەوە، هەڵوەشانەوە، لیبڕالی، تەئویل...) تەنانەت توانی کرانەوەیەك بەدیـدگاکان ببەخـشێ بۆ ئەوەی ئازاد و کراوە بن، ئەمەش زیاتر بۆ ئەوەیە، کە بەئازادانە شۆڕببنەوە بۆ نێو رایـەڵ و رەهەندە دینییەکان لە سەدەکانی (١٥ ـ ١٦)دا کە زیاتر بەڕەهەنـدە دینییـە کۆنکریتییـەکان

ناسراون، هەڵبوەشێنێتەوە و وێرانیـان بکـات و فەزایـەکی کـراوە لەمـەڕ تێفکـرین سـەبارەت بەچەمکەکانی بوون بەرهەم بهێنێ.

ئیتر دوا بەدوای ئەم کرانەوەیە جوگرافیـا و بونیـادێکی تۆکمـەی فیکـری و فەلـسەفی بـۆ (خود) دامەزرا و سەری هەڵدا، ئـیتر تـوانی وەزیفـە و ئـەرك و لێکدانـەوەکان بـۆ مرۆڤـەکان بگەڕێنێتەوە و ببێت بە نێوەندێك بۆ لێکدانەوەکان، سەبارەت بە (بوون) ئیتر ببێت بە نوێنەری ئەم بوونە هەروەك (نیتشە) کە مەرگی یەزدان رادەگەیـەنێ و دیـدگای وایـە، کـە ئـیتر مـرۆڤ جێگەی یەزدان دەگرێتەوە، هەروەك (لیوتار)ی بیرمەنـدیش روئیاکـانی چڕدەکاتەوە سـەبارەت بەستراتیژییەتی خود و زیاتر وا دەبینێ کە (خود) بەرهـەمی نوێنەرایەتییـە، بـە لەناوچـوون و وێرانبوونی ئەو نوێنەرایەتییە پڕ وەزیفەییە، ئیتر (خود)یش وەك هەرکایەیـەکی دیکـەی بـوون لەناو دەچێ و هەڵدەوەشێتەوە و وێران دەبێ.

لەم رووەوە سەیرێکی کۆمـەڵگای رۆژهـەڵاتی بکـەین، دەبیـنین هەمیـشە بـەو مەبەسـتە کاردەکەن، کە کەسایەتی لەنێو بۆنەیەکی وشکهەڵاتووی رەهـادا بتوێننـەوە هـەموو چـەمك و موفەرداتەکانیان پێبسپێرن، بەواتا تاکـە سـەرکردەیەك ببێـت بەسـێبەر و ببێـت بەنوێنـەریان لەسەر رووی زەوی، هەروەك (هیگڵ)یش سەرجەم روئیاکانی سـەبارەت بەچـەمکی (خـود) لـە دونیای رۆژهەڵاتدا وا لێکدەداتەوە، بەواتا موتڵەقییەت تەنها بۆ تاکجەمسەر بێت، واتا تاکـە هێزێك وجودی هەبێت و هیچ هێزی دیکە شانبەشانی هەنگاو نەنێت و نەژی.

ئیتر سەرجەم تاکەکان لەنێو یەك بۆنـەدا هەناسـە بـدەن و بـیر لـە خەونـە ترسـناکەکانیان بکەنەوە، بەواتا سەرجەم پەنجەرەکان بەروویاندا دابخـرێن و نەکرێنـەوە، ئـەو کـاتیش سـەرجەم هەنگاوە ئیفلیجییەکانی دەنووسێتەوە ((کەسێك کـە هـەر بـەزگماك ئیفیلـیجم، کەسـێك کـە چەندەمین جـارە سەرگوزەشـتە و چیرۆك و هـاواری خـۆم بنووسمـەوە، کەچـی لێمـی دەدزن))، ((لەوێش نەمدەتوانی بەپێی خۆم بڕۆم، هەمیشە وەك هەنووکە ئیفلیج و بەسەر چـەرخەکەمەوە بەند بووم))، ((ئێمە لەم بیمارستانەدا نەخۆشی ئەبەدیین))[١٣].

(٧)

لەنێو جوگرافیای رۆژهەڵاتدا تاکە جەمسەری چەقبەست حوکمی کۆمـەڵگا دەکـات، ئـیتر وەك خوداوەندێك سەرجەم وەزیفەکان بەخۆی دەبەخشێ و تەنها هەر ئەو بـۆی هەیـە ببێـت بـە چەقی لێکدانەوەکان و هەر ئەویش تەفـسیری ژیـان و بـوون بکـات، ئەوکاتـەش دەچـێتە نێـو

سکێچی کۆمەڵگا نەخۆشەکان، ئیفلیجبووەکان هەروەك (فرۆم)یش دیدگاکانی دەخاتەڕوو، ئیتر بە کۆمەڵگایەکی نەخۆش وەسفیان دەکات، چونکە بۆ گەیشتن و بەرجەستەبوونی (کەینوونە)ی خود، پێویستە عەقلێکی ئازاد و کراوە و مودەبیر هەبێ، بۆ ئەوەی سەرجەم پەنجەرەکان بەسەر هەموو چەمك و مەفاهیمەکان هەڵبداتەوە، بۆ ئەوەی هەوایەکی ئازاد هەڵمژن و پرۆسەکانی تەئویلییەت سەبارەت بەهەموو رەهەندە فیکریی و فەلسەفییەکان ڤالاّ بکات، ئەو کاتیش دەتوانرێ برینی کۆمەڵگا تەواوی بێت و لە ئیفلیجبوون رزگاری بێت.

ئەوەتا دەبا سەیری میللەتێکی وەکو (کورد) بکەین، کە سەر بە کۆمەڵگای رۆژهەڵاتە، بۆ ئەوەی بزانین کە چۆن چۆنی مەرگ، ترس، نامۆبوون پەنجەی خستۆتە نێو جگەر و هەناوی کۆمەڵگا و دەیکرۆژێ، ئەم هەنگاوە شەلەلییەی کۆمەڵگا دەشێ فاکتەری بەرکەناربوونی هەموو ئەو چەمك و موفرەدات و مقیاساتانە بێت کە سەر بە کۆمەڵگای هیومانیستەکانی بێت بۆ سەلماندن، ئەگەربێت و شۆڕببینەوە رووەو تێکست و فەرهەنگی مرۆڤایەتی، ئەم راستییەمان بەباشی بۆ روون دەبێتەوە و دەردەکەوێت، ئەوەتا کۆمەڵگا بەحالەتێکی زۆر خراپ و ناجۆردا تێدەپەڕی و رایەڵەکانی (خودبوون) لەبەریەك هەڵدەوەشێنێتەوە و دەکەوێتە نێو فەزایەك کە پڕیەتی لەترس و فۆبیا، ئەو کاتیش کۆمەڵگایەکی داخراو و خودیی بێ ئیرادەی لێ دەخولقێ و دەچێتە رێزی کۆمەڵگا ئیفلیجبووەکان و بەرکەناربووەکان، ئیتر ئەم حالەتی بەرکەناربوونەی کۆمەڵگا، کۆمەڵگا بەرەو حالەتی رووتبوونەوە دەبات، رووتبوونەوە لە سەرجەم وەزیفە و ئەرك و کردارەکان، دەشێ بەواتا و مانایەکی دی روئیامان ئاراستە بکەین، ئەویش ئا لەو شتانەی کە کۆمەڵگای مرۆڤایەتی تەجرید دەکرێت لەسەرجەم وەزیفە و ئەرکە مرۆڤایەتییەکان، کۆمەڵگا دەکەوێتە نێو فەزایەك کە وەك زەمەنی ئێستاکە، کە بەزەمەنی (وێرانبوون/ نامۆبوون)ی خودەکان، بەواتا ماهییەتی (کرۆکییەت) لەنێو جوگرافیا و فەزای مرۆڤەکان خۆی لەدەستدەدات و دەبێت بەئالیەتێك و لەلایەن موفرەداتێکی دیکەوە کاردەکات.

ئەم حالەتی نامۆبوونە ئەگەر سەیرێکی مێژوویی مرۆڤایەتی بکەین دەبینین کۆمەڵگای (خۆرئاوا)ش پێیدا تێپەڕیوە، بەتایبەتی لەساتی هەردوو جەنگی گێتیدا، تەنانەت تاکو ئێستاش کە هەموو جیهان لەم مەئزەقە نامۆییەدا دەرنەچووە و بەڵکو دەتوانم بڵێم زیاتر بەنێویدا رۆچووە. بیرمەندێکی وەك (هیگل) دەبینین خوێندنەوەی بۆ ئەم حاڵەتە کردووە، تا دەگاتە ئەو رادەیە کە دەستەوەستان رادەوستێت، سەرجەم روئیایەکانی لەم گوتەیەدا

کۆدەکاتەوە ((سەراپای مێژووی مەردوومییەت پەڕەلێڵە بە مێژووی نامۆبوون و لەخۆبێگانە بوون))[١٤].

گرێچنی ئەم بارە نامۆبوونەی مرۆڤەکانیش لەو سکێچەدا سەرچاوە دەگرێت هەروەك (فیورباخ) لێکدانەوە و تەفسیراتی خودی هەیە بۆ ئەم بابەتە، ئەم هزرمەندە زیاتر دیدگای وایە کە کاتێ مرۆڤەکان دەکەونە ژێر باری ئەو شتانەی کە خۆی بەرهەمی هێناون و دروستیکردوون، تووشی ئەم حالەتە دەبن، تەنانەت روئیاکانی خۆی لەم پنتە چڕدەکاتەوە، کە پێی وایە هەموو شتەکانی نێو بوون ((خودا، شەیتان، دار، بەرد، ئاسمان... تاد)) لەڕووی ناونانەوە مرۆڤ بەرهەمی هێناون، ئەم حاڵەتی ناجێگیری پڕ قەیرانی خودییە لای کیرکیگۆریش جەختی لەسەرکراوەتەوە، کە زیاتر لەوبڕوایە دایە کە ئەم حالەتی ناجێگیرییە سەرتاسەرین و سەرجەم کۆمەڵگای مرۆڤایەتی دووچاری دەبێتەوە، ئەویش (سڕینەوەی کەسایەتی خودی مرۆڤەکانە)، بەلاّم ئەگەر سەیرێکی ئەم حاڵەتە لە کۆمەڵگای رۆژهەڵاّت، بەتایبەتی (کۆمەڵگای کوردی) لەم تانوپۆیەی (فیورباخ) دەردەچێ، ئەویش هەر لەزەمەنی منداڵییەوە بەسەرتاکەکاندا دەچەسپێنرێن و جێبەجێدەکرێن، مرۆڤەکان بەپێی سەرجەم کار و چالاکی وەزیفەییە ئیدارییەکان تێی دەڕوانرێن، واتە بەپێی قۆناغبەندی وەزیفەیی نەك وەك مرۆڤێك، بەڵکو زیاتر وەك کایەیەك لە کایەکانی (بەشتبوون) مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێت و لە مرۆڤێتی خۆیدا دوور کەوتۆتەوە.

بە واتا هەموومان مەحکوومین بەپرۆسەکانی گوێڕایەلی (منداڵ ـ باوك)، (قوتابی ـ مامۆستا)، (یاریدەدەر ــ بەڕێوەبەر)، بەواتا هەموو کایە ئیدارییەکانی کۆمەڵگا پۆشاکە پیرۆزەکانیان لێدەسەندرێتەوە و لەشوێن ئەم دەمامکە پیرۆزەیە، دەمامکێکی دیکەیان پێدەبەخشرێ وەك دەمامکە (ئایینی، سیاسی، کلتووری)یەکان، ئیتر سەرجەم کەناڵ و شوێنە ئیدارییەکان ماهییەتی خۆیان لەدەستدەدەن، بەو جۆرە بەماهییەتێکی دیکە سەرقاڵ دەکرێن، ئەمەش وادەکات جۆرێك لە میکانیزمییەتی قەیرانی خودی و نامۆیی بەرهەم بهێنێ لەنێو کۆمەڵگادا، بەواتە هەمیشە خودەکان لەنێو ئەو جوگرافیا و فەزایەی، کە هەمیشە نمایشەکانی خۆی تێدا دەخاتەڕوو، زیاتر وەك خودێکی پاسیڤ لەڕووی سەرجەم کردە عەقلاّنییەکاندا کاردەکات و زیاتر خودی خۆی بەرکەنار گرتووە و هەمیشە نایەت وەك خودێکی ئاکتیڤ و کارا کار بکات و جوگرافیای سەرجەم کایە کەونییەکان مۆنۆپۆلیزە بکات، کە خۆی دۆزیویەتییەوە و خولّقاندوویەتی، لەڕووی ئاماژەپێدان و ناولێنانیان، کەچی بەپێچەوانەوە زیاتر لەنێو فەزایەکی

داخراوی پڕ نامۆبوون سەرجەم کارەکانی خۆی تەرحکردووە و بەشوێن چەندین سکێچ خودی خۆی خواردۆتەوە و بەشوێن سێبەر و دەسەلاّتی (کۆمەلاّیەتی، کلتووری، رامیاری، خورافییات...)دا دەسوڕێتەوە، وەك خودێکی پاسیڤ و ناکارا نمایشە کەمڕەنگەکانی پەخشدەکات.

دوای مانەوە و زەمەنێکی زۆر لە کارکردن و بەشوێن گەڕانی حەقیقییەتی خود و سەرجەم رایەڵە وەزیفییەکانی لەنێو پرۆسەیەکی جەدەلییانەی کراو و بەردەوام، (رۆژئاوا) توانی جۆرێك لە خود نزیك لە دونیای عەقلاّنییەت بدۆزێتەوە و بیخولقێنێ، ئەویش (خودی مۆدێڕنیتە)یە، ئەو خودەی کەهەمیشە رەفزی سەرجەم رەهەندە میتافیزیکییەکانی کردووە، ئیتر وەك جۆرێك لە خودێکی کراوە و بێ سانسۆر بێ هیچ دەمامکێك دەستی کرد بەشۆڕشی دژ بەعەقلاّنییەتە داخراوەکانی دونیای میتافیزیکی و خودە داخراوە فیکرییەکانی دی، بەڵێ هەمیشە ئەم خودە کراوەیە کاری بۆ ئەوە کردووە کە خود مەرکەزییەت و کرۆکییەتی سەرجەم رەهەندەکانی بوونە، هەمیشە دیدگاکانی ئامادەباش کردووە، سەبارەت بە ئەزموون و شۆڕبوونەوە بۆ نێو دونیا پەنهانەکانی مرۆڤ، لەئەنجامدا توانی جۆرێکی دی لە خودی سایکۆلۆژی بەرهەمبێنێ.

(٨)

ئەم شۆڕشی بەعەقلاّنییەت و مەرکەزییەتبوونە وایکرد دونیایەك مەسائیلی فیکری و مەعریفی و فەلسەفی بەرهەمبهێنێ و رووگەیەکی دیکە و کراوەتر لە زەمەنی کلاسیك و دونیای میتافیزیك بدۆزێتەوە، کە تیایدا سەرجەم کایە شاراوەکانی بخاتە نێو گەمەیەکی فیکری بۆ ئەوەی لە ئایندەیەکی نزیك لەتوانایدا هەبێت، کە دونیایەك چەمك و موفرەداتی نوێتر تایبەت بەخود و بەبوون بدۆزێتەوە و بەرهەمیان بێنێ، بۆ ئەوەی جارێکی دیکە بەعەقڵێکی ساغتر و کراوەتر و پڕ ئەزموونتر بچێتەوە نێو ماڵە تاریکەکەی خود و سەرلەنوێ رۆشنایی پێ ببەخشێتەوە، و بیکەین بەمەرکەزییەتێکی پتەو، بۆ ئەوەی سەرجەم وەزیفە کەونییەکان لە مرۆڤەوە بۆ مرۆڤایەتی پەخش بکرێتەوە، ئیتر هەر ئەم سەنتەرییەتە خودییە بوو وایکرد دووبارە و قووڵتر بەرەهەندە مەعریفییەکاندا دابچێتەوە و سەرلەنوێ مانای پێ ببەخشێتەوە.

ئەدەب ئەو پەنجەرە زەخرەفییەیە، کە دیدگای هەموو مرۆڤدۆستەکان لەخۆیدا کۆدەکاتەوە و هەمیشە پرسیار و راڤە و گومانەکانیان لەبەردەم ئەزموون و تاقیکردنەوە قووڵ و ئاڵۆزەکان ئامادەباش دەکات و پێیان دەبێژێت: ئەی کائینە بێ باڵەکان، پڕ لەگومانەکان، عەقلاّنییەکان،

ئیتر ئالێرەدا زەمینە و فەزای تۆی مەردوومە، زەمینەی کارکردنە، وەلێ کارکردنێکی ئارکۆلۆژییانەی مەعریفییانە بۆ گەڕان بەشوێن سەرجەم موفرەداتە نادیارەکان، ئەو موفرەداتانەی کە کەوتوونەتە ژێر دیوارە کۆنکریتیکانی (ئایین، سیاسەت، کۆمەلاّیەتی، فەرهەنگی). موفرەداتێك، پرسیارێك، گومانێك پڕیەتی لەبارگەی مەعریفی و فیکری دونیای مۆدێڕنیتە، ئیتر ئالێرەدا سەرجەم گومانەکان، پرسیارەکان، وەلاّمەکان، دەبن بەباڵ و پێکهاتەی ژیان، بوون، واقیع، ئیتر حەقیقەتەکان دەگۆڕن و لەون ماهییەتێکی دیکە بە فەلسەفەی ژیان دەبەخشێ.

ئیتر بۆئەوەی دەست بۆ دونیای مەردوومییەت درێژبکات و بڵێت: ئەی کائین، مرۆڤ ئەی ئەو زاتەی کەهەمیشە دیدگای جیاوازت هەیە بۆ سەرجەم رەهەندەکانی ژیان، تۆ خاوەن دونیایەکی پڕ لەتەنیایی و پڕ لەوەهم و پڕ لە گومانی، وا خەریکە تەنیایی و گومان و تراژیدیا و خوێن سەراپای جەستەت دەکرۆژێ ((رەنگی خوێن بەسەر هەموو شتێکەوە دەنوسێ)).

((من تەنها کەسێکم لەم بیمارستانەدا کە بەدزییەوە لەدەفتەرێکدا هەموو ئەم خەم و خوێناوە تۆماردەکەم))[١٥].

((ئاخر ئێمە لەم بیمارستانەدا هیچ گەمەیەکی دیکەمان نەدەزانی جگە لەگەمەی کوشتنی هاوەڵەکانمان))[١٦].

جا لەسەر خود پێویستە بەرلە ونبوونی جەستە و بوونی، سەرجەم تەمومژاوییەکان کەرۆشنای بەر دیدگاکانیان گرتووە، پەرشوبلاّوبکاتەوە و رایبماڵێت و بەشوێن حەقیقەت و بوونی خۆیدا بگەرێت. بەشوێن ئەو سیمایەدا بگەڕێت کە سیمای تۆی مرۆڤە، ئەی کائین پرسیار لەبوونی خۆت بکە (تۆ بۆ هەیت؟ چی پێویستە لەسەرت بیکەیت؟ کامەیە سیمای راستەقینەت؟ ئەم دەمامکانە چین، مرۆڤ ناتوانێت بەئازادانە خودی خۆی لێ رزگار بکات؟ کێن دروستکەری دەمامکەکان؟) ئیدی ئەم پرسیارانە و چەندین پرسیاری دیکە شوناسی (خود) دەدۆزنەوە و کرۆکییەت و سێنترالێزمییەتی خودی دووبارە دەگەڕێننەوە و ئیتر کەس بۆی نییە تواناکانت لێ زەوت بکات و تەفرەت بدات و بوونت رەت بکاتەوە.

دووبارە وردبوونەوە و شۆڕبوونەوە بەنێو سەرجەم رەهەندەکانی ژیان و سەرجەم ئەو موفرەداتانەی کەژیان دروست دەکەن و ژیان دەکەن بەماڵێکی خۆش و پڕ مانا و بەخشینەوەی سەروەرییەتی بەمرۆڤەکان، دوا بەدوای ئەم هەنگاوە فیکرییە پڕ لەکارکردنە فەلسەفییانەی مرۆڤەکان ئەم جارە پرۆسەی بەخشینەوەی سەروەرییەتە بەئینساکان و گەرانەوەی ماناکان بۆ

شتەکان، وادەکات جۆرێکی دیکە لەخود بەرهەم بهێنێ و بازنە و سکێچی پرۆسە جەدەلییەکانی مرۆڤ لەبوارەکانی فیکر و فەلسەفە گەورەتر بکات و زیاتر تەشەنەی پێبدات، ئەویش فەزا و جوگرافیای دونیای (پۆست مۆدێرنیتە)یە، ئیتر ئەم جارە بەپێوەرێکی مەدەنی جیهانی کاردەکات، بەواتا کاتێ لەنێو فەزای مۆدیرنیتە باسی ئەوەمان کرد کە عەقلانییەت بووە بەرهێمهنەری خودێکی ئاکتیڤ بۆ ئەوەی هەمیشە شۆڕش بەرامبەر جوگرافیای میتافیزیك هەڵبگیرسێنێت و سەرجەم رەهەندە ستوونییەکانی ئەم بونیادە لە زەینی مرۆڤەکان هەڵبوەشێنێتەوە و دووبارە بەرەو کرانەوەی زەینەکان و وردبوونەوەی بەبەرکرد، ئەم بوارە (خود) دەکات بە خودی بێ سانسۆر، ئازاد، کراوە، کە زیاتر بەخودی فرە کلتووری و جیهانی ناوزەدکراوە، ئەم جۆرە خودە زیاتر بەو مەرامە کاردەکات کە سەرجەم کۆمەڵگای مرۆڤایەتی بەرەو کرانەوەیەکی فیکری و فەلسەفی زیاتر ببات، بۆ ئەوەی خۆی پڕبکات لە سەرجەم توانا هزرییەکان، بۆ ئەوەی وردتر و قووڵتر لەسەر سەرجەم رەهەندەکانی ژیان بکات، بەتایبەتی خودی مرۆڤ خۆی، چونکە دۆزینەوەی شوناسی خود و ماناکانی کارکردنێکی زۆری گەرەکە و پێویستی بەتوانایەکی فیکری و فەلسەفەیی هەیە، چونکە ئەم پرۆسەی دووبارە شوناس بەخشینەوە بە (خود) زۆر ئاڵۆز و تێکچڕژاوە، چونکە هەر وەك فۆکۆ روئیای وایە (کە مرۆڤ جۆرێکە لە کەینوونە).

ئیتر بەم جۆرە خودی بێ سانسۆر و پڕ لەونییەت بەدوو ئاراستە کاردەکات، **یەکەمیان:** کارکردن لەسەر ئەو فەزایەی کە جوگرافیایەکی تایبەت بەخودی خۆی هەیە و پڕیەتی لە کایەی جۆراوجۆر، ئەویش هەیکەڵی مرۆڤە (جەستەیەتی). **دووەمیان:** کارکردنێکی دیکەیە ئەویش کۆمەڵگایە بە سەرجەم رەهەندەکانییەوە، ئیتر ئەم جۆرە خودە بەردەوام مامەلەیەکی پڕ لە مانا دەکات لە نێوان ئەم دوو فەزا و جوگرافیایە، مامەلەیەکی پوخت لەگەڵ سەرجەم کایەکانیان دەکات، شۆڕدەبێتەوە بۆ نێوان هەناویان، بە واتا خودێکی دیکە زیاتر هەڵدەگرێ دوو روئیا و دوو ستراتیژییەتە لە پێناو ئەوەی سەرجەم کۆمەڵگای مرۆڤایەتی بەرەو رووگەیەکی نوێتر و کراوەتر هەنگاوی پێ بهاوێژێ، کە لە دواییدا بە (خودی ئەنتۆلۆژی) ناسراو کەوتە کارکردن.

ئەم خودە هەڵگری چەندین رایەڵی ئەبستیمی و توانای فەلسەفی نوێیە، بۆ شۆڕبوونەوە بەنێو هەموو ئەو درز و کەلێنانەی کە لەنێوان فەزای ئەنترۆپۆلۆژیا و بووندا هەیە، ئیتر

کەواتە کارکردن بەستایلێکی جیاوازبین و فرەڕەهەند، دوور لە تاکڕەهەندییەت کە وەك دونیای مۆدێرنیزم کە تەنها لە تاکڕەهەندێك، تەفسیری بۆ کێشەکان و رەهەندە مەعریفییەکان هەبوو، ئەویش (عەقڵ) بوو، کە پێیان وابوو تەنها عەقڵ مەرجەعییەتی وەرگرتنە، بەڵام خودی ئەنتۆلۆژی زیاتر خودێکە بەدونیای توانای عەقڵی و جەستەیی و فیکری نوێ شۆڕدەبێتەوە بۆ نێو کێشە ئاڵۆزەکانی بوون و راڤە و تەئویلکردنی بە دیدگای کراوە و فرەڕەهەند، عەقڵ و فیکر، سەرجەم رایەڵەکانی دیکە لەو فەزایە تەسکە دێنە دەرەوە، لەدەرەوەی خۆیان مانا بە سەرجەم کایە و شتەکان دەبەخشن، ئیتر سەرجەم مقیاسە سابتەکانیان فڕێدەدەن و لەدەرەوەی ئەم مقیاسە سابتانە کاردەکات و ئیدی لەو شوێنە لەونییەتی جیاواز و فرەمانا لەودیو مەرزییەتی حەقیقەت و واقیع (مێتا حەقیقەت/ مێتا واقیع)دا دەدۆزێتەوە، ئەو کاتیش لەونێکی دیکە و نوێتر بۆ سەرجەم رەهەندە فیکری و فەلسەفییەکان بەرهەمدێنێتەوە، هەروەها بۆ ئەوەی جوانتر و قوڵتر رایەڵە زەینییەکانمان رابهەژێنین و وردبینەوە و بیر بکەینەوە، بەمەرجێك بیرکردنەوەیەك بێت پڕی بێت لە کەرەستەکانی بیرکردنەوە و راڤەکردن بۆ ئەوەی هیچی دیکە نەکەوینە ژێر سیبەر و دیوارە رووخاوەکانی فیکر، کە فەزای خودیمان بگۆڕێ و جوگرافیای بوونمان لێ زەوت بکات.

بۆیە پێویستە لەودیو دونیای واقیعدا بەشوێن بوونی جەستەیی و خودیماندا پرەنسیپی تایبەت بەفەلسەفەی خود هەیە، دەشێ ئەم پرەنسیپانەش بارگاوی بن بەسەرجەم توانا مەعریفییەکانی دونیای پۆست مۆدێرنیتە، بۆ رۆچوون بەنێو دونیایەك کە پڕیەتی لە ئاڵۆزی و تەمومژ، وەهم، نامۆبوون، چونکە هەر دیدگا جیاوازبینەکانی دونیای فەلسەفەیە سەرنجی مرۆڤەکان رادەکێشێت بۆ خولقاندنی پرسیار و گومان خستنە سەر سەرجەم رەهەند و فینۆمینۆیەکان، ئەو دیاردانەی کە دونیایەك کایەی رەنگاوڕەنگ، دەنگی جیاواز و وەڵامی دروستیان لە هەنیەی خۆیاندا دیلکردووە.

جا بۆئەوەی بەهەموو توانا ئەبستیمی و فەلسەفییەوە رۆبچین بەشوێن ئەم کلێشە و سکێچە ئاراستە بکەین، کە قوڵبوونەوەیە لە دونیای پاسیڤبوونی خود بۆ ئاکتیڤبوونی خود، هەنگاو پێهەڵهێنانی عەقڵمان لە فەزایەکی داخراو بۆ فەزایەکی کراوە لە خودێکی رۆبۆتی بۆ خودێکی بیرکەرەوەی عەقلانی، چونکە هەر ئەو رەهەندە فیکرییەی مۆدێرنیتانەیە وادەکەن هەمیشە زەینمان بارگاوی بێت بەدونیایەك توانای فەلسەفی بۆ گەڕان و کارکردن بەشوێن دۆزینەوەی ناسنامە و شوناسی خود و کەشفکردنی دیوە شاراوەکانی ناخ و دیوی ئەودیوی ماسکەکانی

مرۆڤ لەلایەك، لەلایەکی دیکەوە دۆزینەوەی حەقیقەتی شتەکان و دیاردەکان، ئیدی هەر ئەم توانا فەلسەفییەیە، کە دواجار مالێکمان بۆ بەرهەمدەهێنێ، مالێك پڕی بێت لە جیاوازی، لەفرەمانایی، فرەکلتووری، بۆ ئەوەی ئەمجارە لەنێو سیستەمێکی کراوە و مۆدێرن، یەکڕەنگ لە مانا قوولبوونەوە، بنەما، مرۆڤی یەکڕەنگ لە دونیابینی بەرهەم نەهێنێتەوە، سەدوهەشتا پلە جیا لە فەزا کۆنکریتییەکەی، کە یەك دیوی شتەکان دەبینێ، کە بۆی نەبوو وردبێتەوە، فرە لەونییەت لە بابەتەکانیدا ڕەنگرێژ بکات، بەڵکو لەتوانایدا هەیە بەحکومی ئەو سوڵتە شاهانەیەی کە لە نێو کۆمەڵگادا هەیەتی، بتوانێ سەرجەم دەستوورەکان بگۆڕێ، سەرجەم حەلالەکان حەرام بکات و بەپێچەوانەش هەر بۆی هەیە لەساتی پرۆسەی قوولبوونەوە و بیرکردنەوە لە سەرجەم دیدگاکان و ڕووەو ڕووگەیەکی دیکەی تەفسیرکردنی (خود ـ ناوەوەی خود) ئاراستەبکات، ئەمەش دەبێتە هۆی ئەوەی ماڵە تاریکەکەی خود ڕۆشنبێتەوە.

(٩)

هەمیشە لەنێو دونیای ئەدەبدا سەرجەم کائینەکان، کاراکتەرەکان بەشوێن حەقیقەتەکاندا وێڵن، ئەویش مرۆڤە عاشقەکانن، ئەو مرۆڤانەی کە بەجۆرێك لە مرۆڤی کارا ناسراون هەمیشە کۆڵەپشتەکانیان پڕە لە گومان و پرسیار و ڕاڤە و دیدگای جیاواز جیاواز، پڕە لە تارمایی، بێ وەلامی، بۆ ئەوەی بەشوێن دۆزینەوەی مانای نوێ، حەقیقەتی خودیدا بگەڕێن، چونکە قوولبوونەوە و ڕاڤەکردنی دیاردەکان، ڕۆچوون بەنێو فەزا جیاوازبینەکان، هەر دونیای فەلسەفەیە توانایەکی پتەو بەزمان و ڕوئیاکانمان دەبەخشێ، بۆ ئەوەی شاولێئاسا شۆڕببیتەوە بۆ نێو خەلایە تاریك و شاراوەکانی زمان، لەودیو دەقەکاندا دەگەڕێ بۆ بەرجەستەکردنی مانای جیاواز، مانای نوێتر تا لەوێوە بەسیستەمێکی دیکە، دیدگایەکی کراوە، پێوەندییەکی کراوە و نوێ لەگەڵ سەرجەم شتەکانی نێو واقیعدا بسازێنێ و بەرهەمبهێنێ بۆ ئەوەی بونیادێکی نوێ دروست بکا.

ئەو کات دەکەوینە نێو فەزایەکی ڕۆشن و کراوە، چونکە باش دەزانین ڕۆچوون بەنێو جوگرافیای فیکر و فەلسەفە ڕوئیایەکی دیکەمان پێدەبەخشێ بۆ ئەوەی ئەمجارە دیلی ساتە مەستکراوەکانی حەقیقەت، تاکڕەهەندی لە تەفسیری کێشەکان و یەك شێوە ئەندازەیی لە ڕوئیا بەخشین بەفینۆمینۆیەکانی نێو بووندا نەبینەوە.

(شێرزاد حەسەن)ی چیرۆکنووس لە چیرۆکی ((گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان))دا هەمیشە لەو فەزا بەرتەسکەی جەستە دێتە دەرەوە، لەدەرەوەی جەستەدا مانا بەسەرجەم کایە و شتەکان دەبەخشێ، ئیدی سەرجەم مەقایسە نەگۆڕ و سابتەکان فڕێدەدات و دەیانشکێنێ و لەدەرەوەی ئەم مەقایساتانەدا کاردەکات، کارکردنێك لە فیکردا، بەواتا ساتێك وەك تاکێکی پڕ جووڵە و ئاکتیف دێت گەمە بەو کایانە دەکات، کە لەنێو مالی فیکردا ئامادەییان هەیە، چونکە دەشێ فیکر ئەو ئامادەییەی هەبێ بۆ ئەوەی دەرگا لەسەر هەموو کایە نابەرجەستەکان بکاتەوە و بەرەو ڕووگەکانی کرانەوەیان ئاراستە بکات، لەونێکی شەفاف بەسەرجەم گەمە خودییەکان بدات.

ئەگەر سەیرێکی تانوپۆی ئەم دەقەی (شێرزاد حەسەن) بکەین، دەبینین شێرزاد زۆر زیرەکانە دێت کار لەسەر کێشە و گرفتە ئالۆزەکانی کۆمەڵگای کوردی دەکات و پەردە لەسەر سەرجەم لایەنە پاسیڤبووەکان هەڵدەداتەوە، کە بەرۆکی کۆمەڵگایان گرتووە، ئەویش کێشە و گرفتی سەرجەم گەمە مەرگاوییەکانە، ئەو گەمەکردنانەی کە لەجیاتی ئەوەی کۆمەڵگا بەرەو ئاسودەیی و بەختەوەری ئاراستە بکات بەپێچەوانەوە بەرەو خۆکوژی، بێزاری، نا ئاسودەی ئاراستە دەکات زیاتر بەو واتایە خۆی نیشان دەدات، کە کۆمەڵگای ڕۆژهەڵات کەوتۆتە نێو مەئزەقێکی مەرگاوی داخراو، هیچ کەس بۆی نییە رابکات و دەربازی ببێت، تەنانەت تاکە ئیفلیجووەکانیش کەوتوونەتە نێوی، ئیدی ئەم گەمە مەرگاوییانەش لەلایەن چەندین لایەن و ڕەهەندە هێرش دەکەنە سەر تاکەکانی کۆمەڵگا. (کۆمەڵایەتی، سیاسی، کلتووری..)، ((ئاخر ئێمە لەم بیمارستانەدا هیچ گەمەیەکی دیکەمان نەدەزانی جگە لەگەمەی کوشتنی هەواڵەکانمان))[١٧].

((شەوێکیان زۆر بێزار بووین هەر هەموان کۆبووینەوە و بیرمان لەوە کردەوە کە مادامەکێ تائەبەد لێرە دەژین و دەخۆین و دەمرین واباشە کەبەدوای گەمەیەکدا بگەڕێین هەر هیچ نەبێ تادەمرین گەمەیەکی خۆش ڕاببوێرین لەزەت لەوژیانە کورتەمان بکەین))[١٨].

بیمارستان ئەوزەوییە لەعنەتکراوەیە کەهەمیشە تاکەکان ڕووەو بێزاری و نامۆیی ئاراستە دەکات لەجیاتی ئەوەی بەهەشتێکی کراوەی پڕ لەئاسودەیی بخولقێنێ، دێت تاکەکان ئیفلیج دەکات، بەردەوام لەنێو بازنەیەکی داخراودا کە پڕیەتی لەگەمەی مەرگاوی، گەمەی ئیفلیجبوونی عەقل، ئیرادە، فیکر، جەستە..) دەخولقێنێ. (شێرزاد) دەیەوێ کار لەسەرجەم ئەو ڕایەلانەدا بکات، کە دەبن بەتەڵەیەك، کۆمەڵگا بەرەو وێرانی ئاراستە دەکات، یاخود بەواتا و لەونێکی دیکە، دەیەوێت سەرجەم فاکتەرەکانمان بۆ بخاتەڕوو کە دروستکەری ئەم

بێزارییانەن، لەشوێن ئەم مەرگەساتە بێ رەنگ و بێ مانا یەك ستراتیژییەتیان هەیە لەنێو هەناوی مەرزییەتە کۆنکریتییەکان کە (شار/ کۆمەڵگا) بەدەوری خۆیدا کێشاویەتی.

لەونییەت و مانای فرەرەهەند و فرەمانا بەسەرجەم کایەکان ببەخشێ، کە کەوتوونەتە ئەودیو حەقیقەت (میتا حەقیقەت). بۆ ئەوەی دووبارە ماهییەت بگەڕێنێتەوە بۆ سەرجەم رەهەندەکان، شتەکان، ئەو کاتەش مانایەکی کراوە و فرەمانا بۆ سەرجەم رەهەندە مەعریفی و فەلسەفییەکان بەرهەمدێنێتەوە، هەروەها بۆ ئەوەی جوانتر و قووڵتر رایەڵە زەینییەکانمان رابهەژێنین و وردبینەوە و بیربکەینەوە، بەمەرجێك بیرکردنەوەیەك بێت پڕی بێت لە کەرەستەکانی بیرکردنەوە، راڤەکردن و خوێندنەوە، بۆ ئەوەی هیچیدیکە نەکەوینە ژێر سێبەر و دیوارە داڕووخاوەکانی فیکر، کە فەزای خودیمان بەرەو داخرانێك ئاراستە بکات و جوگرافیای بوونمان لێ زەوت بکات، بۆیە هەمیشە پێویستە لەودیو دونیای واقیع (مێتا واقیع)دا، مەبەستم لە رایەڵە فیکرییە بەرتەسکەکانی دونیای واقیعە، ئەو واقیعە تاڵەی کە قەدەری مەرگمان پێدەناسێنێ و هەمیشە بەرەو ئەو ساتانەمان دەبات، کە بەساتی (دیلبوون) ناوبراوە، بەشوێن بوونی جەستەیی و خودیماندا بگەڕێین. ئەوەتا (تاك)ی نێو کۆمەڵگای کوردیمان لە جیاتی ئەوەی جوگرافیایەکی کراوەی بۆ بسازێنین، بۆ ئەوەی بەکراوەیی و بەئازادی تەعاروفێکی پڕ مەعریفی لەتەك جەستەکەی خۆی بکات و (ترس) لە زەیندا نەڕوێت بەرامبەر جەستە و خودی خۆمان، بەرامبەر سەرجەم رایەڵە فیکرییە مێتافیزیکییەکان، سیاسییەکان، کۆمەلایەتییەکان، کە هیچ کەس بۆی نییە رەتیان بکات و گوێڕایەلی نەکات.

لەو کۆمەڵگا ناشیرینەی کە کۆمەڵگای (کورد)ییە، بەتایبەت و (کۆمەڵگای رۆژهەلات) بەگشتی، لەجیاتی ئەوەی تاك بە ئازاد جوگرافیا و فەزایەك هەڵبژێرێ کە خۆی حەزدەکات تیایدا بێتە بوون، بۆ ئەوەی لەو فەزا ئازادەدا بەکراوەیی مومارەسەی ژیانی خۆی بکات، پیاوە کلاو کۆنکریتییەکان دێن بەبێ ئازادی تاك دەخەنە نێو چوارچێوەیەك کەوەك تەوتەمێك لە گەردەنیان دەکەن و دەیخەنە نێو گرووپی مردووە زیندووەکان، بۆیە بەبێ ئیرادەی خۆی، مرۆڤەکە شوێنێکی بۆدیار دەکرێت و دەستەمۆ دەکرێت، دەقی (گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان)ی (شێرزاد حەسەن) کۆمەڵگا و شارێکی داڕووخاو و ئیفلیجمان پێ تەعاروف دەکات و پێمان دەناسێنێ، کەپڕیەتی لە وێرانەیی، ئیفلیجی خودی ((کەسێك نییە لەم بیمارستانە پێبکەنێ، کەسێك لێوی خەندەیەکی مردووی لەسەر نانیشێ)). ((ئەم دونیایە جگە لەبیمارستانێکی گەورە هیچی دیکە نییە))[١٩]. بازنەیەك لەمەرگ، هەمیشە مەرگ ئامادەیی

هەیە لەنێو سەرجەم رایەڵەکانی ژیان، راکردن لەنێو ئەم بازنەیەدا، تەقینەوەی مینێکە کە کلتوورە سائیدەکە بەدرێژایی مێژوو چاندوویەتی و هەمیشە گەفی ئەوەمان لێدەکات کە بەحەیاوە و پڕ شەرم بین، بۆیە دەشێ بەواتا و لەونێکی دیکە بڵێین، راکردن لەم شارە وێرانە، لەم دۆزەخە، دەرچوونە بۆ واقیعێکی نوێ و شەفافتر.

دەشێ ئەم دەرچوونە دەرچوونێك بێت تاهەتایی بێت، ئەوەتا (شێرزاد حەسەن) لەم دەقەیدا باسی پاڵەوانەکانی دەکات کە هەمیشە کەرەستەکانی بیرکردنەوەیان بریتین لە (بیرکردنەوە و راکردن)، راکردن لەو دۆزەخە، بیمارستانە، واقیعە تاڵەی کە سەرجەم تاکەکانی تیا کەوتوون ((کەسمان ناوێکی نەبوو، هەریەکەو بەجۆرێك بانگدەکراین: هێی شەڵەی قوون خوار، فەلەج، خێلە، کەڕیلە، لاڵەپتە، ملخوار، بێ قوون، قەمبوور، مەزمەعیل، نۆپل، میزکەر، بێ دەمار، سیرمە، لاسووتاو، گۆجە.. دەیەها ناوی وا کە دیسانەوە وەبیری دەهێنایەوە کە ئێمە لەم بیمارستانەدا نەخۆشی ئەبەدین))[٢٠].

بەڵام هەرچەند سەرجەم راکردنەکان بەخشینی کارتێکی مەرگاوییە لەلایەن پیاوە زەبەلاحەکان، دەرنەچوون لە نێو ئەم واقیعە تاڵە (نەخۆشخانە)یەدا، دەرنەچوونە لە دۆزەخ رووەو ئەو بەهەشتەی کە خەونی پێوە دەبینین، بەڵکو دووبارە گەڕانەوەی جەستەیە رووەو ئەشکەنجەدان و حاڵەتی شێتبوون. ((هەندێ بۆ خەریککردن حەبە رەنگاوڕەنگەکانیان دەدزی و وردیان دەکردن، کە دەبوونە ئارد تێکەڵیان دەکردن، هەندێك هەروەکو مەیموون خۆیان بەپانکەکانەوە هەڵدەواسی و خۆیان بەردەدایەوە سەر قەرەوێلەکان، هەبوون سەدجار پەنجەرەکانیان دەکردنەوە و دایاندەخستنەوە))[٢١].

لێرەدا سەرجەم تاکەکان رووەو ئەنفالکردنێکی جەستەیی دەبردرێت و گوتارەکانیان ئیفلیج دەکرێت، دەدزرێت ((بەرلەوەی رستەکەم تەواو بکەم پزیشکێك هات و دەفتەرەکەی رافراند))[٢٢].

((من تەنها کەسێکم لەم بیمارستانەدا کە بەدزییەوە لە دەفتەرێکدا هەموو ئەو خەم و خوێناوە تۆماردەکەم... دەست دەبەم دەفتەرەکە بدۆزمەوە، کەچی دەبینم لێیان دزیوم))[٢٣].

(١٠)

نووسەر زۆر زیرەکانە بەخولقاندنی وێنەی نموونەی زیندووی نێو کۆمەڵگا دەیەوێت پێمان بڵێت: کۆمەڵگای رۆژهەلات ئەو کۆمەڵگایەیە، کە پڕیەتی لە مرۆڤکوژ، عەقلکوژ، گوتار کوژ، بەواتا تاك بۆی نییە ئازادانە بیربکاتەوە، ئازادانە رەفتاربکات، تەنانەت ئازادانە

یاداشتەکانی خۆی بنووسێتەوە، خەونە دزراوەکانی منداڵی، گەنجییەتی، ئەو خەونە پڕ لە باروتانەی کە بیر لەو سکێچە دەکەنەوە کە بەسیکێچی رزگاربوون ئاراستە دەبێت و هەنگاودەنێت. رزگاربوون لە سەرجەم یاسا کۆنیینەکان، دەستوور و بنەما داتەپیوە فیکرییەکانی رابردووی کۆن: ((بەهەزار ترس و نقەنق و فەلاکەتەوە یاداشتەکانی خۆم دەنووسمەوە، خەونەکانی خۆم، ترس و شەك و دوودڵیم، هی هاوەڵەکانم))[24].

ئیتر ئەو کۆمەڵگایە بەردەوام وەك مردوویەك، تەوتەمێك، هەمیشە بەو مەبەستە کاردەکات، کارکردنێك کە ئەنفالکردنی شوناسی خودی تاکەکان، کۆمەڵگا، تەنانەت خودی خۆی کاردەکات و دەکەوێتەوە.

دەشێ سەرجەم رایەڵەکانی گێڕانەوە لە چیرۆکی (گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان)ی (شێرزاد حەسەن)دا، هەمیشە بەومانایە گێڕانەوەی رایەڵەکانی نێو مەتنی دەق دەگرێتەوە ئەستۆ. هەروەها بەو مەبەستەی کە بۆ ئەوەی توانای بەوێنابوونی فەزا و جوگرافیایەکی کراوە و نوێی هەبێت، ئەویش لەوکاتانەدا دەتوانرێ کەکاتی (مرۆڤەکان جۆرێکن لە زمان) بەواتا ساتی یەکسانبوون و پەرلێڵبوونی (نووسەر) بە (زمان) یاخود (نووسەر/ زمان)، چونکە دەتوانرێت لە رێگەی زماندا، زەمەنی رووداو سەرلەنوێ بخولقێندرێتەوە، ئەوکات هەوڵی ئەوە دەدات دووبارە زمان بەسەرجەم کەرەستە و رەهەندەکانی زەمەنی رووداو (رابردوو) ببەخشێتەوە، ئیدی ئەوکات دەتوانێ لەو زەمەنەدا (رابردوو) لەنێو زمانی ئەو زەمەنەدا دونیایەکی دیکە خولقێنەر بسازێنێ و بەرهەم بهێنێتەوە، کە هەمیشە رایەڵ و زنجیرەی رووداوەکانی بخاتە سەر رووپێوی کاغەز و مەتنی تێکست.

ئیتر دوابەدوای ئەم پرۆسەیە زمانییە و گێڕانەوەی رووداوەکانی نێو زەمەنی دەقدا بۆ ئەوەی هەنگاوێکی دی روو لەدایکبوون و رزگاربوون لە ئەنفالکردنی توانای دەلالی دابێت، ئێمە وەکو لامان روونە کە هەمیشە رایەڵەکانی گێڕانەوە وەك پیاوێکی فرەمانا هەمیشە بەشوێن جاویدانییەتی تێکستیدا وێڵ و سەرگەردانە و مانا بەئاستەکان دەبەخشێ و دەق دووبارە دەنووسێتەوە، ئەوکاتە وەك (بارت) رۆئیای وایە و وای بۆ دەچێت کە ((خود/ زمان)) ئیدی هەردووکیان بەرەو کرانەوەیەك هەنگاو دەنێن و لەنێو هەناوی نووسیندا ئازاد دەبن.

دەتوانین بەواتایەکی دی بڵێین: میکانیزمییەتی (دەق/ نووسین) هەمیشە لەرێگەی رایەڵەکانی گێڕانەوەی رووداوەکان دەیەوێ جوگرافیای (جەستە/ خود) رزگاربکات، خۆی لەخۆیدا ئەم رزگاربوونەش دەگەڕێتەوە بۆ سەرجەم توانا زمانییەکان.

ئەوکاتە دەشێ گێڕانەوە ئاستی کارکردنێکی فراوان بکات و رایەڵەکانی خۆی رووەو شەپۆل و جوگرافیایەکی کراوە ئاراستە بکات، ئەویش کاتێ تاکەکان لە فاقی مردن رزگار دەکات بەرامبەر ئەم عەمەلیە لە لایەکی دیکەش زمانیش لەنێو هەناوی (نووسین/دەق) رزگاردەکات.

(شێرزاد حەسەن) لەم چیرۆکەیدا بەشوێن ئاستە دەلالییە جیاوازەکاندا حەوداڵە، بۆ ئەوەی پرۆسەی فرە تەئویلییەت بەرهەم بهێنێ، دەق رووەو ئەم پرۆسەیە ئاراستەدەکات، بۆ ئەوەی مەتنی دەقەکەی، خوێندنەوە و راڤەکردنی زۆر هەڵبگرێ، بۆ تاکە وشەیەك دەیان مانا هەڵبگرێ، بەواتە تێکست لە رێگەی زمانەوە نەشونما و گەشەدەکات، هەروەها بەشوێن ئەوەدا وێڵە کە دەیەوێ لەرێگەی ئەم رایەڵی گێڕانەوەیە، زەمەنێکی تازە بەرهەم بهێنێ و ئەکتەرەکانیش لەنێو تانوپۆیە ئاڵۆزەکانی واقیع رزگاربکات، کەچی تەمومژە پڕ وەهمەکەی واقیع هەر لە منداڵییەوە تاکەکانی ئیفلیج کردووە، بۆ ئەوەی لە تواناییاندا نەبێ بیر لەڕاکردن و ئازادبوون بکەنەوە ((هێ خەڵکینە فریامکەون، دوو یاساوڵی چەتەول بەدەنگمەوە هاتن سەرلەنوێ منیان کێل کردەوە خستمیانەوە سەر چەرخەکە، بنۆرە بەنێو درك و داڵی زۆر وشکەوەبووی حەوشەی پشتەوەی بیمارستانەکە منیان هێنایەوە قاوشەکە))[25].

لێرەدا ئەوەمان بۆ کەشفدەبێت کە هەموو تاکەکان ئیفلیجن و توانای راکردنیان نییە، بۆیە هەرچەندە زەمەنێکی نوێ لەنێو دەقدا بەرهەمبێت، ناتوانرێ مانایەکی تازە و جوگرافیایەکی کراوە سەرهەڵبدات، چونکە تاکەکان بەتایبەتی (پاڵەوان)ی چیرۆکەکە هەرچەندە ئامادەیی هەیە، لەنێو دەقدا، لە سەرتاسەری رایەڵی گێڕانەوەکان، کەچی تاسەر ئێسقان ئیفلیجە، کە کاتێ لەتەك دەنگی نووسەر دەست بە گێڕانەوەی دونیای خۆی و دونیای تاکەکانی دیکە دەکات، هەمیشە خودی ئەم پاڵەوانە لەسەرەتای دەقەکەدا تاکۆتایی دەقەکە بەو فڵچە ئیفلیجبووەی، سەرجەم کاراکتەرەکان رەنگرێژ دەکات، نووسەر گێڕانەوەکانی بەکراوەیی بەجێ دەهێڵێت بۆ ئەوەی بازنەی ئیفلیجییەتەکە بهێڵێتەوە و بیبڕێت: ئیفلیجبوونی کاراکتەرەکان ئیفلیجبوونێکی ئادەمییانەیە، پەیوەندی بەهەموو شوورە بڵندە کۆنکریتییەکانی دونیای (میتافیزیك) هەیە، واتا ئەوکاتە پرسیارەکان لە دیدگای فەنتازییانە دەگۆڕێ بۆ رۆئیایەکی یەزدانییانەی خوداوەندییانە ((جگە لە مێژووی دەرد و دەرمەکان هیچی دیکەمان نەدەزانی، دەشمانزانی یەکەمین دامەزرێنەری بیمارستانەکە کێ بووە، ئەو پیاوەی کە وێنەیەکی گەورەی لەهەر هەموو قاوشەکاندا بەدیوارەوە لەنێو چوارچێوەیەکی زێڕیندا هەڵواسرابوو، وێنەیەك لەو

وێنە کۆنانەی کە پڕە لە سام و ترس و هەیبەت.. تا هەنووکەش ماوە و سەرگەرمی دامەزراندنی دەیەها بیمارستانی دیکەیە))[٢٦].

((گریانی ئێمە کۆتایی نەدەهات، تەنها وەختێك کە خۆشبەخت دەبووین، ئەو وەختە بوو کە پیاوێکی کەڵەگەت و نوورانی دەهات، بەخۆ و بەجبەیەکی رەش و مێزەرێکی سپی و کتێبێك بەبن باڵییەوە، لەتاو بۆنی ناخۆشی قاوشەکان دەماکی دەبەست بەدەنگێکی خنکاوەوە شەوانی پڕدەکردین لە خەونی خۆش، خەونی وا کە قەت حەزمان نەدەکرد لێی وەئاگابێین. بەڵێنی پێداین کە لەپاش مردن دەچنە شوێنێك ناوی بەهشتە لەوێدا نە شەل هەیە و نەکوێر، نەکەر هەیە و نەلاڵ))[٢٧].

تا کۆتایی دەقەکە ئەم گەمەیە بەردەوامدەبێت کە بەگەمەی مەرگ و گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکانی سیاسەت دەناسرێنەوە ((ئەو وەختەی لە هەموو گەمە بێزەوەرەکانیش بێزار بووین هەموو نەخۆشەکان کەوتنە سەر را و تەگبیر، بیریان لە گەمەیەکی دانسقە و دەگمەن دەکردەوە، گەمەیەك هەرهەموویان بەشداربن، گەمەیەك کە هەرهەموویان پێی بخافڵێن، گەمەیەکی نەعلەتی و ئەهریمەنانە، هەر یارییەك کە دەرد لە دڵان دەربکات))[٢٨].

((گەمەیەکمان دۆزیوەتەوە کە رەنگە ئەویش هەر پووچبێ، بەڵام بێزارمان ناکات! هەر هەموو بە پەرۆشییەوە پرسیمان چییە؟ ئەویش بەفیزێکەوە وتی (گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان)[٢٩].

(١١)

هەمیشە (شێرزاد حەسەن)ی چیرۆکنووس بەو ستراتیژییەت و دیبلۆماسییەتە هونەرییە دەیەوێت لەنێو خەلایە و کۆڵانەکانی زاکیرەی ئێمەدا رەسمی ئەو کاراکتەرە کارایانە بکێشێ، کارەکتەرێك بەدونیایەك راستە و پڕگاڵ و قەڵەمی مەعریفی، لەنێوفەزای جوگرافیای نووسین (خەون)دا لەبەردەم پرسیار و گومانە هەمیشە نەکراوەکان دەوەستێت، یاخود لەبەردەم دونیا و فەزایەکی ئاڵۆز و تێکچڕژاو، ئەویش دونیا و جوگرافیای (خود)ە. هەمیشە وەڵامێکی راستەوخۆ و گونجاوی بۆ خودی مرۆڤ پێ نییە و لە توانایدا نییە سەرجەم گەمە ئاڵۆزەکانی زەمەن راڤە و شیتەڵ بکات، حەقیقەتە جوانەکانی وجود، مرۆڤ بخوێنێتەوە، ئەو مرۆڤەی کە هەمیشە لەتوانایدا هەیە دەستی هەبێ لە گۆڕینی مەدلولەکانی حەقیقەت، کە تائێستاکەش زاکیرەی ئێمەی تێدا بەندکراوە.

دەشێ حەقیقەت چەشنی ئەو سوڕەبیایە بازنەییە هەزار رەنگانە سەیر بکەین، کە کاتێك لە فەزای مرۆڤەکان، کاراکتەرەکان دەکەوێتە خوارەوە و پارچە پارچە و هەپڕون بەهەپڕوون دەبێت، ئیدی هەر پارچەیەکی کەوتبێتە دەست یەکێك، کاراکتەرێك، هەر کاراکتەرێکیش پارچەیەك بەدەستییەوە هەڵدەگرێت و دەڵێت: ئەمە پارچە حەقیقەتەکەی حەقیقەتە، یەکێکی دی دەڵێت: نەخێر، ئەوەیە پارچە راستەقینە و حەقیقەتەکەی حەقیقەت.

ئا لێرەدا دەشێ بەم واتا و لەونییەتە بێژین: ئێمەی مەردووم کەوتووینەتە نێو دونیایەك ئاراستەی نادروست و نارێکی دیاردەکان، بەواتا ئەوکاتەش نە خەیاڵ، نە عەقڵ توانای نامێنێ، خۆشنوودییەك، حەقیقەتێکی دروست بە نەبوون ببەخشێ، باڵ بەمرۆڤە کاراکتەرە بێ باڵەکان ببەخشێ، بۆ ئەوی هیوایەك لەنێو دەستی پاڵەوانەکان بڕوێنێ و رۆحیان رووناك بکاتەوە و دیدگاکانیان بۆ بگەڕێنێتەوە، لێرەدا کاراکتەری کارا و ئەکتیڤەکان ئەو کاراکتەرە مرۆڤانەن، کە هەمیشە بەدونیایەك پرسیار و گومان رووبەرووی سەرجەم دیوارە کۆنکرێتییەکانی (ئایین، سیاسەت، کلتوور...) دەبێتەوە، تەنانەت پرسیار و گومان لەو فەزایە دەکات، کە بەفەزای داخراوەکان ناسراوە، هەروەك خودی مۆدێرنیتە کە روئیای وایە خود لەنێو بازنەیەکدا خولدەخواتەوە، بەڵکو زیاتر فیکر لەو حاڵە دەکاتەوە کە تیایدا دونیایەك پیاوی فرەڕەنگ دانیشتوون، بیر لە سەرجەم کۆمەڵگای مەردوومییەت دەکەنەوە و زۆر ئازادانە روئیاکانیان دەگۆڕنەوە، لەبەرئەوەی ئەو پیاوە فرەفیکرە جیاوازانە پێویستە پرسیار لە دونیای ئەمرۆکەیان بکەن، کە تیادا مرۆڤیان وەك ئالەیەك خستۆتەگەڕ و کاری پێدەکەن، هەمیشە لەنێو دونیا واقیعە دیفاکتۆیەکاندا بەئاگابێین، ئەو (خود)انەی کە هەمیشە جانتاکانیان پڕە لەفیکر، فەلسەفە، زمان، سیستەم.

چەمك و موفرەداتی دونیای مۆدیرنیتە، هەمیشە کار بۆ ئەوە دەکەن زەنگێك لەبیرکردنەوە بە گوێچکەی مرۆڤەکان بدات و لەنێو فەزای بەوەسیلەبوون و بەرۆبۆت بووندا بەئاگابێ و سەرجەم توانا هزری و جەستەیی و حیسییەکانیان بۆ بگەڕێنێتەوە و دووبارە بەرهەمیان بهێنێتەوە و مرۆڤێکی بیرکەرەوەیان لێ بەرهەم بهێنێ، مرۆڤێك بێت هەمیشە لەخزمەتی ئەو منداڵە حەیابەرەی ناوەوەیدابێت، ئەو منداڵەی کە هەموو پرسیارێك دەکات و گومانی لەسەرجەم سیستەمە کۆمەڵایەتی و مۆراڵییەکانی نێو کۆمەڵگادا هەیە، کە هەمیشە دەبن بە دیوار لەبەردەم توانا هزرییەکان، ئەگەربێت و ئەو منداڵە حەیابەرە بکوژێ، ئەوە ئیتر ناتوانێ

دیواره کۆنکریتییەکان بشکێنێ و فەزایەکی کراوە ئامادەباش بکات، بۆ ئەوەی بەفۆرم و ستایلی ئازاد پرسیارەکانی (وجود/ ناوجود) لەناوەوەی خۆیدا نەکوژێ و قەتڵوعام نەکات.

ئێمەی تاکی رۆژهەلاتی، تاکو ئێستاش پرسیارەکانمان، گومانە جوانەکانمان، زیندەبەچاڵدەکرێت و دەکوژرێ لەجیاتی ئەوەی ئەم پرسیار و گومانە پڕ لە وەهمانە وەلام بدرێتەوە بە فۆڕمێکی دی سکێچی مەعریفی و هونەری لێ بەرهەم بهێنرێت، سەرجەم ئەو سکێچە مەعریفی و هونەرییانە دەتوانرێت ببن بە بونیادێکی پتەو بۆ بەرهەمهێنانی مانای نوێ، وەلامی تازە، بەڵکو بەپێچەوانەوە سەرجەم دامودەزگا ئیداری و حکوومییەکان ((قوتابخانە، مزگەوت، خێزان)) بەردەوام ئەو سیکاردەن، هەمیشە ئامادە دەکرێت بۆ خەساندن و ئیفلیجکردنی تاکەکان.

ئەوەتا چیرۆکی ((گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان))ی (شێرزاد حەسەن)ی چیرۆکنووس باسی ئەو خودییەی تاکەکان دەگێڕێتەوە، لەم چیرۆکەدا (شار) یاخود ئەم جوگرافیایەی کە گەلێك رایەڵی شارنشینی و شارستانی تیا بەدیدەکرێت، یاخود پێویستە تیا بەدی بکرێ، دەبێت بەو جوگرافیایەی کە هەمیشە بۆنی دۆزەخ، وێرانبوونی خودی لێ هەڵدەستێت، ئیتر بۆت نییە بیر لە راکردن لەو دۆزەخە بکەیتەوە، تەنانەت ئەگەر بتەوێ ئەو رایەڵە وێرانبوونانە، ئیفلیجبوونانەی تاکەکان بنووسێتەوە، بە مانایەکی دی گەر تۆ بتەوێ باسی وێرانبوونی رۆح و جەستە وەك کائینێك بکەیت لەنێو کۆمەڵگا، ئەوە دەشێ قەدەری مردن بەفریات بکەوێ ئەوکاتیش جەڵلادەکان دێن سەرجەم رایەڵەکانی (نووسین/ دەق) دەخەنە نێو ماشێنێکی پڕ لە باروت و دەیتەقێنێتەوە و بەرەو ئیفلیجبوونی ئاراستە دەکەن ((خودایە هاوار... چەند شەیدای ئەوە بووم مێژووی ئەو بیمارستانە و نەخۆشخانەکانی بنووسمەوە، بکەومە دوای نرکە و ناڵەکان، هەناسە مردووەکان.. رستەکانم درێژن وەك شەوانی درێژی خەوزڕان.. شێتانە ژمارەی کۆکینی پیرەمێردێکم تۆماردەکرد ئەو وەختەی بۆ هەناسەیەك لە ئێمە و خودا دەپاڕایەوە... نەدەهات، زریکەی بێ ئامان و بێ شوماری ژن و کچە نامرادەکان، ژمارەی ژوانی بەپەلە و پچڕاوی ناو ئاودەستخانەکان، هەلاتنی ئەو نەخۆشانەی قەت نەدەگەیشتنە ئەودیوی شوورەی بڵندی بیمارستان، دەمویست بیخەمە ناو دەفتەرەکەم، هەر هەموو رۆندکە رژاوەکان... حەژمەتی کچە تەنیاکان))[٣٠]. ((بەرلەوەی رستەکەم تەواو بکەم پزیشکێك هات و دەفتەرەکەی رفاند))[٣١].

(١٢)

(شێرزاد حەسەن) دەیەوێ ئەم حیکایەتەمان بۆ بگێڕێتەوە و بنووسێتەوە کە پڕیەتی لە وێرانەیی خودی، ئەو وێرانەییەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو کلتووره سەقەتەی، کە هەمیشە پەنجەرەکانی فیکر و فەلسەفە و تەئویلکردنمان لەسەر دادەخات، دواجار (شێرزاد) لەتەك ئەم گێڕانەوەیەدا چارەسەر و دەرگایەکمان بۆ نادۆزێتەوە، بۆ ئەوەی لەو زیندانە تاریکەی ناوەوەمان دەربچین، ئەوەتا (کافکا) باسی تەنیایی دەکات، تەنانەت (مارکیز)یش هەمان روئیای بۆ ئەم بابەتە ئەزەلییە هەیە، دەبێژێت: ((ئەمانە کێشەی ئەزەلین و کەس بۆی نییە چارەسەریان بۆ بدۆزێتەوە))[٣٢].

چونکە مەرگ سیزیف ئاسا هەڵسوکەوت دەکات و لەنێو یەك بازنەدا دەسوڕێتەوە، ئەوکات (خود) بەرەو رایەڵەیێکی داخراو دەڕوات. (شێرزاد حەسەن) هاوروئیا دەبێت لەگەڵ (کیرکیگۆر) کە روئیای وایە لەو سەردەمەدا تاکە فاکتەری گەندەلی و فەسادی و ئیفلیجی خودی بریتییە: لە سڕینەوەی کەسایەتی خودی مرۆڤ. (کیرکیگۆر) دەبێژێت: ((فەسادی بنەڕەتی و سەرەکی لە سەردەمی ئێمەدا پەیوەندی بە سڕینەوەی خود هەیە))[٣٣].

لەبەر چەشنە ترسێك خودەکان ناوێرن ببن بەکەسایەتی خۆیان، ئالێرەدا خودەکان جوگرافیای خودان بچووکدەبێتەوە، (من)ی هەموو تاکەکان بەرامبەری (ئەو)ی هەموو کەسەکان فەشەڵدەبێتەوە، هەرچەندە (شێرزاد حەسەن) دەیەوێت تاکەکان بەرەو ئەو ئاراستەیە ببات، کە هەمیشە بکەونە ویزەی دیوارە کۆنکریتییە مۆراڵییەکان، کۆمەڵایەتییەکان، بیانشکێنن، هەرچەندە پێویستی بەچەشنە وشیارییەك هەیە، بۆ ئەوەی لەم چەشنە وێرانییەیدا خودی خۆیان بپارێزن و لێی دەربچن، بەواتا موڵکدارییەتیکردنی خودییەتی خۆیانە، وجودی خودی، چونکە وجود بریتییە لە وشیاریی هەڵبژاردنی ئازاد، بێ ئەوەی مرۆڤ لەحاڵەتێکی پڕ لە شڵەژان و ناوهاوسەنگیدا گوزەران بکات، دووچاری نەخۆشی و شڵەژانی رۆحی جیاوازدەبێتەوە، ئەوکات دەتوانێ وەك مرۆڤێك مانا بەشتەکان بدات، ئەوکاتەی کە جۆرێك لە وشیاری خودی دەدۆزێتەوە و بەرهەمدێنێ.

پەراوێز و سەرچاوەکان

١ ـ کلتوور و ڕێنساس/ ئومێد قەرەداغی/ ژیار/ ژمار: ٥ ، ل ٩١.

٢ ـ گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان/ نۆڤلێت/ شێرزاد حەسەن/ گۆڤاری رامان/ ژ: ٥٦، تشرینی دووەمی ٢٠٠١/ ل ١٩.

٣ ـ هـ. س. پ: ل ٢٠.

٤ـ هـ. س. پ: ل ٢٤.

٥ـ هـ. س. پ: ل ٢٦.

٦ـ چاوپێکەوتنێکی فیکری و ئەدەبی لەگەل شێرزاد حەسەن/ ئا: شوان ئەحمەد/ گۆڤاری رامان/ ژ: ٧١ مایسی ٢٠٠٢.

٧ـ گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان: ل ٣.

٨ ـ هـ. س. پ: ل ٢٣.

٩ ـ چاوپێکەوتنێکی فیکری و ئەدەبی لەگەل شێرزاد حەسەن.

١٠ ـ هـ. س. پ: ل.

١١ ـ روانێك بۆ کولتور، مرۆڤ و کۆمەلگا/ ئەبوبەکر سەعید عەلی/ ژمارە (٥)/ ل ١٧.

١٢ ـ هـ. س. پ: ل ٢٤.

١٣ ـ گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان: ل ٢٢.

١٤ ـ روانینێك بۆ کلتوور و مرۆڤ و کۆمەلگا/ ژیار، ژ (٥): ل ١٦.

١٥ ـ گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان: ل ٣٣.

١٦ـ هـ. س. پ: ل ٢٣.

١٧ ـ هـ. س. پ: ل ٤.

١٨ـ هـ. س. پ: ل.

١٩ـ هـ. س. پ: ل.

٢٠ـ هـ. س. پ: ل.

٢١ـ هـ. س. پ: ل.

٢٢ـ هـ. س. پ: ل.

٢٣ـ هـ. س. پ: ل.

٢٤ـ هـ. س. پ: ل.

٢٥ـ هـ. س. پ: ل.

٢٦ـ هـ. س. پ: ل.

٢٧ـ هـ. س. پ: ل.

٢٨ـ هـ. س. پ: ل.

٢٩ـ هـ. س. پ: ل.

٣٠ـ هـ. س. پ: ل.

٣١ـ هـ. س. پ: ل.

٣٢ ـ ئونترۆپۆلۆژیای خود و خودی کوردی/ محەمەد تەها حوسێن/ (رامان) ژ: ٧١ ،ل ٢١٢.

٣٣ـ کیرکیگۆر و فەلسەفەی خود/ ڕێبین رەسوولْ ئیسماعیل/ (نما)، ژ٦، ل ٢٣.

میتامۆرفۆس

له نێوان (وەهم ـ واقیع)دا

(١)

کردەی نووسین هەمیشە لەنێو روپێوی تەقسێکی ئەفسووناوی و فەنتازیایی فـەزا رۆشـن و والآ لەلایەن سەهمە روئیابەخشەکانی خودی خەلقەندە دەخولقێنرێت و هەر لەنێو هـەناوی ئـەم پرۆسەیەشەوە سـەرجەم رایـەڵ و ژێیـە ئاگاییـە خودییـەکانی خـۆی دادەمـەزرێنێ. هەمیشە روئیاکانی نووسەری ئاگا بە شوێن ئەو چرکە ساتانە عەودالکە تیایدا بتوانێت سـەرجەم کایـە رووتەکان بەرەو بەرسڤبوونێکی مەعریفییانە بەرێت، تەبیعی ئەم پرۆسە بێ ئامانەش پێویستی بەچەشنە لێزانین و بوێرییەك هەیـە، بـۆ ئـەوەی خـودی خولقێنـەر بتوانێت لـەژێر کـۆنترۆڵ و دەسەلاتێکی ئاگاییانەی مەعریفییانەی خودییدا سەرجەم روئیاکانی شۆڕکاتەوە بۆ نێو قوولایی و مندالدانییەتی سەرجەم کەینوونەکان، بۆئەوەی لەوێدا بەرەو نەشـونما و نمایشکردنێکی تـازە لەنێو دەقێکی زیندوودا بەرسڤە بکات.. ئێمە وەکو دەزانین و لامان روونە کە ساتێك پرۆسـەی نووسین خودی خۆی نمایش دەکات بۆ سـاتی بەرسـڤبوونی دەقێـك، ئیـدی لـەو چـرکە سـاتەیە دەستدەکات بەهەنگاو هەڵهێنان بۆ ئافراندنی دەقێك و لەدایکبوونی جەسـتەیەك.. دوابـەدوای ئەم لەدایکبوونەش (لەدایکبوونی تێکست).. کردەیەکی دیکە خودی خۆی دەهێنێتـە پێـشەوە لەلایەن روئیاکانی تاکی خوێنەر خودی خۆی نمایش دەکـات ئـەویش (کـردەی خوێندنـەوە)یـە، بەنیازی هەڵمژینی هەناسەکانی نێو هەناوی دەقەکەیە.

لێـرەدا دەشـێ پرۆسـەی خوێندنـەوەش چەشـنێك بێـت لەگرێدانەوەیـەکی مەعریفییانـە، ئاگاییانەی تاکی خوێنەر لەمیانەی روئیا گـرتن لـەنێو پانتـایی جەسـتەی دەقـەوە، هەمیشە خودی خولقێنەری دەق بەو مەرامە کار دەکات کە دەروازەیەك ڤالا بکات، بۆ ئەوەی هەمیـشە جەستەی دەق بەفۆڕمێکی کراوە بخاتە بـەر دیـدگاکانی تـاکی خوێنـەر لەسـاتی خوێندنـەوەدا بەشوێن مانا و دەلالەتی تر و جیاوازتر لەوەی کە خودی نووسـەری دەقەکـە لـەنێو مندالـدانی

دەقدا رواندوویەتی، دەگەڕێت و دەیدۆزێتەوە، بەواتە چەند دانە مەدلوول بدات بەتاکە دالێکـی نێو جەستەی دەق ئەوە خۆی لەخۆیدا دەبێتەهۆی ئـەوەی کـە ئـەم دەقـە دەقێکـی زینـدووە و هەمیشە هەناسە وەردەگرێت و بەرەو نەشونماکردنێکی جاویدانی هەنگاو دەنێت، تـەبیعی ئـەم جۆرە مانا و دەلالەت بەخشینەی تاکی خوێنەر بە جەستەی دەق خۆی لەخۆیدا دەبێتە چەشـنە بونیادنانەوەیەکی دیکەی دەق لەرێگەی ستراتیژییەتی تەئویلییەتەوە.

هەمیشە خودی رەخنەگری ئاگا بە لەون و فۆڕمێکی شیاو روئیا دەگرێت لە جەسـتەی دەق و دەیخاتە نێو تانوپۆی پرۆسەی خویندنەوە و بەو مەرامەی کە جەستەی دەق بریتییە لە چەشنە فەزایەکی زمانەوانی سەربەخۆ، کەواتە دەتوانین بێژین: (دەق/ زمان) چـەند بتوانێـت بونیـادی دەق خۆی لەنێو فەزا و رایەڵی زمانەوانی دا خودی خۆی تێر بکات و خۆی لـەنێو ریـشاڵەکانی زمان بڕوێنێت، ئەوە ئەوەندە دەق بەرەو لەونییەتێکی جاویدانی خۆی پەلکێش دەکات، لەساتی خوێندنەوەشدا خوێندنەوەکەی دەبێتە چەشنە خوێندنەوەیەکی فرە رەهەند و فرە مانا.

بێگومان خوێندنەوەی دەقی تازەگەر لەلایەن خودی روئیاگر هەمیشە پێویستی بە چەشـنە مەعریفەیەکی ئاگایانە هەیـە لـە سـاتی شـۆڕبوونەوە بـۆ نێـو قـوولایی کایـە زاتـی و کایـە دەرەکییەکان، ماهییەتی ئەم چەشـنە شـۆڕبوونەوەیەش خـۆی لەخۆیـدا دەبێتـە فۆڕمێـك لـە شکاندنی ئەو سکێچیەتەی کە بەدەووری جەسـتەی دەق رایـەڵ کـراوە، ئـەوکاتیش دەتوانێـت ئازادانە سەرجەم کۆد و دەمامکەکان بەرووی مرۆڤەکان و واقیع هەڵماڵێت و تێکیان بشکێنێ، ئەم چەشنە شکاندنەی کۆدەکان خۆی لەخۆیـدا دەبێتـە چەشـنە توانا و ئیرادەیـەکی بـالا بـۆ روئیاکانی تاکی خوێنەر تابیگەیەنێت بە شوێنە نادیار و تاریکـەکان و دیـوی ئـەودیوی واقیـع (مێتا واقیع).

دەمانەوێ لێرەدا ئاماژەیەکی خێراش بەوە بکەین کە هەمیـشە پانتـایی جەسـتەی دەق دەبێتە سەنتەرالیزمی ململانێی نێـوان جەسـتەی دەق و رەهەنـدەکانی خوێندنـەوە، یـاخود بەواتایـەکی دیکـە دەبێتـە چەشـنە ململانێیـەك لـەنێوان (دەسـەلاتی دەق/ دەسـەلاتی خوێندنەوە). تەبیعی ئەم چەشنە ململانێیەش دەروازەیەك ڤـالا دەکـات، تـاکو دیـالۆگ و دواندنێك بێتە خولقان. هەر تێکستێکیش چەند لەتوانای دا بێت دیالۆگ سـازبدات و بێتـە کایەوە، ئەوەندە رایـەڵی پرسـیار دەوروژێنـێ و سـەرجەم رووە نادیارەکـانی دەقـیش بـەرەو راڤەکردنێکی پۆزەتیڤانە دەبات.

تەبیعی لەژێر ئەم ئاماژە خێرایەی سەرەوە سەبارەت بە هەردوو کردە (نووسین/ خوێندنەوە) کە وەك چەشنە دەروازەیەك وان، بۆ ئەوەی زیاتر هانمان بدات و رۆشناییەك بەدیدەمان ببەخشێت لەساتی رووبەڕووبوونەوەمان لەگەڵ سەرجەم کایەکان، لەلایەکی ریڕەوی کارکردنەکەشمان زیاتر ئاشنا دەبێت بەسەرجەم روئیاکانی خوێنەرانەوە، جا لێرە بە دواوە رووەدەکەینە جەستەی ئەو دەقەی کە دەمانەوێ بیخەینە تانوپۆی خوێندنەوە.

(٢)

جەستەی رۆمان بەهۆی ئەو شکڵە جیوەیی و لاستیکییەی توانیویەتی بوار بۆ رۆمانووس بخولقێنێ، بۆ ئەوەی بتوانێت بە ئارەزووی خۆی کشان و داکشانی پێ بدات و لەنێو ئەم دەقەدا بتوانێت سەرجەم ئەزموونی رۆژانە و جیهانبینییەت و تێڕامانەکانی خودی خۆی تیایدا بڕوێنێت و بتوانێت جەستەی دەقەکە بخاتە نێو تەونیەتی تەکنیکێکی ئێستاتیکییانە و بتوانێت بەرگێکی سیحراوی و فەنتازیایی بە جەستەیا هەڵکێشێ و بەرەو تەلوینێکی قەوس و قوزاحی ئەفسووناوی بۆ روئیاکانی خوێنەرانی دیدەرۆشن بگوازێتەوە.

جەستەی دەقی جاویدان و زیندوو هەمیشە خۆی لەخۆیدا چەشنە خسوسییەتێکی جیوەیی بەخودی خۆی هەڵدەگرێت، ئەمەش خۆی لەخۆیدا کردەی زوو بەرسڤەبوون رەتدەکاتەوە لەلایەن روئیاکانی تاکی خوێنەر، بە هیچ شێوەیەك خۆ بە دەستەوە نادات، بەڵکو هەمیشە راڤە و لێکدانەوەی فرە هەڵدەگرێت. ئەم ئاڵۆزی و تێکچڕژاوییەی دەقیش وا لە خوێنەر دەکات کە هەڵگری چەندین رایەڵی مەعریفی و هزری و ئێستاتیکی بێت لە ساتی پرۆسەی خوێندنەوەکەی. ئەمەش خۆی لەخۆیدا وا دەکات روئیاکانی خوێنەر بارگاوی بێت بە چەندین وزەی مەعریفی، کە دەبێتە یارمەتیدەرێك لەساتی شۆڕبوونەوەی روئیایەکانی خوێنەر بۆ نێو ریشاڵییەتی دەلالەتە شاراوە و تاریکەکانی نێو فەزا و بونیادی دەق.

هەرچەندە هەڵکولینی دەمامکەکانی دەقیش خوێنەر تووشی چەشنە نائارامی و هیلاکییەك دەکات، بەلاّم لە ساتی تەواو بوونی کارەکەی هەست بە چەشنە لەزەتێکی تایبەت دەکا لە میانەی بەرسڤەبوونی کایە رووت و شاراوەکانی نێو منداڵدانی دەقدا[1].

بێگومان دەقی تازە و مۆدێرن وەکو دەقە کۆن و سەرەتاییەکان نییە، کە لەونێك لە شەفافییەت و سادەیی بەخودی خۆیا هەڵگرێ. بە واتە بە چەشنە فۆڕمێکی بەرتەسك سەرجەم رووداوە واقیعی و ریالیستییەکان فەراهەم بکات و بەس، بەڵکو دەقی روونـاهی بەخش و

تازەگەر خۆی بە چەشنە تەلوینێکی قەوس و قوزاحی و زمانێکی پڕ لە ئاماژەوە، دەلالەت و مانا بەخودی خۆیا هەڵدەگرێ و بە روئیایەکی کراوە و شموولی دوور لە تەمومژی کۆنکرێت بوون، هەمیشە سەهمە روئیاکانی لەسەرجەم مەبەست و خۆزگە خودییەکانی تاك و کۆمەڵگا دەگرێت، هەربۆیە خودی (نووسەر)ی دەقی جاویدان و زیندوو هەمیشە و هەموو سات بە دوای تەکنیکی جیاوازی مۆدێرن دەگەڕێت، بۆ ئەوەی بتوانێت لەژێر سایەی ئەو تەکنیکە جیاوازانە بە روئیایەکی کراوە و قووڵ مامەڵە لەگەڵ سەرجەم شێواز و چەمکەکانی وەك (تیمە/ بونیاد/ کۆد/ زمان/ گوتار/ فەزا/ دەسپێك.... تاد) و سەرجەم وێنە رەنگاوڕەنگەکانی کەسایەتییەکان بکات، بۆ ئەوەی بتوانێت ئەو دەقەی کە هەناسەی پێ دەدات و دەیخولقێنێ بە تەکنیکێکی مۆدێرن و بەرز راگیری بکات.

لەبەردەم سەرجەم ئەم شەپۆلە گۆڕانکارییانە کەبەسەر فەزا و تەکنیکەکانی دەقدا دێت، بەواتە دەبێت نووسەری دەقی مۆدێرن هەمیشە سەرجەم کایەکان بارگاوی بکات بە چەندین رایەڵی ئێستاتیکی و مەعریفی، بۆ ئەوەی خودی دەقەکە بەکراوەیی و فرە رەهەندی بەجێ بهێنێ، بۆ ئەوەی بەسانایی خۆی نەداتە بەر روئیاکانی تاکی خوێنەر.

ئەگەر بێت و روئیایەکی رۆشن بگرین سەبارەت بە گوتاری چیرۆك و دەقی رۆمان لەڕووی مەرجەعییەتی بابەت و شێواز و فۆڕمی نووسینەکانیان، دەبینین زیاتر پەیوەستبوونە بەسەرجەم رایەڵ و گرفتە (کۆمەڵایەتی/ ئابووری/ رامیاری/..)یەکان، بەلاّم سەبارەت بەمەرجەعییەتی دەقە مۆدێرنەکانی ئێستا کە بەرچاو کەوتوون، دەبینین ئەو شکڵە هەندەسییە دوگمایەی بەزاندووە، کە جاران کەسایەتییەکان لەنێو سکێچێکی فەزا بەرتەسك بە جوولەی پەنجەکانی رۆماننووس لە جووڵەدا دەبوون و تووشی چەشنە دۆگماییەك ببوو، بەلاّم ئەو دەقانەی ئێستا دەبینین بەفۆڕمێك لە کرانەوە خۆیمان پێ دەناسێنێ، واتە سەرجەم چەمك و رووداو و کەسایەتییەکان بە چەشنە تەلوین و فۆڕمێکی هەمەڕەنگ خودی خۆی نمایش دەکات، بەواتە نابێتە ئەو ئاوێنە رووتەختەی کە هەمان رووداوە واقیعی و کۆمەڵایەتی و سیاسییەکانی رۆژانە وەك چەشنەمەرجەعییەتێکی دووبارە بەهەمان شکڵ و رووخسار تیشك بداتەوە، بەڵکو دەقی زیندوو ریشە داری ئەمێستاکە چەشنێکە لە شۆڕبوونەوە بۆ نێو قووڵایی سەرجەم کایە پڕ نهێنی و پڕ تەلیسمەکانی کە (زات) هەڵگریەتی، کە لەوێدا بە روئیا و روانینێکی فرە رەهەند و فرە رایەڵ لەو جیهانبینییەی کە هەیەتی روئیا دەنێرێت بۆ سەرجەم سیما تێکشکاوەکان و

رەنگ پەرتبووە ئیفلیج بووەکان و سەرجەم کێشە نامۆگەراییە جیهانییەکان و ئەو دەووروبەرەی کە خودی خۆی تیادا رووداوە.

ئیدی لەنێو سەرجەم ئەو ژێیە تەمومژاوی و سیحراوییانەی کە سیمای خودی تاکەکانی گیرۆدە کردووە بە فۆڕم و شێوازە کۆنەکەی جاران، ئیدی ناتوانرێت ململانێ لەگەڵ ئەو واقیعە پڕ تەلیسم و غەرائیبەی ئێستاکە بکرێت، بەواتە ساتێك بازنەی زەمەن لە جوولەیەکی پڕ گۆڕانکاریدا دەسوورێتەوە و ناوەستێت، ئەوە بە هاوفۆڕمی ئەو سوڕانەوە و نەوەستانە سەرجەم شت و کایەکانی دەوروبەریش تەنانەت سەرجەم روئیاکانیش لەگۆڕانێکی دەمومەیی ناوەستێت و بەرەو چەشنە میتامۆرفۆسییەك دەچێت، بەواتە ئەگەر بێت و ئاماژە و روانینێك بەو شێوازەی نووسین و بابەتەکەی ئێستاکە لەڕووی مەرجەعییەتەوە بدەین، دەبینین بریتییە لە مەرجەعییەتێك کە هەڵگری چەشنە تەمومژ و سیحر و فەنتازیایەکە، بۆیە بەهیچ کلۆجێك خودی دەقنووس ناتوانێت هەر بەهەمان شێواز و تەکنیك و رایەڵ بێت، ئەو شکڵە جیوەیی و پڕ لە غەرائیبە بەرسڤە بکات، چونکە جاران سەرجەم دەقەکان ئەو شکلە قەوس و قوزاحیە جیوەییەی بەخودی خۆیان هەڵنەگرتبوو، بۆیە دەبێت خودی دەقنووس بە روئیایەکی شەفاف و کراوە و بەمامەڵەیەکی تر و جیاوازتر دوور لە مامەڵە کردنەکانی پێشوو لەگەڵ سەرجەم کەرەسەکان بکات، بەڵکو دەبێت بە روئیایەکی تازە و کراوە مامەڵە لەگەڵ سەرجەم کایە پەراوێز کراو و کایەکانی ئەودیو زمان و ئەودیو واقیع (مێتا زمان/ مێتا واقیع) بکات و سوود لەسەرجەم بونیادەکانی زمانەوانی خولقاندنە تازەکانی شێواز و فۆڕمی تەکنیك و نهێنییە شاراوەکانی نێو رووداوەکان وەربگرێت.

ئەمەش دیسان پەیوەست دەبێت بە سوود وەرگرتن و بەکارهێنانی هونەری تێکەڵکاری نێوان هەردوو جیهانبینییەت (واقیع/ فەنتازیا) و سەرجەم نیماد و میتۆلۆژیا و رەموزە ئەفسانەییەکان، ئەمەش لەتەك خوێندنەوە و شۆڕبوونەوەیەکی شاولئاسایانەی قووڵ بۆ نێو سەرجەم دیاردە مەئلوفاتەکانی ژیان، هەروەها بەسوود وەرگرتن لە تەکنیکەکانی (فرە دەنگی/ سیمیۆلۆژیا/ بونیادی گێڕانەوە.. تاد) ئەمانەش لەڕێگەی شکاندن و وەلانانی سەرجەم گێڕانەوە تەقلیدییەکان، کە هەمیشە گێڕانەوەکان لەنێو بازنە و سکێچییەتێکی دۆگما و پەنگخواردوودا دەخولێتەوە.

(٣)

جەستەی (مێتامۆرفۆس) زیاتر لەو جەستە فرە رەنگە قەوس و قوزاحە دەچێت، کە زیاتر بەسوود وەرگرتن لەسەرجەم رەهەند و ژێیە تەکنیکەکانی فەنتازیا و ئەفسانە و زمانێکی شیعرییانەی ئاوێتە بە واقیعە ریالیستییەکانی ژیانی رۆژانە یاخود دەتوانین بەو جەستەیەی بیچوێنین کە هەمیشە بەو مەرامە کاردەکات، کە راستەقینەیەك بە چەشنە هارمۆنییەتێکی ئاوێتە بەسیحر و ئەفسوون و فەنتازیا بە روئیاکانی ئێمەی خوێنەر دەدات، کەهەمیشە سوننەتە باوە دۆگمە کۆمەڵایەتییەکان لێمانیان شاردۆتەوە کە دەبێژین (واقیعیەتێکی فەنتازیایی) بەواتە لە بری ئەوەی چەشنە ئازارێك، جا ئازاری (ئایدۆلۆژی/کلتووری/ سۆسیۆلۆژی/ خودی/..تاد) بێت، بەدیدگایەکی فەنتازیانە نمایش دەکات کە هەمیشە سەرجەم ئازارەکانیش لەدوا ساتدا بە چەشنە کوتلەیەك لەئازاری خودی خۆی دەخولقێنێ.

(دەشێ لەژێر ئەم ئاماژە پێدانەی سەرەوە سەبارەت بە دەقی (میتامۆرفۆس) بڵێین سەرەتا میتامورفوس لە رووی دەلالەتی ناونیشانەوە مەرج و توخمێکی سەرەکییە لەهەر نووسینێکدا، یاخود بە یەکێك لە جومگە رەئیسییەکانی هەر دەقێکی ئەدەبی دادەنرێت، بۆیە دەمانەوێت ئاماژەیەکی خێرای پێ بدەین).

(٤)

(مێتامورفۆس) ئەو ناونیشانە پڕ جوولە و پڕ لە ئیحایەیە کە سەرەتای هەموو دەسپێکردنەکانی دەقێکە، (سەلاح عومەر)ی رۆماننووس خولقێنەرییەتی. دەشێ بە تەنیا بەو دە پەیڤە هەمە رەنگە کە بەرەنگێکی شینی ئاسمانی بەدوای یەکا هاتووە. رستەیەك.. دەقێکی بچووککراوەی پڕ لە رەنگ و پڕ لە کارەسات و تەقسی قەوس و قوزاحی پڕ لە ئیحا فۆڕمەڵە بکات، بێگومان بەرجەستەکردنی دەلالەتەکانی ئەم ناونیشانە دەشێ رۆڵێکی پڕ بایەخی هەبێت لە چۆنیەتی خوێندنەوەی سەراپای مەتنی دەقەکە، سەرجەم کایە لوغزاوییەکان. ناونیشان چەشنە سوڕەیایەکە کە رۆشنایی بەسەراپای بونیادی دەقەکە دەبەخشێت و تیشك پرژێنی دەقەکە دەکات، دەکرێ لەئەنجامی نزیککردنەوەی رایەڵە دەلالییەکانی ناونیشان و رایەڵە پڕ جوولە ئیحا بەخشەکانی بونیاد و مەتنی دەقەکە زیاتر دەقەکانمان بۆ رووناك بکاتەوە، چونکە بێگومان هەردوو جومگەکانی ناونیشان و مەتن وەك دوو بازنە و دووسکێچ یەکتری تەواو دەکەن و بەیەکەوە دەبن بەیاریدە بۆ زیاتر رۆشنکردنەوە و کەشفکردنی سەرجەم کایە دەلالی و کۆد و رمووزە ئەفسانەییەکان.

ئەگەر بێت و لە رووی ئاماژە دەلالییەکانەوە روئیا بگرین لە دەقە بچکۆلەکەی ناونیشانی (میتامورفۆس)، دەبینین چەشنە ناونیشانێکە خودی خۆی بە چەندین وەتەری دەلالی و مانابەخش پەرژین کردووە و بۆتە تاجێك بەسەر فەزای دەقەکە و رووناهییەکی شەپاڵ زێرینی بەسەر جەستەیدا دەپرژێنێ و دەبێتە کۆشکێك لە رووناهی، یاخود بریتییە لە (دەقێکی بچکۆلەی چڕ کراوەی پڕ لە ئیحا)[٢].

یاخود بە چەشنە هەیکەل و بونیادێکی چڕکراوەی زمانی دابنێین، کەبەو مەرامە پڕ ماهییەتە کاردەکات بە حوکمی ئەوەی کە ئاستی دەلالی و سیمانتیکی بەیان دەکات، یاخود بە چەشنە فۆرم و لەونێکی دیکە لە وەزیفە لەنێو پرۆسەی دەقدا کاردەکات، کە ئەویش بریتییە لە وەزیفەیەکی هیرمینۆتیکی، ئەمەش وا دەکات بە فۆرمێك لە ئیجباری سەرجەم روئیاکانمان سەبارەت بە ناونیشانی دەقەکە خێرا نەگوازینەوە، چونکە بێگومان جومگە و ماهییەتی ناونیشان چی لە جومگە و رەگەز و تۆخمەکانی دیکەی نێو تەکنیکە هونەرییەکانی نێو هەر دەقێك کەمتر نییە، بۆ نموونە دەشێ هەرسێ جومگە سەرەکییەکانی چەشنی (ناونیشان/ دەسپێك/ مەتن) بەیەکەوە لە فۆرمی کوتلەیەکدا ببن بە چەشنە هارمۆنییەتێك بۆ ئەو ستراتیژییەتەی کە هەیکەلی دەقێك پڕ لە مانا و دەلالەت و تقوسی سیحری و.. تاد بونیاد دەنێت، هەروەها جگە لەو هارمۆنییەت و بەکوتلەبوونەی هەرسێ رەگەز و تۆخم، دەشێ هەڵبستین بەنمایشکردنی چەشنە وەزیفەیەکی دیکە کە ئەویش وەزیفەی بەیانکردنی ثیمە و مەغزای دەقەکە، بێت بۆ زیاتر ئاشنابوون و ناساندن و جیابوونەوەی لەناونیشان و ناسنامەی دەقێکی دیکە، هەربۆیە (دریدا) دەبێژێت: ((ناونیشان چراخانی جەستەی دەقە)) کە وەك چەشنە بلاژکتۆرێك سەرجەم درزەکانی نێو جەستەی دەقەکە رووناك دەکاتەوە.

ئەگەر بێت و رایەڵی دیدگاکانمان بگوازینەوە بۆ ئەو جەستە و دەقە تازە و فنتازی و پڕ لە جیهانبینییەکانی هاوشێوەی (برایانی کارامازۆف)ی دیستۆفسکی و (کوێر)ی ساراماگۆ و (کاتژمێر بیست و پێنج)ی کونستانتان جیۆر جیۆ و (سەد ساڵ تەنیایی)ی مارکیز و (مەدام بۆڤاری)ی فلۆبێر و (دکتۆر ژیڤاگۆ) پاسترناك و (چاوەکانی)ی بزورگی عەلەویی و (کونەپەپۆی کوێر)ی سادقی هیدایەت و (ئێوارەی پەروانە)ی بەختیاری عەلی و (گەڕەکی داهۆڵەکانی)ی شێرزاد حەسەن و (کاولاش)ی عەبدوڵڵا سەراج و (چناری شیری) جەبار جەماڵ غەریب و زۆر ناونیشانی دەقی دیکەمان هەن کە ئێستا هەر ئەم ناونیشانانەم لەیادن، لەڕووی بابی چەمك و

دەلالەتی ناونیشان دەبینین ناونیشانی سەرجەم ئەو دەقە پڕ لەداهێنانکارانە وابەستەیەکی گرنگیان لە تەك رایەڵ و مەتنی دەقەکانیان دا هەیە، بەواتە بەسەهمێکی راستەوخۆ یا ناڕاستەوخۆ بێت رووناهییەکی شاباڵزێڕین دەپرژێننە سەر روپێوی مەتنی دەقەکانیان، بەها و فۆڕمی ئەم ناونیشانە قەوس و قوزاحییە پڕ لەئیحا بەخشانەی سەرەوە کە ناومان بردن.

(میتامۆرفۆس)یش بەهاوهارمۆنییای ئەمانە توانیویەتی هارمۆنییەتێکی پڕ لە ئیحا بەخش لەگەڵ مەتنی دەقەکە بونیاد بنێت. زۆر جار بەتایبەت لە دەقە تازە و مۆدێرنەکاندا دەبینین ناونیشان وەزیفەیەکی دیکە وەردەگرێت کە دەبێت بە هاوفۆڕمی سەنتەرێکی پرشنگدار بۆ ئەوەی رووناهییەکی تەواو و گشتگیر بخاتە سەر پانتایی و فەزای دەق و سەرجەم پەیڤە رەنگاڵییەکان و لەهەناسە برکێ رزگاریان بکات، هەر بۆیە دەبێت نووسەر زۆر بەئاگایانە بتوانێت بەدوای ناونیشانێ بگەرێت و بۆ جەستەی دەقەکەی هەڵبژێرێت، کە پڕ بێت لەدەلالەت و ئیحا بەخشی و فۆڕمەلەی بکات و لەتەك چنینەوەی دەقەکە گونجاو بێت، هەندێ جاریش جومگەی ناونیشانی هەر دەقێك وەزیفەیەکی گونجاو و لەبار دەگرێتەبەر، ئەویش وەزیفەی تیمە و مەغزای دەقەکە رۆشن دەکاتەوە و نزیك دەبێتەوە، چونکە هەندێك دەق هەن کورتکراوە و چڕکراوەی مەتن و تیمەی دەقەکانن، هەروەك لای ئەم رۆماننووسە بلیمەتانەش دیارە بۆ نموونە (مەسخ)ی کافکا، (مێش)ی سارتەر، (تاعون)ی کامۆ...تاد، بێگومان زۆر جاریش هەیە جومگەی ناونیشان خودی خۆی دەترازێنێت لە تیمە و مەغزای دەقەکە و دوور دەکەوێتەوە لە مەتن، ئەمەش خۆی لە خۆیدا بێ مەرام و مەبەست نییە، چونکە لە پاڵ ئەم مەبەستە مەبەستێکی دیکەی نووسەری دەق خۆی حەشارداوە، ئەویش بریتییە لەو مەرامەی کە دەیەوێت بە فۆڕمێکی بازنەیی رایەڵی بکات و بەکراوەیی فۆڕمەڵەی بکات، هەروەك لای (ئیتالۆ کالڤینۆ) و (ئیکۆ) دەبیندرێت، ئەمەش بەو مەبەستەی تاکو زیاتر تەشویق بە سەرجەم رایەڵ و ژێیە مەعریفی و هزری و ستاتیکییەکانی نێو جەستەی دەق بدات، بێگومان ئەمەش هەر لە سەرەتای خوێندنەوەدا بەشێوەیەکی راستەوخۆ رووبەڕووی روئیاکانی خوێنەر دەبێتەوە و هەڵوەستەیەکی پێ دەکات و تووشی چەشنە وەستانێکی دەکات ئەمە لەلایەك، لەلایەکی دیکەش جۆرە تەززەوقێك بەخوێنەر دەدات لە هەڵبژاردنی ئەم جومگەیە.

(ناونیشان) کە دەبێتە هۆی بەرینکردنی مەداری دەق، ئەمەش مەجاڵ زیاتر دەرەخسێنێ بۆ زیاتر فرە خوێندنەوەیی و فرە تەئویلییەتەوە. بێگومان ماهییەتی جومگە و کایەی ناونیشان لەڕووی رایەڵی دەلالییەوە گەلێك وەزیفەی ئێستاتیکی و هونەری فرە چەشنی هەیە

لەنێو پانتای هەر دەقێکدا، جگە لـەو چەشـنە ناونیـشانەی کـە لەسـەرەوە ئاماژەمـان پێدا، والێرەدا چەشنێکی دیکەش دەبینین کەبەشـێوازی زنجیرەیـی و پارچـە پارچـەیی یـاخود دەشـێ بەتێکشکاوی خودی خۆی لەلایەن دەقنووسەوە فۆرمەڵە بکرێت، هـەربۆ نموونـە ئەگـەر رۆمانی بگرین لەناونیشانی رۆمانەکانی (هیرمان هیسه) دەبینین (هیسه)ی داهێنـەر زۆر بایـەخی بـەو جومگەیە داوە، جاری واهەیە جگە لەناونیشانی رەئیسی کەوەك کوتلەیەکی پتەو خـۆی بـەیان دەکات، دوابەدوای ئەویش کۆمەڵە کوتلەیەکی بچووکی پارچەپارچەیی دەبینین، تاوەکو دەقەکە تەقتیح بکەن، هەمیشە سەرجەم ئەم ناونیشانە پارچە و پارچە فەرعییانـەش لـەپاڵ ناونیـشانە سەرەکییەکە دەخولێنەوە بۆ زیاتر مانـا بەخـشین و کامـڵ کردنـی ناونیـشانە سـەرەکییە کـە بەهەمووییانەوە چەندین وەزیفە و کایەی دەلالی و رموزی دەخەنـە بـەر دیـدە، ئەمـەش خـۆی لەخۆیدا دەبێتە چەشنە موگناتیسییەتێك بۆزیـاتر پـەلکێش کردنـی سـەرجەم رایەڵـە رۆیـا زەینییەکانی تاکی خوێنەر.

لێرەدا ئەگەر بێت و رایەلی رۆیا ئاگاییەکانمان ئاراستەی دەقـی (مێتـامۆرفۆس)ەکـەی (سەلاح عومـەر)ی دەقنووسـیش بکـەین، هـاوفۆرم و هاولەونییـەتی (هیرمـان هیـسـە)ی رۆماننووس لە رووی دارشتنی شـکلییەتی ناونیـشان لەسـاتی بونیادنـان دا زۆر بـە وردی و تەکنیکێکی هونەری و ئێستاتیکییانە، توانیویەتی سەرجەم لەونییەتەکانی ناونیشان تـەنزیر بکـات. سـەرەتای رۆمانەکـە بـە ناونیـشانێکی قـەوس و قـوزاحی تەلیـسماوی بـەناوی (مێتامۆرفۆس)دا، بەیانکردووە کە وەکو جومگەیەکی سەرەکی خودی خۆی نمـایش دەکـات، دواتر مـەتنی دەقەکـەی پارچـە پارچـە کـردووە، هـەر پارچـەیەکیش لـەژێر ناونیـشانێکی ئەفـسوناویتر و رەنگالـەتر خـودی خۆیـان بـەرێوە دەبـەن، لـە هـەمان کاتیـشدا دەبنـە یارمەتیدەرێك بۆ تەواوکردن و زیاتر رەنگالەتر کردنی ناونیشانە رەئیسییەکە، بێگومان دەبێن لەوەی کە دەقنووس زۆر بەوردی و ترسەوە مامەڵەی لەگەڵ کەرەستەی ناونیـشان کـردووە و حەقیقەتی ئەم ترسەش دەشێ بەنموونەیەك روونی بکەینـەوە[٣]. دەشـێ خـودی ئـەم چەشـنە گۆڕانکارییە جوانتر لەم هێلکارییەی خوارەوە دەرکەوێت:

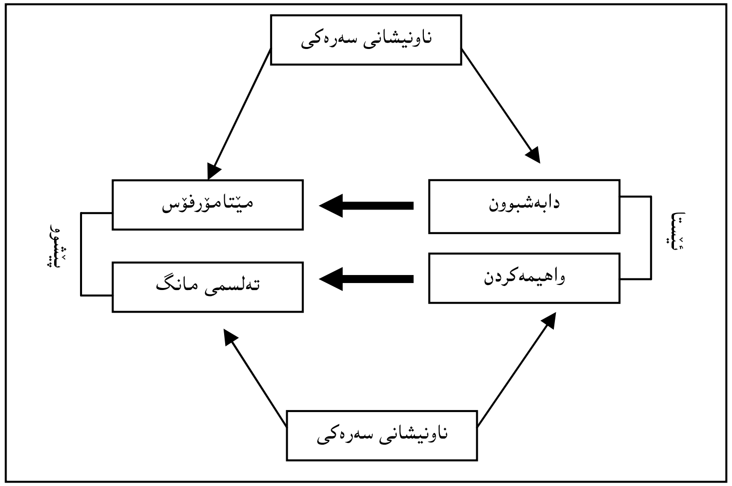

خودی گۆڕینی ئـەم ناونیـشانەش خـۆی لەخۆیـدا توانیویـەتی ناونیـشانەکان رەنگالـەتر و سیحراوی تر بکات لەبەردەم رۆیاکانی خوێنەران، وا لەخوێنەرانیش بکات کەبەترسەوە مامەڵە لەگەڵ کەرەسە و ناونیشانەکانی نێو جەستەی دەقەکەی بکەین، هەروەها توانیویـەتی سـەرجەم هەناوی ناونیشان پرِبکات لە دەلالەت و رموزی ئەفسانەیی هـەتا دەقەکـەی لـەژێر پارچـە و هەفت ناونیشان دارِشتووە، ئەمەش خۆی لەخۆیـدا بـەرەو رایەڵـەکانی ئەفسانەمان پـەلکێش دەکات، چونکە ژمارە (٧) حەفت، زیاتر بەژمارەیەکی ئەفسوناوی و فـەنتازیایی خـودی خـۆی تەلوین دەکات، لەبەردەم رۆیا جیاوازاکانی خوێنەرانەوە چەندین مەدلوول وەردەگرێت، دەتوانین ناونیشانە رەئیسەکە و هەر حەفت ناونیشانە فەرعییەکەش لـەنێو هێلکارییـەك چەشـنی ئـەم هێلکارییەی خوارەوە نمایش بکەین:

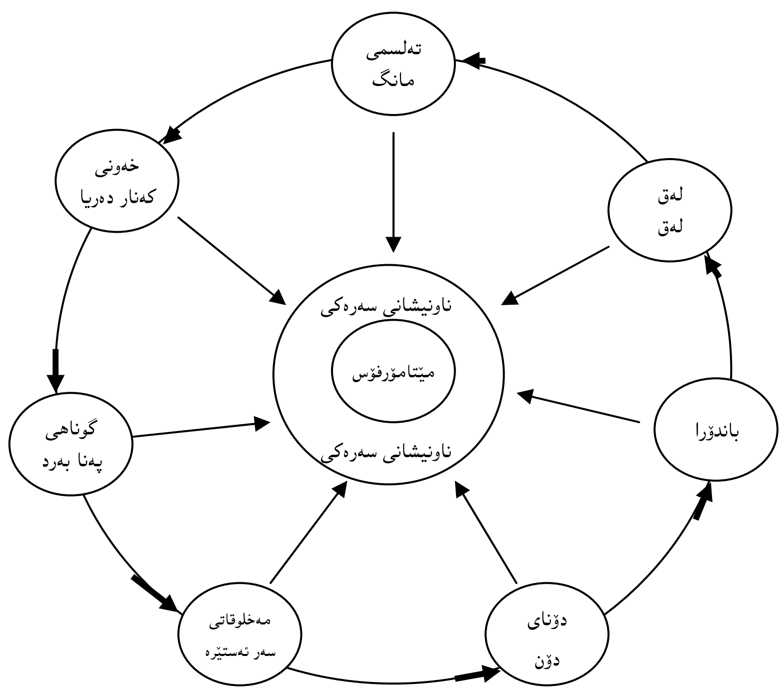

لەم هێڵکارییەی سەرەوە زیاتر بۆمان روون دەبێتەوە کەسەرجەم ناونیشانە فەرعییەکان لەخزمەتی ناونیشانە سەرەکییەکەدان، بۆ ئەوەی سەرجەم ناونیشانە لاوەکییەکان بتوانن دەلالەتێکی کراوە بەناونیشانە سەرەکییەکە بدەن، ئەمەش وادەکات خودی بونیادی دەقەکە بتوانێت مەوداکانی تەنها لەنێو بازنە و سکێچێکدا خولنەخواتەوە، بەڵکو بتوانێت مەوداکانی خۆی فراوانبکات دوور لەبەسکێچبووندا، ئەگەر بێت و لەڕووی دەلالییەوەش روئیاکانمان ئاراستەی جەستەی (مێتامۆرفۆس) بکەین وەك ناونیشان کەوەك سەرەتایەك بەرسەهەمەکانی زەینمان دەکەوێت بەر لەخوێندنەوەی حەتمی دەقەکە، ئەو کات راستەوخۆ تووشی دووچەشنە سیماگۆڕ دەبین بەواتە (ئاسوودەیی/ نا ئاسوودەیی) لەساتی خوێندنەوەی ناونیشانی دەقەکە سەرەتا کە رووبەڕووی چەشنێك لە ئاسوودەیی و خۆشنودی دەبین و لەززەتێکی تەواوی لێ وەردەگرین، ئەویش بەو لەون و واتایەی کە کردەی (مەسخ بوون) یاخود (مێتامۆرفۆس بوون) بەچەشنە دەلالەتێکی پڕ جوولە و بزاوت، گۆڕان لەفۆڕم و هەیکەلی روودەدات، بەواتە لەچەشنە میکانیزمییەتێکی جوولەدار دایە بۆ گۆڕینی فۆڕمەکان، بەواتە کردەی (گۆڕان) لەفۆڕمەکان

بونیاد دەنێت، بێگومان کردەی گۆڕانیش خۆی لەخۆیدا هەنگاونانە بۆ دۆزینەوە، دۆزینەوەی فۆڕمێکی تر و جەستەیەکی دیکە و دونیایەکی دی.. یاخود بەلەون و واتایەکی دیکە گوایە کەدەڵێت: ((ئەو شکلە هەندەسییەی کەبۆتە فۆڕمی مرۆڤەکان، ئەمە خۆی لەخۆیدا شکلە راستەقینەکانی مرۆڤەکان نین، بەڵکو شکلە راستەقینە و سەرەکییەکانیان لەنێو خودی مرۆڤەکان خۆیان شاردۆتەوە))[٤].

ئیتر چەند گۆڕان لە فۆڕم روودەدات، ئەوە ئەوەندە هەنگاونانە بەرەو نزیك بوونەوە لە شکڵ و فۆڕمە راستەقینەکەی مرۆڤ، بەلاّم لایەنە نا ئاسوودەکەی ئەم چەشنە ناونیشانە، ئەوەیە کە ئەم ناونیشانە بە شکلێکی دیکە خودی خۆی بەیان دەکات، ئەویش بەوەی کەچەشنێك لە ساختەیی فۆڕمی مەسخ بوونی مرۆڤەکان بەیان دەکات، جاری وا هەیە لەم چەشنە مەسخ بوونەدا رووبەڕووی تراژیدیایەکی ترسناك دەکرێینەوە، ئەویش بەوەی کەهەندێك جار لە ساتی گۆڕینی فۆڕەکان تووشی چەشنە سلبیاتێك دەبینەوە، کە هەروەك چۆن رووبەڕووی (گریگۆر سامسا)ی پاڵەوانی دەقی (مەسخ)ی (کافکا) بۆوە، کە چۆن لەترسان دەبێت بە حەشەرەیەکی زەبەلاّحی دەعبایی، تاوای لێدەکات لە کۆتاییدا ئەم چەشنە ترس و فۆبیایە خودی پاڵەوان دەتۆقێنێ و بەرەو کەنارەکانی مەرگی دەبات، زیاتر لێرەدا دەشێ جەستەی (مێتامۆرفۆس) لە رووی رایەڵەکانی ناونیشانەوە، دواتریش لە رووی ئاماژەی دەلالییەوە دەشێ بەدوو دیو و دوو جیهانبینییەت خودی خۆی نمایش بکات و فیگەری دوو فۆڕمی مرۆڤی مەسخ بوو بکێشێ و بە لەونییەتێکی قەوس و قوزاحی و جیوەیی وێنەی فۆڕمە مەسخ بووەکان بگرێ، دەشێ ئەوانیش بە دووسکێچ وەك:

- یەکەمیان: رەسمی فۆڕمە راستەقینە و سەرەکییەکانی نێو خودی مرۆڤ.
- دووەمیان رەسمی فۆڕمە ساختە و پەراوێزە مەسخبووەکانی مرۆڤ.

ئەم هەموو چەشنە مەسخبوونەی کە لەرۆمانی (مێتامۆرفۆس)دا هەیە و روودەدات، زیاتر بەو هیوا و مەبەستەیە، کە چەشنە ڤالاّییەك بە تێکستەکە بدات، و خودی گێڕەرەوە درێژە بەداوی گێڕانەوەکەی بدات و درێژی بکاتەوە، هەروەها پاڵەوانەکانی ئازاد بکات لە هەر چەشنە گێڕانەوەیەکیش.. هەرچەندە ئەم چەشنە مەسخبوونەی مرۆڤەکان، هەروەکو لە پێشوشدا ئاماژەیەکی خێرامان پێدا، ڤالاّییەك بە جەستەی دەقەکە دەبەخشێت لە تەك بەخشینی چەشنە ئاسوودەییەك بەرایەڵی زەینەکان.

هەرچەندە چەشنە ترس و فۆبیایەکیش لەنێو هەناوی خۆیدا هەڵدەگرێت، ئەویش ئەوەیە کە تاکی خوێنەر لە ساتی مامەڵەکردن و خوێندنەوەی دەقەکە هەمیشە لە ژێر کۆنترۆڵێکی

ئاگاییانە و وریاگەراییانە ئاوڕ لەو دیو (فۆڕمەکان/ پەیڤەکان) دەداتەوە، چونکە پرۆسەی مەسخبوون لەنێو تان و پۆی ئەم دەقەدا داروبەردی گرتۆتەوە وەك (مرۆڤ، گورگ، قەلەڕەش، سەگ، پشیلە، دار، خۆڵەمێش، ئاو، گەردەلوول، گەڵا.. تاد) هەروەك دەڵێت: ((گاه هەڵدەستێ و گاه دادەنیشێ.. دەقیژێنێ.. دەلوورێنێ.. دەقیغێنێ.. دەحەپێ.. دەمیاوێنێ، دەبێ بەهەموو ئەوانە وەك ئەوان هەڵسوکەوت دەکا. هەندی جاریش دەبێ بە لقەدارێك وشك دەبێ و دەسووتێ..ئینجا دەبێ بەخۆڵەمێش.. ئەوکاتەی دەشبێ بە ئاو..))[٥].

کەواتە لێرەدا دەقنووس توانیویەتی کردەی مەسخبوون بخاتە نێو هەناوی هەر چوار رەگەز و چین (نێر/ مێ/ دووڵایەن/ بێلایەن). سەرجەم ئەم کردە هاوگۆڕانانە و مەسخبوانەی کە فۆڕمەکان تێی دەکەون هەمووی بۆ ئەوەیە کە مرۆڤەکان دەرك بە فۆڕمە راستەقینەکانیان بکەن و بگەڕێنەوە بۆ سەر فۆڕمە راستەقینەکانیان، بە واتە لەمیانەی مەزراندن و نمایشکردنی سەرجەم مەسخە ساختەبووەکان، دەیەوێت بگات بە دیوی ئەودیوی فۆڕمە رەنگاڵەییەکان و فۆڕمە راستەقینەکانیش بەرجەستە بکات.

(٥)

بێگومان وەکو لامان روون و ئاشکرایە دوا بە دوای رەگەز و توخمی ناونیشان رەگەز و توخم و کایەیەکی پڕ دەلالیتر خودی خۆی دەهێنێتە نێو دونیای کایە و رەگەزە هونەرییەکانیتر، کە ئەویش بەرایەڵ و ستوونییەتی (دەسپێك) ناوزەد کراوە، کە وانەیەکی پڕ ماهییەتە لە رووی وەزیفەی فەننی و ئێستاتیکی و دینامیکییەتی بونیادی دەقدا.

بەواتە لە تەك سەرجەم دانە و رەگەزە هونەرییەکانی تر بەشداری لە بونیادنانی دەق بکات. دوا بەدوای رەگەز و توخمی (ناونیشان) رەگەزی (دەسپێك) هەنگاو هەڵدێنێ و بەرەو پێشەوە خۆی ئاراستە دەکات و زیاتر بەو مەبەستە کار دەکات کە نزیکایەتییەك لەتەك گێڕانەوەی رووداوەکانی دەق بکات و بەشداربێت.

سەرەتا خودی دەقنووس لەنێو رایەڵە زەینییەکانی خۆیدا خەلایەێك بونیاد دەنێت. لەنێو خودی ئەم خەلایە و کرۆکەشدا بە شێوازێکی مێناتۆری پڕ لە ئیحا و جووڵە سەرجەم رایەڵەکان دەچنێ بە زمانێکی جاویدانی پڕ لە تەئویلییەت، بۆیە رەگەزی دەسپێك دەشێ چەشنی داینەمۆیەك سەرجەم کەرەسەکان و رایەڵی رووداوەکان لەنێومەودا و مەتنێکی بەرتەسك و چڕدا بخاتە گەڕ و نمایش بکات، هەروەها ئیحا بە فۆڕم و پەیڤەکانیش ببەخشێت، ئەمەش بۆ

ئەوەی بتوانێ بونیادی دەق هەر لەسەرەتای کارەکەیدا بە بونیادێکی پوخت و جوان دابمەزرێنێ، هەر بۆیە بەداوی رەگەزی ناونیشان هونەری دەسپێك دەبێتە ئەو چەشنە میکانیزمییەتە کە سەرجەم کەرەسە و دالە پڕ لە ئیحا خەستکراوەکان لەنێو مەدارێکی بەرتەسکدا بخاتە جووڵە و بەرەو رووگەکانی مەتن ئاڕاستە بکات. بەواتە لەونێکی تر لەمەودایەکی بەرتەسك و چڕ بەرەو فەزایەکی بەرفرە و کراوە ئاڕاستەیان بکات، هەر بۆیە ئەم توخمە یەکێکە لەو توخم و رەگەز و رایەلانەی کە خودی دەقنووس گرنگی پێدەدا ئەوەیە، کە دەشێ بە ستوونێکی کارا دابنرێت لەتەواوکردنی بونیادنانی دەقێکی ئەدەبیدا، دەشێ ئەم توخمە یارمەتیدەربێت بۆ ئاشکراکردن و نزیك خستنەوەی رایەڵی روئیاکانی منی خوێنەر بۆ نێو هەناوی دەق، یاخود ئاشکراکردنی رووگەیەك لە رووگەکانی دیکەی دەق، تەبیعی ئەم ئاشکراکردنەش یارمەتیدەرە بۆ ڤالایی خستنە سەر ئەو کۆدانەی کە خۆیان رواندووە، لە ساتی شۆڕبوونەوە، بۆ نێو هەناوی دەق.

سەرەتا خاوەن هەردەقنووسێك خەلایەك لەزەینییەتی خۆی دا دەچنێ بەشێوازێکی ئێستاتیکی و هونەری، هێدی هێدی نەشونما بەو خەلایە دەدات تاوای لێدێت گەشە دەکات و دەبێت بە پارچە و جەستەیەکی تەواو، جا پێویستە خودی دەقنووس سەرەتا بەشێوازێکی مێناتۆری جوان و ورد لەنێو هەناوی ئەم تاکە خەلایەدا کاربکات، تالەکۆتاییدا ببێت بەبناغەیەکی کۆنکرێت بۆ دامەزراندن و بونیادنانی جەستە و دەقێکی کامل هەروەك (یاسین نەسیر) دەبێژێت ((ئەگەر هات و دەسپێك جوان نەشونما بکات، ئەوە ئەوکات بەجوانیش جەستەی ئەم دەقە نەشونما دەکات، بەواتە کاتێ هەر شتێ لەهەناوی دەقدا روودەدا ئەوەش دەشێ ناوکێکی لەدەسپێکدا هەبێ.))[٦]

بۆیە دەشێ لێرەدا زیاد لەپێویست بایەخ بەهونەری دەسپێك بدەین و ئاگایانە لێی وردبینەوە بۆ ئەوەی بەرسڤەی رووگەیەك لەرووگاکانی دەق بکەین و تەشریحی ئەم رووگەیەش بێشك هاندەر و نزیك خستنە بۆ راڤەکردنی رووگەکانی تریش، چونکە خوێندنەوەی دەسپێکی هەر دەقێك زیاتر رۆشنایی دەخاتە سەر بینا و مەتنی دەقەکە، چونکە وەکو دەزانین دەسپێك خەستکراوەی سەرجەم رایڵە ئێستاتیکی مەعریفی و هزرییەکانی دەقێکە لەمەودایەکی بچووکدا یاخو وێنایی بچووککراوەی دەقێکە بۆیە سەرجەم پەیڤەکانی نێو دەسپێك زۆر بەچالاکانە و پڕ جوولە و بزاڤ کار دەکات، هاوکات هەمووشیان بارگراوی کراون لەنێو کاسە و ستراتیژییەتی هیرمنێوتیکاوە.

ئەم هونەرە لەڕووی وەزیفەوە زیاتر ماهییەت و ئەکتیڤییەتی خۆی دەردەخات، چونکە ساتێك خودی دەقنووس گرنگی بەدەسپێك دەدات و ئەومەودا بەرتەسکە بەپەیڤی رەنگاڵەیی و

سیحراوی دەچنێ و تەقسێکی وای بۆ بونیاد دەنێت کەڕایەڵی روئیایەکانی تاکی خوێنەر پەڵکێش دەکات و بۆلای خۆی نزیك دەکاتەوە، هەروەها دەشێ بەکورتترین رستە مەتنی دەقەکە بەئاشکرایی بەیان بکات، ئەم رەگەزە لەدەقە کۆنەکانیش جێی بایەخدان بووە، بەڵام لە دەقە نوێیەکاندا ئەم رەگەزە زیاتر بایەخی پێدراوە لەڕووی تەکنیکییەوە وەك یەکێك لە خەسڵەتە گرنگەکانی دەق، هەروەها لای رەخنەگرانیش ماهییەتی خۆی بەیان کردووە، بەواتا ئەم هونەرە لەدەقی نوێدا بەسیما و فۆڕم و لەونێکی قەوس و قوزاحی هاتۆتە کایەوە. هونەری دەسپێك لەدەقی درێژ (رۆمان)دا دەشێ بە پەڕەگراف، پارچەیەك، بەشێك، بەکار ببرێت.

دەشێ ئەم دەسپێکە پارچە پارچە بکرێت لەهەر بەشێکدا بە دەسپێکێك بکرێتەوە، بەواتە دەشێ لەهەرپارچەیەکدا دەسپێکێك هەبێ سەرجەم ئەم پارچە وردانەی دەسپێك بەو ماهییەتە دروستکراوە، تا لەکۆتاییدا هەموویان ببنە تەواوکەری دەسپێکە ئەسڵییەکە، ئەوەتا لەنێو دەقە نوێیەکانی ئەدەبی کوردیشدا بەتایبەتی لەوساڵانەی دواییدا ئەم هونەرە زیاتر بەڕوئیایەکی نوێ و کراوە دارێژراوە و رەفتاری لەتەك کراوە هەروەك لای بیرمەندانی وەك (بەختیار عەلی، کاکە مەم بۆتانی، محەممەد موکری، عەبدوڵڵا سەڕاج، شێرزاد حەسەن..)

جا لە میانەی ئەم ئاماژە خێراییەی سەرەوە دەشێ ئاوڕێك لەهونەری دەسپێك لەدەقی (میتامۆرفۆس)ەکەی (سەلاح عومەر)ی دەقنووس بدەینەوە، کەی دەقنووس توانییەتی زۆر زیرەکانە و ئاگایانە رەفتار لەگەڵ ئەم هونەرە بکات، بۆیە لەسەرجەم دەقاکانیدا زۆر بەووردی و ئاگایانە چەشنە کارکردنێکی مێناتۆرییانە مامەڵە لەتەك وشە و رستە و پەڕەگرافەکانی دەسپێکەکەی کردووە، بەواتە سەرجەم پەیڤەکانی لەنێو کاسە مەرجاناوییەکانی ئێستاتیکا و سیحری زماندا بارگاوی بکات و سیحرێکی رەنگاڵەیی بەیەکە یەکەی پەیڤەکان بدات و بەفۆڕمێکی کراوەیی بەجێیان بهێڵێت، تەبیعی ئەمەش زیاتر بۆتە تەشویقکردنی سەرجەم رستەکانیەتی، هەروەها ئامرازێکە بۆ ڤاڵاێخستنە سەر گرێ چنەکان و نمادەکانی نێو دەقەکە، هەر بۆنموونە/ لەسەرەتای لاپەرە (٥) تا کۆتایی هەمان لاپەرە: ((کە گەیشتمە ناوەندی پردەکە)).. تاکو دەگاتە دوا پەیڤ ((بە بەهێزترین زەبریش کارم تێ ناکا))[٧].

دەشێ بێژین ئەم دەسپێکەی سەرەوە بەنێو رایەڵە ئاڵۆز و تێکچڕژاوەکانی جەستەی دەقەکەمان رایەڵ دەکات و دەمانخاتە بەردەم چەندین رایەڵ و تەونی تێکچڕژاوی چێنراو، کەسەرجەم روئیاکانمان لەودیدگا سیحراوییە تەمومژاوییە بۆ بەرجەستە دەبێت، کەزیاتر لەنێو تان و پۆیەکی (س/ ص) (س-/ ص-) وازی بەڕایەڵی دیدگاکانمان دەکات، بەواتا دەمانخاتە

بەردەم تان و پۆیەك کە لەروئیا و خەیاڵ و یادەوەر و خەونە مزرەکان، کە هەمیشە سەرجەم روئیاکانی دەقنووس لەنێوان تان و پۆیەکی دوانەی چەشنی/ (وەهم/ واقیع)، (تاریك/ روون)، (مەرگ/ زیندەگی)، (بیرەوەری/ خەون)... تاد/ وازی دەکات و هەمیشە لەسەفەرێکی ئەفسوناویدا، سەفەر بە روئیاکانی دەکات، ئیتر بە وابەستە بوونی کردەی سەرجەم ئەم رایەڵە تان و پۆیانە و هەڵکوڵێنی شفرەکانی دەق و خوێندنەوەکی تەئویلییانەی رموزەکان..

دەشێ بگەین بە چەشنە کرانەوەیەك سەبارەت بەو هەموو گرێچن و مانا تاریکانەی کە خودی دەقنووس مەزراندوویەتی لەتەك سەراپای گێڕانەوەکانی خودی گێڕەوە، تا دواسات و هەناسەی گێڕەوە هەیکەلی رووداو و بەسەرهاتی دەقەکەمان بۆ کەشف دەبێت، دەقنووس لەمیانەی رایەڵی روئیا بەخشەکانی بۆ جیهانی بیرەوەرییەکانی سەرمەست دەبێت و هەنگاوێك لەڕووی مەعنەوییەتەوە بەرز دەبێتەوە، هەندێ جاریش خەیاڵەکانی پەروازە دەکات بۆ نێو تونێلەکانی مەرگەسات، بەواتە بەهۆی کەرەسەکانی خەیاڵ لەنێوان رایەڵەکانی (مەرگ/ ژین) لەنێو سەفەرێکی ئەفسوناوی خۆی دەبینێتەوە، ئەو مەرگ و ژینەی گاە گۆرانی پێ دەچڕن و گاە دەیگرێینن: ((لەتوانام دانییە هاکەزایی بەتەکیاندا رابورم و بیریان لێ نەکەمەوە یا پشگوێیان بخەم، ئەو بیروەرییانەی گاە دەمگرێنن و گاە گۆرانیم پێ دەچڕن))[٨].

بە واتە خودی دەقنووس هەمیشە بەهۆی کەرەسەی خەیاڵ لەشەققەی باڵی سەفەر دەدات و هەموو بیرەوەرییەکانی رابردووی دەهێنێتەوە بەر نێگاکانی، هەندێك جاریش لە میانەی سەفەرە ئەفسوناوییەکانی بۆ نێو جیهانی بیرەوەرییەکانی لەنێوان خۆشی و ناخۆشییەکان رادەوەستێت لەخالێکدا، ئیتر شۆڕدەبێتەوە بۆ نێو قووڵایی تۆنێڵەکانی خودییەتی خۆی وەك دەبێژێت: ((یا بەدیوی ناوەوەی خۆم دا شۆڕببمەوە و هەستەکانم ئاڕاستەی یەك خاڵ بکەم. ئاگام لەدونیای دەرەوە نەمێنێ..))[٩].

لێرەدا لەمیانەی خوێندنەوەی دەسپێکی دەقی (میتامۆرفۆس) دەگەینە ئەوەی کە بێژین سەرجەم روئیاکانی خودی دەقنووس لەنێوان تانوپۆیەك لەسەفەردایە، هەندێك جاریش لەخاڵێك رادەوەستێ و بەرەو رووگەیەکی دیکە سەفەر دەکات، بەمەبەستی دۆزینەوەی شوێنێکی دیکە تاکو لەوێدا هەموو رایەڵی خەونەکانی تیادا بڕوێنێ و هەناسەیەکی ئازادی دوور لەسەهەمەکانی ئایدیۆلۆژیا و دەسەڵاتگەرایی هەڵبمژێت:

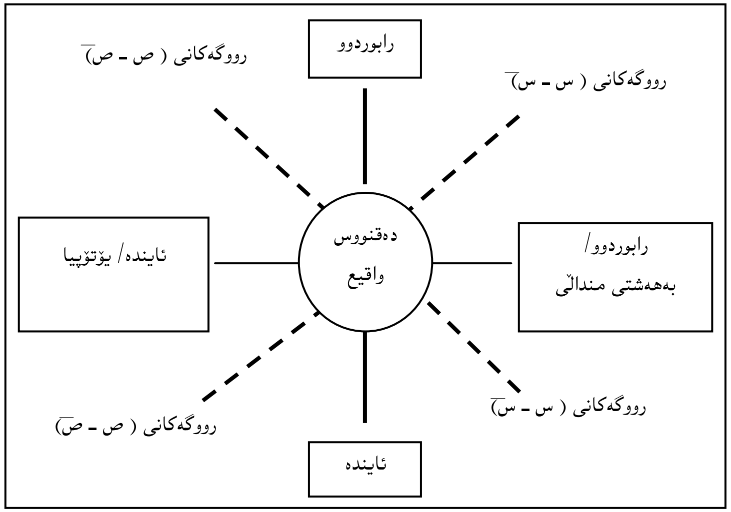

ئالێرەدا لەم هێلکارییەی سەرەوە بۆمان روون دەبێتەوە کە سەراپای هەیکەلی ئەم دەقە بریتییە لە چەندین سەفەری ئەفسوناوی و خەو و خەیالّ و بیرەوەری تالّ و شیرین..

(٦)

دەشێ (گێڕانەوە) وەك هونەرێکی پڕ بزاڤ و خاوەن میکانیزم، لەرەیەکی زیندوو بە پانتایی بینای دەق ببەخشێ و خودی خۆی بۆ بونیادنانی جەستەیەکی جاویدانییانەی دەق بەیانبکات، سەرەڕای ئەم جاویدانییەت بەخشینەش بە سەراپای دەق دەبێتە هۆی چالاکییەکی پڕ بزاڤی نوێ، کەشانبەشانی سەرجەم رەگەزە هونەرییەکانی دیکە هەنگاو بەجەستەی دەق هەلّبهێنێ، ئەم رەگەزە هونەرییە زیاتر وەك میکانیزمییەتێکی ئەکتیڤی دەلالی لەنێو سکێچ و بازنە زەمەنییەکان خودی خۆی دەڕوێنێ.

دەقی نوێ زیاتر گرنگی بەچەشنە گێڕانەوەیەکی ئاسایی کە خودی دەقنووس بێت وەك تاکێکی هەقایەتخوان سەرجەم دیمەن و رووداوەکانی نێو پانتایی دەق بە چەشنە گێڕانەوەیەکی ساکار و سادە بگێڕێتەوە، بەلّکو خودی دەقنووس لەنێو دەقی مۆدێرندا لە رێگەی چەند رموز و گێڕانەوەیەکی ئالۆز، سەرجەم دیمەن و رووداوەکان وا دادەڕێژێت کە جاری

وا هەیە پشت بە بەکاربردنی مۆتیڤی ئەفسانەیی و سیحری دەبەستێت لەساتی دەربڕین و وێنەکێشانی دیمەنەکان، کە بەزمانێکی رەمزئامێز و سیحراوی رووداوەکان دەگێڕێتەوە.

دەشێ لەنێو پانتایەکی دەقی نوێخواز باس لەڕەهەندێکی سۆسیۆلۆژی یا مێژوویی یا تاکەکەسی بکات، بەلاّم بەمەرجێك خودی دەقنووس دەبێت زۆر ئاگایانە و وردبینانە و وەستایانە مامەلە لەتەك سەرجەم پەیڤەکان دا بکات و بەشێوازێکی مێناتۆرییانەی هونەرییانە و هارمۆنییانە، دێت روئیای ئێستاتیکی دەبەخشێ بە بونیادی دەقەکە، ئەوسا دەشێ ئێستاتیکییەتی دەقەکە سەراپای رووداوەکە بخاتە نێو قالّبێکی دەربڕینخوازی هونەرییانە، بەواتە ئەوەندە رووداوەکە بخاتە نێو هارمۆنییایەکی کراوە کە هەندێ جار تاکی خوێنەر ئەگەر بێت و زۆر وردبین نەبێت، ئەوە زۆر مومکینە بگات بە سەرجەم مۆتیڤە هونەرییەکان، کە هەمیشە رووداوێك لە هەناویدا حەشار دراوە، چونکە دەقی نوێ نایەت راستەوخۆ کار لەنێو رووداوێکی واقیعی بکات، بەلّکو چەشنێك لەتاریکی و رۆشنایی پێ دەبەخشێ، بەواتە سەراپای رووداوەکە لەگەلّ رایەلّەکانی فەنتازیا موتوربە دەکا، ئا لەوکاتەشدا سەرجەم رایەلّی رووداوەکان چەشنی سێبەرێك ئاڕاستە و لەونییەتی خۆی دەگۆڕێت.

ئەوکات روئیاکانی خوێنەری زرنگ و هۆشیار دەشێ لە تەنها دالێکدا چەندین مەدلوول بەرجەستە بکات، بەرجەستە بوونی ئەم فرە مەدلوولییەتە دەشێ لەنێو هەناوی مانا شاراوەکانی نێو مەودای دەقەکە بەرجەستە بێت، جا بە ئەفسانەکردنی هەر رووداوێك (کۆمەلاّیەتی، مێژوویی، تاکە کەسی.. تاد) لەلای خودی دەقنووس دەبێت لەنێو زمانێکی شیعرئامێز لەتەکان و گەمەیەکی ئێستاتیکییانەدا وازی بکات، ئەمەش خۆی لەخۆیدا چەشنە جەمالییەتێك بەسەراپای دەقەکە دەدات. هەروەك لای کۆمەلّێك دەقنووسی ئاگامەند دەبینرێت وەك: (مارکیز، جۆیس، بەرەکات، جولیا کرستیڤا..تاد).. ئیتر لەنێو دەقێکی فرە رەهەند دا روئیاکانی تاکی خوێنەر ناتوانێت تەنها لە زەوایەیەکی دەقەکە بڕوانێ و تاك زەوایەیەك بۆ خۆی بونیاد بنێت.

بەلّکو دەشێ لە چەندین زەوایەوە هەنگاو بنێت بۆ نێو رووپێوی دەقەکە، جاری وا هەیە دەهالیزەکانی دەقەکە ئەوەندە فرە رێگا و بەمەودان کە تاکی خوێنەر هەرگیز بە رووی دەروازەکانی دەقەکە ناکرێتەوە و دەکەوێتە نێو تۆڕە تێکچڕژاوەکانی رموز و دەلالەتە ئەفسانەییەکان.

ئەگەرچی لەنێو دەقی (میتامۆرفۆس) خودی پالّەوانەکان هێندە زۆرنین، کە بەشدار بن لەکردەی گێڕانەوەی رووداوی دەقەکە، بەلاّم سەرجەم شتەکان (رۆح لەبەر/ نارۆح لەبەر)

هەڵدەستن بە کردەی گێڕانەوەی ڕووداوەکە، کە ستوونییەتی ئەساسی خراپکردنی فریشتە کچێك لەلایەن چەند کەسانێکەوە بەهۆی کردەی بە سیحرکردن، ئیدی سەرجەم شتەکانی دەوروبەر هەڵدەستن بە میکانیزمییەتی گێڕانەوەی ڕووداوەکە و دێنە نێو حیوارێکی هەڵچوونانە و هادیئانە، کە زیاتر لە گێڕانەوەیەکی ئەفسانەیی و خورافییانە نزیك دەبێتەوە، ئەم چەشنە گێڕانەوە ئەفسانەییانە، زیاتر دەبێتە هۆی ئەوەی کە مەدار و فەزای دەقەکە بەرین بێت و میکانیزمییەتی گێڕانەوەکەش بەرەو جووڵە و دیوێکی دیکە ببات.

هەڵبژاردنی شوێنێك (پردەکە) کە شوێنێکی سیحراوییە، رایەڵی ڕووداوەکان ئالێرەوە دەست پێ دەکات و دەکەونە جووڵە، بەواتە دەشێ ڕۆحی دەقەکە ئالەم شوێنەدا داچێنرابێت. ئیتر لەم شوێنەدا جەستەی دەقەکە و ڕووداوەکانی نێو مەتنی دەقەکە دەست دەکەن بە سەوڵ لێدان و مەداری بازنەی گێڕانەوەکەش بە دەوری ئەم شوێنە سیحراوییە خولبخواتەوە. ئەمەش بەهۆی بەکاربردنی سەرجەم بەکارهێنانە هونەری و فەنتازیاکان دەبێت. هەر لە (مەنەلۆژ و مۆتیڤی هونەری و فلاشباگ و شەپۆلی ئاگا و مۆنتاژی شوێن و کات و لەقتەی سینەمایی و زمانی شیعری.. تاد).

سەراپای دەقەکە بە هەموو ئەوکەرەسە هونەرییانە بەرەهەندێکی جەمالییانە رازێنراوەتەوە، کە هەمیشە سروتێکی تازە بەسەراپای گێڕانەوەکانی نێو دەقەکە دەدات، کەسایەتی سەرەکی نێو ڕۆمانەکە پێکهاتوون لە دەنگێکی دیار، وەك پاڵەوانی سەرەکی رەفتار دەکەن ئەوانیش (ئومێد/ فریشتە) لەگەڵ چەند کەسێکی بێ ناسنامە، بەڵام بەهۆی بەکاربردنی هونەری فرە دەنگییەت، هەموو شتەکان بەشداری لە گێڕانەوەی ڕووداوی دەقەکە دەکەن، کە سەراپایان ڕۆڵی گێڕەرەوە (راوی) دەگرنە دەست بۆ گێڕانەوەی ڕووداوی (خراپکردنی فریشتە).

بەڵام زیاتر لەهەموو شتەکان و کەسەکان گێڕەرەوەیەکی ئاگا هەیە، کە زیاتر گێڕانەوەکە دەگرێتە دەست کە خودی (ئومێد)ە، کە دەشێ دیوی ئەودیوی خودی دەقنووس بێت. دەقنووس زۆ کارامایانە و ئاگایانە قووڵدەبێتەوە بۆ دیوی ناوەوەی پاڵەوانەکە و سەرجەم رایەڵە بریندار کراوەکان دەخاتە بەر نیگاکانی تاکی خوێنەر و زیاتر خودی خۆی بە مەنهەجییەتێك (سایکۆلۆژیا) خەریك دەکات، بۆ ئەوەی یارمەتیدەربێت بۆ ڤالاێی خستنە سەر دیوی ناوەوەی پاڵەوان و سەرجەم گرێیە دەروونییەکانیش بکاتەوە یاخود ئاشکرایان بکات، بەواتە خودی دەقنووس زیاتر گرنگی بەحاڵەتە تاکە کەسییەکان دەدات و شۆڕدەبێتەوە بۆ دیوی ناوەوەی پاڵەوان و سەرجەم حاڵەتە دەروونییەکان راڤە دەکات.

جاری واش هەیە قەدەری پاڵەوانەکان بە فۆڕمێکی ئەفسانەییانە دەبەخشێ، ئیدی قەدەری پاڵەوانەکان دەکەونە بەر سەهمە ژەهراوییەکانی کۆمەڵگا. پانتایی گێڕانەوە لەدەقی (میتامۆرفۆس) لە مەدارێکی بەرفراوان دەسوڕێتەوە، بۆ ئەوەی مەداری دەقەکە بەرفراوان بێت، نووسەری دەقەکە زۆر ئاگایانە هەڵدەستێت بەمەزراندنی خەیاڵێکی ئەفسانەیی و فەنتازیی بۆ زیاتر راڤەکردنی سایکۆلۆژییەتی پاڵەوان، زیاتر رایەلی گێڕانەوە لەنێو ئەم دەقەدا بەنێو فەزا و خەیالێکی فەنتازیایی کراوەدا هەنگاو دەنێت. ئەم هەنگاونانەش زیاتر بەو مەرامە کاردەکەن کە بەرائەت بوونی خودی پاڵەوانمان بۆ کەشف بکات.

لێرەدا لە درێژایی ئەم رەهەند و تەوەرەیەدا گەیشتنە ئەوەی، کە دەقەکە بەسەریەك ئاست و رەهەند لە گێڕانەوە هەنگاو نانێت، بەڵکو بەسوود وەرگرتن لە گەلێك تەکنیك ئەم ڕۆمانە خۆی دەنووسێتەوە، وەك (گێڕانەوەی ئاسایی، مەنەلۆگ، وەسفی شیعری، شەپۆلی ئاگا، مۆنتاژی کات و شوێن، ئەفسانە و خورافات، گرتەی سینەمایی، گرتەی فۆتۆگرافیانە..تاد). جاری وا هەیە خودی شتەکانی دەوروبەر دەبن بە گێڕەرەوە (الـرواي)، ئیتر هەریەکەو لە زەوایەیەکەوە رایەڵی گێڕانەوەکە دەگرنە دەست و دەقەکە بەرەو کامڵبوون دەبەن، یاخود جاری وا هەیە، ئاستی گێڕانەوە لە کەسێکەوە یا شتێکەوە دەگوازێتەوە بۆ کەس و شتێکی دیکە بێ ئەوەی خودی خوێنەر ئاگاداری ئەم گۆڕانکارییە بێت.

(٧)

ئەگەر بێت لەچەند زەوایەیەکەوە نیگابگرین لە دەقی (میتامۆرفۆس)، دەبینین سەراپای ئەم دەقە لە رووبەر و مەودایەکی دیاریکراو، چەشنە ڕوودان و بەسەرهاتێکی واقیعی بەیان دەکات، کەئەویش (خراپکردنی فریشتە)یە، ئەوەی دیکە سەراپای دەقەکە بەرایەڵەکانی فەنتازیا و دۆنای دۆنبوون تەنراوە، بەواتە و لەونێکی شەفافتر، دەقێکە لەشێوە بازنە و سکێچێکا بونیادنراوە، چەقی ئەم بازنەیە بریتییە لە ڕووداوێکی واقیعی کۆمەڵایەتی و تاکەکەسی، بازنە و رایەڵەکانی دیکەی دەوری ئەم چەق و پنتە کە بەشێوەی بازنە بازنەیی لە خەیاڵ و فەنتازیا و دۆنادۆن بەدەوری چەقەکەوە بونیاد نراوە:

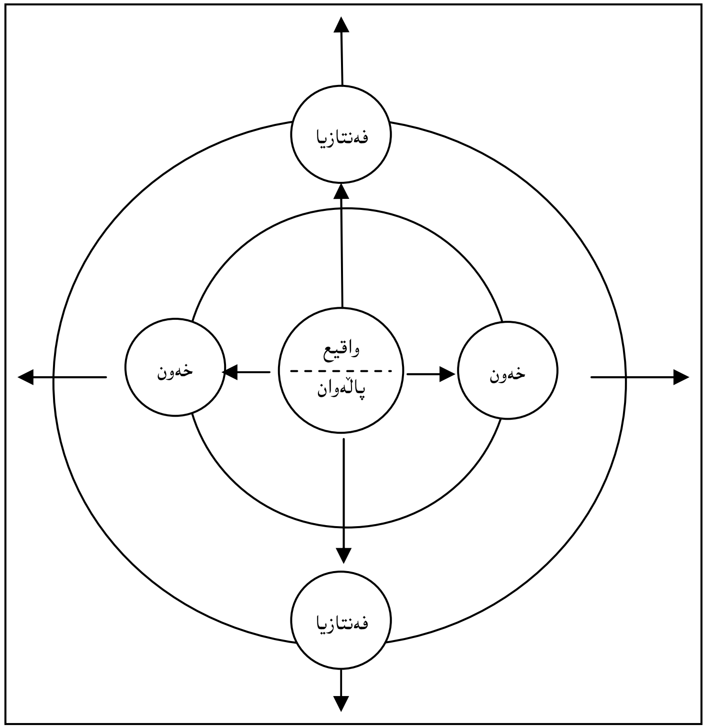

ئەگەر بێت و لە روپێوی ئەم تێکستە بڕوانین، دەبینین رایەڵەکانی واقیع و خەیاڵ و فەنتازیا لەنێو گەمەیەکی ئێستاتیکیانەی هونەریدا شەپۆل دەدەن، کە زیاتر لە دەقێکی فەنتازیا ئامێز دەچێت، یاخود ئەگەر روپێوی دەقەکە دابەش بکەین بەسەر تانوپۆگەرایی (واقیع/ خەیاڵ)، ئەوکاتە دەبینین لە بەشێکی کورت و کەم مەودا (واقیع) و رووداوی (فریشتە) بەرجەستە دەبێت، ئەوەی دیکەی دەکەوێتە نێو رایەڵە چڕ و تەمومژاوییەکانی فەنتازیا و سەراپای دەقەکە بە وێنەی ئەفسانەیی و خورافییات و حکایەت و واریقات داپۆشراوە، ئەمەش جەمالییەتێکی کراوە بە سەراپای دەقەکە دەبەخشێ. جاری وا هەیە ئاستی گێڕانەوەکانی خودی دەقنووسیش دەچێتەوە نێو رایەڵەکانی ئەفسانەیی و خورافییاتەکان و چەندین رموز و مەدلوولاتی کراوە لەنێو هەناوی تاکە دالێکدا بەرجەستە دەبێت و تەفکیری تاکی خوێنەر ئالۆز دەکەن و ئەوسا بەحەژمەت دەبێت کە سەرەداوێك بدۆزێتەوە تا بگات بەو دیو دیواری رەنگە رووتەکان (ئەبستراکت).

ئەم دەقەی (سەلاح عومەر)ی دەقنووس تەژیە لە (رموز و وێنەی سیحری و واریقات و مەلحەمەی میللی و رایەڵەکانی رووداوی کۆمەڵایەتی و ئایینی و..تاد). هاوچەشنی (سەلیم بەرەکات) توانی سوود لەمەلحەمە کۆنینەکان وەربگرێت، بۆ ئەوەی هەڵکۆڵینێك لە دەقە کۆنینەکان دا بکات، بە مەبەستی دۆزینەوەی چەمك و دەلالەتی تازە. هەر بۆ نموونە (بەفریشتەبوونی فریشتە)، (جادووی سەرمانگ) و... تاد. ((جار جارەش دەبووم بە تەیرێکی بێ باڵ و هەڵدەفڕیمە تەك ئەستێرەکانی ژوور سەرم، لەوێوە دەمڕوانییە دیمەنی شار)).(١٠)

((فریشتە خوشکیشی یەکێ بوو لە ئەندامانی ئەو کۆمەڵە فریشتە رەنگاوڕەنگانە)).(١١)

سەرجەم ئەمانە زیاتر دەچێتە نێو بازنە و سکێچە مەلحەمە میللییەکان، لە تەك رووداوە کۆمەڵایەتییەکان یەکدەگرێتەوە، یاخود دۆنادۆن بوونی شتەکان هەربۆ نموونە.. ((ئەوکاتەی هاتەوە سەرخۆی، ئەو خۆشی بووبوو بە مێرووڵە و سووك بەسەر رووبەری پردەکەدا قاچی داکوتا، دووباڵی تەنك و کۆمەڵێ قاچ و کۆمەڵێ چاوی بچووك لە رووخساری روا بوون...)).(١٢)

((خۆشی دەکەوێتە حەپین و لووراندن و میاواندن)).(١٣)

((چوارپایەکە لەناوەندی ژوورەکەدا بەندۆل ئاسا دەهەژێتەوە، زەلامە دەمامکدار رەش پۆشەکە گورگ ئاسا بەرانبەری دەلوورێنێ، هەندێ جار دەبێ بەسەگ و دەقروسکێنێ، پاشان وەك پشیلە دەمیاوێنی)).(١٤)

ئیتر گیان لەنێو شتە بێ گیانەکان دەڕوێ و بەرجەستە دەبێ، ئەمەش مەودای زەمەنی رۆمانەکە فراوان دەکات، لەلایەکی دیکەش دەبێتە هۆی جەمالییەت بەخشین بە جەستەی دەق. (سەلاح عومەر)ی دەقنووس زیاتر دەچێتە نێو حاڵەتە سایکۆلۆژییەکانی تاك (پاڵەوان) و شۆڕ دەبێتەوە بۆ ناوەوەی پاڵەوان و سەرجەم رەهەندەکانی دیاریدەکات، بە واتە دەیەوێت لە رێگەی شرۆڤەکردنی ئەو نەخۆشییەی کە لەناخی تاکێکدا دەڕوێت و رووداو و بەسەرهاتی سەرجەم نەخۆشییەکانی کۆمەڵگای کوردی راڤە بکات و چارەسەرییەکی بۆ بدۆزێتەوە یاخود گەر نەشی دۆزێتەوە، ئەوە بیخاتە بەر نیگاکان. زیاتر شۆڕ دەبێتەوە بۆ نێو پانتایی ئەو زیندانەی کە مرۆڤی کلۆڵ کەوتۆتە ناوی، ئەم زیندانەش قەدەری پاڵەوانەکان بە دوورگەیەکی نادیار و بەد گۆڕان و دۆنادۆن بوون دەسپێرێ، زیاتر مانەوەیان دەبێتە سەرئێشە بەسەر کۆمەڵگا و لەوانەشە ببێت بە ئالۆزییەك کە رووبەڕووی کۆمەڵگا دەبێتەوە، جاری واش هەیە دەبێتە خودێك لەنێو دونیای ئەفسانەدا وازی دەکات و دەمێنێتەوە، یاخود جاری واش هەیە دەبێتە سووتووی ژێر

پێی کۆمەڵگە، هەروەك چۆن خودی پاڵەوان بەهۆی بەسەرهاتی (خراپ بوونی) دەبێتە خۆڵەمێش و کۆتایی بەژیانی واقیعی دێت و دەچێتەوە دونیایەکەی دیکە.

نموونە: ((دواجار خۆشی بەلوولدراوی بینی، سووك بە ئاسماندا دەسووڕێتەوە بە تەنیشت مێرگێکدا تێپەڕی کە رووبەرێکی بەرفراوانی ئاسمانی داگرتبوو، مێرگەکە تەژی مامز و پەپوولە بوو..))، ((فریشتەکان بەجل و بەرگی ئاڵ و والاوە ئەلقەیان بەدەوری کانیاوەکەدا بەستبوو، فریشتەی خوشکیشی یەکێ بوو لە ئەندامانی ئەو کۆمەڵە فریشتە رەنگاوڕەنگانە، کە گەیشتە سەرسەری فریشتەکان، فریشتەی خوشکی بینی بۆ ئاسمان بەرز بۆوە و هات لەتەك ئەودا لە شەقەی باڵی دا..)).(١٥)

هەندێ سات خودی دەقنووس دەتوانێ سەرجەم رەهەندە غەرائیبییەتییەکانی لەڕاستی و واقیعییەتێکی ژیان لە دیدگاکانی تاکی خوێنەر نزیك بکاتەوە، بەواتە تاکی خوێنەر لەتەوهیمییەتێکی واقیعییانە نزیك بخاتەوە، تەبیعی ئەم بەوەهم کردنانەی (واقیع)یش لەلایەن خودی دەقنووس بێ مەرام نییە و بەڵکو بۆ شوێن و مەودای واقیع بەرتەسکە و مەودای دونیای خەون و خەیاڵیش بەرفراوانە. یا بە لەونێکی دیکە دەشێ بێژین خودی دەقنووس بەو مەرامە ئەم کردەیە پراکتیزە بکات، بۆ ئەوەی سەرجەم نیگاکانی لەمەودایەکی بەرتەسك بگوازێتەوە بۆ مەودایەکی بەرفرە و رەنگاڵەیی، ئەم گوازتنانەوەی نیگاکان، بە تەکنیك و فۆرمێکی فەنتازییانە بونیاد دەنرێت.

لێرەدا مەرامە چێنراوەکەی خودی دەقنووس دەهێننەدی، ئەویش بەو مەبەست و مەرامەی کە لەنێو دونیای خەوندا سەرجەم خولیا و نیازەکانی خۆی بەدی بهێنێ و سەفەر بکات بۆ دونیای ئەو دیو واقیع (مێتا واقیع)، لێرەدا دەگەینە ئەوەی کە بەڵێ خودی دەقنووس دەتوانێ بەهۆی فاکتەرێکی ئەکتیڤکارا، کە خودی فەنتازییایە، بتوانێ سەرجەم وەتەرە واقیعییەتەکان بەرەو ئاستی تەواهیم بوون بەرێت، سەرجەم رایەڵە غەرائیبەکان بەرەو نزیك بوونەوەیەك لەتەك دونیای واقیعی بەرێت هەروەك لای (بورخیس/ کالڤینۆ/ مارکیز.. تاد)دا بەکاربراون تەنانەت لە (ئەسپی دیلۆن)یش وەتەرەکانی واقیع و خەیاڵ ئەوەندە بەناویەکادا چوونە کە مەحاڵە هەست بەتان و پۆیەتیان بکەیت و جیایان بکەیتەوە، ئەگەر بێت و لەروانگەیەکی سایکۆسۆسیۆلۆژییانە شۆڕببینەوە بەرەو دونیای خود (زات)، ئەوە دەشێ خۆی لەخۆیدا خود بریتی بێت لە هەڵگری هەردوو دونیا و هەردوو جیهان. جا لێرەدا دەشێ تاکی دەقنووس لەنێو توانا و ئیرادەیەکی ئێستاتیکانەدا بژیت، بۆ ئەوەی پەنجەرەکانی خەون و وەهم و رایەڵە فرە رەنگە رووتەکان بەرەو

فۆرمێك لە کراوەبوون بەرێت و بەرسڤەی رەهەندە مەتاتییەکانی خود بکات و بگات بە دەروازەکانی خلودییەت و هەروەها بگات بەودیو دونیای شتە بەرجەستەکان.

هەمیشە (سەلاح)ی دەقنووسیش دەیەوێت لەنێو مەودا کراوەکانی فەنتازیادا لەونییەتی دونیای واقیع بگۆڕێت بەرەو لەونییەتێکی کراوە و شەفافییەت، دوور لەو واقیعە تاڵەی کە تیایدا وێنەکان رەسم دەکات.. بەواتە خودی دەقنووس زیرەکانە دەیەوێت سەرلەنوێ تەلوینێکی کراوە و شەفاف بەفڵچەکانی نێو دەستی، لەونییەتێکی جیا دوور لەو لەونییەتەی واقیع، ببەخشێت بە دونیای واقیع، دووبارە رەنگییەت ببەخشێتەوە بەو واقیعە کراوە و شەفافە کە بزر کراوە.

ئا ئەو کاتە دەتوانێت واقیعییەتێکی کراوە و رەنگاوڕەنگ بونیاد بنێت لە شوێن واقیعەتە تاڵەکە. روپێوی ئەم دەقە زیاتر لەنێو دوو مەودا و دوو سکێچ خوڵ دەخواتەوە، کە ئەوانیش (واقیع/ خەیال)ن، جا مادەم بریتین لە دوو مەودا، دەشێ هەر مەودا سکێچێکیش شێوە زمانێکی تایبەت بە خودی خۆی هەڵبگرێ و هەڵگرتبێ، کە یەکێکیان شێوە زمانێکی شەفاف و کراوەیە زیاتر تەعبیر لە دونیای شتە بەرجەستەکان دەکات، ئەوەی دیکەیان بریتییە لە شێوە زمانێکی رموز ئاسا و دەلالی، کە زیاتر تەعبیر لەکایە و شتە نابەرجەستەکان دەکات، کە ئەویش لەودیو دونیای بینراو (مێتابینراو) داچێنراوە، جا بۆ زیاتر روونکردنەوەی ئەم دەرئەنجامە دەشێ بەشێوەی سکێچێك یاخود هێڵکارییەك راڤەی مەبەستەکەمان بکەین، کە وەك لەم سکێچەی خوارەوە دیارە:

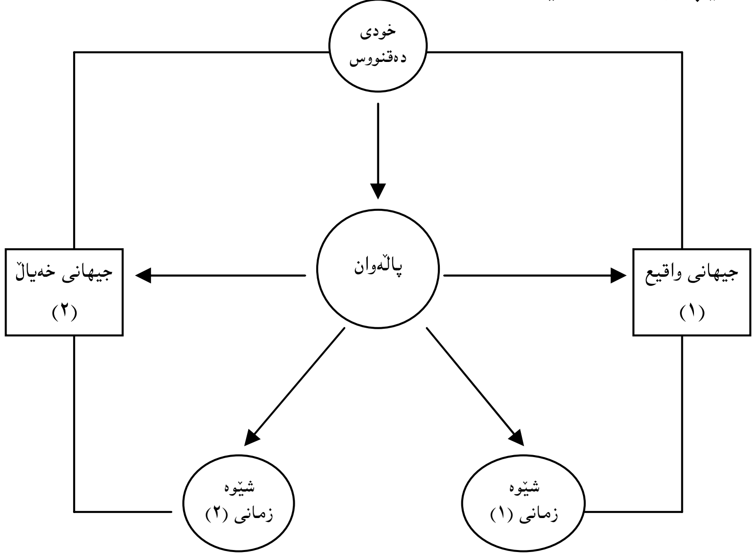

لێرەدا دەگەینە ئەو دەرئەنجامەی کە (میتامۆرفۆس)ی (سەلاح عومەر) تەژییە لە کەرەستەکانی جیهانی میتۆلۆژیا و خورافییات و رووداوی کۆمەڵایەتی و داستانی میللی و.. تاد.

هەمیشە خودی دەقنووس بەو مەبەستە مومارسەی رایەڵەکانی خەون دەکات، بۆ ئەوەی ولایەتێك لەنێو هەناوی یۆتۆپیا بونیاد بنێت، چونکە هەمیشە یۆتۆپیا وادەکات سەرجەم خودەکانی نێو کۆمەڵگا و واقیع، سەفەر بکەن بەرەو فەزایەکی کراوە و دوور لەو فەزا و تەمومژاوییەی واقیع، چونکە لەو فەزایەدا (فەزای یۆتۆپیا) سەرجەم کەرەسە و شت و خەونەکان بەرەو مەنزڵگاکانی منداڵی دەچێتەوە، بەوە رەنگەکان و ماناکان لەنێو ئەم یۆتۆپیایەدا بەرەو تەلوینێکی قەوس و قوزاحی رۆدەچێتەوە، کە هەمیشە لەگەمە کردنێکی سەرشێتانەی منداڵییانە رەنگدەگرێت.

لە هەناوی ئەم دەقەشدا قەدەری پاڵەوان پێشنیازی ئەم فەزا و دونیایە دەکات و دەگاتەوە نێو بەهەشتێکی کراوە و فەزا رۆشن و ئازاد وەك (بەفریشتەبوونی دڵپاك). ئەگەر نیگا بگرینە سەراپای دەقەکە، دەبینین خودی دەقنووس زیرەکانە توانیویەتی کۆتایی دەق بەکراوەیی بهێڵێتەوە. یاخود دەشێ کۆتایی دەقەکە بە دوو فۆرم کۆتایی پێ بێنێ، یاخود ئەم دەقە بریتی بێت لە دوو دەق و دوو جەستە (دەق/ مێتا دەق) یاخود (واقیع/ وەهم) یاخود (سکێچی جەستە) (سکێچی ئەو دیو جەستە ـ مێتا سکێچ ـ)، جا منی خوێنەر دەشێ لە دونیا و سکێچی دووەمدا کە (وەهم)ە، بە روئیا و دیدگایەکی کراوە و تەئویلکارییانە داو بەگێڕانەوەیەکی دیکە بدەم، بۆ بەرجەستەکردنی چەندین مەدلوول و ئاماژەی دیکە، کە دەشێ قەدەری پاڵەوان لەودیو مێتادەقدا، بەرەو رەهەندێکی دیکە دوور لەو رەهەندەی نێو دەقدا هەنگاو بنێت و بەکراوەیی بەجێ بمێنێ (ئیتر تاوەکو ئێستاش نازانم چ نهێنییەك دوای ئەمە دامدەگیرسێنێ))[١٦].

خودەی دەقنووس ئاگایانە سیناریۆی دەقەکەی مۆنتاژ کردووە و توانیویەتی چاوی کامێراکەی لەبەرزییەکدا راگیر بکات، بۆ ئەوەی لە پنتێکی بچووکدا بۆ پنتێکی گەورە و گەورەتر گرتەی فۆتۆگرافگرەکەی بگوازێتەوە، بۆ ئەوەی رووگەی شتەکان بە سانایی بەرجەستە بکات. لەکۆتاییەدا دەگەینە ئەوەی کە سەراپای ئەم دەقەی (سەلاح عومەر)ی رۆماننووس بە دەقێکی تەمومژاوی چڕ لەنێو دوو دونیا و دوو سکێچدا وازی دەکات، تێکەڵ یەك دەبن، خەون و خەیاڵ و واقیع بەناویەکدا دەشکێن و ئاوێتەی یەکتر دەبن، ئەگەر خوێنەر زیرەك و ئاگا نەبێت ناتوانێت بەشێوەیەکی سانا پارچە شکاوەکانی هەریەك لەو دوو دونیایە

جیابکاتەوە بەجیا. جا هەر لە یەکەم پارچە و بەشدا (تەلیسمی مانگ) تا دوا پارچە و بەش (لەق لەق)دا، بە کۆی کەرەسە بێ گیان و بەگیانەکاندا تووشی حاڵەتی دۆنادۆن بوون دەبێت و ئەمەش لە خزمەتی قەدەری پاڵەوانەکەی دایە.

پەراوێز و سەرچاوەکان

١ ـ لذة النص/ رولان بارت/ ت : فؤاد صفاء/ المغرب/ السنة (١٩٨٨).

٢ ـ الاستهلال/ فن البدايات في النص الادبي/ ياسين النصير/ بغداد/ (١٩٩٣).

٣ـ نموونەکەش ئەمەیە، کە دەبینین لەگۆڤاری (نووسەری نوێ) ژمارە (٢)ی ١٩٩٨ خودی ناونیشانی (میتامۆرفۆس)ی ئەمێستا بەناونیشانێکی دیکە بەناوی (دابەشبوون) بلاّو بۆتەوە، لەتەک پارچە و بەشی یەکەمی کەبەناوی (واهیمەکردن) بلاوبۆتەوە، کەچی بۆماوەی سێ ساڵ دوای بلاوبونەوەی بەشی یەکەمی ئەم دەقە هەستاوە دەستکاری ناونیشانەکەی کردووە لەساڵی (٢٠٠١) لەژێر ناونیشانی (میتامۆرفۆس) و پارچەی یەکەمیش بەناوی (تەلیسمی مانگ) بلاّو کردۆتەوە.

٤ـ خوێنەری نوێ و رۆمانی نوێ/ ئەنوەر مەسیفی/ (گوتار)، گۆڤاری (رامان)، ژ: (٥٧)ی ٥ئازاری ٢٠٠١.

٥ـ میتامۆرفۆس/ (رۆمان)/ سەلاح عومەر/ چاپخانەی رۆشنبیری/ هەولێر/ ٢٠٠١/ ل ١١٨.

٦ـ (الاستهلال/ فن البدايات فی النص/ ص١٠ - ١٣.

٧ـ میتامۆرفۆس: ل ٥.

٨ ـ هـ. س. پ: ل ٥.

٩ ـ هـ. س. پ: ل ٥.

١٠ـ هـ. س. پ: ل ٥.

١١ـ هـ. س. پ: ل ٢٢.

١٢ـ هـ. س. پ: ل ٤٦.

١٣ـ هـ. س. پ: ل ١١٩.

١٤ـ هـ. س. پ: ل ١٣٢.

١٥ـ هـ. س. پ: ل ٢٢.

١٦ـ هـ. س. پ: ل ١٤٧.

خەسانی ئیرۆسییەت

لە (نامەکانی ژاکۆن)ی (جەبار جەمال غەریب)دا

(١)

ئەدەب ئەو تاکە کەناڵ و فەزا و پەنجەرە رەنگاوڕەنگەیە، کە هەمیشە نووسەر و دیدگای بوێر تیایدا، جەنگ بەرپا دەکات، جەنگ بەرامبەر جەنگ، جەنگ بەرامبەر سەرجەم ئەو ترادیسیۆنە دۆگمایانەی کە هەمیشە ترس، خەساندن، وێرانەیی، تیرۆر، پەراوێزیی، بەرهەم دێنێ، جەنگ لەپێناو گەڕاندنەوەی سەروەری بۆ مرۆڤە خەسێندراوەکان، دەنگە پەراوێزخراوەکان، لەپێناو گەڕاندنەوەی سەرجەم ئەو مانا ئازاد و فرەڕەنگانەی کە فەزا و زەمینەی ژیان جوان و جوانتر دەکەن، دەشێ بە دیوێکی تر جەستە و فەزای خۆی وەك تاکە کەناڵ و پەنجەرەیەکی کراوەی ڕۆشن رەنگرێژبکات، بۆئەوەی بۆزەمەنێکی کراوە دیدگا بوێرەکان بە کراوەیی، بەهەمەڕەنگی و هەمە جیاوازبینی بهێڵێتەوە، زیاتر بەو مەرامەی کە هەڵکۆڵینێکی فیکرییانەی راڤەکارانە لە هەناوی بونیاد و ستراکچەرەکان دابمەزرێنی، دژەکان، ئاڵۆزییەکان بەرجەستە بکات و پەردە لەسەر سەرجەم جومگە فەزاحەتکارییەکانی کۆمەڵگا هەڵبماڵێ.

ئەدەب هەمیشە فرەڕەنگی و فرە جیهانبینینی نمایان دەکات، هەمیشە دەیەوێت بەو فرە رەنگی و فرە جیهانبینینەتیەی خۆیەوە، حەقیقەتی مێتا رەنگەکانمان بۆ کەشف بکات و رووگەی فینۆمینۆیەکان، ماناکانمان بۆ بەیان بکات، چونکە ئەدەب هەرگیز بڕوای بە یەکدیویی و تاکمانایی شتەکان، حەقیقەتەکان نییە. هەمیشە دەیەوێت دیدگا و روانینێکی ترمان پێببەخشێت، بۆئەوەی بتوانین بە کردەنیی مانای مێتادیوەکان کەشف بکەین و لە زەوایەیەکدا بەرجەستەیان بکەین و بمانخاتە نێو فەزا شەفاف و ئازادەکان، بۆئەوەی لەوێوە مانا خەسێندراوەکان، وزە تواوەکانی ئیرۆسییەت بدۆزینەوە، کە هەمیشە دیدگا و روانینەکانی ئێمەی تیادا بەند و نابینا کراوە، هەروەك (میلان کۆندێرا) روئیای وایە کە (ئەدەب هەوڵێکە بۆ کەشفکردنی لایەنە نادیار و پەنهانەکانی بوونی مرۆڤ).[١]

جوگرافیای ئەدەب، هەرێم و رووگەیەکی زۆری بە وەهم و خەیاڵ و فەنتازیا و مانا رەنگرێژ کراوە، زیاتر بەو مانا و مەبەستەی کە دەیەوێت روئیا و رووگەی جیاوازبینی لە هزر و فیکری تاکەکان بڕوێنێ بۆئەوەی هەمیشە بەشوێن جەستە و هەرێم و رووگەیەکی تر، دونیایەکی تر عەوداڵ بین، پێچەوانەی ئەم واقیعە ئاڵۆز و تەمومژاوییەی کە مرۆڤەکان تیادا دەخەسێنێ و وزەی ئیرۆسیەتیان لێ بەتاڵ دەکاتەوە، دونیایەك کە فرەڕەنگیی و فرەمانایی تێدا بەرهەم دێت و نەشونما دەکات، بۆئەوەی بە فۆرم و سکێچێك، روئیاکان شۆڕ بکاتەوە بۆ نێو رایەڵ و دونیا ئاڵۆزەکانی واقیع و لەنێو ئەم ئاڵۆزییەتییەدا بە شوێن جەستەیەکی تر لە گەڕان دابێت و گوتارێك، شوناسێك بە فیکری خۆی بدات و بیسازێنێ. بۆئەوەی بە رایەڵەی فیکر و فەلسەفەوە، لە رووگەکان، فینۆمینۆیەکان، روانینەکان شۆڕبێتەوە بۆ نێو دونیا پەنهانەکانیان. ئەو دونیایانەی کە پڕیەتی لە پەراوێزیی، گومان، نامۆیی، کە بەردەوام دەسەڵاتە ترادیسیۆنە دۆگماکان لە هەناوی خۆیاندا رواندوویانە و بە مناڵەکانی خۆیانەوە دەیبەخشنە سەرجەم کەناڵەکانی ژیان، بۆئەوەی مەودا جەنگاوییەکانی خۆیان پێفراوانتر بکەن، وەك دەسەڵاتێکی کاریزمیییانە سێبەری خۆیان بڕژێنن، بەسەر هەموو کەناڵ و جەستەکانیتر، بیانکات بە پەراوێزی خۆی.

بۆیە لێرەدا ئەدەب دەبێتە ئەو فەزا ڕۆشن و کراوەیەی کە (ویستی هێز)ی تیادا بەرهەم دێت، و تیایدا پڕ ئیرادە دەبێت، ویستی هێز بە مانا نیتشەییەکەی کە لەلای تاکی بوێر و ئیرادەگەر دەبێتە ئەو پرەنسیپەی کە سەرجەم گۆڕانکارییەکان، بزاڤ و بەرخودانەکان دەخاتەگەڕ، لەپێناو ئاراستەکردنی مرۆڤایەتی رووەو ئایندەیەکی ڕۆشن و کراوە. هەروەك نیتشە دیدگای وایە کە: (ویستی هێز بناغە و خەسڵەتی هەموو گۆڕانێکە).[٢]

دیدگای کراوە و ئیرادەگەر ئەو ساتە دێتە بوون، کاتێ کە جیاوازییەکان سەرهەڵدەدەن و دێنە بوون، ئەو کاتانەی کە خودی خۆیان بە مەعریفە بارگاوی دەکەن و لەنێو دونیای فیکر و فەلسەفەوە خودی خۆیان هەڵدەگرنەوە، بۆئەوەی لە مەلجەئەکانی فیکر توانا و ئیرادە بە روئیاکان ببەخشن و لەهەوڵی برینی دیوارە کۆنکریتەکان، ستراکچەرە کۆمەڵایەتییەکان دابن، بەمەبەستی ئەوەی مرۆڤی بەرز و پڕ ویست بڕوێنرێت، چونکە خەیاڵگەی مرۆڤە پڕ ویست بەرزەکان، ئەو خەیاڵگە و فیکرانەن کە بە هەموو شێوەیەك کلتووری دۆگما رەتبدات و هەناسەکانی لە ئایندەدا بژیت.

ئیتر ئەوکات دەشێ گۆڕان، بزاڤ، داهێنانکاریی لەنێو بونیاد و کۆمەڵگاکان خۆیان هەڵبگرنەوە و لەنێو فەزاکان خودی خۆیان ڕەنگڕێژ بکەن و کۆمەڵگا لە داخراوەیی ڕووەو شەفافییەت و کرانەوە ئاراستە بکات و مرۆڤی دیدگا کراوە و خاوەن فیکر بێتە بوون، ئیتر لەنێو لەپی مرۆڤە خاوەن ئەزموون و فیکر یاخییەکان چەشنە ڕۆشناییەك دێتە خولڤان و بەها داخراوەکان دێتە وجوداندن.

(٢)

دەقی ئەدەبی وەك زەخرەفەیەکی سەد ڕەنگ و فرە مەودا لە ڕێگای تانوپۆکانی زمان خودی خۆی ڕەنگڕێژ و نمایان دەکات، ئەمەش زیاتر بەو مەبەستەیە کە رایەڵ و بونیادەکانی زمان هەمیشە دەتوانن سیحر و چێژ و مەدلوولات بسازێنێ و گەمەیەك لەنێو جوگرافیای فرە ڕەنگیدا بخولڤێنێ کە بە گەمە زمانەوانییەکانی نێوان (نووسەر/ خوێنەر) خۆی پەرشدەکاتەوە، کە بەردەوام بە فۆڕم و سکێچێکی کراوە خۆی دەخزێنێتە نێو جوگرافیا و هەرێمی دەقە مەعریفییەکانی تر.

ئەو دەقانەی کە هەناویان پڕیەتی لە چێژی مەعریفی و ئێستاتیکی و جیهانبینی قووڵ، دوا بەدوای ئەم هەنگاوانە روئیاکانی خوێنەر لەنێو پانتاییەکانی دەقدا وازی دەخولڤێنێ و بە کراوەیی روئیاکانی هەڵدەگرێتەوە و نمایانیان دەکات، بۆئەوەی دوور لە سەهمە ژەهراوییەکان، ئازادانە مانا و کایەکان تیایدا تەنزیر بکات و فەرشییەتی دەق بە ڕەنگ و مانا و هێما بچنێتەوە، تا دواجار هەر کۆد و مەغزایەك هەڵگری دەیان خوێندنەوەی جیاواز بێت و مەوداکانی خوێندنەوە فراوانتر بێت و گەمە زمانەوانییەکانیش هەڵگری ریتم و مانای زۆر و بەگوورتربن، ئەو کاتیش بزاڤ دێتە سازبوون و چێژ و جوانییەکان بەنێو روپێوی دەق زیاتر دێنە رژان، بۆئەوەی مەوداکانی دەق بەرفراوانتر بن و سنوور و مەرزە کۆنکرێتییەکانی دەق لەبەر یەك هەڵبوەشێتەوە و ماناکان تێدا ئازاد بن، لەدیوێکی تر دەشێ لەودیو وازییە زمانەوانییەکانی نێو دەق فۆڕم و لەونێکی تر لە وازی، کە ئەویش بە وازی خەیاڵ و فیکر دێتە ناسین کە دەست بکات بە تەقینەوەکانی خۆی و هاوکات خۆی پەرش بکاتەوە، خەیاڵ و فیکر دەتوانن لە ڕەهەند و دیوێکی تر، مەودا و جوگرافییایەکی تر بسازێنن کە وەك دیوەکەی تر پڕ بێت لە جیهانبینی و یاخیبوون و مانای تر کە ببێت بە میکانیزمێکی تر بۆ دەوڵەمەندکردن و

بەرفراوانبوونی فەزا شمولییەکانی دەق بە واتا لە دوو دیو و دوو ڕەهەندا دەق گەشە بە تواناکانی خۆی بدات و هەنگاو بۆ چێبوون بدات.

دواجار دونیایەکی پڕ مەوداتر و پڕ ڕەنگاڵەتر، پڕ لە جوانی و چێژ و ئێستاتیکا و ڕەزمی وشەکان بێتەبەرهەم، کەواتە دەق لەدیوێکدا خۆی لەنێو ڕەزمی وشەکان و جوان ڕەنگرێژکردنی پەیڤەکان خۆی هەڵدەگرێتەوە، لەدیوەکەی تریش مانا قووڵ و فەلسەفییەکانی پرسیار سازدان و چییەتی ڕەنگرێژکردنەکانی دێتە نمایش. ئەوساتیش مەنزڵگایەك لە فیکر و پرسیار خولڤان خۆی دێنێتە وجودی دەق و دەق خودی خۆی لەنێو جیاوازبینی و فرە روئیاییدا هەڵدەگرێتەوە، ئیتر ئەو کات مەوداکانی دەق دەترازێن و ئاسۆیەك لەبەردەم خوێندنەوە دەکاتەوە کە بەئاسۆکانی خوێندنەوە، جەستەی خۆی دەکاتەوە و پەنجەرە فرەڕەنگ و فرە ماناکان بەکراوەیی دێتە کرانەوە.

لێرەدا دەگەینە ئەو راستییەی کە تێکستی ئەدەبی مۆدێرن و رۆشن، فەزا و فەرشێکی فرەڕەنگی کراوەیە، لە هەناوی خۆیدا توانای خولڤاندنی دونیایەك، هەرێمێك، دونیایەکی تری هەیە کە لەودیو فۆرم و سکێچی پەیڤە ڕەنگاڵەییەکان خۆی دادەوەشێنێ و خۆی دەبینێتەوە، کە جۆرێك لە کرانەوە بەخۆیەوە هەڵدەگرێ، ئەوسا دەتوانێ هەڵگری رایەڵی جیاواز و فرە خوێندنەوەی بەردەوام بێت، ئەمەش بۆ پۆینتە ئاماژە و دەلالی و توانا زمانییەکان دەگەڕێتەوە، کە سەرجەم پەیڤەکانی بە چێژ و لەزەت و کۆد و ئێستاتیکا پۆشتە کردووە، کە وادەکات فەزا و بونیادی دەق جۆرێك لە کرانەوە و بزاڤ بەخۆیەوە گرێبدات، ئەوسا جۆرێك لە کردە و پرۆسێسی جوان دامەزراندن و جوان چنینەوەی فۆڕم و سکێچەکان دێتە پێش. بە واتا چوون ئەندازە رێکخستنێك نووسەر سەرجەم کەرەستە خاوەکانی دەق دادەمەزرێنێ، دەق وەك تەونییەتێك جەستەی خۆی لە سکێچ و مانا و ڕەنگ و فۆڕمی جیاجیا دەبینێتەوە و جۆرێك لە جوانگوتن و جوان دامەزراندن دێتەئارا، ئەمەش وادەکات کە سیمای دەق ڕووەو جۆرێك لە ئێستاتیکا درێژ بکاتەوە، دوای ئەم پرۆسە جواندامەزراندنەی بونیادی دەق، دەق بە رووی دەروازە و پرۆسیسێکی تر خۆی دەکاتەوە، ئەویش چییەتی دامەزراندنە، چییەتی کەرەستە و هێل و سکێچ و ڕەنگ و گوتنی وشەکانە.

لەم جومگەیەدا نووسەر زیاتر کەرەسە خاوەکانی بە ڕەهەندێکی فەلسەفییانەی فرەمەودا بارگاوی دەکات و لەنێو بونیاد و فەزای دەقدا دایاندەمەزرێنێ، دیارە ئەم پرۆسێسەی دووەم پێویستی بە کۆد و تیمە و مەغزا و مانای هەمەڕەنگ هەیە، بەواتا جۆرێك پرۆسیسەی

ميتافۆرييانە بێنێتە ئارا بەمەبەستی ئەوەی کە جۆرێك لە راستیی بوون و وجودی مرۆڤایەتی نزیك ببێتەوە و ئاماژەی پێبدات، بە زمانێکی مێتافۆرییانە ئاماژە دەلالییەکان بروێنێ، کە ئەمەش بەپێی پێویست خۆی لەنێو رایەڵە فەلسەفییەکان هەڵدەگرێتەوە، دیارە ئەم هەنگاوەش پێویستی بە ئاگایی و وشیاری زیاتر هەیە. ئەم فەزایە لەبەر ئەوەی هەڵگری تەمومژە زمانەوانی و پڕ ئێستاتیکایەکانە، دەبێتەهەڵگری دونیاگەلێك خوێندنەوە و راڤەی سیمانتیکییانە، ئەو راڤانەی کە دواجار دەبێتە ئەو میکانیزم و ئالییەتەی کە رۆڵێکی گرنگ و باش لە بەرجەستەکردنی مانا حەشاردراو و پەنهانەکانی رووبەری دەق دەبینێ، بەهەموو ئەم پرۆسیس و هەنگاوە ئێستاتیکا پڕ بزاڤانە دەق بە رووی فەزایەکی کراوە خۆی دەکاتەوە، بۆئەوەی جیاوازییەکان، رەهەندییەتی ماناکان، مەودا ئاڵوگۆڕەکان بەرفراوان بن و ئازادی و سەروەرێتی بۆ دەق بگەڕێتەوە و بونیاد و جەستەی دەق شوناسییێك بۆ خۆی بەرهەم بێنێ.

گوتاری دەق دەشێ بەردەوام خۆی وەك پرۆسێس و فەزایەکی کراوە، خودی خۆی رەنگرێژ بکات و بازنەکان والا بکات، بەرووی پرسیار و گومانەکان، بەرووی سەرجەم رەهەندە زمانەوانییەکان خۆی بکاتەوە، بۆ ئەوەی لەودیو زمانە سەواوەکەی دونیای واقیع، زمانێکی پرستاتیکانەی دەلالەت بەخش و لەزەتکرد، رووگەکانی خۆی نمایان بکات و مانا و رەهەندە نەکراوەکان ڤالا بکات هەروەك (بارت) روئیای وایە کە (دەق نە کۆنترۆڵکردنە، نە ئیستهلاککردنە، بەڵکو هەوڵدانە بۆ خۆ والاکردن).[٣]

(٣)

دەق بەو سیفەت و تایبەتمەندییەتەی کە فەزا و زەمینەیەکی زمانەوانی تێکچڕژاوە، هەڵگری دونیاگەلێك رایەڵی فیکری و فەلسەفییە، ئالەنێو ئەم رایەلە فیکرییانە، دەتوانێ هەڵگری تایبەتمەندێتی پۆینتە پرس و گوماناوییەکان بێت، بەوەی کە فیکر دەتوانێت پەنجەرەکانی خۆی بەرووی رەهەندە گوماناوییەکان، پەیڤە مێتافۆرییەکان والابکات، بۆ ئەوەی مەدلوولییەتی فینۆمینۆیەکان لە روئیاکانی خوێنەردا بەرجەستەبن، ئالەوێوە دەتوانێت سەرجەم بونیادە باو و دۆگماکان بە زمانی فیکر تێك بشکێنێت و دونیاگەلێك تونێل و دیدگای فرە جیاواز و فرە رەنگ بۆ بونیاد و رەهەندگەلەکان دابمەزرێنێ و بەرووی کایەکانی دەق خۆیان ڤالا بکەنەوە.

دەقی ئەدەبی فەزا و پەنجەرەیەکی کراوەیە، توانای هەڵگرتنی دونیایەك روئیا و کایەی جیاواز جیاوازی هەیە، توانای بونیادنانی رایەڵی رەنگاوڕەنگی هەیە، بۆیە دەقی کراوە توانای ئەوەی هەیە کە چەندین خوێندنەوە لەخۆ هەڵبگرێ و رووگەکانی خۆی لە نێو جیاوازبینییەکانی خوێنەردا هەڵگرێتەوە، ئەوسا لە کرانەوەی دەقدا چێژ و ئێستاتیکایەك خۆی بەرامبەر دەقێکی تر والا دەکات، ئەمەش پەیوەستە بە فرە روئیایی خوێنەر، لەوساتیش جۆرێك لە فرە جوانبینی و فرەکرانەوەیی دەخولقێ.

دەق هەڵگری مانا حەرام و نهێنییە شاراوەکانە، هەڵگری دونیا گەلێك درز و بۆشاییە، بەواتا تاکی خوێنەر لە توانایدا هەیە لە دیدگاکانی خۆیەوە ئەم بۆشایی و درزانە پڕ بکات لە مانا، هەروەك (ئەمبرتۆ ئیکو) دەڵێت: (خوێنەری دەق شوێنە سپییەکانی دەق، پڕ دەکاتەوە).[٤]

ئەوساکە دیدگاکانی خوێنەر لە زەوایەیەکی تر دەبێتە وزە بەخشی دەق و هەناسەکانی نووسەر رادەوەستێنێ بەمانا (بارت)بیەکەی، روئیا رەنگاڵەییەکانی خوێنەر لەدایك دەبێت و دێتە هەناسەدان و رەنگاڵەکردنی بۆشاییەکانی دەق، ئەو ساتەی کە خوێنەر درزەکانی نێو هەناوی دەق پڕ دەکات لە رەنگ و پۆلیە ئاگری وشە، پەیوەندییەکی ئۆرگانی دێتە سازبوون لەنێوان دەق و خوێنەردا، پەیوەندییەك کە لەنێو دایەلۆگە رەنگاوڕەنگەکانی هەردوو رووگە (دەق/ خوێنەر) خۆی هەڵدەگرێتەوە، کە لە دواساتدا جۆرێك لە تێگەیشتن و شۆڕبوونەوە بۆ نێو هەناوی دەق دێتە نمایش. هەروەك (لۆرانس) دەڵێت: (من بۆ ئەوە دەپەیڤم، بۆئەوەی پەیوەندی لەنێوان منی خوێنەر و دەقدا بۆجارێکی تر بسازێنمەوە).[٥]

دروستکردنی پەیوەندی نێوان (دەق ـ خوێنەر) و پڕکردنەوەی درز و بۆشاییەکانی دەق، بەر لە هەموو شتێك پەیوەستە بەسیحر و توانا زمانییەکان، چونکە بونیادی دەق بەپێی تۆڕێکی تێکچڕژاوی فرەمەودای زمان بەڕێوەدەچێ، بەواتە رایەلی زمان دەتوانێ ناوەوەی فینۆمینۆیەکان، پەیڤەکان، بەگرێجات و وزە بجاتە نێو هەناویان، کە لەکارکەوتوون، هەروەك ئیکۆ دەڵێت: (زمان پتر گوزارشت لەشتە بەزیو و پەککەوتووەکان دەکات وەك لە شتە نەبووەکان).[٦]

هەمیشە بونیاد و دیوی ناوەوەی دەق لە روئیا بینینە فرە رەنگەکانی تاکی خوێنەردا خۆی هەڵدەگرێتەوە، و توانای ئیحا بەخشینێکی زۆری هەیە، بۆیە زیاتر دەوری خوێنەر لە دەقدا رۆڵێکی ئیحائامێز و مانابەخش دەبینێ، هەر بۆیە مەرجەع بنەمایەکی پتەوە لەنێو بونیادی دەقدا، کە یارمەتی تاکی خوێنەر دەدات کە دەق زیاتر بەجەستەی خۆی هەڵبگرێ و

دەروازەکانی دەق بۆ روئیاکانی خوێنەر والاّبن، بۆ پرۆسیسەی خوێندنەوە و ماناهەڵگرتنەوە دوابەدوای رایەڵەکانی زمان، دەشێ رایەڵی تری وەك سیمە و گوزاشتە میتۆلۆژی و سۆسۆلۆژییەکان لەنێو دیوەکەی تری پرۆسیسەکانی خوێندنەوە خۆیان هەڵبگرنەوە و بەشێك بن لە جومگە و بونیاد و ئۆرگانییەتی دەق، بۆیە ئەو دەقانەی کە زەمینە و پانتاییەك پێك دێنن لە ئیفرازکردنی چێژ و ئێستاتیکا و بزاڤخستنەوە، ئەوە خاوەن بونیاد و فەزایەکی پتەو پێکدێنن لە روپێوی دەقەکانی تر جەستەکانیان لەنێو فەزاکانی فیکر و خەیاڵگەیەکی قووڵ هەڵدەخەن و نمایان دەکەن، ئیتر ئەو ساتانە رەمز و سیمەی دەقەکان رووەو تێکچڕژاویی و فرە رەنگی دەچن، ئەو کاتانەی دەق خودی خۆی بە رووی گرێ و ئالۆزیی زیاتر کەمەند کێش دەکات، ئیتر ئەم ئالۆزبوونەش وا دەکات کۆدەکانیش بەهەمان ریتم ئالۆز و تێکچڕژاویی وێناکانی خۆیان نمایان بکەن.

ئیتر رووگە نەدۆزراوەکانی زمانیش بەنێو رایەڵەکانی ئالۆزبوون و تەمومژیی هەنگاو ئاراستە بکەن، ئیدی ئەم ئالۆزبوونە بە جۆر و فۆڕمێکی قوڕستر خودی خۆی لەنێو رەهەندەکانی تێگەیشتن هەڵدەگرێتەوە و پرۆسێسەکانی خاڵیبوون و فەهمکردن رووەو جۆرێك لە تەمتومانی مانایی ئاراستە دەکات و تاکەکان لەنێو فەزا پڕ درز و گومانەکان دیدگاکانیان هەڵدەخەن و بەڕووی پرسیار و فۆڕمە فرەڕەنگەکان خۆیان دەکەنەوە، ئیتر بەم هەمە رەنگی و پرسیار و مانا و کۆدانەی نێو جەستەی دەق، دەق رووەو پرۆسیسەی خوێندنەوە و تەئویلکاریی هەنگاوەکانی خۆی ئاراستە دەکات و رایەڵەکانی خوێندنەوە دەخولقێت و دێنە بەرجەستەبوون ئەمەش جۆرێك لە هاوپەیوەستبوون و پەیوەندیی لەنێوان جیهانێکی تر و روئیاکانی خوێنەر دەکاتەوە.

ئیتر لێرەوە کاتێك دەق خۆی وەك فەرشێکی سەد رەنگی پڕ لە مەغزا و سیما هەڵگر، خۆی لەبەر نیگاکانی تاکی خوێنەر هەڵدەخا و دەخاتەڕوو، فەزایەکی ئالۆز و تەمومژ بە رووی دیدگاکانی خوێنەر پەخشدەکاتەوە و جۆرێك لە لێڵبوون دێتە وجود، بۆیە کردنەوەی ئەم کۆدە هەمەڕەنگانە پێویستی بەجۆرێك لە توانا و ئیرادەیی و فەهمی کۆدەکان لەلای تاکی خوێنەر هەیە، بۆئەوەی ئەم لێڵبوونەی فەزای دەق و مێتافۆڕییەتی دەق رۆشن بکەینەوە. تابتوانرێ سەرجەم ئاماژە دەلالییەکانی فەزای دەق بخوێنرێنەوە و کەشفی پۆلییەکانی چێژ و ئێستاتیکا بکەین، بۆئەوەی جۆرێك لە رۆشنایی بخەینە روپێوی دەق و هەناوی ئاماژەکان والاّ بکەین، چونکە گومان لەوەدا نییە کە ئەو دەقە فرەڕەنگ و پڕ مەغزایانە هەروا بە سانایی ناتوانرێ بە

تاکروئیایی و تاکخوێندنەوەیی بە فۆڕمێکی راستەوخۆیانە ئاماژە دەلالی و وەلاّمی مەتەڵییەتی دەقەکان بخەینە واری تێگەیشتن و کرانەوە و راڤەیەکی تەواو، چونکە بونیاد و فەزای دەقە فرە رەنگ و کراوەکان دونیایەك رایەڵ و کایەی دەلالی رەنگاوڕەنگی بەهەناوی خۆیەوە گرێداوە و هەڵگرتووە، دونیاگەلێك پۆینتی مانا و ئێستاتیکای لەناو هەناویدا حەشارداوە، ئەو دەقانەی کە پڕ لە درز و بۆشایین کە وەك (ئیکۆ) بە دەقە نەمر و جاویدانییە پڕ چێژ و ئێستاتیکاکان ناوی دەبات، بۆیە پێویستە لە خوێندنەوە و راڤەی ئەم دەقە هەمەڕەنگانە خوێنەر بەبێ هەڵگرتن و بارگاویبوون بەتوانایەکی مەعریفییانە و دیدێکی ئێستاتیکییانە شۆڕ نەبێتەوە بۆ نێو دونیا تاریك و پڕ درزەکانی بونیادی دەق، بۆئەوەی لەنێو درز و بۆشاییە پڕ مەغزاکانی دەق رووبەڕووی ئەو پۆلیە زمانەوانیی و ئاماژە تەمومژاوییانە نەبێتەوە کە لە توانای دیدێکی بێ مەودایانەدا نییە، هەروا بە سانایی کۆد و مەتەڵەکانی دەق بکاتەوە، بەڵکو بە پێچەوانەوە ئەم دەقانە پێویستییان بە راڤەیەکی ئێستاتیکانەی پڕمەودا هەیە، بۆئەوەی بەرجەستەی ئەو مەرجان و مۆرییە سەد رەنگانە و مانا چێژ و لەززەتبەخشانە بکەین.

ئەو دەقانەی کە لە رووی ئاماژە و رازی زمانیدا ئالۆزن و جۆرێك لە مێتافۆڕبوون نیگایانی تەنیوە، ئەوا بۆ کارامەیی و زیرەکیی نووسەری دەق ناگەڕێتەوە، بەڵکو بۆ هەناوی ئەو واقیعە ئالۆز و تێکچڕژاوە دەگەڕێتەوە کە نووسەر مومارەسەی رەهەندەکانی ژیانی تیادا دەکات، بەواتا ئەوە زمان نییە کە ئالۆزە، بەڵکو خودی واقیع ئالۆز و ئاوێتەیە، لە چەندین چینی جۆراوجۆر پێك هاتووە، بۆیە کاتێك واقیع ئالۆز دەبێت، ئەو زمانەی کە هەناو و رایەڵەکانی واقیع دەپشکنێ راستەوخۆ رووبەڕووی جۆرێك لە تەمومژی و لێڵبوون دەبێتەوە کە لە هەناوی واقیعدا خۆی داچاندووە، بۆیە راستەوخۆ زمان و دالەزمانییەکان فۆرمێك لەتەمومژی و ئالۆزی بەخۆیەوە دەپۆشێ، بۆیە زۆر جار کاتێ دەقێك پڕدەبێت لە پۆلیە ئاگری وشە و تەمومژی زمانی و تیمە و کۆد و ئاماژەی هەمەڕەنگ ئەوە بۆ جەستەی واقیع و کۆمەڵگە دەگەڕێتەوە، بەڵام نووسەر دێت بەفۆڕمێکی ئیحابەخش و رەمزهەڵگر و ئالۆز وێنای ماهییەتی شتەکان دەکات، ئەدۆنیس دەڵێت: (واقیع ئەوەندە ساکار نییە، تاوەکو زمان ساکار بکەوێتەوە).[٧]

خوێنەر تەنها بە هەڵوەشاندنەوە و تێکشکاندنی سێنتralییەتی دەق ناتوانێت تیمە و ئاماژە دەلالییەکانی دەق بخوێنێتەوە و راڤەی بۆ بکات، بەڵکو زیاتر پەیوەستە بە ویستی ئیرادەیەکی مەعریفییانەی پڕ ئێستاتیکا، کە فەزای دەق رووەو کرانەوە ئاراستە دەکات،

چونکە ئەم پرۆسیسەی خوێندنەوە و تەئویلکارییەیە، کە لە هەنگاوێکی تر سیستەم و رایەڵە ستراتیژییەتەکانی دەق لە داخراوەیی رووەو کرانەوە هەنگاو پێ دەدات، ئینجا ئەو کات ساتی کرانەوەی دەق دەبێت بە پێشگەشتێك بۆ خولقانی ئاوێزانبوونی پەیوەندییەکانی خوێنەر بە فەزا و بونیادی دەق، بەواتا و رەنگێکیتر، ئەو ساتەی تاکی خوێنەر بە هەڵگری روئیا قوول و وردەکانی، دەتوانێت دایەلۆگێکی کراوە و زیندوو بەشداری بکات لەنێو سیستەمە ئاماژەییەکانی.

ئا لێرەدا کردە و پرۆسەی نووسین خۆی دەکات بەو فەزا و پەنجەرە رەنگاورەنگەی کە بۆجارێکی تر و بە دیوێکی تر خۆی دەنووسێتەوە، دیارە نووسینەوەش زیاتر بەو مەبەستە نا کە دەق بێتە بەرهەمهێنان و خولقان و بەس، بەڵکو نووسینەوەی دەق لە رووگەیەکی ترەوە بە مەبەستی سکێچکردنی دونیا تاریك و پڕ درزەکانی واقیع و واقیعییەتی مرۆڤایەتی و ناوەوەی خود، ئاشنابوون بە دونیا پەنهانەکانی رۆح.

ئیتر ئالێرەدا بە رووی پەنجەرە و فەزایەکی تر تێدەگەین و دەکرێینەوە، کە پرۆسە و ئالیەتی رەخنە دەبێت بە پرۆسە و میکانیزمییەتی هەڵکۆڵین و پشکنینی هەناوی واقیع، کۆلانە تاریکەکانی رۆح، وەك سارتەر دەڵێت: (ئەدەب کەشفکردن و دۆزینەوەی مرۆڤ و دونیایە).

بەواتا پرۆسیسەی خوێندنەوە بەشوێن دۆزینەوەی خود و مرۆڤایەتی دا دەگەڕێت لەنێو دونیای دەرەوە، نەوەك بەشوێن پانتایی و فەزا و رووگەکانی دەق و هەناوی دەق لە نێو چەند دەقێکی تردا، هەروەك (بەختیار عەلی) روئیای وایە: (پرۆسەی رەخنە دەبێتە پرۆسەی پشکنینی رەخنەگر بەشوێن خۆی لە دونیا، نەوەك بۆ شوێنی دەق لەنێو دەقەکانی تر).(٨)

بونیادی دەق و دەقی کراوە زۆرجار رایەڵەکانی نێو هەناو و کوچە تاریکەکانی خۆی بە فیکر، ئێستاتیکا، مەعریفە و مانا بارگاویی دەکات و دایدەچێنێ، بۆئەوەی لەساتی مومارەسەبوونی لەتەك روئیاکانی خوێنەردا بەرووی فەزایەکی کراوەی پڕ تەوژم و پڕ داهێنان و پڕ بزاڤ دەروازەکانی خۆی زیاتر والا بکات، زەوایە و رووگەکانی خۆی بە پتەوی و پڕاوپڕی لە بەردەم فەزاکانی خوێندنەوە خۆی هەڵبخات و رەنگڕێژ بکات، چونکە بونیادی نووسین و رایەڵەکانی لە رووی گفتوگۆ و دایەلۆگ کردنی لەگەڵ ستراتیژییەتی خوێنەردا دەبێتە رواندنی زەمینەیەك، بەرپرسییەتێك بۆئەوەی سیستەمی رایەڵە فیکری و زمانەوانییەکانی نێو دەق ئامۆژگاریی بکات، دەرگای لەسەر دیدی جیاواز و رایەڵی مەعریفی قووڵ و پڕ ئێستاتیکا دا بکاتەوە و فەزایەکی ئیحا بەخش و گفتوگۆ هەڵگر بخولقێنێ، بۆئەوەی لەگەڵ خوێنەر و

ئاستەجیاوازەکانی خوێندنەوە توانای گفتوگۆکردن و مومارەسەی زیاتری هەبێت، لە مومارەسەیەکی جوانکردەییانەدا بەیەکەوە خودی خۆیان دابمەزرێنن، ببنە ئەو زەمینە و فەزایە کە توانای تەقینەوە و ئیفرازکردنی مانا هەمەرەنگ و چێژ و ئێستاتیکا و فەنتازیا و چێژی مەعریفی، فیکری، فەلسەفی هەبێت و بۆئەوەی سفرەی دەق بە لەزەتێکی بێشوماری پڕ مەودای هەمەرەنگ ساز بدرێت و برازێندرێتەوە.

ئیتر لێرەدا بونیادی دەق دەبێتە زەمینەی لەدایکبوونی ئاماژەی دەلالی جیاواز و مەغزا و کۆدی فرەرەنگ و جیاواز، دوابەدوای ئەوەش دەق لە توانایدا دەبێت بەبێ ئەم ئیمکانیاتە چڕ و پتەوانە رایەڵەکانی خۆی بە رووی کردەی داهێنان بگوازێتەوە و بەشدار بێت لەنێو پرۆسەی نوێخوازی و مەعریفەخوازیی دا.

(٤)

خوێندنەوە دایەلۆگێکی هێمنانەی پڕ لە چێژ و ئێستاتیکایە، کە رووگەکانی خۆی بەرووی دەقدا دەکاتەوە، روئیا ستوونییەکانی تاکی خوێنەر شۆڕدەبێتەوە بۆ نێو هەناوی دەق، بەو نیازەی کە ئەویش رووگەیەکی پتەوە لە میانەی بەشداربوونی لە پرۆسەکانی داهێنانکاریدا، کردەی خوێندنەوە، جیاوازبینی خوێندنەوە لە فرەروئیاکانی خوێنەری ئاگا و قوولبوونەوە مەعریفی و فیکرییەکان و رایەلەکانی مانا و ئاماژە دەلالییەکانی ئەم روئیا بەخشەیە خۆی هەڵدەگرێتەوە، کە لە ساتی ئاوێزانبوونی لەگەڵ بونیادی دەقدا، ئاوێتە دەبێت، بەواتە لەودیو دەقدا خوێنەر ئاوێتەی مێتامانا و مێتاکۆدەکان دەبێت و جۆرێك لەکرانەوە خۆی رەنگڕێژدەکات، بەواتە چەشنە گەمە و وازییەك لەنێوان تانوپۆیەتی خوێنەر، مەدلوولییەتی ماناکان لەنێو فەزا و زەمینەیەك دێتە سازبوون.

ئیتر هەنگاو دوای هەنگاو روئیا قوولەکانی خوێنەری ئاگا رووەو جۆرێك لە کردەی ئیبداعیانە خۆی تەنزیر دەکات، بەواتە لە رووگەیەکی تر هەلەوشاندنەوەگەراییانەی چەمك و موفرەداتەکانی نێو بونیادی دەق هەلدەوەشێنێتەوە و دەیانخاتە دووتۆی راڤەیەکی سیمیۆلۆژییانەی کراوە، ئیتر ئالێرەدا بەدواوە پردێك لە نێوان (خوێندنەوە ـ دەق) دەسازێ، ئالەوێدا دایەلۆگێك، فیکر گۆڕینەوە و قوولبوونەوە دروست دەبێت، بە واتە دایەلۆگێك، جەدەلییەتێکی کراوە، لەنێوان

دوو داهێنەر دەسازێ (داهێنەری دەق ــ خوێنەری داهێنەر)، ئیتر بەڕووی فەزایەکی دیالۆگئامێز و پڕ ئێستاتیکا و وزەبەخش خۆیان هەلدەگرنەوە و دەکرێنەوە.

بۆیە دەگەینە ئەوەی کە میکانیزم و ستراتیژییەتگوتاری خوێندنەوە، چەشنە پرۆسیسێکە، چێژ، رەنگ، مانا، ئێستاتیکا لەنێو هەناوی دەقدا رەنگرێژدەکات و هەڵیاندەگرێتەوە، هەمیشە دەیەوێت لە حالەتی قوولبوونەوەکانی خۆیەوە، کار لەسەر مانا و کەشفکردنی کۆدە هەمەڕەنگەکانی بونیادی دەق بکات، ئیتر ئالەوێدا تیشکە رایەلەکانی ئیبداع دەردەکەون، کە بەنمرەی یەك و لەریزی پێشەوەی هەموو بایەخ و ئەهمیەتەکانی تر پەیوەست دەبێتەوە بە روئیائاگا و کراوەکانی تاکی خوێنەر، چونکە فەزاکانی داهێنان و کردەی ئیبداعکاری هەمیشە جەستەی خۆی لە فرەڕەنگی و فرەدیدگاکانەوە هەڵدەگرێتەوە و دێتە سازبوون، چونکە لەنێو دونیا رەنگالەییەکانەوە، فیکری هەمەڕەنگ و کراوە، فەزای جیاواز، چێژ و ڤالابوون، فرەرەهەندی، خۆی رەنگرێژ دەکات و دەکاتەوە.

ئالێرەدا دەگەینە ئەو هەنگاوەی کە داهێنان یەکسانە بە خوێنەری دیدگا جیاواز و خەیاڵگە کراوەکان، بۆ ئەوەی فەزای داهێنان پڕماناتر و پتەوتر خۆ بنوێنێ، و لەدوایدا وەك کردەیەکی ستراتیژ و کراوە بێتە خولقان، کەواتە دەگەینە ئەو حەقیقەتەی کە بەبێ خوێنەری ئاگا دەشێ داهێنان، نوێگەری، کرانەوە، جۆرێك لە دۆگمایی فیکری لە نێو رەهەندگەڵە مەعریفییەکاندا بخولقێ و رووبەڕووی تەمومژیی و ناحاڵیبوون و ناقووڵبوونەوەیەك ببێتەوە (خوێندنەوە داهێنانی دەقێکی دیکەیە و پشت بە خوێنەری داهێنەر دەبەستێت).[٩]

بۆیە پەیوەندییە ستراتیژییەکانی نێوان (دەق ـ خوێنەر) هەمیشە پەیوەندییەکە بەڕووی کرانەوە، چێژبەخشین، بەرجەستەبوونی مێتاماناکانی نێو هەرێمەکان خۆی دەکاتەوە، هەمیشە لە هەوڵی کەشفکردنەکاندایە، کەشفکردنی ماناکان، ئەو مانایانەی کە لەنێو روپێوی دەق و دونیادا حەشاردراون، کە هەمیشە هەناوی ئەم دەقانە پڕن لە ئێستاتیکا، لەزەت کۆد و مەغزای هەمەڕەنگ و کراوە، خوێنەری پڕ جووڵە و ئاکتیڤ هەڵگری دیدگایەکی قووڵی مەعریفی و راڤەگەلێکی فیکرییانەی هەمەڕەنگە، هەمیشە تەوژمێکی راڤەکارانە بەخۆوە گرێ دەدات و بەو مەبەست و نیازە لەنێو کوچە تاریکەکانی دەقدا کاردەکات و دەیەوێت شوناس و ناسنامەی خۆی لەسەر رایەڵەکانی کرانەوە، راڤەکاریی، مانابەخشین بە تێکست رەنگرێژ بکاتەوە و سەرلەنوێ ستراکچەرەکان بونیاد بنێتەوە.

هەر بۆیە خوێنەر ئەو جووڵە و دیدگا ئازاد و سەربەخۆیەیە، کە ویست دەخولقێنێ، ویست لەپێناو دامەزراندنی ئیرادەیەکی مەعریفییانەی ئازاد، لەپێناو ئەوەی کە تێکست کونج و کەلەبەرەکانی رۆح بدرەوشێنێتەوە و بە فۆڕم و سکێچێکی تر، لەون بڕژێنێ بەنێو دەقدا، بۆ ئەوەی هەر رایەڵەیەك لەو لەونییەتەدا مانا و گوتارێك بەخۆیانەوە گرێ بدەن و سەرلەنوێ دەق بە دیوێکی تر خۆی ساز بکاتەوە، ئەو پرۆسیسەی رەنگرێژکردن و مانا بەخشینە کە پەیوەستە بە روئیایەکی بوێر و ئاگا، کە هەمیشە لە دیدی رایەڵ و کلتوورە دۆگماخوازەکان، بەجۆرێك لە ترس و بیم و شکێنەر دێتە وەسف کردن و ئاماژە پێدان، کە زۆر جار تەخەیولی ئەوە دەکەن کە، دیدێکی بوێرە و لەتوانایدا هەیە دیوارە کۆنکریترێژەکانی ئەوان بڕووخێنێ و ورد و خاشیان بکات و چیتر سێبەری ئەوان نەهێڵێت بن بە تاکە سێبەر و پرۆسەی پەراوێزبوونی بەرامبەر رابگرێت.

چەمك و موفرەداتەکانی (خوێنەر ـ دەق) لەنێو تەونییەتێکی داپۆشراو بە فیکر و فەلسەفە و چێژ و فەنتازیاوە، بونیادێك دادەمەزرێنن، بونیادێك کە دەشێ فەزا و زەمینەیەکی کراوە بێت بۆ پرۆسیسەکردنی رووگەکانی خوێندنەوە و کردەی تەئویلکارییانەی خوێنەر، ئیتر بەدواوە ویستێکی ئیرادەگەرییانەی خوێنەر دێت سەرجەم کۆدەکان، مینرێژە لەززەتییەکان، مانا بڤەکراوەکان یەکە یەکەیان دەتەقێنێتەوە و ئازادیان دەکات و سەرلەنوێ دێت دەیانخاتە نێو راڤەیەکی فەلسەفییانە و مانایەکی تر، دوور لەمانا تەقلیدییەکان پێدەبەخشێ و بە فۆڕم و لەونییەتێکی تر لەنێو هەناوی دەقدا رەنگیان دەکاتەوە و دەیانخاتە نێو رووگە کراوەکان و لەنێو تاریکیی و شەوەزەنگی نا ئاگایی رزگاریان دەکات.

ئیتر ئەوساکە دەق رووەو فەزایەکی کراوە خۆی ئاراستە دەکات و جەستەی خۆی دەکاتەوە، مانا حەرامکراوەکان سەرلەنوێ بۆجارێکی تر دەژیێنێتەوە، لە بازنەی داخراوەیی و مەرگەساتی تەقلیدییانەدا ئازاد دەبن و هەناسە دەدەن، ئیتر روئیاکانی خوێنەر بەدیوێکی تر و بۆجارێکی تر باخچەی دەق پڕدەکاتەوە لە مانا و ئازادیی و چێژ و ئێستاتیکا، هەروەك (رایمۆند فێدەرمان) دەڵێت: (خوێنەر تێکست پڕدەکات لە مانا).[١٠]

ئیتر خوێنەری زرەنگ و دیدەرۆشن جارێکی تر هەناوی تێکست پڕدەکاتەوە لەمانا و ئەو چەمکانەی کە هەناسەی ئازادییان هەڵمژیوە و ئەیبەخشن و پڕچێژ و ئێستاتیکا، پڕ بزاڤ و بەرخودانن، دوور لەو مانا و چەمك و موفرەدە زمانییانەی کە مەرگدەدەن و بێ جوولە و چەقبەستوون و لەنێو شەوەزەنگی داخراوەیی و دۆگمایی، هەناسە وەردەگرن و ئەو مانایانەی

که جارێکی تر دەق بەو هەموو لەونییەت و جوانییەدا رووەو فەزایەکی کراوەی هەمەڕەنگ ئاراستە دەکات.

لێرەدا دەگەینە ئەوەی کە (خوێنەر) شوناسێکی ترە، ئەو توخمە مرۆڤەیە، کە ئازادانە و پڕ ویست و والایانە هەناسە دەدات و بیردەکاتەوە و نەخشەڕێژی ئاینده دەکات و دێت بە جوولە جوانەکانی، ژیان ئەڕازێنێتەوە، بەپێچەوانەوە خوێنەر تەنیا ئەو زاتە پڕ جوولە بەخشە نییە، کە تەنیا بە شوێن خوێندنەوە و راڤەکارە سەرپێیانەی دەقەکان دا گەمە بسازێنێ، گەمەیەك کە لەژێر دەسەلاتی یەکلایانەی نووسەر دەرنەچێت و نەکرێت، بەڵکو لەنێو تانوپۆی ئەو دەسەلاتەی کە نووسەری تێکست رواندوویەتی و رەنگرێژی کردووە، بەڵکو خوێنەری زرەنگ و بە ئاگا لە چاوەڕوانی ئەو گەمەیەدا نییە، کە نووسەر لەتەك موفرەدات و پەیڤەکان دا دەیکات، بەڵکو بە شوێن وازییەکی فیکرییانەی راڤەکارانەیە، بۆ ئەوەی لەنێو تان و پۆی ئەو گەمەیە کە لەنێو دەقدا سازی ئەدات، وازییەك کە روئیاکانی خوێنەر دەباتە ئەودیو دەق (مێتادەق) و ئەودیو ماناکان، بەڵکو وەك تەوژم و هێزێك خۆی دەخاتە نێو گەمە زمانەوانییەکان، دەیەوێت بەشداربێت لە مانا بەخشین و رەنگاڵەکردنی فەزای دەق و دەرچوون لەو مەرزەی کە نووسەر لەنێو دەقدا رەنگرێژیکردووە، و هەمیشە بەشوێن دۆزینەوەی مانا و کردنەوەی کۆدەکان و دونیا فەنتازییەکاندا حەودالدەبێت و دەژیت.

ئەگەر بونیادی دەق لە رووی فۆرمەوە وەك فەرشێکی پڕ هێما و پڕ لە رەنگ رەنگرێژکرابێت و بە پێی وێناکردنە حسییەکانی خودی نووسەری دەق بەرێوە بچێ، ئەوە بونیاد و دیوی ناوەوەی دەق و فەزاکانی دەق بە مەدلوولاتەکانی زمان و مەغزا و تیمە و فەنتازیاکانی خوێنەر کە بۆ دیوی ئەودیو دەق ئەینێرێ، بەرێوە دەچێت، لە دیوی ناوەوەی دەق خوێنەر رۆڵێکی تەواو و پتەو لەو پانتاییەدا دەگێڕێ، دەبێتە خالی وەچەرخان و بزاڤ خستنەوە، بزاڤ لە پێناو کۆنکریت نەبوونی جومگە سەرەکییەکانی دەق و هەناسە بەخشین بە مەدلوولە هەمەڕەنگەکانی مانا، کە دواجار ئەمە دەبێتە پرۆسە و میکانیزمێك کە سەراپای دەق بە هەردوو دیویەوە رووەو کارێکی هونەرییانەی پڕ جەمالییانەی مەعریفییانە ئاراستە دەکات، و لەدواساتدا دەقێکی مۆدێرن و کراوە دێتە خولقان.

(٥)

رۆژهەلات ئەو جوگرافیایەیە، کە هەمیشە نامۆبوون، پەراوێزیی، ترس و بیم بوونەتە گوتار و ناسنامەی، و چەند تایبەتمەندییەکی تر بۆ ئەوەی خودی خۆی لەگەڵ سەرجەم فۆرم و هەرێمەکانی تر جیا بکاتەوە.. جوگرافیایەك کە هەمیشە بەشوێن ئیفلیجکردنی خەون و فەزا ئازادەکان، جەستە بێسانسۆرەکان، فیکرە یاخییەکان لە گەڕاندایە، بۆئەوەی دەسەلاتی خۆی بەسەر تانوپۆی کۆمەڵگادا فەرز بکات و کۆمەڵگە لە ژێر فەرمایشتەکانی ئەودا هەنگاو بنێن و بن بە پەراوێز و سێبەری فیکرە دۆگماکان، بۆئەوەی هەمیشە خودی خۆی بە سکێچێك لە زەبر و زەنگ و ترس و دڵەڕاوکێ بهێڵێتەوە، تا دوا هەناسە حکایەتەکانی خۆی بۆ نەوەکانی تر بگێڕێتەوە و بن بە بەشێك لە کارەکتەری نێو ئەو حکایەتانەی کە (باوك/ دەسەلات) پاڵەوانییەتی. کە تیایدا باوك وەك خوداوەندێك فەرمایشت دەردەکات و لە بەرامبەر فەرمایشتەکانی باوکیش پێویست دەکات کە مناڵەکان، کارەکتەرە پەراوێزکراوەکان سەرجەم داواکانی باوك جێبەجێ بکەن؟، وە دووپاتی ئەوەش دەکرێتەوە کە پێویستە لە ژێر ئامۆژگارییەکانی باوکە خەنجەر بەدەستەکان لانەدەن و کۆنترۆڵی خۆیان لەدەست نەدەن، هەروەك (شێرزاد حەسەن) دەڵێت: (ئەم دونیایە جگە لە بیمارستانێکی گەورە هیچی دیکە نییە).[١١]

ئیتر رۆژهەلات دەبێ بە بیمارستانێکی گەورە بۆ ئیفلیج پێکردنی تاکەکانی کۆمەڵگە، وێرانەکردنی سەرجەم خەونە ئازاد و خەیاڵگە کراوەکان، هەمیشە دەیەوێت وێنای باوکێك لە زەبروزەنگ لە زاکیرە و یادگەماندا بروێنێ، بۆئەوەی تەقدیسییەت بەسەرجەم کەرەسە و فینۆمینۆیەکانی ئەم باوکە بدەین و پارێزگارییان لێبکەین، بۆئەوەی بەم پیرۆز راگرتنە بتەکانی (باوك/ دەسەلات) بەردەوام لە کۆنکریتبوون و مانەوەیەکی ئەبەدیدا خول بخۆنەوە. بەڵێ، رۆژهەلات تەمبەڵخانە و بیمارستانێکی مەزنە بۆ رەنگرێژکردنی تیرۆری جەستە و ئیفلیج پێکردنی مانا جوانەکان، فەزا کراوەکان، تاکە بێئیرادەکان.

دیارە هەناسەدانی ئەم رەوشە تەمومژاوییە پەیوەست دەبێتەوە بە نەبوونی ئیرادەیەکی مەعریفییانەی تاکەکانی نێو کۆمەڵگە، کۆمەڵگە و نەبوونی مرۆڤی ئازاد و ویستگەر، ئەو مرۆڤە پڕ ویستانەی کە وەك (سپینۆزا) گوتەنی، پێویستە وەك کائینێکی زیندووی ئیرادەخواز بیێژێت: (نا).

نا بۆ هەموو ئەو رەهەندانەی کە لەژێر دەسەڵاتی (خود)دا نین، نا بۆ سەرجەم وێنە نا باوەکانی دەسەڵات، کە هەمیشە لەلایەن دەسەڵات و کۆنترۆڵگەلێکی ترەوە وەك دیوەزمەیەك بەسەر مرۆڤایەتیدا فەرز دەکرێت و کۆنکریت دەبێت، پێویستە خود داوای ئەوە بکات کە خۆی ببێت بە سێبەری دەسەڵاتی خۆی و ببێت بە مەکۆی بوون و کۆنترۆڵی سەرجەم شتەکان بکات، کە خۆی لەمەوپێش دروستکاری بووە و دروستی کردوون، نەوەك بە پێچەوانەوە ئەو رەوتە کۆلۆنیالە بەسەر مەردوومییەتدا فەرز بکرێت.

هەبوونی پرۆسەیەکی ئازادانەی دیموکراسییانە لەنێو روپێوی کۆمەڵگا، بوونی زەمینە سازییەکە بۆئەوەی گۆڕان و جووڵە بخاتەوە، هەمیشە دەتوانێ بەرخودان و جووڵە بخاتەوە و بخولقێنێ، دەتوانێت بۆ فیکر و ویستە پڕ ئیرادەکان بەرهەم بێنێ و مەعریفە و کرانەوە بەڕووی رەهەندگەلەکانی ژیان خۆی والابکات.

کلتووری خۆرهەڵات، هەمیشە دەیەوێت وێناکانی خۆی لەسەر کوشتنی وزەکانی ئیرۆسیەت و پەراویزخستنی رایەلەکانی خۆشەویستی و سۆزداریدا هەڵبگرێتەوە و کاربکات و بەرێوەبچێ، لەجیات ئەوەی بێت بە دیوەکەی تر سەرجەم رەهەندەکان بکاتەوە و کۆمەڵگە بەرەو کرانەوە، ئازادی، مانا و چێژێکی ئێستاتیکییانە، ئاراستە بکات، لە دیدگایەکی شەفاف و ئازاد، فینۆمینۆیەکان بەدیدێکی تر راڤە و تەفسیر بکاتەوە، بۆ ئەوەی ژیان جوان و جوانتر بێت و فرەڕەنگی تێدا ببێت بە مەکۆی بوون، مەکۆی مرۆڤایەتی، بە پێچەوانەوە دێت وەك بکوژێك، وەك هێز و تەوژمێکی پەراوێزکار، کار لەسەر سەرجەم رەهەندەکان دەکات و ئاماژەیەکی پڕ توند و تیژی رەسمدەکات و دەنوێنێ.

کۆمەڵگە داخراوەکان، ئەو کۆمەڵگایانەن، کە لەرێگەی رایەڵ و کەناڵە جۆراوجۆرەکانی خۆیەوە، بە فیکرێکی دۆگمایانە و فەلسەفەیەکی تاکروئیا و تاکڕەهەندانەی بارگاوی بە دەسەلاتێکی کۆنکریتانەی یەکدیوییانە، سەرجەم فەزا و تانوپۆیە ژیارییەکان، دونیابینییە جیاوازەکان، کۆنترۆل دەکات و لە هەولی داگیرکاریدا کاردەکات، دەیەوێت لەژێر مەنهەجییەتێکی تاکلایانەی خۆی، کە باوکە شمشێر بەدەستەکان، بە سیما داخراوەکانیان هەلسوکەوت دەکەن، بۆ ئەوەی بەویستی خۆی کۆمەلگە کۆنترۆل بکات، بە ئیرادەیەکی دۆگماتیکییانەی یەکدیو کۆمەڵگە بارگاوی و تەیار بکات، هاوشێوەی سکێچ و بازنە بەندە پیرۆزەکانی خۆیان (کۆمەڵگەی داخراو قسەکەرێکی هەژموونگەرە، کە بەناوی مۆڕالەوە، تەواوی مرۆڤەکان جلەو دەکات و سەرجەم جیاوازییەکان دەکوژێت).(١٢)

جیاوازگەرایی هەمیشە لەنێو فەزاکراوەکان، ئەو فەزایانەی کە لێورێژە لە ئازادی، یەکسانی، مرۆڤدۆستی دا خودی خۆیان هەڵدەگرنەوە و بەرەو کۆمەڵگە هەنگاوەکان ئاراستەدەکەن، لە پێناو بەخشینی سەروەرێتی بە مرۆڤەکان، بە هەناسەکانیان، نەوەك بە پێچەوانەوە، کە بەناوی مۆڕالیەت و ئاکارێکی خنکێنەرانە، بەشەرییەت بازنە بەندبکات و لە هەولی کوشتنی سەرجەم رەهەندە جوانەکاندا کاربکات، کە رەسمی ئەو جۆرە سکێچە تەمگرتوانە خۆی لەنێو فەزا داخراوەکانی چەشنی کۆمەڵگەی رۆژهەڵات دا دەبینێتەوە.

خۆرهەڵات، ئەو بیمارستانە گەورەیەیە، کە هەمیشە تیایدا چارەنووسی مرۆڤەکان رووەو ئیفلیجکردن و پەراوێزخستن ئاراستە دەکات و سەرجەم ویستە وزە بەخشەکان بەتاڵدەکاتەوە، بۆ ئەوەی بە هیچ کلۆجێك هەمەڕەنگی و دونیاکانی پۆست مۆدێرنییەت تەنانەت وەك رۆشناییەکیش پڕشنگەکانی خۆی لەنێو ئەم فەزایەدا پەخش نەکاتەوە و روونەدات.

(٦)

ستەمکاریی ئەو چەمك و موفرەدەیەیە، کە هەمیشە وەك کایەیەکی ترسهەڵگر لەنێو کۆمەڵگە داخراو و دۆگماکان خودی خۆی وەك پرۆسیسێك هەڵدەگرێتەوە، بەواتە هەمیشە دەیەوێت بە زەبر و زەنگ بلاڵژکتۆرەکانی خۆی بەنێو سەرجەم رەهەندگەلە کلتوورییەکاندا پەخش بکاتەوە و دەسەلاتە کاریزمییەکەی خۆی بەنێو هەناوی کۆمەڵگادا فەرشڕێژ بکات و تاکەکان لە بزاڤ و وزەکانی ژیان پەراوێز بخات.

بەواتە هەرکاتێك لە هەر شوێنێك ستەمکاریی وەك سکێچێك فۆڕمەلە بوو و خۆی بەیان کرد، ئەوا بەدیوەکەی تر بەواتا ئەو شوێن و جوگرافییایە هێشتاکە نەیتوانیوە سکێچێك، ئەندازەیەك لە مرۆڤدۆستی و تەبایی و یەکسانی و مەدەنییەت و شەفافییەت رێکبخات، سیستەمێك مرۆڤ بە کۆی جیاوازییەکانیەوە بە کۆی رەنگ و فۆڕمیولەکانییەوە قەبووڵ بێت و دەنگ و بانگی ئازادی، کرانەوە، دیموکراسی لەنێو کۆمەڵگەدا پراکتیزە بکات و مانشێتی ئازادانەی روئیاکان بەرز بکاتەوە، مانشێتێك کە هەموو دەنگ و رەنگ و فۆڕمە جیاوازەکان لەخۆ بگرێت و رەنگرێژییان بکاتەوە، چونکە هەمیشە ترس و بیم و کوشتن و پەراوێزی و نامۆیی لە رایەڵە پڕمەودا و پڕ تایبەتمەندەکانی حکوومەتی ستەمکار و زەبر و زەنگ، هەمیشە ئەو رایەڵە ترسێنەرانە وادەکات هەناسەکانی حکوومەتی ستەمکار گەشە بکەن و درێژە بە خەیاڵگە پڕ نامۆکانی خۆیان بدەن.

بەواتە سەرجەم ئەو رایەڵانە هەوێنی خوڵقان و نماکردنی سیستەمە ستەمکارییەکانن لەنێو سەرجەم رەهەندەکانی ژیاندا، بەواتایەکی تر هەمیشە دامودەزگا و کەناڵە ستەمکارییەکان بۆ ئەوەی جەستە و گوتارە زەبر و ترسهێنەرەکانیان گەشە پێبدەن و جۆرێك لە پیرۆزیی بە تەوتەمیەتی خۆیان بدەن و ژیانیان لە نێو فەزاکانی ئاییندەدا مسۆگەر بکەن، دێن بە پلە یەك کار لەسەر ناکۆکی و دووبەرەکی کۆمەڵگە دەکەن و رووەو جۆرێك لە پەراوێزکاری ئاراستە دەکات، پەراوێزکاریی لەپێناو نەفیکردنی وزە ژیانبەخشەکان، کە ئەویش پەیوەستە بەو وزە پڕ ویستانەی کە لەنێو هەناوی دەنگە تازەکان، نەوە پڕ ئیرادەکان، ئەو نەوانەی کە هەمیشە وەك تەوژمێك لە نادیارەوە خۆیان دەخوڵقێنن و پەیدا دەبن، هەمیشە ئەو سیستەمە پەروواوێزخەرە دێت بە هەموو شێوە و ئەندازەیەك وزەی نێو هەناوی نەوە نوێیەکان بەتاڵ دەکاتەوە و وزەی ژیانیان لێ خامۆش دەکاتەوە، و درز دەخاتە نێو کۆمەڵگە و تاکەکان لەبەر یەك هەڵدەوەشێنێتەوە، چونکە ئەگەر هەر سیستەم و یاسا و رێسایەك لەنێو حکوومەتە ستەمکارییەکان بوونیان هەبێت، ئەوا ئەو یاسا و رێسایە جۆرێکە لە بارگاویکردن بە ئیفلیجییەت و لەبار بردنی هەناسە نوێیەکانی ئیرۆسییەت و شارستانییەت، بەردەوام دەیەوێت بە جۆرێك ببێتە رێگر لەبەردەم رایەڵەکانی مەدەنییەت و سەرفیرازی کۆمەڵگە، لەبەردەم کرانەوەی کۆمەڵگە بە رووی تەوژمەکانی جیهانگەرایی و دونیای تەکنەلۆژیای سەردەم.

ئەگەر بێت و لە رووگەیەکدا کۆمەڵگا رۆژهەڵاتییەکان لە رووی فۆرم و ماهییەتدا هەڵبسەنگێنین و شۆڕبوونەوەیەکی راڤەکارانەی بۆ بەئەنجام بدەین ئەوا لە دواساتدا دەگەینە ئەو بڕوایەی کە کۆمەڵگا رۆژهەڵاتییەکان جۆرێك لە تەبایی، رێکخستن، یەکێتی لەنێوان تاکەکان دەبینرێت، کە چوون زنجیربەندییەك بەدوای یەکدا رێکخراون، بەڵام لەڕووی ماهییەتدا یەکێتی و تەبایی و یەکڕیزییەکان پڕیەتی لە درز و دژەکاریی و ترس و قەیران، قەیرانگەلێك کە سەرجەم دامودەزگاکانی تەنیوەتەوە، هەموو کەناڵەکانی ژیانی کردۆتە پاشکۆی چین و تاقمە تەقلیدگەراییە فیکر داخراوەکان، بەواتە هەمیشە بانگی دیموکراسییانە و مافەکانی مرۆڤ و یەکسانی دەدەن، بەڵام تەنیا لە فۆڕمێکی بێ ماهییەت و جەوهەردا ئەم بانگدانانە خۆیان دەبیننەوە، هەروەك (مۆنتسیکیۆ) دەڵێت: (گەر ئێمە لەوێ دا یەکێتییەك ببینین، ئەوە هاونیشتمانییەکان نین، کە یەکیان گرتووە، بەڵکو جەستە مردووەکانن، کە یەك لەپاڵ ئەویتریان نێژراون).(١٣)

لە کۆمەڵگە داخراوەکان هەمیشە جەستەکان، دەنگەکان، ویستی ئیرادەکان مردوون و لەنێو هەناسەتەنگییەکدا مەرگدەدەن و توانای بزاڤ و بەرخودانیان نەماوە، توانای رەنگاڵەکردنی ژیانیان لەبیرچۆتەوە و نەماوە هەروەك (مۆنتسیکیو) رووگەی رۆئیاکانی وایە، لەنێو کۆمەڵگە ستەمکار و داخراوەکان جەستەکان ناتوانن مومارەسەی گۆڕان و بزاڤخستنەوە بکەن، بزاڤ و ئیرادە بخوڵقێنن، بۆئەوەی چەمك و موفرەداتی نوێ، هەناسەی نوێ، نەوەی نوێ لەدایك بێت، ئەو نەوەیەی کە لە توانایدا هەیە (ویستی هێز) بە مانا نیتشەییەکەی بخوڵقێنێ لە پێناو ئاراستەکردنی کۆمەڵگا لە رووگەیەکی داخراو رووەو رووگەکانی کرانەوە.

لەنێو ئەو هەرێمە داخراوانەی خۆرهەڵاتدا نەوەیەك نییە، کە پرۆسە و ئالییەتی کارکردنەکانی خۆی گەشەپێبدات و ئیرادە بەرهەم بێنێ و داخوازییەکانی خۆی رابگەیێنێ، بۆئەوەی لە بەرامبەر هێزە تەوتەمەکانی جەنگ و ستەمدا رابوەستێ و دژایەتی فیکرە تەقلیدگەراییەکان بکات، بۆیە لەنێو ئەو جوگرافیا و هەرێمە داخراوانەدا، سەرەتا ستەمکاریی قەیران دەخاتەوە، قەیرانگەلێك کە جەستەکان رووەو مەرگ و کۆیلایەتی ئاراستە دەکات، مرۆڤەکانی فێرە ستایش و بەندایەتی دەکات، فێری خودپەرستی دەسەڵات و پەراوێزیی و ترازان و دژەکاریی دەکات، ئەمەش بەو مەرامەی کە کۆمەڵگا خۆدی خۆی وەك جەستەیەکی پەرتبوو رێکنەخاتەوە و بۆی نەبێ تاکەکان بەنێو تاك ناوەندییەتێك کۆبکاتەوە و هێزی گەل بەرهەم بێت، چونکە هێزی گەل، هێزێکە هیچ بەربەست و کۆنکریت بوونێك نازانێ و ناتوانێ ببێتە رێگر لەبەردەم هەناسەکانی، ئیرادەگەلەکانی، بۆیە هەمیشە سیستەمە ستەمکارییەکان کار لەسەر بەرهەمهێنانی چەمك و مەفاهیمەکانی ترس و تۆقاندن و کوشتن دەکات، بۆئەوەی هەمیشە خودی خۆی وەك باڵادەستێك و چوارچێوەیەکی کۆنکریت رەنگڕێژ بکات و لەنێو نەخشەرێژییەکانی ئێستا و ئاییندەدا بژی.

لێرەدا دەگەینە ئەو دەرەنجامەی کە لە هەر شوێنکاتێ چەمك و مەفاهیمەکانی ستەمکاریی رەگی خۆی داکوتا، بەواتای ئەوە دەسەڵاتە کاریزمییەکەی حکوومەتی ستەمکار دەتوانێ بەسانایی کۆنترۆڵی سەرجەم کەناڵەکانی کۆمەڵگا بکات و چۆك بە تاکەکان دا بدات و لەژێر فەرمایشتەکانیدا دەرنەچن، هەر بۆیە لەسەرەتای دامەزراندن و خوڵقانی هەر سیستەمێکی ستەمکاریی و فاشییەتدا لەنێو هەر هەرێمێکدا، سەرەتا پەنا دەباتە بەر توندوتیژی و تۆقاندن و قەیران سازدان و وەحشییەتگەرانە، بەمەبەستی تیرۆرکردنی عەقڵییەتی تاکەکان و کۆنترۆڵکردنی کۆمەڵگە و بەخشینی سەروەرییەت بە جەستەی خۆی، و هەمیشە

کار بۆ ئەوە دەکات کە تاکەکان بکات بە ڕۆبۆتێکی چکۆلانەی دەستی خۆی، بۆمەبەستی گەمەکانی خۆی و وەك سەربازێکی تۆکمە بۆ ویستەکانی خۆی بەکاریان دەبات، بۆیە قەوارە و مەودای ڕژێمە ستەمکارییەکانی خۆی پێ فراوانتر بکات و پتەوتر جەبرییەتی خۆی بنوێنێ و بەڕووی تەومژی گۆڕان و ڕووخان نەبێتەوە.

ستەمکاریی چوون تەڵەزگەیەکی تەڵخ و تەمومژاویی قورگ و هەناسەی تاکەکان دەگرێ و ویستی ئیرادەیەکی مەعریفییانە لە هەناویاندا دەردەهێنێ و بەتاڵیان دەکاتەوە و لە وزەیان دەخات و بەرکەناریان دەکات، هەروەك (فاروق ڕەفیق) لە پەرتووکی ستەمکاریدا ڕووگەی ڕوئیاکانی چڕ دەکاتەوە و دەڵێت: (ستەمکاری هیچ نییە جگە لە کەئابەیەکی ئەبەدی، کە باڵی بەسەر ئەم کۆمەڵگایانەدا کێشاوە).(١٤)

لە سیستەمی ستەمکاریدا، بۆئەوەی درێژە بە هەنگاوە پڕ ترس و تۆقێنەرەکاندا بدات، دێت مرۆڤەکان دەخەسێنێ و فیکریان داخ دەکات، بۆئەوەی چەشنی ڕۆبۆتێك کار و نەخشەرێژییەکانی دەسەڵات بەڕێوە ببەن، بەواتە"خەسێنراوەکان" میتافۆڕێکن بۆ شەفافییەت خستنەسەر ئەکتیڤبوون و میکانیزم و پرۆسێسەکانی حکوومەتی ستەمکار، کاری مرۆڤە خەسێنراوەکانیش جۆرێك لە ترس و بێدەنگی بەسەر فەزای شار و کۆمەڵگەدا لەلایەك ئەهوەنکردنەوەی فەزای ئیمپراتۆرییەتە.

مرۆڤی ئیرادەگەل و ئازاد لەژێر ئەم حکوومەتە تاناتۆسییەتەدا نەوەك تەنیا بوونی نییە، بەڵکو بەردەوام لە پەروەردەکردنێکی ئەکتەرگەلانەدایە، بەواتا هەمیشە دەوری ئەکتەر و داهۆڵێك دەبینێ، بۆئەوەی ترس بەرهەم بهێنێ.

کەواتە لێرەدا دەگەینە ئەو بەرەنجامەی کە کاتێ ستەمکاریی دەیەوێت مومارەسەی ژیانێکی ئەبەدییانە بکات، دەیەوێت بە ئالییەتێك بێت، کە هەرچی بەربەست و توخمێك هەیە و پێچەوانە دەبێتەوە لەگەڵ سیستەمی حکوومەتی ستەمکار، لەبەر یەکیان هەڵبوەشێنێتەوە، وەك بانگەوازی کۆمەڵگەی مەدەنییەت و دیموکراتیزەبوونی کۆمەڵگە و یەکسانی و هەمەڕەنگیی و ڕەوتەکانی جیهانگەرایی و...تاد کە میکانیزمێکن بۆ وەگەڕخستنی مرۆڤی کراوە، فیکر یاخی و سەربەست و مۆدێرن، ئەوا ڕێك بە پێچەوانەی ئەو هەموو رایەڵ و چەمك و مەفاهیمانە، دامودەزگا ستەمکارییەکان کار لەسەر لەمرۆڤخستنی مرۆڤ و جینۆساید و قەتلوعامکردنی جەستە ئازادەکان دەکات و چەپ و ڕاستێك بەسەر کۆمەڵگەی مەدەنی دادەهێنێ لەپێناو بەرژەوەندییە باڵاکانی خۆی.

بە واتایەکی تر دەبێت بە کوشتەی ئەو میکانیزم و ستراتیژییەتانەی کە بنەما و پرەنسیپەکانی کۆمەڵگەی کراوە لەخۆ دەگرێ، چونکە لەنێو کۆمەڵگەی کراوە و ڕۆشنگەردا ڕوئیای جیاوازبین و بوێر لەدایك دەبن کە لە توانایاندا هەیە ڕەخنە ئاراستەی چەمکە داخراوەکان بکەن و ڕەفزی فیکرە سەلەفییەکانیان بکەن، هەربۆیە دامودەزگا و کەناڵە داخراوەکانی حکوومەتی ستەمکار دێت کار لەسەر سڕینەوەی بەها کراوەکان دەکات، بۆئەوەی ڕووبەڕووی مناڵە چەتوون و یاخییەکانی مۆدێرنیتە نەبێتەوە کە بنەماکانی سیستەمی ستەمکاریی نەفیدەکەنەوە، بۆیە لەسەرەتای هەنگاوەکانیدا دەست دەکەن بە قڕکردنی دەنگە نوێخواز و جیاوازەکان، ئەو دەنگانەی کە باوەڕێکی پتەویان بە یاخیبوونێکی فیکریی و فەلسەفییانە هەیە، هەڵدەستێت بە مانۆڕێکی سەربازییانەی توند و پتەو دەیان شورا و تەلبەندی کۆنکریت بە دەوری جەستە و کیانەکانی خۆیەوە دادەڕێژێ، لەسەرجەم ڕەهەندە رامیاری، کۆمەڵایەتی، ئایینی، کلتوورییەکاندا بۆئەوەی بە شێوازێکی ئاسان ئەم تەلبەندانە نەکەونە بەر تەوژمی ویستی دەنگە ئازادەکان، هەر بۆیە وەك (مۆنتسیکیۆ) دەڵێت: (ستەمکاریی ئیهانەیەکە بە سروشتی ئینسان).(١٥)

(٧)

(نامەکانی ژاکۆن) ناونیشانی دەقێکی (جەبار جەمال غەریب)ە، کە وەك تەونێکی فرە ڕەنگ و فرە مەودا خودی خۆی ڕەنگڕێژ کردووە، کە هەر رایەل و ڕەنگ و هێمایەك هەڵگری دونیاگەلێك کۆد و مانا و مەغزا و رایەڵی فیکری و فەلسەفییە.

دەیەوێت بە تەلویناتە ئاماژەیی و پڕ لە تیمە فرەڕەنگەکانییەوە بونیاد و جەستەی خۆی لەنێو ڕۆئیاکانی خوێنەردا هەڵ بگرێتەوە، بەردەوام دەیەوێت لەو خەیاڵگەیەوە مانا و ڕەنگ و کۆد و شفرەکانی بتەقێنێتەوە، بۆئەوەی وەك جەستەیەکی کراوەی مەعریفەهەڵگر و فیکر کراوە مومارەسەی خۆی بکات، بۆیە بەردەوام چیرۆکنووس ویستوویەتی هەناوی دەق بە پەرەگراف و موفرەدات و رایەڵ و کۆدی ماناهەڵگر ڕەنگبکات، زیاتر ئەمەش بەو مەبەستەی کە هەنگاوێك بۆ پتەوکردنی بونیادی دەق و مەغزا شاراوەکانی دەق بەرجەستە بکات، دیارە ئەم بارگاویکردنە ڕەنگاوڕەنگانەی پەیڤەکانیش بۆئەوەی لە ڕێگەی دونیای مێتاماناکان، مێتاکۆدەکان بە دیدی خوێنەر بڵێ دونیا و جەستە و فەزایەکی کراوەتر لەودیو واقیع (مێتا

واقیع)دا بوونی هەیە، دونیایەك بە مەودایەكی تر و بەدونیایەك رەنگ، دونیایەك مانا، دونیایەك پەیڤی حەرامكراو، ماچی كوژراو، خەونی سەربڕاو دێتەدوان.

چیرۆكنووس سەرجەم ئەم دونیاگەل و پەیڤە سەرابییانەی لەنێو هەناوی بونیادی دەق رەنگ كردووە، ئەمەش بەو مەرامەی كە خوێنەری زرەنگ و دیدەقووڵ و هوشیار بخولقێنێ بۆ ئەوەی سیحری زمان و مەتەڵییەتی رەنگەكان لە هەر پەرەگراف و رستەیەكدا، لێك بداتەوە و بەرجەستەی هەناوی كۆدەكان بكات، مانا گەفلێكراو و ماچەكوژراوەكان لە سەهمییەتی ترادیسیۆنە كۆمەڵایەتییەكان رزگار بكات.

(نامەكانی ژاكۆن) دەیەوێت وێنای كۆمەڵگایەكی داخراوی پڕ لە ترس و بیم و ئەشكەنجە و رایەڵەكانی ستەمكاریمان بۆ بكات، دەیەوێت وێنای شارێك و زانكۆیەكی ئیفلیج و وێران لە عەشق، لە جوانی، لە رەنگ، لە مانا، لە فیكر، لە ئیرادە، لە ئیرۆسییەت بە هەموو رەهەند و رایەڵەكانی ترەوە لە دیدە و زەینماندا بكات. (هەموو ساڵەكانی خوێندنم بەرێ كردن، هەر چوارساڵ تێپەڕین و هەمان كورسی و هەمان دیوار و هەمان مامۆستا و دەموچاو و هەمان بێدەنگی و گرژی و خەم، هەمان بێجورئەتی و درۆ، چوار ساڵی رەبەق، كچ و كوڕەكان بە دزی نامەكانی ژاكۆنیان لە باخەڵ دەردەكێشام و لە پەنا و كەلێنان دەیانخوێندەوە و دەگریان، بۆ كەساسی خۆیان و حەسرەتەكانی ژاكۆن و گۆرانییە دوورەكان).[16]

ئەو جەستە و فەزایانەی كە پڕیەتی لە وێرانەیی، دۆگمایی، نامۆبوون، ئەو نامۆییە پڕ ئازارانەی كە لە هەناوی سەرجەم رەهەندەكانی ژیانی كۆمەڵگەی خۆرهەلاَت هەناسەدەدات، ئەو فەزا و شارەی كە هەمیشە لە جیات ئیرادە، ئازادیی، فیكری كراوە، عەشق بەرهەم بێنێ، دێت دونیایەك بارگاوی بە نامۆیی دەخولقێنێ.

فەزا و مەدلوولییەتی دەقی نامەكانی ژاكۆن دەیەوێت ئەوە بە دیدی خوێنەر بڵێت كلتووری رۆژهەلاَت، كلتووری كۆمەڵگە داخراوەكان ئەو كلتوورە سائید و ژەهراوییەیە، كە هەمیشە مەفاهیم و موفرەداتی دۆگما و فیكری داخراو بەرهەمدێنێ، دەیان كەناڵ دامودەزگای ستەمكار لەنێو تۆڕەكانی كۆمەڵگەدا (پەروەردەیی، كۆمەڵایەتی، ئایینی، فەرهەنگی...تاد)، هەمیشە لە چێكردنی دیوار و تەلبەندە كۆنكریتەكاندایە، هەمیشە دەیەوێت زیندانێك لە هەناوی ژیاندا دروست بكات (هەر لە پۆلەكانی سەرەتاوە، لە خەونە لێڵ و فڕینەكانی منداڵیمەوە، مامۆستا خۆشەویستەكانم بە خۆیان و دار حەیزەرانێكی خۆشكراو، بەدەست و باڵی درێژیانەوە بە هەنگاوی قورس و فراوانیانەوە دوام كەوتوون).[17].

(هەر لەو كاتەدا كە شەلاَڵ بووم لە گریان، مامۆستا خۆشەویستەكانم هەوڵ داریان لەسەر دەدام و منیش بەسەر چەوەڵێنێكدا دەكەوتم میزێكی گەرم و خۆشم بەخۆدا دەكرد).[18]

كلتووری داخراوی رۆژهەلاَت و دامودەزگا ستەمكارییەكانی هەمیشە دەیەوێت سەرجەم موفرەدات و چەمك و رایەڵەكانی ئیرۆسییەت و مانا ئازاد و ئیرادە بەخشەكان بخاتە ژێر كۆنترۆڵی خۆی، ئەو لە تاكرەهەندییەتی خۆیەوە مانا بەشتەكان، فینۆمینۆیەكان بدات، ئیتر كەسی تر بۆی نەبێت بڕیار لەسەر داخوازییەكانی خۆیەوە بدات و چانسی ژیان بەخۆی گرێبدات دواتر بە شتەكانی تر.

ئەو كلتوورەی لەجیاتی ئەوەی پەنجەرەكان ئازاد و والا بكات، دێت هەناسەكان دادەخات، هەمیشە دەیەوێت خودەكان، ئیرادەكان، مەعریفەكان، ئازادییەكان لە تاكەكان بسێنێ و لە رایەلەكانی ئیرۆسییەت و عەشقدا دایانبوەشێنێ (با ئەو فایلانە بخوێنینەوە پڕن لە نامەی قاچاغی كچ و كوڕە عاشقەكان).[19]

رۆژهەلاَت ئەو فەزا و زەمینەیەیە، كە مەرگ و نامۆبوون، بێشوناسی و پەراوێزیی قەدەری بوونیەتی، قەدەرێكی تاڵی سەرجەم تاكەكانییەتی، كارەكتەرەكانی نێو ئەم فەزا و زەمینەیە هیچ ئایندەیەك، قەدەر و بەختێك، ئاسۆیەكی كراوە خاوەن جەستە و گوتارێكی تایبەت بە خۆیانەوە نین (روانییانە لەپی دەستەكانم، هێڵەكانی بەختم هەموو سڕابوونەوە). (بەختێكم نییە بخوێندرێتەوە، یان ئایندەیەكم نییە، تا بزاندرێ). (هەرچەندە هەموو بەختی ئێمە، چەند هێڵێكی خوار و خێچی بنی فنجانە قاوەیەك بووە).[20]

(جەبار جەمال غەریب) دەیەوێت لەنێو روپێو و فەزای دەقەكەی، لەدەرەوەی سەرجەم ترادیسیۆنە داخراوەكان، قسەی خۆی هەبێت و بیكات، پەردە لەسەر سەرجەم رەهەندە بێماناكانی ژیان و فەزاحەتە قەبەكانی كۆمەڵگادا هەڵبماڵێت، لە دەرەوەی ئەو فیكر و روانینە باوەی كۆمەڵگا، رایەڵە فیكری و مەعریفییەكانی خۆی رەنگرێژ بكات، لە دەرەوەی پەنجەرە داخراوەكانی كۆمەڵگە سوننەتی و تەقلیدگەراكان، رویا و خەیاڵگەیەكی تر و كراوەتر بخولقێنێ، لەدەرەوەی ئەو فەزا و دەسەلاَتە داخراوە، مەودایەكی دیكە لە جیاوازییەكان، فرەڕەهەندەكان بەرهەم بێنێ و هەمیشە خوازیاری كردنەوەی مەوداكانی عەشق و جوانییە، چیرۆكنووس تەنیا نایەت بەرامبەر ئەو دەسەلاَت و ترادیسیۆنە كاریزمییەی كە فرەڕەهەندییەت و جیاوازییەكان، فرەماناكان، شەفافییەت قەبووڵ ناكات رابوەستێ و رەهەندەكانی ئەم بار و دۆخ و كەش و هەوایە راڤە بكات و رابگەیێنێت، بەڵكو بۆ رواندن و گەلاَڵەكردنی فیكرێكی

هەڵوەشێنەرانە و رەخنەییانە دەیکات، بۆئەوەی ئەو بونیاد و ئەو ستراکتۆرە کۆنکریتانەی کە کۆمەڵگا و رەهەندەکانی ژیان کۆنترۆڵ و کۆنکریت دەکات، تەفکیك بکات و وێنا کاریزمییەکانی دەسەڵات ورد و خاش بکات، چونکە هەروەك (رامین جەهانبەگلو) دەڵێت: (رۆشنبیر کەسێکە خۆی بەدوور دەگرێت لە سەرجەم بیروباوەڕە دۆگماکان).

هەربۆیە (جەبار جەمال غەریب) دەیەوێت بە فیکرە یاخییەکانی، بە گومانە جوانەکانی رەسمی ئەو بتە کۆنکریتانەی " باوك/ مامۆستا/ رابەرە فیکر داخراوەکان "ی دەسەڵاتە کاریزمییەکان لە زاکیرە و یادگەی تاکەکانی کۆمەڵگە بشکێنێت و بیانکوژێنێتەوە. (دەترسام بڕوانمە شوێنی مامۆستاکان، نەك بە خۆیان و بە خەنجەرێکی زێڕەوە بێن و بمکەنە دوو لەت).[21]

(٨)

چەمك و موفرەداتی نێو فەرهەنگی مۆراڵ و بەها ئاکارییەکان، بریتین لەو جومگە پڕ بەها و دەلالەتانەی، کە هەمیشە رایەلە تەقلیدگەراییەکان (نەریتە کۆمەڵایەتییەکان، وەهم و خورافاتە میتۆلۆژییەکان)، بازنە بەندە نارۆشنەکان لەنێوکۆمەڵدا و بەسەر تاکەکان رەنگڕێژیان دەکەن، و بەردەوام لە هەوڵی نەخشاندنی ئەو فەزا و مەودایەدان کە تیایدا تاکەکان پەیڕەوی ئەو سوونەتە ئاکارییانە بکەن، کە بەردەوام بەر لە ئەوانیش تاکەکانی تری کۆمەڵگا لە شوێنکاتە جیاجیاکاندا بە قوربانی ستراکچەرە کۆمەڵایەتییە داخراوەکان کراون، بەڵام بەردەوام مرۆڤە دیدگا رۆشن و پڕ ئیرادەکان لە هەوڵی دژە کرداریی و دژە رایەڵەیی ئەو پەیڕەوانە هەنگاویان ناوە و بەردەوام لە هەوڵی ئیفلیجکردن و شکاندنی کۆتە ئاکاریی و کۆمەڵایەتییە داخراوەکانیان داوە، لەپێناو بێماناکردنی ئەو جومگە رەوشتییانە، فیکرە یاخییەکانیان گەشە پێداوە، بێماناکردنی ئەم جومگانە لەپێناو بە بەهاکردن و بە ماناکردنی چەمکگەل و بەهاگەلێکی تر کە مرۆڤە پڕ بڕواکان و دیدگاکراوەکان لەپێناو ئازادیی و مرۆڤدۆستییەتی خۆیان بەرهەمی دێنن، بەواتا مرۆڤە بەرز و پڕ مەعریفەکان هەمیشە لە فەزای بەهایەکی داخراو رووەو بەهاگەلێکی کراوەی ئازاد تاکەکان ئاراستەدەکەن، دەشێ بە واتا و رەنگێکی تر لە (نائاگایی- ئاگایی)، (دیلی- سەربەستی) وێناکانی خۆی هەڵبگرێتەوە. ئەوەتا باوکەکان بەردەوام لەنێو بانێژەی کلتوورە داخراوەکانی خۆیانەوە ئامۆژگاری منداڵە بزێوەکانیان دەکەن، بەوەی کە پێویستە منداڵانی پڕ ویقار و پڕ شەرم و حەیا بن، ((دەستێك لەنێو ئەو فایلانەی پیاوانی مێژوو تێدا دەژیان، سینگی گرتم و رایتەکاندم و گوتی: ((ئەو نامە سووکانە فڕێ دە و گوێ بۆ ئێمە بگرە)).[22]

بەردەوام کەناڵە داخراوەکانی ئەم کلتوورە پەڕپووتە بۆ مانەوەی خۆی و پیرۆز راگرتنی تەوتەمییەتی فیکرە داخراوەکانیان، بۆئەوەی بە بەردەوامی بەم فیکرە کۆنکریتانەیان بانەکانی تەقدیستییەت و پیرۆزیی بەهاگەلەکانی ئەوان پارێزراوبێت، بۆئەوەی هەمیشە بن بە پەراوێزی سێبەرەکانی ئەوان، لەوەوە رایەڵەی ماناکانیان پەخشبێتەوە و بەردەوام وەك مرۆڤێکی رۆبۆتی و خەسێنراو بن بە کارەکتەری نێو (سەرا) پان و بەرینەکانیان.

بەردەوام مرۆڤەکان بەوە دەبەستێتەوە کە پێویستە پڕ شەرم و شکۆ بن، بەردەوام پێویستە لەنێو جۆرێك لە بەها و پیرۆزگەراییدا ژیان بەسەر ببەن، چونکە ژیان تەنها لەنێو بەها پیرۆزەکانەوە دەتوانێ هەناسە بدات و مانا بە رەهەندەکان ببەخشێت، بۆیە بەردەوام جەخت لەسەر تاکەکان دەکاتەوە کە نابێت لەنێو بێشەرمیدا بژین، چونکە بێشەرمی جۆرێك لە شکانی پێودانگەکانی حورمەت و حەیا دەسازێنێ، کۆمەڵگا لەکەدار دەکات و رەهەندەکانی ژیان پڕدەبێ لە نامۆیی و داوەشان و وێرانەیی (من دەمەوێ بێم بۆت و بایەك پێشم دەگرێ، و جلەکانم لەبەر دادەکەنێ و فڕێم دەداتە نێو تۆنێلە تاریکەکانی حەیا).[23]

ئەم کولتورە پڕ سەهمە ستەمکارییە، دەیەوێت زەبروزەنگ و ترس و وێرانەیی لەنێو رەهەندەکانی کۆمەڵگا نەخشەڕێژ بکات، بەردەوام دەیەوێت مرۆڤەکان لەنێو کەناڵەکانی خۆیەوە بخەسێنێ و بن بە تەنها رۆبۆتێك بۆ جێبەجێکردنی فەرمایشتی دەسەڵاتەکانیان، خەسانێك بۆئەوەی سەرجەم بەهاکانی خۆیان بچەسپێنن بەسەر کۆمەڵگا، چونکە ستەمکاری هەر لە منداڵییەوە مرۆڤەکان فێری خووی کۆیلەیەتی و گوێڕایەڵی دەکات و سکێچێکیان بۆ دادەمەزرێنێ، کە بە هیچ شێوەیەك مرۆڤە خەسیوەکان لێی لانەدەن، ئەگینا داخ دەکرێن (دەستی برد، خەنجەرێکی زێڕی بچووکی لە کەمەری دەرکێشا). (خەنجەرێکی لەگونم دا و هەستم دەکرد دەبمە دوو لەت و هەستم کرد ئەوە وردە وردە شەق دەبەم و دەکرێمەوە).[24]

مرۆڤە خەسێنراوەکان بە مانای وشە مرۆڤ نین، تەنیا چێژ و لەززەتێکی زۆر بۆ دەسەڵاتگەر دابین دەکەن، هیچ شوێنێکی بەرچاویان نییە لەنێو دامودەزگاکانی دەسەڵات جگە لە ئالەیەك بەدەستی دەسەڵات (خەساوەکان.. میتافۆڕێکن بۆ روونکردنەوەی دینامیك و کاریگەری ستەمکاریی).[25]

لەنێو فەزای ئەم کۆمەڵگە سوونەتییانە تاکڕەهەندییەتی فیکری چەقبەست و داخراو حوکمی تاکەکان و سەراپای کۆمەڵگا دەکا، ئیتر وەك میکانیزمێك وەزیفە و ئەرك و ئامۆژگارییەکان تەوزیف دەکات، ئیتر هەر ئەو بۆی هەیە خاڵبەندی بۆ موفرەداتەکانی ژیانی مرۆڤە خەسێندراوەکان دابنێت، هەر ئەو بۆی هەیە تەفسیر و راڤە بۆ سەرجەم کایەکان بکات، بەردەوام گوتاری ئەو بن بە

سەنتەری مەودا کولتورییەکان و باڵادەستییەتی ئەو بەسەر شتەکان رەنگبداتەوە، بەردەوام لە هەوڵی سەرکوتکردنی زیاتری کۆمەڵگادا کاردەکات، ئیتر هیچ کەسێك نییە لە دەرەوەی دیوەخان و کۆشکی ئەودا ماف بەخۆی بدات، کە راڤەیەکی تر بدات بە فینۆمینۆیەکان.

بۆیە بەردەوام دامودەزگا داپلۆسێنەر و ستەمکارییەکانی ئەم کلتووره داخراوە، دەیانەوێ زەبروزەنگ و دەسەلاَتی کۆنترۆڵییانەی خۆیان رەنگرێژ بکەن، دیانەوێ بۆ هەمیشە کۆمەڵگا بخەنە نێو مۆدی ئاکارێکی داخراوەوە، کە بەردەوام لە کۆمەڵگای ئێمەدا پەیوەستە بەفیکرە دۆگما و داخراوەکان.

(جەبار جەمال غەریب) لە روپێوی تانوپۆی دەقەکەیدا دەیەوێت شۆڕشێك بەرپا بکات، شۆڕشێك لە رەنگ، لەمانا، لە ئیرۆسییەت و عەشق، دەیەوێت بەردەوام بەرخودانێك لەنێو هەناوی ئەم رایەڵ و بەها داخراوانەدا هەڵبگیرسێنێ، دەیەوێت پێچەوانەی تەوژمە کۆنخوازەکانی دەسەلاَت تەوژم بدات، تەوژم لەنێو پانتاییەکانی بێشەرمی کە ئەوان بڕوایان پێی نییە و بەبێ شەرمیی دایدەنێن.

بەردەوام جەبار دەیەوێت بۆ جارێکی تر هانی مرۆڤە خەسیوەکان بدات کە هەناوی ئەم کولتورە لەناوەوە بتەقێننەوە و لە خەساندن رزگاربن. (من پیاوم.. پیاو.. لێم گەڕێ با لە فاحیشەدا بمرم).[٢٦]

جەبار دەیەوێت لەنێو ئەم چەمکە کراوە و پڕ لەمانایەدا یاری بکات، کە لە دیدی ئەوان بە چەمکگەلە (فاحیشەییەکان) ناسراوە، جەبار گەرەکییەتی لافاوێك لە رەنگ و عەشق و جوانیی و ئیرادە لە هەناوی کۆمەڵگە داخراوەکان بسازێنێ، هەموو خەیالگەکانی خۆی بەڕووی بەها کراوەکاندا دەکاتەوە، بۆئەوەی لەودیو شوورە کۆنکریتەکانی دەسەلاَتدا کۆمەڵگەیەك لە عەشق و جوانیدا بەرهەم بێنێ و سەرجەم وزەکانی ئیرۆسییەت زیندوو بکاتەوە.

(٩)

(ویستی هێز)، (ویستی فیکر و مەعریفە)، هەمیشە ویستگەلێکن، لەنێو فەزا و مەودایە رۆشن و کراوەکان دەسازێن، لە هەناو و لەپێی نەوە دیدە رۆشن و پڕ گوتارەکان دەخولقێن، ئەو نەوە نوێخوازانەی کە لەنێو هەناوی تاریکایی و نەبوونەوە دەردەکەون و سەرچاوە دەگرن، کە هەمیشە لەهەوڵی کرانەوەی زیاتری کۆمەڵگە دان و رەنگەکانی خۆیان دەرژێنن، ویستی هێز و ویستی مەعریفە لەو چەمك و مەفاهیمانەن کە لەنێو هەناوی کۆمەڵگەیەکی کراوەی خاوەن

ئەزموون و کۆمەڵگەیەکی پڕ ئیرادەی جوانی دەستی منداڵە چەتوونەکانی مۆدێرنە دەخولقێن و بەرهەم دێن، بەواتە کاتێ ویستی هێز لە کۆمەڵگەیەکدا دەسازێ ئەوا دەتوانێ لەتەك خۆیدا دەیان ویستی تری فیکری و فەرهەنگیش هەڵبگرێ، کە لە دواجاردا لەنێو بونیادی تێگەیشتن و فەهمکردنەوە خۆیان هەڵدەگرنەوە و دەیان رایەڵی بزاڤخواز لەنێو لەپی ژیاندا دەسازێنێ و بەرخودان دێتەنمایشکردن و خولقان.

بەرخودان ئەو چەمك و موفرەدەیەیە، کە لەنێو دەستی گەنج و لاوە پڕ گومان و تەفسیرکەرەکان لەدایك دەبێت، ئەو نەوەیەی، کە بەردەوام لەخەمی گۆڕان و نوێبوونەوەدان و دەژین، ئەو نەوەیەی کە دەیەوێ بە گومانە جوانەکانییەوە سەرلەنوێ راڤەیەکی تر بە چەمك و مەفاهیمەکانی کۆمەڵگەوە ببەخشێتەوە و بزاوتێك بخاتە نێو هەناوی سەرجەم ستراکچەرەکان، بزاوتێك کە لە توانایدا هەبێت دیوار و شوورا بڵندەکانی نێوان واقیع و ویستی مرۆڤەکان بشکێنێ و واقیع و دونیایەکی تر نزیك لە ویست و خەیاڵی مرۆڤەکاندا دابڕێژێتەوە، بۆئەوەی ویستی فیکر و فەلسەفە لەنێو رایەڵەکانی کۆمەڵگە گەشە بکات و تێراو ببێتەوە.

ساتێ کە ویستی فیکر و فەلسەفەش رواو، گەشەی بەخۆیدا، بەواتا دونیا دەخزێتە نێو راڤەیەکی قووڵتر و مانایەکی تر، مانایەك کە ژیان و ئینسانییەت بۆ مرۆڤ دۆستەکان دەگەڕێنێتەوە، بەواتا ئەو کاتەی ژیان، بوون، مرۆڤەکان لەبەردەم گۆڕانێکی جەوهەرییانەی قووڵدان.

(جەبار جەمال غەریب) هەمیشە دەیەوێت لەنێو روپێوی دەقەکانیدا (ویستی هێز) بەمانا نیتشەییەکەی دابمەزرێنێ، بۆئەوەی لە رێگەی ئەم ویستە لەتوانایدا هەبێت سەرلەنوێ مانا بە بوون و سەرجەم کارەکتەرەکانی ببەخشێتەوە و ئیرادەیەکی مەعریفییانە و فیکرییانەی جوان لە هەناویاندا بسازێنێ و لە هەوڵی نمایان کردنیاندا گەشە بە تواناکانی خۆی بدات، هەمیشە لەنێو درزی دەقەکان مانا یاخییەکان هەڵدەگرێتەوە، دەیەوێت شۆڕشێکی مەعریفییانە سازبدات، بەوەی کە هەمیشە کار لەسەر نەمەتە فیکرییەکان دەکات و سەرجەم خەیالگە مەعریفییە قووڵ و پڕ مەودا جوانەکان لەبۆتەی دەقدا دەتوێنێتەوە، بۆئەوەی بەردەوام بە پرسیارە گوماناوییەکانی، تێفیکرینە یاخییەکانی لەبەردەم خەنجەر بەدەستەکانی دەسەلاَت رابوەستێ و گوێ لە هەستە جوانەکان، دەنگە پەراوێزکراو و مێیینەکانی کۆمەڵگە بگرێ، بەردەوام دەیەوێ چرا ئەفسوناوییەکانی ئیرۆسییەت و جوانی دابگیرسێنێ و گوێ بۆ دەنگە مەلوولەکان، دەنگی نێو راڕەوە تاریکەکانی ژیان بگرێ.

بەردەوام خوازیاری ئەوەیە کە تاکەکان هان بدات، کە لە هەوڵی ڕەنگڕێژکردنی جوانی، ئازادیی، عەشق دابن، سەرلەنوێ ئیرادەکان ڕێك بخەنەوە و بزاڤ لە فیکر و فەرهەنگی کۆمەڵگەدا بخولقێنن و بەرهەم بێنن، بۆئەوەی کارەکتەرە پەراوێزکراوەکان لە هەناوی کولتورە سائیدەکانی کۆمەڵگە ڕزگار بکات.

ویستێك کە بەچەقۆی ڕەخنە دەکەوێتە ویزەی چەمك و مەفاهیمە داخراوەکانی کۆمەڵگە، چەمکە سواوەکان، ئەو چەمکگەلانەی کە مەوداکانی کۆمەڵگە لە حاڵەتی بازنەیی و خوولخواردنەوەییدا دەهێلێتەوە، نایەلێت ئاراستەکانی کۆمەڵگە لە بازنە بەندییەتی دەربچێ، بەردەوام دەیەوێت ویستی ئیرادە لەنێو هەناوی تاکەکانی کۆمەڵگەدا بخولقێنێ، بۆئەوەی چیتر تەسلیم بە ویستی دەسەڵات و فیکرە دۆگماکان نەبنەوە.

بوونی ویستە ئیرادە و فیکر هەڵگرەکان لەنێو مانا و ڕەهەندگەلەکاندا دەبێت بە فاکتەرێك بۆ خولقانی دەیان چەمکی کراوە، قووڵبوونەوە و تێڕامان بەنێو ڕاڕەوەکانی فەلسەفە کۆمەڵگە ڕووەو ئاسۆیەکی ڕۆشنگەرانەی پڕ ویست ئاراستە دەکات. (جەبار جەمال غەریب) بەردەوام دەیەوێت کار لەسەر نەمەتە فیکرییەکان، دەنگە داخراوەکان، وێنە پەراوێزکراوەکان بکات، بۆئەوەی جارێکی تر و بە فۆڕمێکی تر و ڕوئیایەکی کراوەتر بسازێتەوە و بێتە هەناسەدان (حیکمەت و ویقارەکانی ئێمە نابینێ و لەگەڵ وشەی سۆزانییەك دەگری).[27]

بە واتا گوێ لەدەنگە کزۆڵەکان، دەنگ و ڕەنگە فەرامۆشکراو و پەراوێزخراوەکان دەگرێ کە لە دیدی کۆمەڵگە ستەمکارەکان، ڕەنگە بەناو و ناتۆرەیەکی ناشرین وەسف کرابێ، هەمیشە دەیەوێ بە نەمەتە فیکرییەکانی، قسە لەسەر سەرجەم پانتاییە نەبینراوەکان و فەرامۆشکراوەکان بکات و دووبارە گومان لە ڕەهەند و ڕوئیا ژەهراوییەکانی دەسەڵات بکات و دژە چەمکەکانی نێو هەناوی کلتوورە دۆگماکان لێك بداتەوە و هەڵیبوەشێنێتەوە، بۆ ئەوەی ڕووی حەقیقەت و ڕاستی شتەکان، ڕەهەندەکان، بخرێنەڕوو و کەشف بکرێن، دووبارە ڕایەڵەکان بخێنەوە نێو شرۆڤە و خوێندنەوەیەکی قووڵی پڕ مەودایانە، سەرلەنوێ پرسیار بەرهەم بهێنرێ، پرسیار، گومان لە کۆی شتەکانی نێو کۆمەڵگا، پرسیار لە هەڵاوسانی ڕەهەندە کۆمەڵایەتییەکان، ئایینییەکان، پرسیار لە پەراوێزخستن و فەرامۆشکردنی دەنگە خەفەکراوەکان، چونکە هەمیشە پرسیار دەتوانێ لە وەڵامی شتەکان نزیك بێتەوە.

(ویستی ئیرادە) یەکێکە لەو چەمکانەی کە فیکرە یاخییەکان هەڵگرییەتی، بۆئەوەی بەردەوام مانا بڤەکراوەکان لەنێو لەپی کلتوورە دۆگماکان ڕزگار بکات و دەریان بهێنێ، لەنێو

ڕاڕەوە تاریکەکاندا گۆرانی و میلۆدیای ژیان، عەشق دەربکێشین (دەمەوێت بڕۆم ئەم دەنگە لە گەرووی تاریکی دەرهێنم).[28] ئیرادەیەك کە گومان لە هەموو شتێك دەکات و شەرم لە هیچ ناکات و لەبەردەم هیچ کەناڵێکی ستەمکاریدا ناسڵەمێتەوە و چۆك دانادات، هەمیشە بەشوێن شکاندن و ئیفلیج کردنی ویستە پڕ شەرمەکاندا کاردەکات، چونکە شەرم هەنگاوێکە بۆ کوشتنی وزە ئیرۆسییەکان، کوشتنی عەشق و کارەکتەرە جوانەکان، کوشتن و خەساندنی خودە زەلیلەکان بۆ ڕازیبوونی (ئەو)ی ستەمکار و دەسەڵاتخواز.

بەپێچەوانەوە نەشونماکردنی ئەم ویستە ئیرادەگەراییە، خولقانی درز و هەناسەکانی مەرگە، کە هەمیشە دەنگەکان، مرۆڤەکان، ماناکان، ڕەهەندەکان دەکات بە کەرەستە خاوی فاشییەت، کەرەستە خاوی ئەو پڕۆژانەی کە موفرەدە وێرانگەراییەکانیان تێدا خەوتووە.

(١٠)

(نامەکانی ژاکۆن) ئەو بونیادە پڕ درز و بۆشاییەیە، کە هەمیشە دەیەوێت باس لە کوشتنی وزە ئیرۆسییەکانی کۆمەڵگەی کوردی بکات، ئەو کۆمەڵگەیەی کە لێوان لێوە لە گومان، خەسان، پەراوێزیی و بەرزڕاگرتنی هێزە غەیبانییەکان و تیرۆرکردنی عەشق و جوانی، کە هەمیشە و بەردەوام لە چێکردنی مەقاییس و پێوەرە چەقبەستووەکاندایە، ئەو پێوەرانەی کە بەردەوام گەفی ئەوە لە تاکەکان دەکات، کە هەمیشە نزیکبوونەوە لە مانا حەرامکراوەکان نزیکبوونەوەیە لە ئاگر و دۆزەخ.

هەمیشە ئیرۆسییەت لە هەناوی ژیاندا گوزەر دەکات، هەمیشە دەیەوێت لەززەت و ئێستاتیکا بە فینۆمینۆیەکان، سەرجەم ڕەهەندەکانی بوون ببەخشێ، دەیەوێ کونجە تاریکەکانی ڕۆح ڕۆشن ببێتەوە و بیبوژێنێتەوە، سەرلەنوێ درزی نێوان ڕەگەزەکان، ماناکان، پەیوەندییەکان سارێژبکاتەوە و نمایان پێبداتەوە، ئەو پەیوەندییانەی کە دەبن بە بوونێك کە ڕەنگڕێژبێت بە فۆڕمە جوانەکان، ئەو مرۆڤانەی لە خەمی چێکردنی ماڵێکن لە عەشق، پەنجەرەیەکن لە ماچ، سۆزێکن لە ژن، ئەوە مرۆڤە ویستخوازەکانی دونیای ئەوین و جوانین، کە دەیانەوێ دیوی ئەودیوی تابلۆی ژیان بە فۆڕم و سکێچەکانی جوانی دەنگ و میهری ژن بڕازێندرێتەوە، دەنگە مێیینە بەر کەنارەکان جارێکی تر بۆ نێو هەناوی ژیانی مەردومییەت بگەڕێندرێتەوە، (دەست باوێ سەر شانم ئەوە ڕاڕەوەکانی شەڕە، لە باوەشی ژنێکدا نەبێ لێی دەرناچی).[29]

مرۆڤە عاشقەکان، ئەو مرۆڤانەن کە لێوانلێون لە رەنگ و جوانیی و دەنگی پڕ ویست، پڕ سکێچ، ئەو مرۆڤانەی کە بەشوێن رووی حەقیقەتی شتەکاندا وێڵن، بە شوێن پرسیار و گومانە نەکراوەکاندا وێڵن، کە لە هەناویاندا بە هەزاران وەڵامی گرێدراو تیایاندا نێژراون، بە مەبەستی دۆزینەوەی سەرجەم مانا بڤەکراوەکان بە شوێن شکانی سەرجەم مەقاییسە کۆنکریتەکان، بەشوێن خولڤاندنەوەی رەهەندەکانی جوانیدا گوزەر دەکەن، بەشوێن رزگارکردنی گۆرانییەکانی نێو راڕەوە تاریکەکەکاندا وێڵن، بەشوێن خامۆشکردنی چراکانی ئەوین و لیمۆکانی ژیاندا حەودالّن (وەرە رزگارم کە، لەسەر دوا تاقی عومر، لەسەر دوا تاقی تەمەن چرایەك کز دەسووتێ، خامۆشی کە).[٣٠]

(جەبار جەمال غەریب) لەنێو فەزای (نامەکانی ژاکۆن)، دەیەوێت رۆڵ و ئەرك و وەزیفەی چاوگەکانی عەشق دووبارە بە ژیان ببەخشێتەوە و سەرلەنوێ لەنێو کوچە و کۆڵانەکانی کۆمەڵگەی کوردیی بە رەنگێکی تر و بە فۆڕمێکی تر بیاننەخشێنێتەوە و بەرهەمیان بهێنێتەوە، بە فۆڕم و لەونێك دوور لە ویستی باوکە خەنجەر بەدەستەکانمان، دوور لە چاوگەکانی شەڕ، دوور لە مانیفێستی ئەو شەڕانەی کە مەردومییەتی تیادا خەسێنراو و عەقلییەتیان تێدا تیرۆر کرا (لێرە زوو تێپەڕە، ئەوە فایلی شەڕەکانن، ئەو شەڕانەی تفەنگەکان تیایاندا سەرکەوتن و کچەکان تێدا دۆڕان).[٣١]

هەمیشە عەشق وەك خۆرەتاوێك، وزەیەکی خامۆش نەبوو، ئاسۆ لەبەردەم خۆی و سەرجەم رەهەندەکانی ژیاندا دەکاتەوە، خۆی دەکات بەو فریادڕەس و مژدەهێنەرەی کە مژدە و ئاسۆی بەیانییەکی نوێ و سەردەمێکی تر بەخۆیەوە هەڵگرتووە، عەشق ئەو مامۆستا جوانەیە، کە نەوەکان فێری کرانەوە، جوانیی، بەخشندەیی، ئازادیی، قوربانیدان دەکات، فێری سەرجەم ئەو شتانەی دەکات کە وزەی ئیرۆسییەت بە کەناڵەکانی بوون ببەخشێت.

هەمیشە عەشق ئەو رایەڵە وزە بەخشەیە، کە تاکەکان بەیەکەوە بەسەرجەم رەهەندگەلە کلتوورییەکان گرێدەدات و دەبەستێتەوە، بەردەوام لە هەوڵی ئەوەدایە ئینتیمای مەعریفە و جوانیان تیایدا بسازێنێ، (عەشق واتا مسۆگەرکردنی ژیانێکی جوان و چاکی تاکەکەسی و ژیانی چڤات لە دونیایەکی جوان و مانادراردا).[٣٢]

(جەبار جەمال غەریب) بەردەوام دەیەوێت سەهمە رەخنەیی و راڤەکارییەکانی خۆی ئاراستەی کۆمەڵگەی رۆژهەلاّت بە گشتی و کۆمەڵگەی کوردی بەتایبەتی بکات، بەوەی کە نەیتوانیوە فەزا و دونیایەکی کراوەی شەفاف لە رەنگ و مانا و ئازادی و عەشق بونیاد بنێت، نەیتوانیوە

رایەڵەکانی عەشق و جوانی لەنێو روپێوی ژیاندا رەنگڕێژ بکات، بۆئەوەی خۆشەویستی و بەخشندەیی و ئینتیما بۆ تاکەکان دەستەبەر بکات و بۆیان بگەڕێنێتەوە، تاوەکو بە عەقلییەتێکی کراوەتر و چالاکتری مۆدێرنخواز، سەرجەم زەوایەکانی ژیان و جەوهەری بوون عەشقڕێژبکات، تەنانەت زانکۆکان کە شوێنگەی مەعریفە و ئیرادە و ئازادین بۆ تاکەکان، کەچی زۆر دوورن لە رەنگاوڕەنگی و جوانیی و کرانەوە، تاکەکان ناتوانن بە ویستی خۆیان مومارەسەی ژیان و عەشق و جوانی تیادا بسازێنن، چونکە سەرجەم کەناڵەکان بە زانکۆوە وەکو شورا و قەڵایەکی سەخت و کۆنکریت وایە لەبەردەم ویستی تاکەکانی کۆمەڵگە، لەبەردەم خەونی گەنج و لاوەکان، ئەو کەنالاّنەی کە بەردەوام نامۆبوونیان لێ دەسازێ و رەنگڕێژ دەبێت، هەمیشە کەناڵەکان دەیەوێت تاکەکان بەجۆرێك لە خەسێویی و پەراوێزیدا بژین و بە واقیعییەتێکی ناتەندروست رازی بن و لە ژێر فەرمایشتی دەسەلاّتخوازەکان دەرنەچن، بەردەوام بەشوێن خولڤانی تاکگوتارییەتی خۆیانەوە کاردەکەن، هەر بۆیە (جەبار جەمال غەریب)، هەمیشە دەیەوێت دروشمی هەڵوەشاندنەوە، راڤەکاریی بەخودی خۆیەوە گرێبدات، بۆئەوەی ماهییەتی تاکگوتارییەتی دەسەلاّت کەشف بکات و خاڵە دژکارییەکان بدۆزێتەوە و دەستنیشان بکات و لەبەریەکیان هەڵبوەشێنێتەوە، بۆئەوەی پێچەوانەی مرۆڤە خەسیوەکان مومارەسەی ژیان و ئازادییەکان بکات و بەو عەقلییەتە دۆگمایە رازی نەبێت و لەدەرەوەی ویستی ستراکچەرە کۆمەڵایەتییە باوەکاندا بژی و ژیان بگوزەرێنێ.

(جەبار جەمال غەریب) بە شوێن گوتارێك، هەناسەیەك، جوانییەکدا وێڵە کە هەڵگری ماهییەت و هەناوی بوون و ژیانە، ئەویش کەناڵەکانی ئیرۆسییەتە بە هەموو رەهەند و چەمکگەلەکانییەوە، (تۆ دەبییە خاوەن خەنجەرێك دونیا لەت دەکا).[٣٣]

(جەبار جەمال غەریب) دەیەوێت گوتاری مانەوە، فیکر، تەفکیکییەت، ویستی ئیرادە بۆسەرجەم تاکە ئازادەکان دابمەزرێنێ، بۆئەوەی شەپۆل و تەوژمێك بەرپا بکات، تاوەکو بتوانێ سەرجەم دەسەلاّتە تاکرەهەندەکانی کولتورە سائید و سەرجەم ترادیسیۆنە دۆگماکان تێکبشکێنێ و لەبەریەکیان هەڵبوەشێنێتەوە.

هەڵوەشانەوەی سەرجەم ئەو کۆت و پەیوەندانەی کە پۆلیسکارانە رەفتار دەکەن، بە بڕوبیانوی بونیادنانی شەرم و حەیا و درز نەبردنی کایەکانی کۆمەڵگا لەکاردایە، دەیەوێت بەو کردە هەڵوەشانگەراییانەیەوە گوتارێك و مەودایەکی تر بۆ لەدایکبوونی ویستی ئازادی تاکەکان بەرهەم بێنێ و فەزاکان فراوانتر بکات، زیاتر بەو واتایە کە گوتارێك فیکر و مەعریفە بەرهەم بێنێ نەوەك گوتارێك تەنیا لەپێناو سەروەرییەت بەخشین بێ بە جەستەیەکی رووت و

نادروستی مردوو، که کۆمەڵگە داخراوەکان دەیخولْقێنن و بەردەوام خوازیاری جەستەیەکن، کە گۆڕان قەبووڵ نەکات (کوڕی من هەروەك خۆیەتی، بۆنی، رەنگی، هەرگیز ناگۆڕێ).[٣٤]

گوتارێك لەپێناو بەرکەنارنەبوونی مەوداکانی جوانی و رەهەندەکانی بوون، گوتارێك لەپێناو هەموارکردنی زامەکانی ئازادیی و ئیرادەی تاکەکان، لەپێناو قەدەغەکردن و پەراوێزخستنی ئەو پرۆسیسەی، کە هەمیشە لەپەراوێزخستنی دەنگی جوانی مێینەدایە و زیاتر لەپێناو شەرعییەتدان بە دەنگی نێرسالارییانەدا کاردەکات، ئەمەش لەپێناو هەنگاونان رووەو پتەوکردنی دەزگا سەرکوتکارییەکان و دەسەڵاتی باوکسالاریدایە، بەڵام (جەبار جەمال غەریب) بەپێچەوانەوە دەیەوێت ماهییەتی بوون بە دەنگی مێینە ببەستێتەوە و سەروەرییەت، بەخشندەیی و میهرەبانی، ئازادیی بۆ ئەم دەنگە بگەڕێنێتەوە و وەك مەرجەعییەتێك بیخاتەگەڕ (دونیا وەك ژن وایە، بۆئەوەی بدوێ دەبێ بکرێتەوە).[٣٥]

(١١)

لە نێو فەزا داخراوەکان، هیچ کات و شوێنێکی تایبەت نییە، کە تیایدا مرۆڤە عاشقەکان بتوانن، مومارەسەی هەناسە جوانەکانیان تیادا بکەن، هەمیشە کەناڵە سەرکوتکارییەکان لە شوێن ئەوەی فەزایەك بخوڵقێنێ، بۆ ئەوەی ماناکان رەهەندییەتی خۆیان وەربگرن و فەزای خۆشەویستی بەرفرەتر بێت، دێت بە دروستکردن و بەرهەم هێنانی شورا و دیواری کۆنکریت، لە نێوان هەردوو رەگەز دا نمایان دەکات، لە نێو سەرجەم کەناڵ و دامودەزگاکاندا (قوتابخانە/ زانکۆ/ فەرمانگە....تاد)کان، کە وەك (شێرزاد حەسەن) گوتەنی لە (حەرەمسەرا) دەچن، تا ئێستاکەش لەو سەردەمی گلۆبالیزەیشنەدا تاکەکان، رەگەزەکان بەیەکەوە غەریبن، هەرچەندە لە رووکەشدا جاری واش هەیە، ئاوێتەیی یەکن، بە واتە ناوەوەیان پڕە لە درز و گومان و نامۆیی، ئەوەتا نامۆیی سەراپای رۆح و گیانیان دەکرۆژێ.

(نامەکانی ژاکۆن) نامەی ئەو عاشقە مەلوول و نامۆیانەن، کە تەنیایی و گومان و کەئابە رۆحیان لێڵ دەکات و لەناوەوە دەیانکرۆژێ. ئەو دەنگە مێیینانەی کە چەندین چرای رۆشن لە ناخ و دەروونیان دادەگیرسێ، بەڵام لە حاڵەتی نەبوونی وزەیەکی تەندروست و پڕ خۆشەویستی رۆژانە لەلایەن دەیان سەهمی داخراو دەست دەکرێ بە کوژاندنەوەی ئەو چرایانەی رۆح و هەستە جوانەکانی عاشقان یەکەیەکە دەسووتێنێ و هەرەس بە سەرجەم ئومێدەکان دەهێنێ.

(نامەکانی ژاکۆن) دەبێتە بە مانیفێستێك بۆ لەخۆگرتنی هەموو دەنگ و رەنگ و هەستەجوانەکانی کوڕ و کچە عاشقە جەرگسووتاوەکان، کە نەیانتوانیوە پەیوەندییە سۆزدارییەکانیان بە شێوازێکی پراکتیزەیی گرێ بدەن و مومارەسەی عیشق بکەن و بچنە نێو دارستانە چڕەکانی میهر، بۆیە زووبەزوو لە چاوەڕوانی نامەیەکی پڕ لە سۆزن بۆئەوەی لەنێو رۆحیاندا کۆپی بکەن، (بەشی زۆری قوتابییەکان، نامەکانی ژاکۆنیان کۆپی دەکرد، زیاتر لەززەتیان لە خوێندنەوەی نامەکان دەکرد).[٣٦]

نموونەی ئەم دوودڵی و نامۆییەی نێوان ئەم دوو رەگەزەی مرۆڤایەتی لەنێو هەناوی زانکۆ و دامودەزگاکانی کۆمەڵگەی کوردی دیارە، نموونەی ئەو ترس و دوودڵییانەی کە لەنێوان کچان و کوڕانمان بە جوانی بەرجەستە دەبن، بەردەوام (نامەکانی ژاکۆن) دەیەوێت وەك کەناڵێکی راگەیاندن و بەرچاو باس لە گرێی ئەو نهێنییانە بکات و پەیوەندییە پچڕاوەکان ئاماژە پێبدات کە لە نێوانیاندا بووە بە بەربەستێك.

هەروەك دەزانین کە ئیرۆسییەت و دونیای عەشق و جوانی دەچێتە نێو هەناوی کەناڵەکانی ژیان، تاوەکو ویستی جوانکردن و بەماناکردنی ژیان بەرهەم بهێنێ، هەمیشە دەیەوێ بەم فۆڕم و لەونییەتەی بەختەوەریی و خۆشنودی بۆ مرۆڤەکان بگەڕێنێتەوە. ئیتر (جەبار جەمال غەریب) دەیەوێت شۆڕبێتەوە بۆ نێو ئاڵۆزییەکان، بۆ نێو وێرانەییەکانی نێو ئەم کەناڵ و دامودەزگایانە، کە هەمیشە لە نێوان (تاك/ دەسەڵات)دا دێتە چێبوون.

(جەبار جەمال غەریب) بەردەوام دەیەوێت حەکایەتی ترس و شەرمکردنەکانی نێوان عاشقەکان بنووسێتەوە، دەیەوێت دیوی ئەودیوی ماناکان، تاریکییەکان، بە چرای ئیستاتیکا و مەعریفەوە رۆشن بکاتەوە، دەیەوێت باس لە گشت ئەو دیوارە کۆنکریتانە بکاتەوە کە بە دەوری جەستەی مرۆڤەکاندا هەڵچنراون، سەرجەم شتەجوانەکان سەرکوتکراون، هەموو کایەکان لە وەزیفە و بەهاکانیان دوور خراونەتەوە، سەرجەم رەهەندەکانی خۆشەویستی و شەیداکانیان سەدان دیدگای سانسۆر و پڕ لە زەبریان بەسەر کراوە بە چاودێر، کە دەشێ دواجار ئەم هەناسە تەنگییەی تاکەکان دەیان نەخۆشیی و درزی رۆحی لێبکەوێتەوە.

ئیتر سەرجەم هەوڵەکانی نووسەر لەپێناو بەرهەمهێنانی فەزایەکی کراوەی هەمەڕەنگدا کار دەکات، فەزایەکی ئارام و هەمەڕەنگ، فەزایەك کە لە توانایدا هەبێت هەردوو رەگەز بەسەرجەم جەسارەتەکانیانەوە لەباوەش بگرێ، بێئەوەی هیچ سەهمێکی ترسناك لەکاردا بێت بۆئەوەی شەرم و قیود دروست بکات، تاوەکو هیچیتر هەردوو رەگەز شەرم لە جەستە و رۆحی

یەکتر نەکەن، هەردووکیان ئاگایانە و ئازایانە شۆڕببنەوە بۆ نێو هەرێمەکانی ناخ و نەستی یەکتر، بۆئەوەی لەوێوە بونیادێکی پتەوی هەمەڕەنگ بسازێنن، بونیادێك تاسەرێسقان بارگاوی بەتوانا و هارمۆنییەتێك، کە ئیرۆسییەت و رایەڵەکانی عەشق و جوانی بەسەر سەکۆکانی ژیان و بووندا دابڕژێنێ. پێویستە بەردەوام کار لەسەر ئەوە بکرێ کە سەرجەم پرۆسە وێرانەییەکانی خود و قەمعکردنی جەستە جوانەکانی دونیای ئیرۆسییەت و ژیان و بوون رابگرێ و سەرلەنوێ پیرۆزیی و سەروەرییەتی و بەها بۆ مرۆڤگەلەکان بگەڕێندرێتەوە.

(جەبار جەمال غەریب) دەخوازێت لە رەهەندێکی فیکرییانەی راڤەییانەی قووڵەوە بارگاوی بە هارمۆنییەت و ئێستاتیکا رووبەڕوو و پانتاییەکانی عەشق و ئیرۆسییەت لە کۆمەڵگەی کوردیی دا بخاتە نێو واری خوێندنەوەیەکی سیمیۆلۆژییانەی پوخت، بۆئەوەی سەرجەم دژکارییەکان، ئاڵۆزییەکان بخاتە بەردیدی تاکەکان و تاکەکانیش لەوە ئاگادار بکاتەوە، کە تاچەند دەزگا سەرکوتکارییە (کۆمەڵایەتی، ئایینی، رامیاریی، کولتوریی...)ە کان بەشدارن لە کۆنکریتکردنی جەستە و وێرانکردنی گوتار و میلۆدیای عەشق و ئیرۆسییەت.

پەراوێز و سەرچاوەکان

١- ستراتیژییەتی دەق و جیاوازەکانی خوێندنەوە، عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا، سایتی دەنگەکان، ٢٠٠٦/١٥/٧.

٢- نیتشە و پاش تازەگەری، د. محەمەد کەمال، سلیمانی، ٢٠٠٦، ل ٨٨.

٣- ئاگایی زمان زمانی ئاگایی، عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا، ل ٦١.

٤- خوێنەری کوشندە، (کۆمەڵە وتار)، بەختیار عەلی، چ: رەنج، ٢٠٠٥، ل ٢٩.

٥- رایەڵەکانی (سیحری فەنتازیا) لە دەقی زارادا، ستاری پیرداودی، رامان، ژ: (٥٢)، تشرینی یەکەم (٢٠٠٠) ل ٣٥.

٦- ناونیشان و مانا، ئەمبیرتۆ ئیکۆ، و: نەوزاد ئەحمەد، رامان، ژ: (٤).

٧- گفتوگۆیەك لەگەڵ ئەدۆنیس، سازدانی دالیا عاصم، و: عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا، رۆژنامەی (الشرق الاوسط)، ٢٠٠٦، ل ٢٣.

٨- مانا ستراتیژییەکانی کردنەوەی دەق، بەختیار عەلی، بوون، (١)، ١٩٩٤.

٩- ستراتیژییەتی دەق و جیاوازەکانی خوێندنەوە، عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا، سایتی دەنگەکان، ٢٠٠٦/١٥/٧.

١٠- خوێنەری کوشندە، (کۆمەڵە وتار)، بەختیار عەلی، چ: رەنج، ٢٠٠٥، ل ٢٩.

١١- گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان، شێرزاد حەسەن، رامان، ژ: (٦٥)، تشرینی دووەمی ٢٠٠١.

١٢- کۆمەڵگەی داخراو، (رۆشنبیر، دەسەڵات، کۆمەڵگا)، ئاسۆ جەبار، سلیمانی، چ: شڤان، ٢٠٠٤.

١٣- ستەمکاری: مەملەکەتی ترس و لەمرۆڤخستنی مرۆڤ و تیرۆرکردنی عەقڵ، فاروق رەفیق، چ: رەنج، ٢٠٠٣.

١٤- هەمان سەرچاوە، ل ١٤٨.

١٥- رۆحی یاساکان، مۆنتسیکیۆ، بەشی دووەم، کتێبی چوارەم، بەشی هەشتەم، ل ٢١.

١٦- نامەکانی ژاکۆن، جەبار جەمال غەریب، چ ١، چاپخانەی رۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٤، ل ٤٥.

١٧- هەمان سەرچاوە: ل ٤٠.

١٨- هەمان سەرچاوە: ل ٤١.

١٩- هەمان سەرچاوە: ل ٢٨.

٢٠- هەمان سەرچاوە: ل ٤٢.

٢١- هەمان سەرچاوە: ل ٤٠.

٢٢- هەمان سەرچاوە: ل ٣٢.

٢٣- هەمان سەرچاوە: ل ٤٤.

٢٤- هەمان سەرچاوە: ل ٣٢-٣٣.

٢٥- ستەمکاری، فاروق رەفیق: ل ١٥٥.

٢٦- نامەکانی ژاکۆن: ل ٣٢.

٢٧-هەمان سەرچاوە: ل ٤٤.

٢٨- هەمان سەرچاوە: ل ٣١.

٢٩- هەمان سەرچاوە: ل ٣٤.

٣٠- هەمان سەرچاوە: ل ٤٥.

٣١- هەمان سەرچاوە: ل ٣٤.

٣٢- ئاشتکردنەوەی عەقڵ و عیشق، (پەروەردەی لیبڕاڵ و ئاکاری مەدەنی)، فاروق رەفیق. چ: رەنج، سلیمانی، ٢٠٠٦، ل ٥٨.

٣٣- نامەکانی ژاکۆن: ل ٣٣.

٣٤- هەمان سەرچاوە: ل ٣٦.

٣٥- هەمان سەرچاوە: ل ٣٣.

٣٦- هەمان سەرچاوە: ل ٣٠.

(خلودييەتى شيعر)

لە ديدگاى (فروغ فەرِوخزاد)دا

(١)

ئەگەر بێت و ئێمە وەتەرە سەرەكييەكانى خودى خۆمـان ئاراسـتەى كەناڵە فەزاييـەكانى جيهانى (ئەپستمۆلۆژيا) بكەين، ئەوە بێ گومان ئەوكات دەمانگەيەنێتە چەند كايەيەكى جۆر بەجۆر، ئەمەش دەبێتە وەگەڕخستن و ورووژاندنى هێڵە بارگاويكراوەكانى (هەست/ نەست)، ئەو كاتيش دەتوانين بەو برِە مەعريفەيەى كە لەكەشكۆڵى زەينەوە بارمان كـردووە، بتـوانين خـودى خۆمان بەرەو ماهييەتى كايە نابەرجەستەكان شۆڕبكەينەوە، بۆ دۆزينەوە و كەشفكردنى گـشت ئەو شتانەى كە لەوديو ديوار و بازنەبەندى كايـە مـەعريفى و فيكـرى و ئێـستاتيكاكانى كـە حەشاردراون، چونكە هەميشە بەرەو ماهييەت چـوونى شـتەكان دەمانگەيـەنێت بەجەوهـەر و كرۆكى شتەكان، لەئەنجامدا كردەى (خولقاندن) لـەنێو مندالّـدانى (دەق) دەسـت بـە نەشـونما دەكات، هەروەك خاتوو (فرووغى فەرخزاد) دەبێژيت: ((من وەك خودى خۆم لەگەڵ ئەو كەسانە نيم، ئەگەر ببينم خودى كەسێك سەرى بە بەرد بكەوى و بشكێ، ئيتر قەناعەت بەمن بێنى كە چيتر رووەو بەرد نەڕۆم، چونكە تا سـەرى منـيش نەشـكێنێ هـەرگيز لـەمانا و كايـەى بـەرد تێناگەم)).[1]

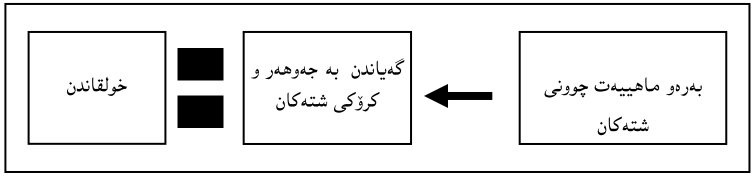

دەقى نووسراوى ئەدەبى بەهەردوو ژانرى (شيعر/ پەخشان)ەوە لە ديـدگا و جيهانبينييـەتى خولْقێنەر و نووسەرى ئايندەخواز و سەركەوتوو، هەميشە و بەردەوام لە نەشونمايەكى ناكامـل و ناتەواودايە، بەردەوام بۆشاييەك دەمينێتەوە، جا بۆيە ديدە زيتەلّـەكانى تێفكرينـى (نووسـەر) خەون بەو جيهانە ناتەواوە دەبينێ و بەو هيوايەش دەژى كەوا ئـەم بۆشـاييەش پـڕ بكاتـەوە و بەرەو كاملّى بەرێت، هەر چەندە ئەم ئاييندە رۆشنە نايەتەدى و ناگات بەپلّـەى (كەمالّييـەت)، جا هەميشە و بێبڕانەوە نووسەرى سەركەوتوو و بوێر بەشوێن ئاليـيەتێكى زينـدوو دەگـەڕێت و دەيكات بەسەرچاوەيەكى پوخت و كۆنكرێت، بۆئەوەى ئەم بازنە ناتـەواوەى پـێ پـڕ بكاتـەوە، كەئەويش بۆ كايە ئەفسوناوييەكانى بونيادى زمان دەگەڕێتەوە، ئەو كاتيش دەتـوانێ جيهـانى ناوەوەى (دەق) لە پێوەندييە پەرتبوو و شلۆق بووەكان رزگار بكات، ئـەو ئاليـيەتـە زينـدووەش زياتر دەگەڕێتەوە بۆ تانوپۆى زمان لەنێو قورگى وشـە و پانتـايى (تێكـست) و ئارايـشتكردن بەفۆرم و لـەونێكى ئێـستاتيكايانە، هـەروەك دەزانـين هـەموو مـەودا دەلالى و مـەعريفى و ئێستاتيكاكان لـەنێو بۆتـە و دەفـرى (بونيـادى زمـان) جێـى دەبێتـەوە و لەنگـەر دەگرێـت، بەمەرجێك ئەگەر زمانەكە دووربێت لەكاوێژ كردنێكى تەقليدييانـە و سـەلەفييانە. نووسـەرى زيرەك و لێزان بەو هيوايە دەژيت و لەخزمەت سەكۆى شيعردا ئامـادەيى خـۆى دەنـوێنێ، كـە خـەون بەهـەموو كـەون ببينـێ و بيكـات بەشـيعر و تـام و بـۆى شـيعرييەتيش بەهـەموو كەرەسـتەكانى ژيـان ببەخـشێت، لەدواييـشدا گـشت شـتەكان بەسـيحر و موگناتيـسييەتى (شيعرييەت) بارگاوى بكات.

هەميشە شاعيرى سەركەوتوو، ئيمكانييەتى ئەوەى هەيە لەڕێگاى وەتـەرە سـەرەكييەكانى زمانەوە رونياكانى خودى خۆى لەنێو پانتاى (دەق)دا تيژ بكاتـەوە، هـەروەك دەبيـنين لەدەقـە شيعرييەكانى (فرووغ)دا كاركردنێكى پۆزەتيڤانـە هەيـە، (فـرووغ) لـەنێو مندالّـدانى دەقـدا، لەڕێگاى زمانى وشەوە دايدەهێنێ، ئەگەر رونيا و بۆچوون، رونيا و بۆچـوونێكى سـەردەميانە بێت، ئەوە زمانيش لەتوانايدا دەبێـت وشـە بـۆ خـودى خـۆى پەيـدابكات، ئـەوكاتيش وشـە ئاهەنگييەتى خۆى سەربەستانە لەنێو پرۆسەى (دەق)دا دەگێڕێ، يا لە شـوێنێكى تـر دەلێـت: ((وشە بۆ خودى من زۆر گرنگە...)).[2]

(دەقى شـيعرى) وەك دەزانـين لـە كۆمـەلێك رونيـا و ئامـاژەى دەلالى و ئێـستاتيكايى و زمانەوانى پوخت و بێ گرێ خۆى دروستدەكات، ئەوكات سيحرى زمان كردەيـەكى پۆزەتيڤانـە ئەنجامدەدات. لەنێو سەنتەرى دەقدا، دەست بە نەشـونمايەكى جاويدانييانـە دەكـات و دەبێتـە

یارمەتیدەر بۆ تەقینەوەی یەکەم چرکە ساتی کردە خلوودییەکانی نووسین، شۆڕبوونەوە بۆنێو ڕۆحی مانا زیندووەکان.

هەمیشە و بەردەوام نووسەری مۆدێرنیست (دەق) بەکراوەیی جێ دێڵێت و هەموو مەودا مەعریفی و ئێستاتیکاکان لە تاکڕوئیایی و تاك مەودایی ڕزگاردەکات، نەوەك تووشی ئیفلیجی بێت و پاتتایی دەق بۆگەن بکات، بەڵکو دەبێ، نووسەری لێزان دەق بە نەمری بهێڵێتەوە و نەهێڵێت سەدای کەڕەنای مەرگ لە ئاست ڕووداوەکانی دەق گوێچکەی دەق کەڕ بکات، بەردەوام لەو هەوڵدانەشدا بژیت کە سەراپای جیهانی دەرەکی زمان بخاتە نێو منداڵدانی سیستەمی زمانەوە، تا بە ئازادانە هەناسە هەڵمژێت، چونکە هەموو شتەکان پێویستیان بە سیحری کایە زمانەوانییەکان هەیە، بۆ ئەوەی لە نێو قورگی وشەدا جێ پەنجە بۆ خۆی بکاتەوە.

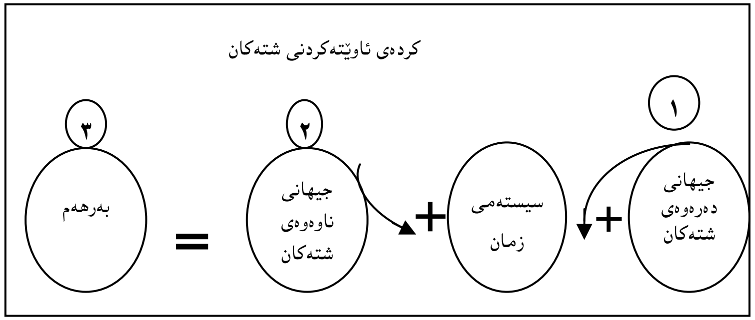

ئەوکاتیش بەکردەی بەزمانیکردنی کەون بەرهەمی ئەدەبی سەرکەوتوو و بەپێز، لە نەشوونمایەکی پۆزەتیڤانەدا دەبێت و دەخولقێ. هەروەك (ڕۆلان بارت) دەبێژێت: ((جیهان وجودی هەیە و نووسەریش دەپەیڤێ و قسە دەخولقێنێ))، ئەوەش مانای ئەوە نییە خولقاندنی بەرهەم لەسەر جیهان، بەڵکو خولقاندنی دونیایەکی زەینییە لەسەر بنەما و سیستەمی دونیای دەرەکی و بەرجەستە و ڕاستەقینە))، چونکە شیعر فاکتەرێکی گرنگە بۆ خولقاندنی پێوەندی لەگەڵ هەموو وجوددا، ئەو کاتیش شاعیر هەست بە بوونی خۆی دەکات و خودی خۆی دەدۆزێتەوە، هەروەك خاتوو (فرووغ) وای بۆ دەچێت، کە شیعر وتن: واتە هەست کردن بەهەبوونی خود، هەروەك دەبێژێت: ((لەنێو هەناوی شیعری خۆمدا، خودی خۆم دەدۆزمەوە..)).[٣]

هەمیشە نووسەری لێهاتوو دەبێت شۆڕببێتەوە بۆ نێو خەلایە شاراوەکانی زاتی خۆی و بەشوێن ناسینی خودی خۆی عەوداڵ بێت تا کەشفێکی لۆژیکییانەی خودی خۆی بکات. هەروەك سوکرات- ی فەیلەسووف بەر لەهەزاران ساڵ وتوویەتی: ((ئەی مرۆڤ خودی خۆت بناسە..)).

کەواتە فاکتەرێکی کارا بۆ چوونە نێو ماهییەتی شتەکان دەگەڕێتەوە بۆ دەسپێکی ناسینی خود و جیهانی ناوەوەی خود، ئینجا ئاڕاستە بکرێت بۆ پراکتیزەکردن و کەشفکردنی جیهانی دەرەوەی شتەکان، تا بگەیت بە ماهییەتی کایە جۆربەجۆرەکان و هەموو کەرەستەکانی نێو جیهان، جا ئەمەش لەڕێگای هێڵە سەرەکییەکانی هۆشیارییەوە دەگەیت بە ناسینی هەموو شتەکانی نێو کەون (تەبیعەت/ ئینسان/ ئاسمان/ ئاسۆ...)، ئەم هۆشیارییەش لە ئەنجامی ئەو هەست و ڕوئیا و بۆچوونانە دەبێ، کە لەلایەن هزرەوە بارگاوی دەکرێت، ئەو کات دەگاتە قۆناغ و پلەکانی بیرکردنەوە، لەئەنجامدا جەوهەری شتەکان بەرجەستە دەبێت.

هەموو کارێکی هونەری پێویستی بە هەوڵدان و ماندووبوونە، بۆ ئەوەی خلودییەت بگەڕێنێتەوە بۆ (خود) و ڕەفز کردنی هەموو مانایەکی پووکانەوە و سەدایەکی مەرگاوی، شیعر لە نێو هەموو کەرەستەکانی ژیان بوونی خۆی هەیە، بەڵام پێویستە کەشفێکی لۆژیکییانەی بۆ بدۆزێتەوە و نەمری پێببەخشێت، چونکە شیعر تەنیا لە مەدارێکی بەرتەسك و سنووردار دا ناخولێتەوە، بەڵکو زیاتر جیهانگەراییەت بەخودی خۆی دەبەخشێت.

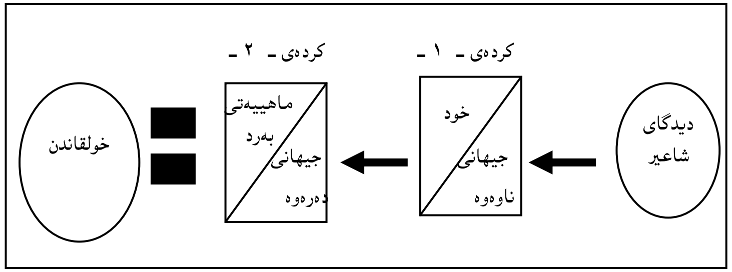

(٢)

هونەر لەلای خاتوو (فرووغ) زیاتر بریتییە: لەجۆرە هەوڵدانێکی جیددییانە بۆ گەیشتن بە خلودییەت و جیهانی مان و دوور لەپەراوێزی فەنابوون. هەمیشە شیعر لەرەوتی خۆی ناکەوێ و بەردەوام لەنێو فۆرم و قالبێکی فراواندا خۆی پەروەردە دەکات و لەمەودایەکی ئێستاتیکایی بەرتەسك خۆی ناخنکێنێ.

خاتوو (فرووغی فەروخزاد) یەکێکە لەو شاعیرانەی، کە هەمیشە لەنێو ئەدەبیاتی کلاسیکی خۆمالیٚ و مەعریفەی ئەدەبیاتی بیٚگانەدا لەخولانەوەیەکی سەرمەدییانەدا گوزەری کردووە، زۆر لەشاعیرانی تر ئەفسونیان کردووە، بەروئیا و زمانە سیحر ئامێزەکانیان، کە نزیك بوونە لەهەستی شیعری شاعیر، کەیەکێك لەوانە (ئەحمەدی شاملو)ی شاعیر بووە، بەروئیا ئێستاتیکاکانی (نیما)ی شاعیریش زۆر کاریگەربووە، بەلاّم زیاتر شتەکانی لەنێو خودییەتی خۆی هەلهێنجاوە، و ئەزموونی خۆی خۆلقاندووە.

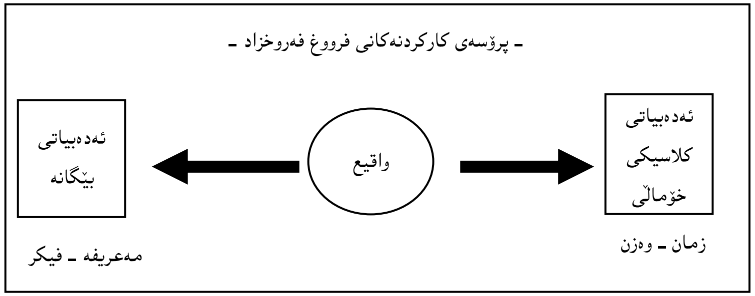

کردەی شیعر بۆ خاتوو (فرووغ) وەك خەلایەکانی بەدەنن، وەك نزیکترین کەس بووە کە کێشە و گیروگرفتەکانی خودی خۆی لەنێو بۆتەی شیعردا تواندۆتەوە و هەستی خۆی تێدا دەربڕیوە، بۆتە بەشێکی سەرەکی لەتەواوکەری ژیانیدا. ئەگەر ئێمە بەدیدێکی لۆژیکییانە مامەلە لەگەلّ سەرجەم موفرەداتە شیعرییەکانی (فرووغ) بکەین و نیگا کردنێکی هەستیارانە بەرەو دارستانە سنەوبەرییەکانی دەقە شیعرییەکانی ئاڕاستە بکەین، ئەوە ئەوکات بەو بڕە مەعریفییەی کە چەنگمان دەکەوێت لەتوانامانداا دەبێت کەچەند کایەکی نا بەرجەستە و رووت بدرکێنین و بەرجەستەی بکەین، لەمیانەی تاوتێکردن و راڤە کردنێکی لۆژیکییانەی مەعریفییانە، لەنێو قورگی موفرەدات و کەرەستە شیعرییەکان.

دەقە شیعرییەکانی (فرووغ) بگەینە ئەوەی کەژانری شیعر بۆ (فرووغ) وەك کلاو رۆژنەیەکی کراوە وابووە، کەهەمیشە لەبەردەمیدا شالورێکی قوڕگ ناسك ئاهی دەروونی خودی خۆی بچڕیٚ و پڕ بەدەم بگرییٚ و رۆندك بڕژێنێتە نێو کاسە شکاوەکانی بوون و باخچە تێنوو و سووتاوەکان، هەروەك لەقەسیدەی (دلم بۆ باخچە دەسووتیٚ)دا بەهۆی ژێیە سەرەکییە وەهمییەکانی نێوان دیدەی خوێنەر و نیگاکانی خودی خۆی سەرجەم گرفتەکانی باخچە و گولّە

سووتاوەکان لەنێو هەناوی یەکە یەکەی پەیڤە و موفرەداتە شیعرییەکان بڕوێنیٚ و بارگاوییان بکات و بیانکات بەزەنگێك بۆ هوشیارکردنەوەی خوێنەران هەروەك لەو چەند دێرەیدا دەبێژێت:

کەس لەخەمی گولّدا نییە
کەس لەئاهی ماسیدا نییە
هیچ کەس نایەوێت بڕوا بکات
دلیٚ باخچە لە رۆحدانە
دلیٚ باخچە لەژێر هەتاو ماسیوە

(فرووغ) کاتیٚ ئاهی گولّەکان دەبیستیٚ، کە هەمیشە لەتێنوان دەخنکێن، ساتیٚ دەبینیٚ هیچ تاکێکی نێو کۆمەلّ لەبیر و خولیای باخچە و گولّە تێنووەکان دانین و گولّەکان و باخچەکانیش رۆحیان لەژێر سەهمەکانی هەتاودا ئاوساون، (فرووغ)یش پەژارە و ئاهی دەروونی دایدەگرێت و نقومی دەکات، (فروغ)، گوتاری شیعری بە فاکتەر و ئامرازێك دادەنێت بۆ ئاوێزان بوون و بەجیهانیکردنی هەموو کەرەسە و شتەکانی نێو سینەی کەون. دەبینین (فروغ) لەنێو زەمینە و فەزای دەقە شیعرییەکانی خۆی هاتووە بەنیگا کردنێکی ئاگایانە مامەلّەی لەگەلّ سەرجەم کەرەستەکانی نێو پەنجەکانی سروشت: ((گولّ، باخچە، بەرد، مرۆڤ، کێو، ئاو،... تاد))دا کردووە، چونکە (فرووغ) وەك تاکێکی نێو کۆمەلّ و خاوەن خودێکی بەسەلیقە و هەستیار، هەستی بەسەرجەم گرفتەکانی نێو سروشتی مرۆڤایەتی کردووە و هەمیشە لەو دیدگایەوە دەیڕوانی، کەکاتیٚ (فرووغ) لەودیو پەنجەرەی شیعرەوە سەمایەکی شاعیرانەی دادەبەست لەگەلّ پەیڤ و کەرەستەکانی، ئەو لەو چرکەساتەدا کەلەدیوەکەی تری پەنجەرەی فرووغ، کە ئەو سەما و تەقسە شاعیرانە دەبینیٚ و دەبیسیٚ.. جا هەر بۆیە خوێنەری زرەنگ و دیدەکراوە دەتوانێت لەو دیو دێری پەیڤەکانەوە گوێبیستی فیغانەکانی شاعیر بێت، کەواتە لەدیدی (فرووغ)دا (شیعر// پەنجەرە).. یان شیعر دالێکە و پەنجەرەش مەدلوولەکەیەتی...

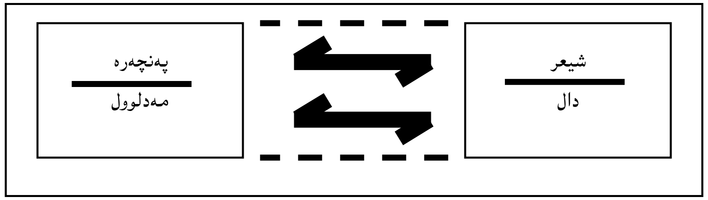

لە دید و تێڕوانینە خودییەکانی (فرووغ)دا (پەنجەرە ـ شیعر) زەمینە و فەزایەکی کراوەی هەیە و دەتوانرێت سەرجەم گرفتە سایکۆلۆژییەکان لەنێو پەنجەرەی شیعرەوە بەرجەستە بکەیت و گوێبیستی بیت. هەروەك دەبێژێت: ((شیعر بۆ من وەك چەشنی پەنجەرەیەك وایە.. لەوێ دادەنیشم و گۆرانی دەچڕم و نیگا دەگرم لەگەل سەرجەم وێنەکان (درەخت، پەپوولە، گول...) دەئاخافتم)).[٤]

هەر لەنێو ئەم پەنجەرەیەشەوە ئاوێزانی خەم و ئاهە نارنجییەکانیان دەبێت، شاعیری خاوەن ئەزموون، بەدیدێکی مەعریفییانەی ئێستاتیکانە دەڕوانێتە کەرەسەکان و سایکۆلۆژیستانە شۆڕ دەبێتەوە بۆ نێو خەلایە و دەزوولە باریکەکانی نێو جەستەی هەموو کایە بەرجەستە و نابەرجەستەکانی نێو لەپی گەردوون، سەرنجیان دەدات و دەیانکات بەموفرەداتی شیعری و بەشیعرییەت بارگاوییان دەکات، ئینجا دەیانخاتە نێو مندالّدانی دەق و بەرهەمێك لەدایك دەبێت.

لەدواییدا خوێنەری زرەنگ و دیدەڕوون، دەتوانێت راشکاوانە ئاوێتەی ئەو قسە شیعرییە ببێت و کەشفێکی مەعریفییانە بۆ یەکەیەکەی موفرەدات و کەرەسەکان بکات و بیانخاتە نێو پڕگالّییەتی مەدار و راڤەیەکی ئێستاتیکایانەی بۆ بەئەنجام بگەیەنێت، زەوایەی نیگاکانی کەشف بکات بۆ ئەوەی خەلایەکی نوێ بدۆزێتەوە. پەنجەرە شیعر لەدید و تێڕوانینی (فرووغ)دا جگە لەوەی فەزایەکی کراوە دەبەخشێ، سەرجەم شتەکان بەبێ دەمامك دەبینێ، دەتوانین پەنجەرە شیعر بۆ فرووغ وەك فەرهەنگ و ئەرشیفێکی مەعریفی و فەلسەفی و ئێستاتیکایی دابنێین، کە لەوێوە شتەکان هەزم بکات و خودی خۆی بارگاوی بکات و پەنجەرە لەسەر هەموو شتەکان ڤالاّ بکات.. هەروەك لە چەند نموونەیەکدا وشەی (پەنجەرە) دووبارە دەکاتەوە.

پەنجەرەیەك بۆ نیگاکردن
پەنجەرەیەك بۆ گوێ گرتن

❊ ❊ ❊

پەنجەرەیەك بۆ من بەسە
من لە ولاّتی بووکەڵەکانەوە دێم
لەژێر سێبەری دارە کاغەزینەکانەوە
لە باخی کتێبێکی وێنە داردا

❊ ❊ ❊

من لە پەنای پەنجەرەکەمدا
کەین و بەینم لەگەڵ خۆرەتاودا هەیە

هەر ئەم پەنجەرەیەشە شاعیر دەگەیەنێت بە بەگوتاریکردنی شیعر و خەلایە قووڵ و شاراوەکانی کەرەستەکان و جیهانبینییەتی شتەکان، ئەمەش سەهمێك دەدات بەدیوی بازنەی (ئاگا ـ نیگا ـ بێدەنگی). گەیشتن بەو سێ هەنگاو و ئەزموونە شیعرییە دەلالەت لە خودی شاعیر (فرووغ) دەکات، بەوەی، کە گەیشتبێتە چەمك و فەلسەفەی (خود ناسین). کاتێ کە دەگات بەم ئاستە و خودی خۆی دەناسێت، دەگاتە ئەوەی کە بەنێو ماهییەت و کەینوونەی گشت کەرەسەکان شۆڕبێتەوە و کەشفێکی شاعیرانەی بۆ بکات، هەر بۆیە فرووغ هێز و موگناتیسییەتی زەینی دەخاتە بەردەم هزری ئاگای خودی خۆی، ئینجا بە ئارامی شۆڕدەبێتەوە بۆ نێو خەلایە شاراوەکانی کەرەستەکانی نێو سروشت و بوون (گیا، درەخت، ئاو، ماسی، پەپوولە، مرۆڤ)، تا ئەو رادەیەی کە خودی خۆی تێدا گوم دەکات و دەگات بەکردەی سۆفیزمییانەی (حلول کردن) و (دۆنای دۆن بوون) و ئاوێتەبوون، لەئەنجامدا خودی کەرەسەکان لە دیوێك و خودی خۆشی لە دیوەکەی تردا دەناسێتەوە، تا دەگاتە ئەوەی بەوپەڕی بوێرییەوە کەشفێکی لۆژیکییانە بۆ سەرجەم کەرەسەکان بکات.

لە ئەنجامدا هەموو ئەمانەی سەرەوە دەکاتە هەوێنی ئەزموون و پرۆسەی نووسینی شیعر... لەئەنجامدا بەهۆی شۆڕبوونەوە بۆ نێو جەوهەری کەرەستەکان، خولّقاندن دێنێتە ئاراوە. لە ئاکامدا دەتوانێ باڵبگرێ و بفڕێ و سیزیفییانە بەرەو لوتکەی بەرزی گوتاری شیعرییەت هەنگاو بنێت هەر بۆیە (مەهدی ئەخەوان) دەبێژێت: ((فرووغ شاپەڕی هۆنراوەی مرۆڤایەتییە)).[٥]

((پەنجەرەیەك بۆمن بەسە
پەنجەرەیەك بەرەو ساتی ئاگایی و نیگا و بێدەنگی))

(٣)

ئەگەر بێت و منی (خوێنەر ـ بینەر) لە سەرتاپای جیهانبینییەتی چامە شیعرییەکانی (فرووغ) بەدێکی لۆژیکییانە لە زەمینە و فەزای دەقە شیعرییەکانی بکێشین و روئیای خودی خۆمانی بۆئاڕاستە بکەین و بنکۆڵێکی مەعریفییانە لەنێو ریشاڵەکانی زمانی شیعری لێبدەین، ئەوە ئەوکات چەند زانیارییەك لەچوارچێوەی (دابونەریت، ئایدیۆلۆژیا، سایکۆلۆژیا، سایکۆ ـ سۆسیۆلۆژیا.... تاد)، سەبارەت بەو سەردەمەی کە (فرووغ) تێدا ژیاوە، بە شێوەیەکی لۆژیکییانە بەرجەستە بکەین، لەنێو مەدارە کرۆنۆلۆژییەکانی ژیانی شاعیر و چامە شیعرییەکانی، هەروەها ئەگەر بێتو خوێندنەوە و راڤەکردنێکی مەعریفییانە بۆ سەرجەم شیعرەکانی (فرووغ) لەپێشگەشت و یەکەم چرکە سەفەری بۆ نێو دونیای شیعرستان و شیعرەکانی بکەین، کەلە دواییدا خوێندنەوەیەکی سەرپێیانە بۆ شیعرەکانی (ئەسیر، دیوار، یاخیبوون) و گرووپی دووەم لەنیوە بازنەیەکی تر کۆبکەینەوە کە بریتین لە (لە دایکبوونەوەیەکی تر.. ئیمان بێنین).

گرووپی یەکەم:

(ئەسیر، دیوار، یاخی بوون)

بێگومان دەتوانین ئەم سێ شیعرە بەسەرەتا و دەسپێکی یەکەم چرکە سەفەر و هەناسەی شیعری (فرووغ) بۆ چوونە نێو دونیای شیعری دابنێین. یان بەچەند هەناسەیەك دابنێین کە پێش ساتی دەرچوون و رزگار بوون لەسکێچ و چواردیواری کۆنکریتی ماڵەوە.. دابونەریت.. کۆتی باوکسالاری.. ئایدیۆلۆژیا...تاد)، ئەم سێ رۆندك و هەناسەیە... لەزەمەنێکی وا لەدایك بوونە کە هەوری رەشی جەهالەت باڵی بەسەر هەموو شتەکان کێشابوو.. ئەم سێ هەناسەی (فرووغ) بە ئاه و فیغانێکی پڕ لەگریان و ئەسرین رشتن کە لەخانوویەکی مەدار تەسك و فەزایەکی داخراودا لەدایك بوونە.

فرووغ لەو زەمەنە شیعرییانەیدا نیگاکانی.. هەناسەکانی کورت بوونە و لە ئاوێنەیەکی بچووك و داخراو دا بۆ سەرجەم شتەکانی دەیڕوانی، کە هەمیشە سەفەری هەناسەکانی لەگیانەلادا بووە و سەفەرەکانیشی کورتیان هێناوە.. دوور لەنیگاکردن و سەفەرێکی ئاگایانە.. بەنێوچڵی گرفتە سایکۆلۆژییەکان و گرفتە سۆسیۆلۆژییەکانی کەشف دەکرد.. نیگا و سەفەری

پەیڤەکانی لەمەدارێکی بەرتەسك و داخراو دا (چواردیواری ماڵەوە ـ باخچە ـ ئاسمان) دەسووڕانەوە و نەشی دەتوانی لە تخووب و سنوورە بڤەکانی دابونەریت و کۆمەڵگە دەرچێت و پاسەپۆرتی ئاوابوون وەربگرێت و لەو سکێچە پڕگاڵێی کە (دابونەریت ـ باوك) بۆیان کێشابوو، دەرچێت و بیبەزێنێ و سەدای خۆی بگەیەنێت بەهەموو جیهان، بەڵکو ناڵە دەروونییەکانی خودی خۆی بەباڵای چواردیواری ژوورەکەی سەرنەدەکەوتن و بەرەو خوارەوە دەخزان، لەم زەمەنە ژەنگگرتووە، جگە لەهەڵوێست وەرگرتن و شۆڕشی یاخیبوون وەك تاکێکی مێ لەنێو کۆمەڵگەکەیدا بەرامبەر بەکۆتە و پەیوەندە کۆنکریتەکانی دابونەریت و کۆتی باوکسالاری و ناحەزانی بنەماڵەکەی، چیتری پێنەدەکرا، ناوە ناوەش ئاڵای یاخیبوونی بەرز دەکردەوە و دژ بە دابونەریتە سەلەفییەکان رادەوەستا، دوور لە پرەنسیپە مەعریفییەکان و شەپۆلی هۆش و ئاگایی. هەروەك لەشیعری (یاخیبوون)دا بەتەواوی رەنگی داوەتەوە. لێرەدا دەتوانین بە سکێچ و هێلکارییەك زەمەنی شیعری گرووپی یەکەم روون بکەینەوە:

سوز و عاتیفەی ژنانە	+	شۆڕشێکی سەقەت دژ بە کۆدەکان	+	نەبوون و قەیرانی ئاگاییەکی تەواو	=	بەرهەمێکی لاواز و سیس

وەك لەم نموونە شیعرەیدا، کە هەناسەی پەیڤەکانی تەنیا لەچوار دیوار و تەلبەندی ماڵەوە هەناسە دەدەن، بەهەناسە برکێ و دوور لەتەقس و هەناسەیەکی کراوە و ئازاد کە دەڵێت:

حەوشی ماڵی ئێمە تەنیایە
حەوشی ماڵی ئێمە
چاوەڕوانی بارینی هەوری نامۆیە و
باوێشك دەدات
حەوزی ماڵەکەشمان بۆشە...

* * *

دایکم تواوەی ڕۆژ دەسەو دوعایە
دایکم تاوانباری سرووشتییە و
پف دەکات لە گشت گوڵەکان
پف دەکات لە تەواوی ماسییەکان
پف دەکات لە خۆشی
دایکم چاوەڕوانی دیاربوونە و
تەرخانێك کە دێتە خوارێ
براکەم بە باخچە دەڵێت: گۆڕستان

هەروەها (یاخیبوون) نموونەی ئەو شیعرانەیە، کە (فرووغ) تێدا کارتی یاخیبوون و تووڕەبوون بەرامبەر ماڵەوە و ئەو کۆمەڵە هەڵدەبڕێت، کە تەڵبەند و کۆتی دابونەریت و ئایدیۆلۆژییەتی باوکسالاری دەچەسپێنن. کەواتە تاکەکانی کۆمەڵ لەنێو بازنەیەکی کۆنکریت و چەق بەستوو گیرۆدە دەکەن. (فرووغ)یش وەك تاکێکی مێی پڕ ئیرادە، دەیەوێت لەنێو ئەو بازنە چەق بەستووە دەرچێت، پاسەپۆرتی ئاوابوون و رزگاربوون وەرگرێت و هەناسەیەکی ئازاد لەودیو تخووبە بڤەکراوەکان هەڵمژێت، چونکە هەروەك (ئەدۆنیس)ی شاعیر دەڵێت: ((شاعیر ناتوانێت چەمکی شیعری نوێ بونیاد بنێ، تا هەرەس بەچەمکەکانی پێشووی ناوەوەی خودی خۆی نەهێنێ و نەیانڕووخێنێ)).[٦]

لەهەرسێ هەناسە و سەفەری پەیڤەکانی (ئەسیر، یاخیبوون، دیوار)، (فرووغ)ی شاعیر نەیتوانیوە هەرەس بەسەرجەم چەمکە کۆمەڵایەتی و گرفتە سایکۆلۆژییەکانی نێو خودی خۆی بهێنێ و بیانڕووخێنێ، هەرچەندە ئێمە ئەوەش دەزانین کە چەمکی (یاخیبوون) هەوڵدانە بۆ ئەوەی سەهمەکانی رازینەبوون و بەرگریکردن ئاڕاستەی دەرگا و دیوارە کۆنکریتەکانی دابونەریت و فیکرە سەلەفییەکان بکرێت و بە هۆی ئەم رازینەبوونە کۆجیتۆی باوکسالاری و بیرکردنەوە سەلەفییەکان تێك دەشکێنێ و سەرلەنوێ لەسەر سیستەمێکی مۆدێرن شتەکان دووبارە تەنزیر بکاتەوە، ئەوەش لە نێو پرۆسە شیعرییەکانی (فرووغ) بەرجەستە دەبێت.

(٤)

گرووپی دووەم:

(لە دایکبوونەوەیەکی تر.. ئیمان بێنین)

بێگومان ئەگەر بە نیگایەکی ئێستاتیکایانە و تێڕوانینێکی مەعریفییانەی مێتازمانییانە، یەکەیەکەی موفرەداتە شیعرییەکانی نێو دەقە شیعرییەکانی (فرووغ) بە تایبەتی لە دەقە شیعرییەکانی (لە دایکبوونەوەیەکی تر.. ئیمان بێنین)دا، بنکۆڵێکی مەعریفییانەی لۆژیکییانەی بۆ لێدەین، لەنێو قوڕگی ریشاڵە بەدەق رۆچووەکان، ئەوە ئەو سات دەگەن بەوەی کە تەعریفێکی لۆژیکییانە و مەعریفییانە بۆ ئەو چەمکە فەلسەفی و مەعریفی و ئێستاتێتیکایانەی کە دەکەونە نێو سکێچ و مندالدانی دەقە شیعرییەکانی (فرووغ) بکەین و کەشفی ئەو وردە هەناسە و مۆرووە نارنجییانە بکەین، کە لەمەدار و چوارچێوەی فەزای دەقە شیعرییەکان خۆیان حەشار داوە، ئینجا ئەوکات راشکاوانە دەتوانین ئاماژە بەهەناسە سارد و گەرمەکانی نێوان هەردوو جیهان و گرووپی شیعری بکەین، کە لەوەوپێش باسی گرووپی یەکەممان کرد.

بە چاکی دەزانین کە لەگرووپ و جیهانی دووەمی شیعری فرووغ ـ دا ئاماژە بەچەند تەکنیکێکی شیاو بکەین، کە شاعیر لە نێو دەقە شیعرییەکانی بەکاری هێناوە، وەك تانوپۆی زمان و دەزوولە باریکەکانی ریتمی شیعری، کە یەکە یەکەی پەیڤە شیعرییەکان بەیەکەوە گرێ داوە و تەقسێکی ئێستاتێتیکی دامەزراندووە بۆ هەناسەدانی پەیڤە شیعرییەکان، هەروەها ئارایشت کردنی دەق بەیەکەی ئێستاتیکا و مەعریفە و نیگایەکی ئاگایانە و چەمك و موفرەداتە فەلسەفییەکان و.. تاد. کەلە خوارەوە ئاماژە بەچەند یەکەیەك دەکەین.

ئەگەر بێتو نیگایەکی ئاگایانە لە نێو دەقە شیعرییەکانی (لە دایکبوونەوەیەکی تر.. ئیمان بێنین) هەڵبگرینەوە، ئەوە ئەوسا، ئەوەمان بۆ روون دەبێتەوە کە فرووغ لە هەردوو دەقە شیعرییەکەدا جیهانبینییەتێکی فەنتازی دەخولقێنێ، بەم جیهانبینییەش دەیەوێت هەموو کەون بخاتە نێو سکێچ و مەودایەکی فەنتازی، کە بۆ ئەوەی هەموو کەرەستەکانی سروشت (دار، بەرد، ئاو، گیا..) بە ئازادی هەناسە بدەن و لەسەرجەم کۆتەکان رزگاریان بێت. دووربێت لەو جیهانبینییەی کەچەند مرۆڤێك نەخشەیان بۆ دادەنێت و دەیانخاتە نێو چەند بازنەیەك و دەسەڵاتی دیکتاتۆرییانە بەکاردەبات و دەیانکات بە ئالیەتێك بۆ بەرێوەبردنی مەرامە شەخسییەکانی خۆیان.

فرووغ دەیەوێت هەموو کەون بکات بەیەکەوە، لە مەدارێکی بەرفراوان و هەناسە ئازاد بیانخولێنێتەوە، بەیەك زمان و ئاخافتن بگەڕێن و چیتر دەمامك بۆ شتەکان نەخولقێنن و سەرجەم دەمامکەکانیش تێك بشکێنین و سەرجەم شتەکان لەنێو تەقسێکی کراوە و ئازاد هەناسە بدەن و هەمیشە کار بکەن بۆ لەناو بردنی شەپپورەکانی جەنگ.

فروغ دەیەوێت خودی خۆی لە نێو ئەزموونێکی وا پەروەردە بکات کە ناوە ناوە کاژ فڕێدات و لە دایك ببێتەوە و بە چەشنی (قەقنەس) سەمایەکی کراوە و ڕۆحانی لە نێو دارستانە سنەوبەرییەکانی شیعر سازبدات، کە چۆن قەقنەس لەتاو عیشقەکەی ئەوەندە ئاواز دەخوێنێ تا لەپێناو عیشقەکەی گڕ دەگرێ و دەسووتێ و دەبێت بەخۆڵەمێش.. ئینجا لەنێو خۆڵەمێشەکەی بێچووە قەقنەس دەخولقێنەوە.. ئاواش فرووغ لە گرووپ و جیهانبینییەتی شیعرەکانی دواییدا، دەیەوێت سوود لەو ئەزموونەی قەقنەس وەرگرێت و لەدایکبوونەوەیەکی تر و جیهانبینییەتێکی تر لەفرووغەوە بۆ فرووغ و جیلێکی تر بخولقێنێ.

ئەگەر نیگا بگرینە بەرگی یەکەمی (لەدایکبوونێکی تر) دەبینین فرووغ بە پێنووسی خۆی نووسیویە (لە فرووغەوە بۆ فرووغ) بەواتە دەبێت نووسەر و هونەرمەندی بوێر و مۆدێرن دووجار خودی خۆی لە نێو منداڵدانی دەقدا بخولقێنێتەوە و لە دایك ببێتەوە، وەك باڵندەی قەقنەس کە چۆن بە کەڕەنای دەنووکە کون کونەکانی ئاواز دەخوێنێ و سەدایەکی عاشقانە لە نێو تەقسە بخوورستانەکەی دا دەسازێنێ. دەبینین لەمەدار و زەمەنە شیعری (لە دایکبوونەوەیەکی تر.. ئیمان بێنین)دا، دەقە شیعرییەکانی وەك ئاوێنەیەکی فراوان و فەزا کراوە و روون و شەفاف هەموو شتەکانی نێو لەپی گەردوون لەنێویدا بەجوانی بەرجەستە دەکەیت و گوێبیستی میلۆدە خۆشەکانی دەبێ لەمەدارێکی بێ کۆتا و بێ سنوور.

ئەگەر بێتو گۆشە و تاکڕەهەندێکی مێژوویی بگرینەبەر و لەڕووی مێژووییەوە سەیری نێو هەناوی یەکە یەکەی موفرەداتە شیعرییەکانی (فرووغ) بکەین و قووڵ ببینەوە بۆ نێو خەلایە شاراوەکان و جەوهەرییەتی دەقەکان، ئەوە ئەوەمان بۆ روون دەبێتەوە کە (فرووغ) لەزەمەن و رۆژگارێکی وا چاوی هەڵهێناوە، کە هێشتا بەکۆیلەکردن و دەسەڵاتگەرایی لەلایەن چینی سەروو (ئەرستۆکراتی) وەك ئامرازێك بۆ بەرژەوەندییەکانی خۆیان بەکاریان هێناوە و چینی رەش و رووتەکەشیان کردۆتە ئالیەتێك و خستوویانەتە نێو بازنەی بە کوێلەکردن. (فرووغ)یش لەزەمەنێکدا لەتەك کەسایەتییە بۆرژوازییەکان چاوی هەڵهێناوە و سەری هەڵداوە. بۆ بەرپەچ دانەوە و بەرەنگار بوونەوەی ئەو رژێمەی کە دەیەوێت خودی خۆی بکاتە سەنتەر و مرۆڤەکانی

تریش بکات بە پەراوێزی خۆی، بەڵام (فرووغ) کاتێ ئەمەی بینی وەك خاوەن تاکێکی بوێر بەم رێسا کۆتکراوانە رازی نەبوو، هەڵوێستی وەرگرت، دەستی کرد بە بەرپاکردنی شۆڕشێکی مەعریفییانەی ئاگا لەنێو تەقسە شیعریی و نووسینەکانیدا، سەرجەم شیعرەکانیشی بەزمانێکی شەفاف و پاراو و دوور لە ئارایشت کردن و رازانەوەی رواڵەتییانە، بەڵکو لەنێو خەلایە شاراوەکانی و جەوهەری شیعرییەکانی توانی بە فۆڕمێکی ئێستاتیکانە و تەکنیکێکی مۆدێرنییانە مامەڵە لەگەڵ سەرجەم موفرەداتە شیعرییەکان بکات، یەکە یەکەیان لە نێو کاسەی ئێستاتیکا بارگاوی بکات و لە نێو کاسە ئاوی (ئێستاتیکا ـ زمان) هەڵیانکێشێت و پاراویان بکات بە دەزووڵەکانی زمان و مەعریفییەیەکی ئاگایانە.

شاعیر و نووسەری نیگا بوێر و نیگائاگا، دەبێت هەموو کاتێ لە هەوڵی خۆ تەنزیرکردن دابێت و هەمیشە لەپێناو عەشقێکی ئێستاتێتیکانە لە هەوڵی خۆماندووکردن و عیشقە ئەدەبییەکانی نووسین دابێت. تادەگەیتە ئەوەی کە پەیڤێکی تر و نەوەیەکی تر لە دایك بێت، فرووغ زۆر زیرەکانە لە نێو دەریا هەڵچووەکانی جیهانی میتۆلۆژیادا خۆی بارگاوی کردووە، چەندان چیرۆکی ئەفسانەیی گەلانی تری خوێندۆتەوە و سوودی لێ بینیوە، تا توانیویەتی لە نێو دەقە شیعرییەکانی خۆی بەرجەستەیان بکات. هەر بۆ نموونە دەبێژێت:

باڵندەیەك کە مردبوو فێری کردم کە هەڵفڕینم لەیاد بێت

هەروەها لەنێو هەردوو جیهان و فەزای دەقە شیعرییەکانی (لەدایکبوونەوەیەکی تر.. ئیمان بێنین)دا، دەبینین زمانی گوتار و تایبەتمەندییەکانی (تەنز) دووبارەکردنەوە، لە نێو فەزا و زەمینەی هەردوو دەقە شیعرییەکانی رەنگی داوەتەوە. ریشاڵەکانی خۆی داکوتاوە لە نێو یەکە یەکەی خەلایەکانی پەیڤە شیعرییەکانی و نێو هەناوی دەقە شیعرییەکانی.

کەواتە دەقی شیعری لەڕووی بە پرۆسەکردنەوە پێویستی بە نیگاکردنێکی ورد و تانوپۆیەکی زمانی ئاگایی هەیە، تا بتوانێت پەیوەندییەکی مۆدێرنانە و دینامیکییانە لە نێو هەناوی دەقدا بخولقێنی و بانگی ئازادی و رزگاری رادێرێت، بۆ ئەوەی بتوانێت وەك خاوەن خودێکی سەلیقەدار، زمانێکی جاویدانی لەنێو سەرجەم کایە و موفرەداتە شیعرییەکان بخولقێنێ و بتەقێنێتەوە هەرچەندە تاکە خەم و خەمی گەورەی نووسەر ئەوەنییە کە پارێزگاری لەمانا و دەلالەت بکات، لە نێو شوورە کۆنکریتییەکانی دەق، یان لەخەمی ئەوەدا بێت تەنیا هەوڵبدات بۆ دۆزینەوەی مانا و دەلالەتی تر، هەناسەی پەیڤێك بخنکێنرێ لە پێناو ئەوەی

ماناییەك بخرێتەكار، ئەركی نووسەری زیندوو و دیدەڕۆشن تەنیا ئەوەنییە كایەیەكی مەعریفی ریالیستی بگوازێتەوە بۆ نێو منداڵدانی دەق، بەقەد ئەوەی پارێزگاری كردنە لە دیموكراتیزەكردنی ئازادی زمان و زمانی ئاگایی و پێوەندییەكانی جیهانییەت و تێرامان و خوردبوونەوە لە گۆڕینی دەمامك و جەوهەری (خود) و (وجود) دا. هەربۆیە لێرەدا ئازادی و دیموكراتیزەكردنی تانوپۆی زمان تەنیا ئەوە نییە پارێزگاری لە زەمینە و فەزا كراوەكان و جەوهەرییەتی شتەكانی نێو سروشت و بوون بكات.

بێگومان هەموو دەقێكی زیندوو و تازەگەر، هەوڵدەدات سەمایەكی زەردەشتیانە لەنێو كاسە كریستاڵییەكانی بوون و سروشت سازدات و بەرەو ریشاڵەكانی ئازادی زمان و زمانی ئاگایی شەپۆل بدات و هەنگاو بنێت، تا بگات بە مۆرووە كریستاڵییە شاراوەكان و لە چركە ساتێكا بەرجەستەیان بكات، تەبیعی ئەمەش بەپێچەوانەی دەقی تەقلیدی و بانگەشە هزرییە سەلەفییەتەكانە، كە هەمیشە و راستەوخۆ خودی خۆی بەدەسەڵات و میراتگەری حەقیقەت و واقیعییەت لەقەڵەم دەدات، پارێزگاریكردن لە دەزوولە ئێستاتیكییەكانی زمان و ئازادی زمان، وا دەكات كە هەمیشە زمان ببێتە ئامانج و سەنتەری شیعر... كاركردنی خودی شاعیر لەنێو كاسە پڕ كایەكانی زمان پێویستی بەهۆش و زەكاوەت و بوێری و خوێندنەوەی بەردەوام و شەوخوونی لەساتە وەختی ئاگاییەكی تەواو مونتاژ كردن و گەمەی زمان و هونەری تەكنیك و ئێستاتیكییەتی زمان و ئازادی زمان و دەزووی فنتازیی هەیە، چونكە بونیاد و تانوپۆی ناوەوەی كایەی زمان تەقس و رەزمێكی تایبەت بەخودی خۆی هەیە لەلای (نووسەر ـ شاعیر). ئازادی زمان لە بونیاد و بنچینەدا لەسەرە و دەروازەی نائاگایی و لەپرۆسەی نووسینی دەقدا بەرجەستە دەبێت. بۆ خولقاندنی نیگاركردنێكی تایبەت بە جیهان، چونكە چامەی شیعری هەمیشە خولقاندن و ئەفراندنی جیهانێكی سەربەخۆیە، كە تاكڕەهەندی زمان لەنێویدا سووڕەیایەكی پڕشنگ هاوێژ و درەوشاوەیە.

پرۆسەی نووسینی دەقی شیعری پێویستی بەهەستێكی ناوەكی هەیە لەساتی پڕبوون و بەكاربردنی كریستاڵە درەوشاوەكانی تاكڕەهەندی زمانی ئاگایی سەربەخۆ، ئەوە ئەو كات بەوپەڕی بوێری، هونەرەكەی خۆی لە نێو بونیاد و منداڵدانی دەق دەتەقێنێتەوە، هەر بۆنموونە چۆن شاعیر بە مەعریفەیەكەی قووڵ و زمانێكی ئاگایانە موفرەداتە شیعرییەكان لەڕووی ئاستی سەرەوە و ئاستی ناوەوەی دەق ئارایش دەكات و هەمیشە لە ئاهی كەرەستە زیندووە لەگیانەلایەكاندایە و دەبێت بەزمانێكی ئاگایانە و ئازادانە هەستە پەنگ خواردووەكانی ناوەوەی خودی خۆی دەربڕێت و بۆ خوێنەری زرنگ و چاپووك بئاخافێ، هەروەك دەبێژێت:

بۆ راوەستم؟
من هۆشە پێنەگەیوەكانی گەنم
لەژێر مەمكمدا رادەگرم
تا شیر بخۆن

سەبارەت بە ئاهەنگی ناوەوەی بونیادی دەقە شیعرییەكانی فرووغ، دەمانەوێ وەك خوێنەرێك ئاماژە بەچەند روونكردنەوەیەك بدەین لە چركەساتی نمایشكردنی خوێندنەوەی دەقە شیعرییەكانی فرووغدا، كە یەكێك لەو روونكردنەوانە، ئەوەیە كەهیچ كاتێك فرووغ نەیویستووە بەهیچ كلۆجێك لە ئاهەنگی ناوەوەی بونیادی دەق دووركەوێتەوە و ریتمی شیعری بخاتە سكێچی پەراوێزەوە، بەڵكو بەردەوام لە هەوڵدان و گەڕاندا بووە، بۆ ئەوەی بگات بەژێیە باریكەكانی ئاهەنگ و ریتمی سروشتی زمان، هەرچەندە (نیما)ی شاعیر پێش ئەو زەمەنە شیعرییەی فرووغدا جەختی لەسەر ئەو مەسەلەیە كردۆتەوە، كە دەبێژێت: ((شیعردەبێت درەوشاوە و سروشتی بێت، وەك نووسراوێكی ریتمی بخوێندرێتەوە...)) دەبینین ئەم كردەی نیمای شاعیر، فرووغ یش بەكاری هێناوە، بەڵام بەلەون و ئیحایەكی تر بۆ ئارایشت كردی بوونیادی ناوەوەی دەقی شیعری و چاكیش دەزانین وەزنی شیعری لەنێو دەقە شیعرییەكانی فرووغ وەك ریشاڵ و داوێكی ریتمی سەرجەم موفرەدات و كەرەسە شیعرییەكان بەیەكەوە دەبەستێتەوە، بەمەش ئاهەنگێكی ئێستاتیكیانەی هونەرییانە بەدیوی ناوەوەی دەق پەرشوبڵاو دەكاتەوە، لە كۆتاییدا دەبێتە هۆی هاتنە ئارای دەقێكی زیندوو، گەشەدار، هانی خوێنەران و بینەرانی نەوەی تازەی شاعیران دەدات بۆ بیركردنەوە لە تەنزیكردن و گوتاریكردنی دەقی شیعری، هەربۆیە شاعیری ئاگا و بوێر، خودی خۆی دوور دەخاتەوە لە وێنە رووتەكان، چونكە وێنە و گێڕانەوەی رووت پۆزەتیڤییەتی وێنە شیعرییەكان رەت دەكاتەوە لەسەر هاوهێزی و هاوكێشی ریتمی ناوەوەی بونیادی شیعر و سەرلەنوێ هەڵی دەوەشێنێتەوە، بەڵكو دەبێت شاعیری زرەنگ و هۆشیار حاڵەتە خودییەكانی نائاگایی مۆنتاژ بكات و پردێك لەنێوان حاڵەتی خودی ئاگا و خودی نائاگایی بخولقێنێ، لەنێو پرۆسەی دەقی شیعریدا، لەدواییدا هەموو رەهەندە زەمەنییەكان ببڕێت تادەگاتە حاڵەت و تایبەتمەندی خود.

تەقاندنەوە لەنێو تانوپۆی بونیاد و ریشاڵە چڕەكانی زماندا هەربۆیە (سوهرابێ سپێهری) لەدەقە شیعرییەكانی خودی خۆی رایەڵی ژێیە سەرەكییەكانی زمان و

فۆڕمەكانی فرووغ بەكار دەبات، ئەمەش بەهۆی كاریگەری فرووغ كە لەنێو دەقە شیعرییەكانی ئاهەنگ و ریتمێكی جولەێنەرانەی مۆدێرنیستانەی هێنایە ئاراوە، چونكە زمانی شیعری و ئاهەنگی ناوەوەی دەق لەلای فرووغ لەتوانای ئەوەدایە، كە بونیادێكی ریتمی بەهێز و كاریگەر بۆ بەگوتاریكردنی شیعر دابمەزرێنێ، ئەمەش دەورێكی پۆزەتیڤانە بەو خاوەن خودە سەلیقە دارانە دەبەخشێت، كە نەفەس و سەداكانیان لەنێو دەقە شیعرییەكانیاندا كەشف بكەن و بیدۆزنەوە.

من هیچ كاتێ لە پاش مەرگم
زاتم نەبووە لە ئاوێنەدا بڕوانم
ئەوەندەش مردووم
كە هیچ شتێك مەرگم
جێگیر ناكات

(٥)

تاكڕەهەندێكی تر كەزۆر گرنگ و پێویستە لە نێو دەقی شیعری تازەگەردا جێی خۆی بكاتەوە و لەدایك بێت، ئەویش تاكڕەهەند و سەهمی فیكر و مەعریفەگەراییە. ئەم تاكڕەهەندەش لە گرووپ و جیهانی دووەمی زەمەنی شیعری فرووغدا درك پێدەكەین و بەرجەستەی دەكەین. هەروەك دەبینین لە وتوێژەكاندا فرووغ ئاماژە بەو تەقسە دەكات و دەبێژێت: ((من دەبێژم (هونەری شیعر) وەك هەركار و هونەرێكی تر دەبێت زادەی بەرهەمی ئەو هەست و هەڵسەنگاندنە بابەتییانە بێت، كە لەلایەن سەهم و تاكڕەهەندی هزر و مەعریفە پەروەردە دەبێت و دەخولقێن...)).[٧]

بە واتە شاعیر یەكسان دەبێت بە خودێكی ئاگا (خودی شاعیر/ خودی ئاگا)، بۆیە كاری هونەری لەنێو چەشن و مەدارێكی ئەوتۆ خودی خۆی دەدۆزیتەوە، كە هەوڵدانە بۆ نەهێشتنی خنكانی ئەو وردە هەناسانەی كەلەنێو قوڕگی پەیڤەكان دەردەچن و بەخشینی جاویدانییەت بەخود و رەتكردنەوەی مانا و دەلالەتی چەمكی مەرگ.

هەربۆیە فرووغ دەبێژێت: ((نیما شاعیرێك بوو، كە بۆ یەكەم سەفەر و چركەسات لە شیعرەكانیدا فەوزایەكی هزریم بەرجەستەكرد، هەروەها لە نیمای شاعیریش فێربووم كە بە چ شێواز و فۆڕمێك نیگا بگرم و بڕوانم)).[٨]

جا پێویستە نووسەر و شاعیری بوێر و خاوەن ئەزموون سوود لەو ئەزموون و مەعریفە تازە و سەهمە هزرییانە وەرگرێت و لە نێو سكێچی زەینبەندی خودی خۆی هەزمیان بكات، بە فۆڕم و شێوازێكی تایبەت بەخودی خۆی و تێڕوانین و نیگا ئاگایەكانی خۆی، لەڕێگای بەكاربردنی ئەندێشە و فەنتازی داهێنەرانە، لە دواییشدا بەهۆی ئەو هەرس كردنە مەعریفی و هزرییە تازانە دەگات بەقووڵایی چەمكە فەلسەفییەكان و جیهانی سۆفیزم، وەك كردەی (حلوول، ئیتحاد، دۆنای دۆن... تاد). هەروەها دایەلۆگ لەگەڵ سەرجەم كەرەسە و شتەكانی نێو لەپی سروشت بخولقێنێ و لە ئاه و گرفتەكانیان بدوێت، بەفۆڕم و شێوازێكی ئاماژەییانە.. وەك دەبێژێت:

من لەو پەڕی شەوەوە دەدوێم
من لەو پەڕی تاریكایی و شەوەوە دەدوێم

یا لە دێڕە شیعرێكی تردا دەڵێت:

وا بیرەكەمەوە كە دەكرێت باخچە بگەیەنیتە نەخۆشخانە

ئەمەش پێویستی بەهزر و هۆشمەندییەتی ئەو خاوەن خودە سەلیقەدارە هەیە، كە بوێرانە بەرەو جەوهەر و دونیای كەرەستە و شتەكان شۆڕبێتەوە و دەزوولە ئێستاێتیكاكان بەرجەستە بكات. ئەوكاتیش پێویستی بە توێشوو و زەخیرەیەكی مەعریفی و هزری و ئێستاێتیكایی هەیە بۆ رۆچوون بەرەو قووڵایی و جەوهەری شتەكان. لە ئەنجامدا سەرجەم خەلایە هزرییەكان گەشە دەكەن و دەبنە هۆی كرانەوە و خولقاندنی سەدان خەلایە و ریشاڵی تری هزری و مەعریفی.

سەرباری هەموو ئەمانەش، پێویستی بە مومارەسەیەكی بەردەوام هەیە لە نێو تانوپۆی بونیاد و جیهانی شیعر، تا بتوانێت بەرەو لوتكەی بەرزی شیعر هەنگاو بنێ، تا ئەو رادەیەی بەرد شەق بكات و بەزمانی بێنێ، ئەو كاتیش دەرئەنجامەكەی دەگات بەدەقێك كە بۆن و بەرامەی نوێخوازی لێ بێت، هەر بۆیە (فرووغ) هەمیشە لەسەفەری حەرفە ئاوییەكاندا بوو، تا بگات بە ئاكامی جۆرە خولقاندنێك كە تێدا فەزا و

زەمینەیەکی ئاگا بە بەرهەست و عاتیفە سیس و کرچەکانی خودی خۆی بدات و بیگەیەنێت بە جۆرە خولْقاندنێکی هونەرییانەی ئاگایانە لەنێو هەناوی شتە نا بەرجەستە و ئەبستراکتەکان... هەربۆیە تا کەوتە نێو سەفەر و گەردەلوولی مەرگ، لە خەم و ئاهی گوڵە سیس و باخچە تێنووەکاندا بوو. هەربۆیە لە دەقی شیعری (بۆ باخچە سووتاوەکان)دا خەم و ئاهی خۆی دەخاتە نێو هەناوی پەیڤە نارنجییەکان و هەناسەی شیعرییەتیان پێ دەبەخشێ و بەکەسی دووەمی رادەگەیەنێت، کە مێژووی ئەنفالْکردنی گوڵەکان بنووسێتەوە هەروەك دەبێژێت:

ئەی هاوڕێ، ئەی برا، ئەی هاوخوێن
ئەوکاتەی گەیشتیتە سەر مانگ، مێژووی ئەنفالی گوڵەکان بنووسەوە.

لێرەشدا دەتوانین بە هێلکاری و سکێچێك، زەمەنی شیعری گرووپ و جیهانی دووەمی شیعری فرووغ روون بکەینەوە:

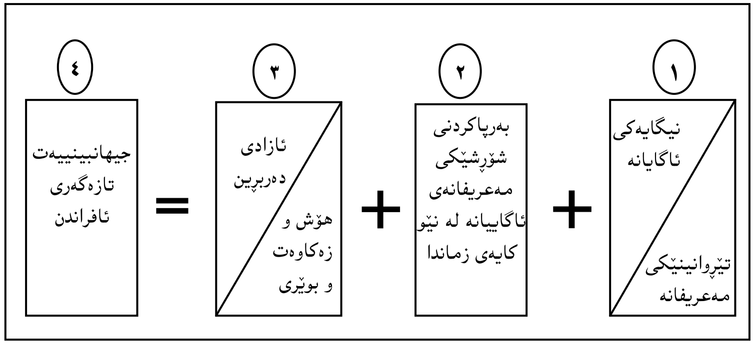

سەرچاوە و پەراوێزەکان

١ ـ خاتوو فرووغ لە شیعر ئەدوێ، ١٩٣٤ـ ١٩٦٦، و: حەمە کەریم عارف، (ئەزموون)، گوڤاری (رامان)، ژ: (٣٩) ٥ی ئەیلوولی ١٩٩٩.

٢ـ هـ. س. پ: ل ٢٧٢.

٣ـ هـ. س. پ: ل ٢٧٢.

٤ـ هـ. س. پ: ل ٢٧٢.

٥ـ تایبەتمەندی و کاریگەرێتی شیعری فرووغ، عەلی بابا چاهی، و: پەرویز زەبیح غولامی، گوڤاری (رامان)، ژ: (٣٦)، ل ٦٩ ـ ٧١.

٦ـ جماليات قصيده النثر، تأليف: سوزان برنار، ت: د. زهير مجيد.

٧ـ خاتوو فرووغ لە شیعر ئەدوێ، ل ٢٧٣.

٨ـ خاتوو فرووغ لە شیعر ئەدوێ، ل ٢٧٤.

هەروەها سوود لەم سەرچاوانەش وەرگیراون:

* پێشگەشتی (برگزیدهٔ اشعار فرووغ فرخزاد).

* فرووغ فرخزاد، نووسینی (محەمەد حقوقی).

* حفريات المعرفه، ميشال فوكو، ترجمه، سالم يفوت، بيروت ١٩٨٧.

نیوەی سێیەم

پاشکۆی دەقەکان

زارا

عەبدوڵڵا سەڕاج

پاش ئەوەی کیاکسار و حاجی لە گیانمدا دۆناودۆنیان کرد، دروستتر وایە بێژم: بارانی ڕۆحیان نمنم ڕژایە ناخمەوە، ئەمێستە بەسەر تۆپی وزە و هۆش و توانستی ئەوانەوە ناسراوم و دەچمە دۆنی گیانەوەرێکەوە، کە بە ئاسماندا گەردش دەکا.

ناوی نابەم هەرچەندە دەشێ بێژم: لەجۆری فریشتە و پەرییانە. ئەم بەهرەیەم خەڵاتی ئەو زاتەیە، کە تەریك دانیشتبووم کتێبێکی کراوەم بە دەستەوە بوو، کەچی مێشکم بە خەستی لە جوانی و ڕەزم و گونجانی ئەم لۆگۆسە بێ سەرحەدەمان ڕامابوو. چۆن بەتاکە وشەیەك، کون فەیکون، دروست بووە و بە تاکە وشەیەك سەرنگووم دەبێ وەك ئەوەی نەبووبێت!! لەناکاو دەنگێك ڕایچەناندم و.. ئاوڕی پێدامەوە، هیچ تاپۆیەکم بەدی نەکرد! ئەمجارە دەنگەکە دووبارە بەنەرمی پەردەی گوێمی لەراندەوە ((لەگەل تۆمە نا ئەوە بۆنافڕی!؟ فڕی ی ی ی)) سەرسام بووم. گوێم گرتووە ((تۆ.. گەر.. بخوازی.. توانای فڕینت... هەیە.. بفڕە.. دەی، بفڕە)) بەخولی خۆمدا، پەپولەی سەرنجم بووە بازنەی تیڕوانین ((وشە بکە بە پەڕ و هەڵفڕە، دەی)) هەمدیسانەوە سڵم کرد و ئاوڕم دایەوە و.. دڵنیا بووم لەروانینی پەیڤەکان. ((کەواتە)) وەك لەگەل ئەو نادیارەدا بدوێم ((... هەر ئێستە. بەباڵی وشەوە دەفڕم و وشە گشت توانایەکی هەیە. یەك، دوو... سێ)) های!! ئەوا پەڕی قووم لێڕواوە و بەکامی دل پەرەوازە دەکەم!! نەوی دەبمەوە و لەئاوێنە هەڵواسراوەکەوە، دەنۆڕم. های! خۆ، شێوەم بزرە! ئیتر کەس بەدیم ناکات.

با گەشتێکی کورتخایەن بکەم، ئەوەتا بڵند دەبمەوە سەرم دەگاتە سابیتەی ژوورەکەم. هەر بۆ ئەزموون بازنەیەکی ستونی فڕین دروست دەکەم و.. یەکراست بۆ دەرەوە بەرزتر دەبمەوە و لەهاوشانی هەورە زیوینەکانەوە، روو لەئاسمانی قەڵاتی هۆلاکۆ بەزێن دەکەم، لەوێڕا، بەپێنج ستوونە فڕین ئەستێرەیەکی پێنج گۆشە دەهێڵێنم. سەدان نیگا ئەو ئەختەرە

درەخشاوەیە بەموعجیزە و پەرچوو دەزانن. نەوی دەبمەوە. بەژێر جەمەلۆنی قەیسەری دا تەواوێك گەشت دەکەم و لەوانەوە تەنیا چەند خاڵ و هێلی ورشەدار دیارە. دێمە دەرەوە. دڵنیا دەبم لەوەی کە باڵندەیەکی بەهێز و نەبیندارم. ((بۆ هەنووکە روو لەقەڵای ئارابخای زێدم نەکەم!)) بەخۆم گوت: یەك و.. دوو.. هەر سێ.. کی.. بلند بوومەوە، بڵندتر. ئەمجا راستە و راست بەرەو باشوور. لەو بەرزییەوە، بازەکەی زەردەشتم وەبیرهات. پەڕەکانی قاوەیی و ژێرباڵ و سنگی زەردە.. دەبێ ئەو بازەبم و بەخۆم نەزانم!! لەخوارەوە، زێی بچووك شینایی ئاسمانی مژییوە و.. بۆ دەڤەرەکانی باشووری دەبات. هاکا چێوەی قەڵا وەك نقیمێکی کوژەکە لەچاومدا رەنگ دەداتەوە. ئائەوەش ئاوی بەستەکەی ((خاسە))یە بۆتە داڕێژراوێکی زیوین و بەتەکیەوە هەڵاژیاوە. وابەسەر قەڵاوەم. ئەویش مەنارەکەی دانیال پێغەمبەرە. خۆ دەمێکە لەیەکدی دابڕاوین ئەو چییە! لەناو حەوشەکەدا، بەتەك ئەو گۆڕەی گوایە سەری دانیالی لێ نێژراوە، کوندڕێك دەبینم!! دەلاقەیەکە باریکە زەلامێکی پێدا دەچێت! ئەز هەمیشە بزێو و چاونەترس بووم. با گوزەرێکیش لێرەدا بکەم، دەڕۆم و دەڕۆم. ئەمەتوونە یان ڕیخۆڵەی قەلاکەیە!! هەر دەبێ رووگەی ئەوسەری بدۆزمەوە. ئای! خۆ دەپەڕیمە دەرەوە. رادەوەستم. شەوارە بوومە و بینایم رەشکە و پێشکەیەتی. ئای وا بەژنێکی ناوەندی و جووتێ چاوی گەش و سەر و ریشێکی چەرموو دەبێتە تابلۆی بەر دیدەکانم. چاو دەپرۆێنم و دەچمە بەرەوە. وەك ئەوەی هێزێکی باڵا پێکەوەمان گرێ بدا، ئەویش هەنگاو بۆ لای من دێنێ. رووبەڕوو دەوەستین. من بەباڵای ئەو و ئەویش بەباڵای من تێر تێر دەڕوانین. چاو لە دوورچاوی یەکتری دەبڕین. پۆشاکێکی شیریی لەبەرە، نێوانمان دەشڵەقێنێ ((ئەوە خۆتی.. بازە چەلەنگەکەم)) ئەز بە حەپەساوی زمانم دێتە گۆ: ((باز! خالە من بازنیم. من مرۆیەکی خۆت ئاساییم.)) ئەو بزەیەکی کردە چرۆیەکی تازە پشکوت. ((ناوم.. عەبدالی..)) لێوەکانی ترازاند و.. ((دەزانم رۆڵەکەم، تۆ عەبدالی راستیت و سەروبەندێك گیانی حاجی و کیاکسارت تێدا دووپات بوونەوە)) دەنگی ئاهەنگێك ئامێز بوو. گوتم:

ـ دەستم دامێنت ئەی جەنابت کێیت؟!.

دەستی بڵند کرد و داخافت:

ـ منیش ڕژابوومە گیانتەوە و پێکەوە باڵمان گرت. ئێستەش لێکترازاوین.

دەبێ ئەم رند و نورانییە کێ بێت!؟ لە خۆم پرسی ئەویش وەکو ئەوەی رووپەڕی ناومێشکم بخوێنێتەوە ئارام ئارام فەرمووی:

- زارام. ئەو زارایەی پەیامبەران لە هزر و سروودی ئاڤێستا و زەندی منەوە پەیام و بێخی ئایینییەکانیان داڕشتووە. تامەزرۆی دەم و دووی بووم کە گوتی:

- بەناوی منەوە هزری باش و گوتەی باش و کرداری باش بلاو بکەرەوە.

ئیتر لەوەولا، نەمزانی نەوای دەنگی ئەو زاتە دەشنەوم یان زایەلەی دەنگی ناوەوەی خۆم. ((غەریزە نزمەکان و حەزە چلێسەکان تورِ هەلدە بۆ ئەوەی بگەیتە پایەی مرۆڤی بالا)) ئەز گوێگر بووم دەنگەکە ببووە پلوسکی ئاوێکی پیرۆز و رەنگینکەوان. ((دەستوورم چاکە خوازییە، بنیاتنان و درەخت چاندنە لەگەل هەلبژاردنی هاوسەرێکی چاك)) ئەز بەسەر بۆم سەلماند ((دەستت بێنە با بلند بینەوە)) بە جووتە لە شەقەی بالمان دا و لە شوێنێکی ئاپوورە و هەرمێندا نیشتینەوە. بە چاوی ئەوان ئەبینداریین. لە چەقی ئاپوورەکەدا، زەلامێکی بوودەلە مەیموونی هەلدەپەڕاند. بازنە زەلامی خولی مەیموونەوانەکە، سەرگەرمی تریقانەوە بوون، ناو بەناویش پارە و پوولیان هەلدەدایە ناو بێژنگەکەی دەستی. زارا دەمی نایەبناگوێمەوە.

- ئەو دوو حەیوانە دەبینی!! مەیموونەوان هەرگیز هەلناکشێ بەرەو بەرزی، چونکە بۆ بژێوی، پەنای بردۆتە بەر بێزمان.

ئەوجا ئاماژەی بۆ ژنێك کرد کە لە دوای مێردەکەیەوە بەلەز دەڕۆیشت.

ـ ئەو ژنەی بە کۆیلایەتیی خۆی قایل بێت، ئەویش بلند نابێتەوە، رۆلەکەم ئافرەت نیوەی گرنگی ژیانە، بەرز بووینەوە حەشاماتەکە بچووك بوونەوە لەشێوەی مێرووستان، رووومان لەکەژ و کێونا. لەدامێنی ئاستانەی نەسرێکی چیای دا ئۆقرەمان گرت. ئاسمان مافوورێکی ئاوریشمینی لاجیوەردی بوو.

ئای.. ژیان بەفڕینەوە چەند دلارا و ئەفسوناوییە!!

زارا لێم جیابۆوە و پاش ماوەیەکی کورت، کۆمۆلەیەك شیری بزن و مێوەیی کێویی بۆ هێنام.

ـ رۆلەکەم لەش و گەدەمان مافیان بەسەرمانەوە هەیە، دەبێ تێر و تەژییان بکەین.

ئەمنیش بەزاری ئەوەوە گوتم:

- دەمەوێ ژنەکەم هاوبەشی بیر و لێکدانەوەم بێت. بەبێ شەرم و حەیشۆ، پەنجە لەناتەواوییەکانم بگرێ، نەك کوێرانە گوێبیستم بێت.

ئەو خۆی هاویشتە ناوقسەکانمەوە.

ـ ئافەرین. بۆئەوەی کۆمەلێکی بەهێز دروست بکەین.

نێرومێ، بەشداری زانست و داهێنان و چالاکییەکان بن. گۆشادییەك ناخمی رۆشن کردەوە. ئەویش رەوشە ناخییەکەمی لێوالاْ بوو، گوتی: دەتوانی برۆیت ئیتر چرنۆکی کات کارت لێناکات.. دەستی بەسەرما هێنا و هەستم بەبوونێکی نوێ کرد. باوەشم لێدا ئەو هەوارگە بالایەم جێهێشت، هەندەم زانی وام بەسەر شارەوە. مەنارەکان دەرزی ژەنی ئاسمانیان دەکرد. خولێکم خوارد و راست بەرەو ژوورەکەم چووم. دیتم وا جەستەم، وەکو قەپێلك راکێشاوە. هەمان پەرتووکی بەدەستەوەیە و پشکۆی چاوی لەدوور گرتووە. سووك و سانا خزامە ناو جەستەم و... دەستم کرد هەلدانەوەی پەڕەکانی ((سۆناتای رۆح))، وەلێ دەنگی ئەو زاتە پاکە، زەنگێکی زێرینە لەگوێمدا دەزرنگێتەوە! ئەوە لاو بوومەتەوە تالەمووە چەرمووەکانی لاجانگم بۆز دەبنەوە، سەرنج لە ئاوێنە دەگرم و خەریکە خۆم نەناسمەوە، بۆیە هەرەشە لەزەمەنی دلسەنگ و رووخێنەر دەکەم. ئاوها دەتبەزێنم و.. ناوی خۆم بەهەمیشە ژیاو لە فەرهەنگی گێتی دا دەنووسم..لەتاشە بەردانی کەژ و هەلەموتاندا هەلدەکۆلم وا کەسێکی دیکەم، کەچی تۆی نەیار، تۆلە لە پەیکەرەکەم دەکەیتەوە!! وا لەسووچی ژوورەکەدا دەبینم رووشاندووتەوە و درزت پێداوە! دیارە بەخۆم ناوێریی و.. لەهەلێکدا کاری نامەردانەت بەو پەیکەرە دەرێژی!! ئای رۆژگار، چەند دلڕەش و نامیهریت، مەگەر دەست لەسێبەرم بوەشێنی، ئەز چاوکراوە و مێشك کراوە و رۆح کراوەم.. ئا بەئاسانی چوومەوە ناو لەش و کەوتمە هەلدانەوەی پەڕەکان. دووبارە و سێبارە بەسۆناتاکانی رۆح دا چوومەوە. زارا و حاجی و بەندە و کیاکسار چوارینەیەکی ئەو پەرتووکەین. ئەز شاگردی ئەو زاتە بێگەردانەم، بۆیە کردمە خوو، کە سرووتی چوار شەمووە سوورە بگێڕم رۆژێك چومە هامێزی دایە سروشت. لەسەر چینکەبەردێك دانیشتم. گوێم بۆ رەزمە بەهاری مێشهەنگ و گولیکە و پەپولان و.. خوڕەی قەلبەز و چریکەی بالندان و نەوای گەلاْ و کرمە ئاوریشم شل کرد. خۆرەتاوێکی خوێن جمێن بوو. دگانم جیڕ کردەوە وەك لەگەل نەبیندراوێك دا بدوێم.

((گوێ بگرە هەی رۆژگاری جیوەیی، تۆ گەر لەچرکەیەکدا، تاکێك بمرێنی، ئەوا دەیانی تر چاویان دەپشکۆێ.

من ئەو مرۆڤە نیاندەرتالە نیم خۆم لەورگی ئەشکەوتا بپەستم. تەنیا بۆ دابینکردنی نەوسی گەدە و هروژمی ریخۆلەکانی مێوەیەك بچنێ.. یان بەردۆکەیەك لەجرج و کەروێشکان بسرەوێنیێ! ئەز....))

پەلکە رەنگینەی رۆح، کەوانە لەدووی کەوانە شەپۆلیان دەدا.

بۆ پێشەوە.. هەر بۆپێشەوە بۆ دەسگیر کردنی ئاسوودەیی دەروون و نەمری. کش لەحەزیای تاریکی و ئەهریمەن و مەرگەسات.

لەو رامانەدا بەگەرمی دەدوام. لەپڕ توند دەستێك لەپشتەوە مەچەکی گرتم. ئەوەندە دەم هار و چەلەنگیت. کەواتە خۆت لەچنگم رزگار کە، ئاورم دایەوە، سیمایەکی گرژ و کولکنم دی. بیرم کردەوە لەو رەزا گرانە، نەمناسی. هەر زوو لەسەرسامی و دامانم گەیشت و دەمی تێژەندم.

ـ بیرت کوڵ بووە و نامناسیتەوە! منیش پرسیارێکم تێخێواند:

ـ بۆ رێم پێدەگری؟! دەتناسم.. دەمناسی!! چەکەکەی سەرشانی تیشکی رۆژی دەگەڕانده سۆمای چاوم پێم گوتەوە:

پێناسەکەت؟ زەردی یان سەوزی؟

پرسیارەکەمی بەلەز قرتاند: ها ها ها.. هێ هێ هێ.. هۆ هۆ هۆ.. لەجیاتی ئەوەی من داوای ناسنامەت لێ بکەم.. تۆ..!! هەر ئێستە خۆمت لەلا ئاشکرا دەکەم. من.. من.. لەبیرتە، لەپێش چایخانەی مەچکۆدا..ها!؟ یادەوەریم ریزێ وێنەی تێپەڕاند. هیچیانم بەو رمۆزنەوە نەبەستا. ئەو کە دیمانەی پەشێویی لەروومدا دی، دەمی کردەوە.

ـ من.. بێ ناوم. ئۆباڵەکەشی لە ئەستۆی تۆ دایە، قوربان! یەکدەم گوتم: من!! لە پای چی؟

گوتییەوە: ئەی جەنابت لەبەر چایەخانەکەدا دروستت نەکردم بۆ ئەوەی روو لەکونێکی تاریکی ژێر قەلاتەکە بکەم؟!

بەخۆم گوت: ((هەو بێ.. هەو نەبێ)) بەدەنگەوەش پێم گوت:

ـ لەبەر ترسنۆکی و بێ وەرییت، ناوم نەنایت و مراندتم.

چاوی لەچاوی بری من بە لاقرتێوە پرسیم.

- باشە. کێ دووبارە تۆی وەکو درك و داڵ هێنایە ئاراوە؟! ـــ چاکە زوو ناسیمتەوە!

ـــ چونکە نەتوێرا کارێکی پیرۆز ئەنجام بدەی.

وەلامی توندم نایە مستی. ئەویش بەتوورەیی و زەبرەوە، مەچەکی گوشیم.

ـــ لەشت چەند گەرم و گوڕە، منیش تۆڵەی خۆمت لێدەکەمەوە.

سەرنجم دابەش کرد لەنێوان دەست و چەکەکەیدا.

- هەنووکە، لەم چۆڵەوانییەدا پەل پەلت دەکەم و دەرخواردی سەرگەڕ و داڵ و سەگت دەدەم.

دەمم تێژەند: دەیانی وەکو تۆم ئەفراندووە، دریغی مەکە. هەی.. خوێن زایە چاوەکانی و نەڕاندی..

- هێشتا تۆ هەڕەشەم لێدەکەی! جوانە، دەی من دیموکراتیخوازم و گوێ لە نێچیرەکانم دەگرم.. هۆ هۆ هۆ... هێ هێ هێ... ها ها ها. فەرموو شەکری تر بشکێنە.

پڕ بەو دەشتاییە قاقای پێکەنینەکەی دەڕۆیشت.

- کەتۆم مراند و شەرەفی ناوم پێنەدایت، کام بەدخوو تۆی زیندووکردەوە؟

- من، من ئەگەر تۆش نەبی، کەسی واهەن بە هانامەوە بێن.

گوتم: زرە نووسەر و کاسەلێس هەن کەسانی وەکو تۆ بئاف... بچڵێنن، هەی.. هەی بێناو، بەمن وابوو، قێزەونترین جنێوی پێدەدەم. ئەو ویستی بەرلەوەی گەندی دلی هەڵڕێژێ، دەمەوەری بکا و چێژ لە ئازاردانم وەربگرێ. گوتی: تۆحەکایەتنووسی چۆن لە سەربڕەدی ئەو چوار برا حەکیمانە ئاگادارنیت.

ـــ دەستم بەردە و ئەوەش بزانە ئەز ئافریدەرم نەك حەکایەت و سەربردەنووس.

بە نابەدڵی گوتی: باوابێت. ئەو چوار برایە لەلێواری دارستانێکدا لولاقە ئێسکێك دەبینن. یەکەمیان تەلسمێك دەخوێنێ لولاقەکە دەبێتە ئێسکبەندی درندەیەك. دووەمیان وێردێك دەخوێنێ و ئێسکبەندەکە گۆشت دەگرێ، منیش بەپێکەنینەوە دەمم کردەوە.

ـــ چی هەیە لەمن پەنهان بێت! سێهەمیان جەفرێك دەخوێنێ و کەوڵی شێرێك دەپۆشێ. وانییە؟.. گوتی: ئافەرین. کە چوارەمیش لێو دەبزوێنی و یەکڕاست رۆح دەچێتە بەر شێرەکە و قەبۆزی دادەچەقێنێ و هەر چواریان دەخوات. بەنەرمی گوتم: ئێ!! چیت نیازە؟

- من ئەو نەڕە شێرەم و نەهۆ لەت و پەتت دەکەم.

ویستم خۆم راپسکێنم و زوو لەچاوی ون بم، وەلێ پرزم لێبڕا بوو. نینۆکەکانی ببوونە قەیناغی ئاسن و لە گۆشتی مەچەکم چەقیبوون نیگایەکم تێگرتەوە. سەرتاپای مەسخابوو، بەد گۆڕانی بەسەردا هاتبوو، ورچێکی شاخداری کلکەمارم. بینی تەورێکی دەمپانی بەتەوقی سەرمەوە راگرتبوو. کەلبەکانی لەگەردنم چەقاند و... بینی نا بە خوێنمەوە، پاشان پەرژایە کوت کوت کردنم. ئەوە چەندی خایاند و چۆن بوو، با لێگەرێم ئەو پیری پیرانە، بدوێ.

ـــ ئەوە ئەهریمەنی نەگریس بوو، پار پاری کردیت و لەو گوزەرەدا بۆ پەلەوەر و داڵەکان پرش و بلاوی کردیتەوە.

هەستمکرد، هەم دیسانەوە زیندوو بلاوبوومەتەوە. زاراش دەنوارێتە سەروسیمام.

ـــ من چوومە دۆنی نەسر و گشت پارچەکانی لەشتم خوارد و گەڕامەوە بۆ ئارامگەی خۆم.

قسەکانی رۆشنایی بەژوورەوەم دەدا و دەحەسامەوە. گوتم: - پاشان..؟!

ـ گوێم لە دژوون رەفتارە بوو دەیگوت سەیر! سەیر! تەماشا! تەماشا! چۆن ئەو نەسرە ئاگر پەڕیوەتە چاوی و گشت تیکە گۆشتەکانی قۆستەوە!! ها ها ها.. هۆ هۆ هۆ.. هێ هێ هێ.. نەیهێشت هیچیان گردکێك گۆشت بخۆن!!

ئەو دیمانانەم هێنایە بەرچاوی زەینم. ئەو لەسەری رۆیشت.

ـ بەو جۆرە ئاوێتەی گیانم بوویت. دەبوایە نهێنی نەمری و جاویدانیت لەلا بدرکێنم بۆ ئەوەی کەتۆم ژیاندەوە، من دەمرم و تۆ دووبارە زیندووم بکەیتەوە.

ئەوەی درکاند و سەرنجی لەخۆرەکە گرت، کە پرتەقاڵێکی مەزن و شکۆدار بوو بەتەوێڵی ئاسمانەوە، دەمم کردەوە.

ـ هەڵبەتە لەرۆحی تۆوە جیا بوومەتەوە، بۆیە لێکدا لیکدا خێوی مەرگ راو دەنێم و..

زیندەگی و جاویدانی دەبەخشم بەوانەی لەنووکی خامەکەمەوە هەناسە دەدەن. دەنگێ هاتە گوێم:

- دەئێستە قومێك لەئاوی ئەو سووراحییە بخۆرەوە و هەندێکیشی بپرژێنە سەر روو و لەشت.

چۆنی فەرموو وامکرد، کە ئاورم دایەوە، دیتم وێنەی زارا لە دوا پلەی کاڵ بوونەوە دایە. ئەوا سەرلەنوێ دەگەڕێمەوە بۆ ناو کۆشی خێزانەکەم. شەو سەربەووردەکانم نەگێڕایەوە، نەبادا بڕوا نەکەن و بەهاودەمی جنۆکانم بزانن. متەقم نەکرد. وەلێ پەنهانەکەم لەلای تۆی خوێنەر دەدرکێنم، ئیتر خۆت و شیرت و بەرۆحی ئەو زاتە پاکانەت دەسپێرم.

ئاشتیی رۆح سەرەتا و کۆتای هەموو شتێکە.

* * *

گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان

شێرزاد حەسەن

لەوە دەچێ من هەر لەم بیمارستانە لەدایك بووبم، هەرلەم قاوشە و لەسەر هەمان ئەو قەرەوێڵەیەی کەهەنووکە لەسەری پاڵ کەوتووم و بەدزییەوە خۆم خستۆتە سەر باڵی چەپم و ئەو چیرۆکەی خۆمتان بۆ دەنووسمەوە، ئەو چیرۆکەی نە سەرەتایەکی دیارە و نە کۆتایی دێ، ئەو چیرۆکەی سەد جارە بینووسمەوە تا بگات بە ئێوە و فریام کەون، وەلێ ناگات و ئێوەش نایەن، گرێچنی ئەم چیرۆکە جگە لە گرێی دڵی خۆم هیچی دیکە نییە، تانوپۆکەشی جگە لەگینگڵ و خۆخواردنەوەم هیچی دیکە نییە، سەرەتاکەشی زریکە و واقەیەکە و کۆتاییەکەشی گریانێکی ئەبەدی و خەونی سەرفرازییەك کە هەرگیز نایە. من هەر ئەوەندە لە مێژووی خۆم دەزانم کە لەڕێی نەشتەرگەرییەکی قەیسەرییەوە لەسکی دایکم دەریان هێناوم، هەر هەمان ئانوسات بەسەر بوونی منەوە ئەو مردووە. من مەرگی دایکم لەو ژنانە بیست کە جاروبار هەر بە ریکەوت لەبەردەم پەنجەرە کراوەکەی مندا هەڵوێستەیەك دەکەن و ورد و درشتی ئەو زان و مەرگەم بۆ دەگێڕنەوە، هەر جارەو بە جۆرێك، هەندێك جار بەدەم گێڕانەوەی ئەو چیرۆکە بەشەڕ دێن و من دەبمە بیانووی شەڕی گەرمی ئەو ژنە نەخۆشانە، دەست لە تیتکی یەکدی دەنێن و دەنێو ئەو جەنگە بێ تامەدا بەشی من، بۆ هەمیشە، چەند تف و جنێوێك دەبێ، ئەو ژنانە دەمەو ئێواران وەختی زەردەپەڕ کەوتن، قاوشەکانیان جێ دێڵن و دەڕژێنە ناو باخچەکانی بیمارستانەکە، ئەوە تاکە وەختێکە خۆ تێکەڵ بە پیاوە نەخۆشەکان بکەن و وادەی ژوانیش، ژوانی نیوەشەو، لەو پیاوانە وەربگرن کە تۆزە هێز و شەنگێکیان تێدا ماوە، بیمارستان دەبێ بە دەعبایەکی زەبەللاح و درەوشانەوەی خۆری سووتاو لەسەر شووشەی پەنجەرەکان، پەنجەرە داگیرساوەکان، جگە لە ترس و خەم هیچی دی بەسەر ئەو نەخۆشخانەدا نارژێنێ، بیمارستانیش وەك دەعبایەك کە سەد چاوی خوێنینی هەبێ، دەوەستێ لە ئاوابوونی خۆر دەڕوانێ و بێباك لە دڵتەنگی دەردە دارەکان دڵ و چاوەکانی بۆ چڕی تاریکی دەکاتەوە، هەر هەمان وەختە کە من

حەز دەکەم پەنجەرەکەم بکەمەوە و لە درەختەکان رابمینێم. لە شینایی ئاسمان و سووتانی تەشك و تیرێژی هەورەکان، گوێ لە ورشەی گەلاکان و چریکەی مەلان بگرم، هەر هەمان ئەو ساتەیە کە ژنەکان لەودیو پەنجەرەکەمەوە پیاسە دەکەن و بە چرپەوە باسی دەرد و درم و دامەنی خوێناوی خۆیان دەکەن، باسی ئەو پیاوانەی کە بە دزی پزیشکەکان و پەرستارەکانەوە، دەنێو ئاودەستخانەکاندا، ژوانیان دەگەڵ دەبەستن، باسی ئەو منداڵانەی لەم بیمارستانەدا بەخێویان کردن، کەچی کە گەورە بوون برانە نەخۆشخانەیەکی گەورەتر.. دوورتر، ئەو ژنانە ناچارم دەکەن پەنجەرەکە دابخەم و لە پشت جامەکەوە لە زەردەپەڕی نەخۆش بڕوانم و لەگەڵ خۆری خزاودا رۆحم ئاوا دەبێ و.. هۆن هۆن بۆ خۆم دەگریم، چاوانم ناسڕم، لەودیو فرمێسکەکانمەوە زەریایەکی سوور هەڵدەستێ و لەگەڵ مندا خۆی تێدا دەخنکێ.

تۆ بڵێی دایکم نەمردبایە.. وەك زۆرێك لەو ژنانە دڵڕەق بوایە.. دڵڕەقییەك کەتەنیایی و دەرد و چاوەڕوانی مەرگی بێ وادە لە رۆحی ئەواندا چاندوویەتی؟

من کە چاوم کردەوە و هەناسەم دا... کە گەوورە بووم

جگە لەسەدان پزیشك و پەرستار و پیاوان و ژنانی سپی پۆش و هەزاران نەخۆش و دەردەدار هیچی دیکەم نەدی، رەنگی سپی بەڕوانکەی پزیشکەکان و پەرستارەکان و دیوارەکان و متیلی بالیف و دۆشەکەکان هەمیشە بەشەوارەی دەخستم، بە رارەوەکان و قاوشەکاندا هەر هەموان بەنێو یەکدیدا دەچن، ساتمە لە یەکدی دەکەن لەیەکدی دەڕەونەوە بەترس و گومانەوە لە یەکدی رادەمێنن، مەرگ لە چاوانی یەکدیدا دەخوێنێنەوە، شەرم دایاندەگرێ چەندین جار دیومە:

بەر یەك کەوتنی عارەبانەی نەخۆشەکان ئەو وەختەی لە ژوورەکانی نەشتەرگەرییەوە دەهاتنە دەرێ بەدەم بای غارەوە نەخۆشەکان دەپەڕین و بەر دیوار کەوتن و مەرگی بەر لەوە ئاگاهاتنەوەیان یەکێك بوو. من جگە لە داو دەرمان، پاشەلی رووت و دەرزی لێدان، ئاو هەڵواسین، میز و گوو بەخۆدا کردن، تف و بەلغەم بەدیوار دادان، ناڵە و گریان و داد و فیغان زریکەی بوون و زریکەی گیان دان: هیچی دیکەم نەدیوە و نەبیستووە لەوەتەی ئەم بیمارستانە هەیە و ئاودەستەکانی بەرناکەون، هەمیشە گیراون و ئێمەش هەر هەموو بەلەفڕکێمانە و رەوانین، لە بۆنی کوشندەی دەرمان هیچ بۆنێکی دیکەم نەکردووە، لە دیمەنی مەرگی ناوادە بترازێ هیچ شتێکی دیکەم نەدیوە، مەرگی چەندین جۆرە کەس و تەمەن: منداڵ، گەنج، پیر، ژن، پیاو، کچ. کەسێك نییە لەم بیمارستانە پێ بکەنێ، کەسێك لێوی خەندەیەکی مردووی

پێوه نییه، قوڕگی قریوەیەکی خنکاوی نییه، تاکە ژێیەکی ژەنگداری لاوژەیەکی برینداری لەگەروودا نییه، هەر هەموان تورە و تۆسن، دردۆنگ و بێ میهر و سۆز، تەوێلەکان گرژ و پڕ چرچ و لۆچ، لێوەکانیش داکەوتە لە ژێر خەمێکی ناقولاّدا، لەوەتەی لێرەم چاوەڕێ پڕشنگی نیگایەکم لە چاوی کچێکدا کە سۆز یان بەزەیی هەبێ بۆ من: نییه، دەست بەسەر داهێنانێکی دایکانەی ژنێك بۆ من نییه، بەدبەختترین پیاو ئەو پیاوەیە کە نە دایکی هەیە، نە خوشك و.. نە دەسگیران، من لە هەموو پیاوەکانی ئەم بیمارستانە بەدبەختترم، چونکە ئەوانی دی گەر بەرێکەوتیش بێ بۆ تەنیا جارێکیش بووبێ بەپێی خۆیان و بەدزییەوە دەچنە ژوان، وەلێ منێکی ئیفلیج کە بەم قەرەوێڵەوە نووسام: تەنیا ژوانێك بۆتە مەحاڵ.

ئەم بیمارستانە زۆر لەوە گەورەترە کە خەیالێ منێکی ئیفلیج بۆی بچێ، من لەو کوڕ و تۆلاز و پیاوانەم بیست کە هەوڵی هەلاتنیان دابوو، وەلێ نائومێدانە گەڕابوونەوە یان وەك خۆیان درکاندیان کەوتبوونە دەست پاسەوان و یاسەوڵەکان ئەوان بە حەسرەتی کۆمەڵە کەسێکی نائومێد و دۆڕاوەوە دەیانوت:

تا بڕۆی.. ناگەی بە دیوارەکانی.

شەوێکیان خەونم بەوەوە بینی کە بەسەر عارەبانەکەمەوە تیژ دەڕۆم و قاوشەکە و ڕاڕەوەکان جێ دێڵم، حەوشەی پان و بەرینی بیمارستانەکە لە دەروازە سێ دەرییەکەوە تێدەپەڕم و دەکەومە ناو شارێکی زۆر قەڵەباڵغ، شارێك لە شاری خەونەکان، خەلکەکەی هەر لە هیچە پێدەکەنین، ویستم ئەو خەونە بهێمنە دی. ئێوارەیەکی درەنگ بە بیانوی هەناسە هەڵمژینێکی پاکەوە گوایە مەبەستی ئەوەم هەیە پیاسەیەك بکەم بەزەیی پەرەستارێکم جوولاند، ئەویش برینپێچێکی دیکەی بانگکرد، بە هەردووکیان من و عارەبانەکەمیان لە پێپلیکە زۆرەکانی بەردەمی قاوشەکان رزگارکرد، بەسەر شۆستە پێچاوپێچەکاندا ملم نا، ئەوەندە هەردوو باسکم خوولاندەوە تا هەردوو شانم کەوتنە خوارێ، ئەوەندە رۆیشتم.. تا شۆستەی کۆنکریت هەبوو خۆم و چەرخەکەم تیژ دەڕۆیشتین، پاشان خۆم بەردایەوە بەو نیازەی ئەو دەروازە سێ دەرییەی لەخەونەکەمدا دیبووم، تا هێزم تێدا بو لەسەر لەپ و بە سکەخشکێ و سنگەخشکێ هەردوو قاچەکانم بەدوای خۆمەوە رادەکێشا، سینە و دەم و چاو و هەردوو لەپ و سەر ئەژنۆکانم زامدار بوون ئەوەندەی لە دڕك و داڵ بخشن، سەرم هەڵبڕی لە بڕی شارە قەڵەباڵغەکەی ناو خەونەکە، دیوارێکی ئەستووری بڵندی تاریکم بینی، ناچار لە ترسانا، ترس لە تەنیایی و تاریکی تا توانام هەبوو هاوارم کرد: هێی خەڵکینە فریام کەون، دوو یاساولێ چەتەڵ و بەدەنگمەوە هاتن،

سەرلەنوێ منیان کێل کردەوە، خستمیانەوە سەر چەرخەکە، بەنۆرە بەنێو دڕکودالّی زۆری وشکەوەبووی حەوشەی پشتەوەی بیمارستانەکە منیان هێنایەوە قاوشەکە، دەستیان دایە بن باڵەکانم و لەسەر قەرەوێڵەکەم پاڵیان خستم، پەتۆکەیان لەژێر قاچەکانمانەوە دەرهانی و دایان پۆشیم، فەرمانیان پێ کردم کە وەختی خەوتنە و دەبێ بنووم، کە جێیان هێشتم من لە ژێر پەتۆکەدا دڕکم لە ئەژنۆکانم دەردەهانی.

سەرەتا لەقاوشی منداڵەکان بووم، کە سمێڵم گوو گرە بوو.. گواستمیانەوە قاوشی مێرد منداڵەکان کە گەیشتمە تۆغیانی ئەوەی ردێن بتاشم هێنامیانە قاوشی پیاوەکان.

قاوشەکانی کچەکان و ژنەکان و پیرەژنەکان جیابوون، بەلاّم بۆ هەمیشە تێکەڵ دەبوون. من نەمدیبوو، بەلاّم لە هاوڕێیەکانم بیست.. نا.. من درۆ دەکەم، لەم بیمارستانەدا هیچ هاوڕێیەکم نییه، من لە نەخۆشەکانم بیست کە قاوشی وا هەیە هەر هەمووی ئافرەت یان پیاوی کەڕولاڵن، هی کوێرەکانیش جیان، کەس نەیدەوێرا توخنی قاوشی وەرەمدارەکان و سیلەدارەکان بکەوێ یان قاوشی ئەو پیاوانەی کە سوزەنەکیان هەبوو، ئارامترین قاوش بۆ من قاوشی ئەو پیاوانە بوو کە شێرپەنجە هەناوی دەخواردن، کەچی ئەوان وەك ئەوەی خەویان لێ بکەوێ: هێدی و هێمن دەمرن.

بیرم نایە و بڕوا ناکەم بۆ تەنیا شەوێك ئاسوودە و ئارام خەوتبێتم، شەوان بەدەم هاوار و ناڵە و نرکەی نەخۆشەکان هەراسان دەبووم و خەوم دەزڕا، جگە لەکونی چاوم، هەموو ئازاری جەستەم دەرزی ئاژەن بوو، من نەمدەزانی بۆچی ئیفلیجێکی وەکو من لە بەیانییەوە تا شەوخەوتنان شرینقە لەسەر شرینقەم لێ دەدەن، پزیشکەکانیش پتر لەکەڕولاڵ دەچوون، قەت نەبوو جارێك لە جاران، گەر بەهەڵەش بێ یان رێکەوت وەلاّمی پرسیارێکم بدەنەوە، جارێکیان پیرە نەخۆشێك کە هەر لەو بیمارستانە لە دایك ببوو، سوێندی خوارد کە پزیشکەکان دەمیان دووراوەتەوە، پێی دەوتم: ئەگەر ئەمجارە دەرزییان لێ دای لێیان ورد بەرەوە، لەودیو دەمامکەکانەوە دەمی دووراویان دەبینی، بڕوام نەدەکرد.. تا رۆژێکیان هەر بەرێکەوت پەتی بەستراوی پشت سەری پزیشکێك پسا و دەمامکەکەی کەوتە سەر عارەبانەکەی بەردەستی کە پڕ بوو لە چەقۆ و نەشتەر و مقەست و پەمۆ و دەرزی و خامی خوێناوی، پزیشکەکان و پەرستارەکان حەوسەلەی ئەوەیان نەبوو کە بە ئاماژەش پێمان بڵێن: دەرپێ داکەنە، کراسەکەت هەڵکە، بکەوە سەردەم، قۆڵت رووت کە، هەر بەسەر جلەکانەوە دەرزییەکانیان تێ رادەکردین، کە پتر لە گەستنی دووپشکێك دەچوو، بۆنی داو و دەرمان هەراسانی کردبووین، ناڵە و نرکە و

هاتوهاواری دەردەدارەکان، کتوپڕ پزیشکێك بەهەڵە داوان دەهات و دەرزییەکی لە یەکێ لەو نەخۆشە دەم بەهاوارەوە دەدا و خپ دەبوو، وامان دەزانی دەرزی خەوتنە، کەچی نیوە شەوێکی درەنگ چوار دەستە، هەڵیان دەگرت و دەیانبردە دەرێ، دەنێو تاریکیدا، کەس نەزانم، متیل و بەرگە سەرین و دۆشەگ و پەتۆ چڵکنەکانیان دەگۆڕی و هی تازەیان دەهانی، ئەو ناوەیان لە خوێن و میز و رشانەوە و گوو پاك دەکردەوە، لەچاو تروکانێکدا چوار دەستە نەخۆشێکی دیکەیان دەهانی، نیوەمردوو پاڵیان دەخست و دەنێو نرکە و ناڵەی ئێمەدا جێیان دەهێشت.

کەسمان ناوێکی نەبوو، هەریەکەو بە جۆرێك بانگ دەکراین: هێی شەلەی قون خوار، فەلەج، خێلە، کەڕیلە، لاڵە پتە، مل خوار، بێ قوون، قەمبوور، مەزمەعیل، نۆیل، میزکەر، بێ دەمار، سیرمە، لاسووتاو، گۆجە دەیان ناوی وا کە دیسانەوە وەبیری دەهێنانینەوە کە ئێمە لەم بیمارستانەدا نەخۆشی ئەبەدین.

ـ هەرکەفامم کردەوە خولیای دۆزینەوەی باوکم لە کەللەی دام، وەلێ مەحاڵ بوو لەو بیمارستانەدا بگەم بەو خەونە دێرینە، هەر لەوساوە تا هەنووکە، هەر بۆ مەزاق، نەخۆشەکانی دیکە سەدان کەسیان کرد بە باوکم، هەمووشیان لەو نەخۆشە نیوە مردوانە بوون کە بە پەلە دەبرانە هۆڵی نەشتەرگەری و نەدەهاتنەوە دەرێ، ئەو سەدان جارە بۆنی خوێناوی یەکەیەکەی ئەو پیاوانەم دەبردە ژێر پەتۆکە و بەسەریدا دەگریام، دەگریام بەسەر بۆنی باوکە ساختە و درۆکان، دەگریام بۆ مەرگی ناوادە و کتوپڕیان، ئەو پیاوانەی بە پڕتاو بەبەردەمی قاوشەکەی ئێمەدا رووەو مەرگ رادەفرێنران، کەس نەبوو لەو بیمارستانەدا دوو سێ جار سکی هەڵنەدرابێ، بە بیانوی نەشتەرگەری دڵ، گورچیلە، گەدە، بە بیانوی سندان و شێرپەنجەی جەرگ و ناو هەناوەوە.. هەر هەموومان دڵ و گورچیلە و سی و جگەر و ئەندامانی دیکەی لەشمان گۆڕابوو، نەخۆشی وا هەبوو تا بەیانی گینگڵی دەدا و دەگیریا و پڕ بە قاوشەکە هاواری دەکرد:

((ئەی هاوار خەڵکینە.. من دەمێکە دڵم دزراوە!)) یەکێکی دیکە واهیمەی چاوگۆڕین وا شێتی کردبوو، شەوان یەکەیەکەی نەخۆشە هیلاکەکانی لە خەو هەڵدەستاند و بە تیشکی چرایەکەوە لە چاوانیان ورد دەبووەوە. نەخۆشەکان بە چرپەوە بە یەکدیان دەوت: ئێمە لێرەین تا بازاڕی گورچیلە و دڵ و زراو فرۆشتن لەمەملەکەتێکی دیکەدا گەرم بێ، مەملەکەتێك پڕە لە شەقام و رووبار و دارستان و مەردوومی تەندروست، هەر بۆیە قەمبورێك بە فیزێکەوە بەناو قاوشەکەدا پیاسەی دەکرد و هەمیشە بەدەم وڕێنەوە دەیوت: ((من گەدەم نەماوە.. گەدەی من

بە پادشای مەملەکەتێك فرۆشراوە!)) شەوانی پڕ لەنرکە و ناڵە و کۆکین و گریانی ئێمە کۆتایی نەدەهات، تەنیا وەختێك کە خۆشبەخت دەبووین، ئەو وەختە بوو کە پیاوێکی کەڵەگەت و نورانی دەهات، بەخۆ و بە جبەیەکی رەش و مێزەرێکی سپی و کتێبێك بەبن باڵییەوە لە تاو بۆنی ناخۆشی قاوشەکان دەمامکی دەبەست، لە پشت دەمامکەکەوە، بەدەنگێکی خنکاوەوە شەوانی پڕ دەکردین لەخەونی خۆش، خەونی وا کە قەت حەزمان نەدەکرد لێی وەئاگابێین، بەڵێنی پێ دەداین کە لە پاش مردن دەچینە شوێنێك ناوی (بەهەشت)ە، لەوێدا نە شەل هەیە و نەکوێر، نە کەڕ هەیە و نەلاڵ، نە لەدایك بوون هەیە و نە مەرگ، باخێکە پڕ لە میوە و جۆگەی شیر، بە قەد ژمارەی ئەو ئاخ و حەسرەت و هەناسە ساردانەی بۆ ئەو کچ و ژنانەی بە تەنیا لە پشت پەنجەرەکانەوە دەیانبینین، لەوێندەرێ هەر پەریزادەیە و لە بن درەختێکدا رێت پێ دەگرێ، یەکەیەکە بەسەر قەرەوێلەکاندا دەگەڕا و دەستی میهری بەسەر تەوێڵی ئارەقاویماندا دەهێنا و وەك کۆمەڵێ منداڵی کفت و ماندوو دەیخەواندین و دەیچرپاند: ((بنوو رۆڵەکەم.. بەقەد برینی لەشت، لەو باخە دوورەی بەهەشتدا.. گوڵ و پەریزادە چاوەڕێتە..!)) دەخەوتین و هەمیشەش لەناو لەپی ئەودا بۆنی جێماوی ئەگریجە و پەرچەمی ژن و کچە نەخۆشەکانی ناو قاوشەکانی دیکە کاسووڕی دەکردین، ئەو بۆنەی نەخۆشی و مەرگیش نەیکوشتبوون.

خودایە.. چەندە بەغیلیمان بەو پیاوە دەبرد کە بۆنی ژنی لێ دەهات. هەر دەتوت تارماییەکی ناو خەونەکانە.. دێ و دەڕوات. شەوەهای شەو، دوای سەفەری ئەو، من خەونم بەو بەهەشتەوە دەبینی، بەلاّم هەزار ئەفسووس لەوێش نەمدەتوانی بەپێی خۆم بڕۆم، هەمیشە وەك هەنووکە ئیفلیج و بەسەر چەرخەکەمەوە بەند بووم کە دەگەیشتمە جۆگەڵەی شیر و هەنگوین، ئەوەندە تینوو دەبووم کە ناچار بووم خۆ دووقەد کەمەوە، سەنگم نەدەما و رووەو قووڵاّیی جۆگەلەکە سەرانگرێ دەبووم و دەنێو هەنگوینێکی لینج و تاڵدا دەخنکام، لە تاو خنکانی خۆم رادەپەڕیم، جارجاریش دەمدی کە کراسێکی شین و زۆر تەنکی لەبەردابوو، بەنێو گولزارەکاندا، بێ ئەوەی پێی بەر چیمەنەکە بکەوێ، رای دەکرد و تاوێ دەفڕی، بەخۆم و چەرخەکەمەوە دوای دەکەوتم، ببڕای ببڕ نەمدەگرت، هەموو جارێك لەنێو بێشەلانێکی چڕدا لێم بزر دەبوو، دەگەڕام.. دەگەڕام، کەچی کت و پڕ پلنگێکی بەڵەکم لێ پەیدا دەبوو، بە یەك قەڵەباز تاوی دەدامێ و دەیخواردم، دەنێو کەڵبەکانی وەئاگا دەهاتم.

بە عەزرەتەوە بووم جارێك لە جاران دایکم میوانی خەونێکم بێ، تا دەبوورامەوە و دەخەوتم دوعام دەکرد و دەگریام.. کەچی هەرگیز نەدەهات، نەك هەر من.. بگرە

هاوەڵەکانیشم پڕ بەدڵ و تێر دایکی خۆیان نەدیبوو، بۆنیان نەکردبوون، ساڵی یەك دوو جار بە پەلە کۆیان دەکردینەوە، یەك دوو باوەش و ماچی بە پەلە و تکە فرمێسکێك و هەناسەی سارد و دڵ داخورپان.. ئیدی هەر کەسەو قاوشی خۆی، ئەو تەنیا وێنەگرەش کە بە قاوشەکاندا دەسووڕایەوە، بەخۆ و بەکامیرای فلاشدارەوە، تەنیا ئەو وەختە وێنەی نەخۆشەکانی دەگرت کە پزیشکەکان دەیانزانی هەرچەند سەعاتێکی دیکەیە و دەمرێ و ئەو وێنانەش دەخرانە ناو فایلەکان و لەپاڵ هەندێ زانیاری و مێژووی پەیوەندیدار بەو نەخۆشانەوە فڕێ دەدرانە ناو دۆلابەکانەوە، هەر ساڵەو جارێك دەماندی دەنێو حەوشەی بیمارستانەکەدا گردێك لەو فایلانە هەڵدەدرانەوە و دەسووتێنران، ئێمەش لەودیو پەنجەرەکانەوە سەرکز و مەلوولانە، لەو گڕە بڵندە رادەماین کە بە لرفەلرف ئاسمانی بیمارستانەکەی پڕدەکرد لە دووکەڵ، ئەوشەوە خەونمان دەزڕا و لەژێر پەتۆکاندا دەگریاین، دەمانزانی رۆژێك دێ و هەریەکەمان دەبێ بەفایلێك و دەسووتێت، کەس.. هیچ کەس بەناونیشانمان نازانێ، رۆژی دواتر بێجگە لە من نەخۆشەکانی دیکە دەچوونە سەر خۆڵەمێشی جێماوی پاش سووتانی فایلەکان هەر بەرێکەوت لەتە وێنەی مردووەکان و پەڕەی نیوە سووتاوی پڕ لە شەڕەپشیلەی پزیشکەکانیان دەدۆزییەوە، کەچی قەد نەبوو جارێك لە جاران بەرێکەوتیش بێ نەخۆشێك وێنەیەکی نیوەسووتاوی دایك و باوکی دەنێو ئەو خۆڵەمێشەدا هەڵبگرێتەوە، وێنەکان وا رەش هەڵدەگەڕان کە زۆر بەزەحمەت خاوەنەکەی بناسرێتەوە.

هەر لەم بیمارستانەدا خوێندنەوە و نووسینیان فێرکردین تا بتوانین خشتەی خواردن و دەرمانەکانمان بزانن، جگە لەمێژووی دەرد و دەرمانەکان هیچیدیکەمان نەدەزانی، دەشمانزانی یەکەمین دامەزرێنەری بیمارستانەکە کێ بووە، ئەو پیاوەی کە وێنەیەکی گەورەی لەهەر هەموو قاوشەکاندا بەدیوارەوە و لەنێو چوارچێوەیەکی زێڕیندا هەڵواسرابوو، وێنەیەك لەو وێنە کۆنانەی کە پڕە لەسام و ترس و هەیبەت، سمێڵ و ریش تێکەڵ، ماش و برنجی، دووچاوی گەش و کراوە کە پڕبوون لە پڕشنگێکی تێکەڵ لەمیهر و تووڕەیی. دوا سەربوردەی ئەو پزیشکەش ئەوە بوو کەتا هەنووکەش ماوە و سەرگەرمی دامەزراندنی دەیان بیمارستانی دیکەیە، پیری پەکی نەخستووە بیمارستانی وا کە لەوەی ئێمە گەورەترن، ئەم پیرە پزیشکە بەدەستی خۆی حیکمەتێکی نووسی بوو کەبەسەر سەری هەر هەموانەوە هەڵواسرابوو:

((ئەم دونیایە جگە لەبیمارستانێکی گەورە هیچیدیکە نییە!))

بیستمان کەخۆی دەست و قاچێکی دەستکردن. ساڵی جارێك مامۆستایەکی پیر و کەنەفت دەهات و یەکەیەکە ئیمتحانی دەکردین: لەمێژووی پەیدا بوونی دەرد و درمەکان و ناوی دەرمانەکە، چۆنیەتی بەکار هێنانیان، رەنگەکانیان، تامەکانیان، بۆنیان، تەمەنی گیرانەوەیان و بەسەرچوونیان، ئێمە کەناوی خۆمان نەدەزانی، دەبوو ناوی هەر هەموو دەرد و دەرمانەکان بزانین و ئەزبەریان بکەین، ناوی هەموو ئەو پەرستار و پزیشکانەی لەخزمەتی ئێمەدا مردن و ئەوانەشی کەماون زۆر بوون، ئەو نەخۆشخانەی لەترسی دەرنەچوونی سزا نیوەشەو دەمردن کەسمان رووخساری خۆی نەدەدی کەس لەتە ئاوێنەیەکی پێ نەبوو زوو زوو بەیەکدیمان دەووت:

((ئەرێ چۆنم دەبینی؟))

((باشم؟))

((پیر نەبوویمە؟))

((سەر و ردێنم سپی نەبووە؟))

((زۆر لاواز نەبوومە؟))

((رەنگی چاوم چۆنە؟))

وەلامەکانیش، هەرگیز، دڵخۆشکەرە نەبوون، کەس نەبوو بەزەیی بەویدیکەدا بێتەوە و درۆیەك هەڵبەستێت، شەوانە درەنگ سەر وەختی پشووی پزیشکەکان و پەرستارەکان هەر جارە و دوو سێ گەنجی چاونەترس و سەرکێش کە بۆ دواجار بۆنی مەرگ ئازادی دەکردن، لەنێو ئاودەستەکانی پشتەوەی قاوشەکان ژوانیان لەگەڵ ئەو کچە نەخۆشانە دەبەست کەهاواری بۆگەنی مەرگ لەدەمیەوە دەهات، هەر لەوێ.. زۆر بە پەلە، بێ ئەوەی کەس دەم و چاوی ئەویدیکە ببینێ: دوو سێ ماچی بۆگەن و دەست لەملانێیەکی بەلەرزە لەرز و مردوانە، راموسانێکی بەپڕتاو، دەست گۆج بوون بەدەم داکەندنی بەپەلەی دەرپێ و هەڵدانەوەی کراسەکانەوە دوو سێ حینگ و خۆ راتەکاندن و ئاهێکی پڕ لەشەرم و خنکاو و راکردنەوە بۆ ناو قاوشەکان، جار و بار تاوەکو ئاسوودە بن و بەکاوەخۆ دەست لەململانێی یەکدی بن، ناچار، ژوانیان لەو هۆڵە گرێدەدا کە پڕبوو لە تەرمی مردووەکان، لەوێدا خۆیان دەگرمخاند و درەنگتر دەمانەوە، پیاوەکان دەیانتوانی لەنێو تاریکیدا دەست لەسینە و مەمکی ژنەکان بکوتن، کوێرانە هەردەپەنجە بەرەلا بکەن تا وردە ئاکار و رووخساری ماندوانەی ئەو کچ و ژنانە سەح بکەنەوە، تاوەکو دڵنیابن لەوەی کە دۆستی یەك شەوەیان تارمایی و رۆحی مردووەکان نین، بەڵکو ئەوەتا لووت و گوێچکە و چەناگە و دەم و لێو و قژیان هەیە. هەندێ جار لەشەوانی زۆر

تاریك و ئەنگوستە چاودا پیاوەکان پەلیان دەکوتا و بەسەر ژنە مردووەکان دا دەکەوتن و ئەو تەرمە سارد و سڕانە لەژێر قورسایی پیاوەکاندا دەیاننقاند، هەندێکیان لەگەرمەی راموساندا بەسەر تاڵترین حەقیقەتدا وەئاگا دەهاتن، ئەو کاتەی یاساوڵەکە بەچرایەکەوە دەهات و دەیدی پیاوەکان چوونە گژ ژنە مردووەکان، ئیدی لەگەڵ قریشکەی یاساوڵەکە چاویان دەکردەوە چی ببینن؟ خۆیان دەبینی دەمیان خستۆتە ناوی دەمی تەرمەکان و زەندەقیان دەچوو، لەژێر ورگی پەنماوی ژنەکانەوە سەرەتاتکێیان دەکرد، ئیدی دوای ئەوە بەدەم دەردێکەوە دەتلانەوە کە بگرە پزیشکەکانیش هیچ شتێکیان لەمەڕ ئەو دەردە نەدەزانی:

سەرەتا بەلێو هەڵوەرین دەستی پێ دەکرد، پاشان ددان کەوتن و دواجاریش بەهەڵوەرینی پەنجەکان کۆتایی دەهات، ئەوە بەتەنیا من بووم کە نەمدەتوانی لەسەر چەرخەکە راست ببمەوە و لەسەر هەردوو پێ بوەستم و کچۆلەیەکی شەرمن و نەخۆش راموسم، هەمیشە زوو دەخزامە ناو پێخەفەکەم بەو ئومێدەی خەوم لێ بکەوێ و ئەو پەریزادە کراس شینە لە خەونەکانمان وەدەر بکەوێ، منیش بەسەر چەرخەکەمەوە راوەدووی نێم، کەچی هەمووجارێك دەنێو بێشەلانەکەدا لێم بزر دەبوو، دواجار دەبووەوە بەپلنگە بەڵەکەکە و پەلامارێك و دەکەوتمە ژێر کەڵبەکانی، هەمیشە لەگەڵ زریکە و هاواری نیوە شەوانی من نەخۆشە نیوە مردووەکان رادەچەنین، کەس.. هیچ کەس خەونێکی خۆشی نەدەدی، ناچار هەندێکمان دەبوو درۆبکەن و مۆتەکەکانیان بگۆڕنەوە بەخەونی خۆش، لەوەدا تەنیا کەسێك کە حکایەتخوانی خەونە جوان و پڕدرۆکان بوو کوڕە لاوێکی نابینا بوو، بە بازنەیەك لەنەخۆش گەمارۆمان دەدا، بەدەم گێڕانەوەی خەونەکان هەرهەموو ئازاری جەستەی دەجوولاند، هەردوو ئەبرۆ و بڕژانگەکانی، بە هەردوو دەست و هەردوو قاچەکانی دەدوا، خۆی وێك دەهێنایەوە، گرمۆڵە دەبوو تاپڕ چنگێکی دەمایەوە، پاشان خۆی لێکدی دەکێشایەوە وەك خەرتەلێك کە بیەوێ بفڕێ باڵەکانی لێکدی دەدا، دواجار کە دەگەیشتە دوا رستەی خەونە ساختەکەی بەهەردوو چنگ قژی پڕی خۆی دەردەهانی، هەندێك لە نەخۆشەکان بڕای ببڕ خەونیان نەدەدی، بۆیە ناچار دەبووین بۆچەندین جار خەونەکان بۆئەو نەخۆشە بێ خەونانە بگێڕینەوە، پزیشکەکانیش بەحەزرەتەوە کە بزانن ئێمە چ خەونێك دەبینین، لە دەفتەرێکدا وردە و درشتی خەونەکانی ئێمەیان دەنووسییەوە، هەندێ جار شێتانە دەستی رادەوشاند.. یانی ها.. دووبارە و.. سێ بارەی بکەینەوە، خەیاڵی پڕ فیشاڵ و خەونی درۆ و شپرەزە و ترسمان لەپزیشکەکان وای لێ دەکردین کە لەناوەڕاستی گێڕانەوەی خەونەکاندا لاڵ بین.

وەڕسی و بێزاری لەخەون و خولیای درۆ، لەدەرمان و دەرزی، لەبینینی مەرگی سەدان هاوەڵ، لەپیاسەی ناو قاوش و رارەوەکانیان، لەژوانی ژنە مردووەکان، لەهەڵاتن و نەگەیشتن بە مەملەکەتەکانی ئەودیو شورە بڵندەکانی بیمارستان، وای کرد تاك و تەرا خۆبکوژن: لەژەهرەوە بیگرە تادەگا بە خۆخستنە خوارەوە لەسەربان، زوو زوو چنگێك حەبیان لەدەست یەکێك دەردەهێنا، هەبوو خۆی بەقولاپی بنمیچەوە هەڵدەواسی، هەبوو تەلەکانی پاش نەشتەرگەری دەپچڕاند، یان دەمامکی ئۆکسجینی وەلادەدا، یان بەگوێزانێك شادەماری مەچەکی چەپی دەقرتاند یان سۆندەی خوێنەکەی. زۆر شەو لە شاتە شات و داد و فیغان و زریکەی لەناکەوی ژنەکان وەئاگا دەهاتین، گریانی سەدان منداڵی زەندەق چوو. ئەو وەختەی ژنێك بەبا لایەك لە گڕەوە بەنێو قاوش و رارەوەکاندا دەسووتا و غاری دەدا، پیاوان لەخەو رادەچەنین و توخمی ژنیان بەنەفرەت دەکرد، کەنازانن چۆن خۆبکوژن، لەودیو تەلەبەند و شیشەکانەوە، لەودیو دیوار و دەرگا و پەنجەرەکانەوە هاوەڵەکانم ماچی مردوویان بۆ کچە نەخۆشەکان هەڵدەدا، ئەوانەی کەبەدەگمەن دەوێران بچنە ژوانی ناوئاودەستخانەکانەوە، لەو دوورەوە هەر بەتەماشا، بەنیگای زەرد و مردوانە، لەتارمای یەکدی رادەماین، ئەو وەختەی لەژێر درەختەکانی بیمارستانەکە بەدرۆی هەناسە هەلمژینێکی پاك خۆمان لە قاوشەکانی ژن و کچەکان نزیك دەخستەوە.

بەیانییان زوو... بۆمان هەیە لە خەو هەڵسین و لە پەنجەرەوە لە کوژرانی کازیوە و رەوینەوەی تەمی بەیانی و گزنگی کز و شەرمنی، خۆر هەڵاتن ببینین، پاشان هەرهەموان لەبەردەمی ئاودەستخانەکاندا گرد دەبینەوە و چاوەڕوانی ئەو نەخۆشانەین کە ماوەیەکی درێژ لەوەی کەسێك بتوانێ چاوەڕوێ بێ.. دەبێ چاوەڕێ بین.. چاوەڕێی ئەوانەی یان سکیان دەچێ و رەوانن یان قەبزن و دەنقێنن، سەر لەئێوارانیش تا خۆر دەکەوێ لە زەردەپەڕ دەڕوانین، ئەوەیان رەنگی پەڕیو و زەردمان زەردتر دەکات و هەر هەموویان رەنگی لەگەڵ ئاوابوونی خۆر ئاوابوونی رۆژێکی دیکەی تەمەنی خۆمان وەبیردێتەوە.. ئەو رۆژە پڕ دەردانەی لەو بیمارستانە بێ هوودە.. بە ((با))ی دەدەین.. بۆچی و لە پای چی؟ کەس نازانێ. هەندێکمان کە دواجار خۆر لە دەم کەل ئاوا دەبێ و هێدی هێدی تاریکی دەڕژێ، وا بە کۆڵ دەگرین تا نیوە شەو ژێر نابنەوە، ئەوانە ئەو نەخۆشانەن کە بڕوا ناکەن بەیانی بۆ جارێکی دیکە خۆر هەڵبێ و ئاسمان و بیمارستان رووناك ببنەوە، ئەوانەن کە زەندەقیان لە تاریکی چووە و تا نەبوورێنەوە خەویان لێ ناکەوێ، بەختەوەرترین نەخۆش ئەو کەسە بوو کە بێ داو و دەرمان، بێ دەرزی، بێ گریان بنوێ، بێ خەونی ناخۆش و نرکە و ناڵە و پرخاندن، هەندێ شەو لەسەر پرخاندن و ناڵە و هاوار

و گریانی نەخۆشەکان دەبێ بە شەڕ و تا بەیانی کەس ناسرەوێ. چەندین جار هەر لەسەر ئەوەی کە نەخۆشێك لووتی گیراوە و دەپڕخێنێ، بە دە نەخۆشی دیکە دەیانخنکاند، سەرینێکیان دەخستە سەر دەم و هەناسەیان لەبەر دەبڕی، خۆرئاوابوون زێدە غەمناك و جەرگبڕە، چونکە مەرگی ئەو هەموو دۆست و هاوەڵانەمان دەهاتەوە یاد کە لە قاوشەکانەوە چوار دەستە لاشەکانیان لەسەر قەرەوێڵەکان هەڵگیران و فڕێ درانە سەر تەختەی ساردی ناو هۆڵی تەرمەکان. شەوان کە دوا مۆمی قاوشەکەمان دەسووتێ و ئیدی دەکوژێتەوە و کەس ئەوی دیکە نابینێ، کوڕە جەحێڵەکان دەکەونە سەردەم و بە زیکە زیکێکی ناڕێك هەر هەموو ئاسمانی قاوشەکە پڕ دەبێ لە هەناسە و هانکە هانك، لە پاش تاوێکی درێژ پیاوە پیرەکان وەڕس و بێزار و داخدار جنێو بە توخمی نێرینە دەدەن.. بە تاریکی.. بەو شەهوەتەی ناهێڵێ مرۆڤ ئاسوودە و ئارام بنوێ، لە ناکاو ئەو زیکە زیکە نەدەما و هانکە هانکی کوڕە دەردە دارەکان بەوە کۆتایی دەهات کە قاوشەکە بۆ چەند چرکەیەك کپ و خامۆش دەبوو، جگە لە کۆکە و قرخە قرخ و خیزەی سینگی هەناسە سوارەکان و ناڵەی کتوپڕی نەخۆشێك هیچی دیکەت نەدەبیست. ناخۆشترین شەوانێکی ئەو بیمارستانە ئەو شەوانە دەبێ کە ساڵی دوو سێ جار چەندین لاوی لە خوێن گەوزیودا بە پرتاو دێننە ناو قاوشەکانەوە، فڕکان فڕکان بەسەر عارەبانەکانەوە دەیانهێنن و دەیانبەن، هیچ شتێك نامێنێ خوێناوی نەبێ، کەسیش نازانێ لە کوێوە هاتوون، سك دڕاو و سەر و گوێلاك شکاو، ئیدی لەو شەوانەدا نرکە و ناڵەی بەردەوامی ئەو بریندارانە هەرهەموومان هەراسان دەکات، زەوی بەرپێیان بۆنی خوێنی لێ دێ و ڕەنگی خوێن بە سەر هەموو شتێکەوە دەنووسێ، لە پاش تیمارکردن.. دوای سێ چوار مانگ کە دەهاتنە سەرخۆیان، لە پاش چەندین نەشتەرگەری قورس، ئەو وەختەی پرسیارمان لێ دەکردن، هیچیان بیر نەمابوو، سەرسام و ئەبلەق لێمان وردەدەبوونەوە، ڕادەمان و بەس کە پرسیاری زۆرترمان دەکرد دەیاندایە پرمەی گریان و ژیر نەدەبوونەوە کە ژیریش دەبوونەوە بە دەم هەنسکەوە ئەوەندەی نەدەما سەریان بەرەگی ملەوە دەربێ.

من تەنیا کەسێکم لەم بیمارستانەدا کە بەدزییەوە و لە دەفتەرێکدا هەموو ئەو خەم و خوێناوە تۆماردەکەم، پاش تەقەت لە ژێر سەرینەکەمدا دەیشارمەوە، ئەو دەفتەرەم ئاسان دەست نەدەکەوت.. یان با بڵێم دەفتەرەکان، لە پاش تکا و پاڕانەوەیەکی زۆر بەزەیی پەرستیارێکی چاوڕەش و سپیکەلانە دەجولێنم، هەموو جارێك کە دەفتەرێکم دەداتێ.. پێمدەڵێ:

((بە مەرجی ئەوەی چی تێدا دەنووسێت و چی ڕەسم دەکەیت.. من بیبینم!))

هەڵبەت بەڵێنی پێدەدەم، کەچی کە دوا لاپەڕەی دەفتەرەکە ڕەش دەکەمەوە و ئاسوودە دەنووم کە بۆ بەیانییەکی دەست دەبەم دەفتەرەکە بدۆزمەوە.. کەچی دەبینم لێیان دزیووم بە هەزار ترس و نقەنق و فەلاکەتەوە یادداشتەکانی خۆم دەنووسمەوە، خەونەکانی خۆم، ترس و شەرم و دوودڵیم، هی هاوەڵەکانم، ژمارەی ئەو نەخۆشانەی لە ڕۆژێکدا، لە هەفتەیەکدا، لە مانگێکدا دەمرن، ئەوانەی بە برین و بیمە و تازە دێن و قاوشەکان پڕ دەکەن لە هەرا و هەوای مەرگ، ناوی دەرد و درمە تازەکان کە قەت نەمبیستوون، دەرمانی کۆن و تازە، وەلێ بەر لەوەی دوا ڕستە تۆمار بکەم و قفڵی دەم، ئەو دەفتەری یادداشتەم لێدەدزن.. کێ دەیدزێ؟ نازانم، هەموو جارێکیش بەسەر چەرخەکەمەوە بەناو قاوشەکە و ڕاڕەوەکاندا دەخولێمەوە و هاوار دەکەم:

((کێ دەفتەرەکەی دزیوم؟))

کەس وەڵامم ناداتەوە، وەك ئەوەی هەر هەموان کەڕ و لاڵ بن.

پڕ بە ئاسمانی قاوشەکە دەقیژێنم و جنێو دەدەم:

((گەوادینە.. دەفتەرەکەم بدەنەوە)).

لە تاو قیژەی ناقۆڵای من هەر هەموو نەخۆشەکان کاس دەبن و لە ژێر پەتۆکانەوە سەر دەردێنن و شێتانە لێم وردەبنەوە و لە پاشان پاڵ دەکەونەوە.

دواجار یاساولێکی کەتە و چەتەوڵ بە شەپازللەیەك پەناگوێم ئاگر دەدا و چاوانم پڕ دەبن لە گریان، وڕ و کاس دونیام لە بەر چاو تاریك دەبێ، جنێوی پیس بە دایك و باوکم دەدا، وەك مەلۆتکەیەك هەڵم دەگرێ و فڕێم دەداتە سەر پێخەفەکەم، تاوێك پەرستیارێك دێ و دەرزییەکم لێ دەدا تاوەکو بسرەوم، جارێکی دیکە بەدەم تکا و پاڕانەوە دەگریم و داوای دەفتەرێکی دیکەی لێ دەکەم، گومان لە دزینی ئەو هەموو دەفتەرە دەکا و کەچی دواجار دڵی نەرم دەبێ..

دەفتەرێکی دیکە و پڕکردنەوە و دزینی و شێت بوونی من و دەرزییەکی دیکە و سرەوتن و... هەستانەوە و پاڕانەوە و دەفتەرێکی دیکە و دزینی و دەرزی و سرەوتن و.. دەفتەرێکی دیکە و دیکە و.. دیکە و.. دزینیان....

خودایە هاوار.. چەندە شەیدای ئەوە بووم مێژووی ئەو بیمارستانە و نەخۆشەکانی بنووسمەوە، بکەومە دوای نرکە و ناڵەکان، هەناسە مردووەکان، چەندە حەزم دەکرد وشەکانم بۆنی خوێنیان لێ بێ، زەرد بن وەك رووخساری سیلدارەکان، ڕستەکانم درێژ بن وەك

شەوانی درێژی خەو زڕان، قوولّ بن قسەکانم وەك برینی قوولّی گەنجە لەخوێن گەوزیووەکان، شێتانە ژمارەی کۆکینی پیرەمێردێکم تۆمار دەکرد ئەو وەختەی بۆ هەناسەیەك لە ئێمە و خودا دەپاڕایەوە و.. نەدەهات، زریکەی بێ ئامان و بێ شوماری ژن و کچە نامرادەکان، ژمارەی ژوانی بەپەلە و پچڕانی ناو ئاودەستخانەکان، هەلاّتنی ئەو نەخۆشانەی قەت نەدەگەیشتنە ئەودیو شوورەی بلّندی بیمارستان، دەمویست بیخەمە ناو دەفتەرەکەم: هەر هەموو رۆندکە رژاوەکان، رەنگی کەم بە مۆرێکی تۆخ حەژمەتی کچە تەنیاکان، بیاننووسمەوە، هەر هەموو مۆتەکەکان... وەلێ هەزار ئەفسووس.. لەوە دەچێ پزیشکێك، پەرستارێك، برینپێچێك یان یەکێ لە نەخۆشەکان بە نهێنی ئەو دەفتەرەم بزانێ، بە نهێنی ئەو لەزەتەی کە لەبیرمی دەباتەوە: من ئیفلیجم، لەوە دەچێ بە خەنی و خۆشی و شاگەشکە بوونم بزانن، ئەو وەختەی سەرگەرمی رەسم و نووسینەکانم، داخیان ناچێ کە تا مۆمی ژوور سەرم نەکوژێتەوە من ناخەوم، لەوە دەچێ بزانن ئەو تۆمارە ناگۆڕمەوە بە ژوانەکان.. وەلێ قەت نەیان دەهێشت تەواوی کەم تۆمارەکەم، هەر بۆیە کەس، هیچ کەس، تا هەنووکەش بە مێژووی ئەم بیمارستانە نازانێ، بە تەنیا شتێك کە دەیزانین مێژووی ئەو پیاوە پڕ بە هەیبەتەیە کە وێنەی لەهەر هەموو قاوشەکانە، بە دیوارەکانەوە، هەلواسراوە، دامەزرێنەری ئەم بیمارستانە، خۆ ژیان و سەرگوزەشتەی پزیشکەکان و پەرستارەکان و برینپێچەکانیش هەر پڕ لەغز و پەنهان بوون، کەس نەیدەزانی لە چ زەمانێکەوە لەو بیمارستانەدا نەخۆشین، بۆچی لێرە لە دایك بووین؟ بۆچی لێرە دەمرین؟ بۆچی تا ئەبەد نەخۆشین و ساغ نابینەوە؟ بۆچی بێ ناوین؟ بۆچی شوورەی چوار دەوری بیمارستانەکە ئەوەندە بلّندە کە دەبێ دە نەخۆش پشت بۆ یەکدی دابنێنەوە تا ئەوەی سەرەوە دەستی بگاتە تەلبەندەکان و هەر هەموو جارێکیش بەسەر یەکدیدا بڕمێن.

لە بیمارستانێکی وا گەورەدا هەمیشە بەهەلەی نەشتەرگەری دەیان کەس دەمرن، هەبوو گورچیلەی رزابووەوە، کەچی سکیان هەلّدەدڕی و بەدوای ئەو سندانەدا دەگەڕان کە لە گەدەی دابێ، هەبوو دەردە دلّی بوو، کەچی نەشتەرگەری زراویان بۆ دەکرد، هەبوو رۆمانتیزم گیری کردبوو، کەچی لە گورچیلەیدا بەدوای وردە بەردەکاندا دەگەڕان، هەبوو شێرپەنجە جەرگی دەخوارد، کەچی نەشتەرگەری قوڕگیان بۆ دەکرد. زۆر جاریش دەبوو بە هەلا و مەزاق ئەو وەختەی چەقۆیەك یان نەشتەرێك دەنێو ورگی نەخۆشێکدا جێ دەما، ناچار سەرلەنوێ سکیان هەلّدەدڕییەوە، نەشتەرەکەیان دەردەهانی، کەچی لە تەنگەتاوی مقەستێکیان بیردەچوو، ناچار

بۆ جاری سێیەم سکیان هەلّدەدایەوە، ئەو کاتەی کە پزیشکەکانیش پێیان نەدەزانی، نەخۆشی سك هەلّدڕاو پاش ئەوەی بەنجەکە بەری دەدا شەو و رۆژێك لەسەر سەر دەخولایەوە تادەمرد.

هەرچەند رۆژێك لەمەو بەر زانیمان کەئێمە چەندە دزێو و ناشرینین، چ زوو پیر بووین، زانیمان رەنگی ئێمە و رەنگی مردووەکان چەندە لەیەکدی دەچێ، ئەو حەلەی چاوانی خۆمان بینی، ئەوسا زانیمان کەمەحالّە گلێنەیەك جێی ئەو هەموو ترسە لە خۆیدا کۆ بکاتەوە. تەوێلّی چرچ و لۆچاویمان، ئێسقانی دەرپەریوی هەردوو لا رومەتمان، ئەو رۆژە زانیمان کە چەندە ماندووین، چەندە لەوپیاوانە دەچین کە لەمۆم دروست کراون، ئەو وەختەی توانیمان دوای دەیان پیلانی ورد و رێك چنراوی شەو و رۆژانمان ئەو لەتە ئاوێنەیە لەگیرفانی یەکێك لە پەرستارەکان بدزین، ئیدی یەکەیەکە نەخۆشەکان لەتە ئاوێنەکەیان بۆیەکدی رەت دەکرد، هەر نەخۆشەو سەیری رووخساری خۆی دەکرد و دەیزریکاند، بەترسەوە هەلّیدەدایە سەر پێخەفی نەخۆشەکەی تەنیشتیەوە، هەروەك بلّی پەنگر بێ و هەلّیدا، جارێکی دیکە داوای دەکردەوە، لە رووخساری رادەما و هۆن هۆن دەگریا، ئەو لەتە ئاوێنەیە هەر هەموو قاوشەکانی کرد، وەك هەر شتێکی دەگمەن و سیحراوی لە شکان و بزر بوونی دەترساین، دوای دزینی ئەو لەتە ئاوێنەیە گلەییمان لەیەکدی دەکرد: ((بۆچی نەتووت. کە من لەمردوو دەچم؟))

((بۆ چی دەتووت: چاوت شینە و دلت خۆش کردم؟))

((بۆ پێیان نەووتم کەمن خێلم؟))

((بۆ نەتان وت کە هەموو سەرم سپی بووە؟))

((دەبوو پێم بلێن کە لایەکی روومەتم سووتاوە و عەیبدارم)).

گلەیی و گازاندەیەکی زۆر، مەسەلە دزینی لەتە ئاوێنەیەك و رووخساری دزێومان نییە، بەلّکو دەبوو بیانویەکمان هەبێ پێوەی سەرقالّ بین، کاتێك بێ بۆ رەواندنەوەی وەڕسی و بێزاری، چەندین مانگ تێ دەپەڕی و جگە لەمەرگی هاوەلّەکانمان هیچیدیکە نەبوو کەمەکێ سەرگەرممان بکات، هەموو درۆ و هەموو راستییەك بۆ ئێمە چون یەك بوون، ئێمە لەگێچەلّەیەك دەگەڕاین خۆمانی تێدا ون بکەین.

پاش چاوەڕوانییەکی درێژ دزینی لەتە ئاوێنەیەك بوو بەبابەتی هەر هەمووومان، دەبوو هەر رۆژە و لای یەکێکمان بێ، بڕیارماندا کەئەگەر لەلای هەر نەخۆشێك بزر بێ یان نهێنییەکەی بگەیەنێتە دەم پزیشکێك یان پەرستارێك: ئەوە بەهەر هەموومان دەیخنکێنین، چەندە حەزمان دەکرد یەکێك هەلّەی وابکا بزری بکات، یان نهێنییەکەی بۆ پزیشکێك رەت بکات، چونکە

ئەوسا لەو لەتە ئاوێنەیە رزگارمان دەبێ کەڕووی دزێوی خۆمانی پێ ئاشنا کردین، جگە لەوەی کە کوشتنی ئەو نەخۆشە خیانەتکارە دەبوو بە بابەتێکی تازە و چەند شەو و رۆژێك پێی دەژیاین. تا ئەوە بوو رۆژێکیان یەکێك لەوانەی بەدەست شێرپەنجەی گەدەوە دەتلایەوە و نان و ئاوی پێ نەدەخورا، هەر بەئەنقەست لەتە ئاوێنەکەی بەر دایەوە و شکاندی، ئیدی ئێمە، بۆ هەفتەیەك، هەر هەموو نەخۆشەکان لە ناوەڕاستی قاوشەکە کۆدەبووینەوە، شەو تەگبیرمان دەکرد چۆن چۆنی بیکوژین و کەس پێ نەزانێ، نەخۆشەکە پەلەی بوو، دەجاران پاڕایەوە کە ژەهر خواردووی کەین، بە عەزرەتەوە بوو تازووە بمرێ، کەچی ئێمە بەکاوەخۆ پیلانی کوشتنەکەیمان دادەڕشت، خۆی لێی وردبۆوە، خەونی بەو شامەرگەوە دەبینی کەلە ئازار و هەلا هەلابوونی گەدە و داڕزانی رزگاری بێ، هەر رۆژەو پێشنیارێکمان دەخستە بەرچاوان، پێشنیاری وا کە رەت بکرێتەوە، تابکرێ بۆ ماوەیەکی درێژتر لەبەردەم ئەو گەمەی کوشتنە لەززەت بکەین و خۆ ماتەڵ بکەین، تا دواجار وەڕس و هیلاك بوو، دۆستانە بەوپەری میهر و خۆشەویستییەوە تکای کرد کە هەتا زووە بیکوژین، هەر کوشتنێك کە خۆمان پێمان خۆشە، چونکە هەموو جارێك درەنگی شەو دوا پیلانی کوشتنەکەمان دەخستە بەرچاوی، تائەویش پێی رازی بێ، کەچی بۆ بەیانی یەکێك لەنەخۆشە پیلان رێژەکان دەیووت:

((نەء.. بەدڵم نییە)).

دواجار بەدەم تلانەوە هاواری کرد:

((ئێوە هەرگیز هاوڕێ و هاودەردی من نین، ئێوە لە شەرەف و بەزەیی بێ بەرین، بۆچی نامکوژن؟ من ناو هەناوم دەسووتێ و هەر دەڵێی سەد پیاو لەناوەوە شەڕە شمشێر دەکەن، کەچی ئێوەش هەر شەوە و نەخشەیەکی تازەی مەرگم دەخەنە بەردەست، بمکوژن و تەواو.. ئەگینا تاماوم لێتان نابوورم و کە مردیشم گەردنتان ئازاد ناکەم)).

وەلێ نا.. ئەوەندە بێکار و خەمگین بووین، ئەوەندە دەست بەتاڵ و خانە خەراپ و دەردەدار کە هەرگیز نەماندەویست ئەو هەلە لەکیس خۆمان بدەین، ئەوەندە نەخشەی کوشتنی ئەو نەخۆشەمان هێنا و برد تا خۆی لە حەژمەتان بێ یان لە داخی چاوەڕوانی یان شێرپەنجە هەر هەموو هەناوی خواردبێ: مرد، مرد و فریا کوشتنەکەی نەکەوتین، ئەوەندەی بڵێی یەك و دوو... لەچاوتروکانێکدا تەرمەکەیان لابرد و متیل و پەتۆ و بەرگی سەرین و دۆشەکەکەیان گۆڕی، نەخۆشێکی دیکەیان هانی کە کتومت لەوهاوڕێ مردووەمان دەچوو. پرسیمان:

((تۆ چیتە؟))

ئاماژەی بۆ سەر ناوکی کرد، کە شێرپەنجەی گەدەیەتی، خەونمان بەوەوە دەبینی چ رۆژێکە و ئەویش هەناوی داڕزێ و دەست و پێمان ماچ بکات تا بیکوژین، ئێمەش بە بیانوی دۆزینەوەی شامەرگێکی پڕ لە ئاسودەگی ئەمڕۆ و سبەی پێ بکەین، ئاخر ئێمە لەم بیمارستانەدا هیچ گەمەیەکی دیکەمان نەدەزانی، جگە لە کوشتنی هاوەڵەکانمان، ئێمە بیستبوومان لە بیمارستانەکانی ئەم دونیایەدا گەلێ گەمەی سەیر و سەمەرە هەیە، گەلێ گەمەی دیکەی وا کە نەخۆش ساغ بکاتەوە، وەلێ بڕوامان نەدەکرد، چونکە لەم بیمارستانەی ئێمە گەورەتر هیچ بیمارستانێکی دیکە نەبوو، وامان مەزندە دەکرد، کە ئێرە هەموو دونیا بێ، لەودیو شوورەی ئەم بیمارستانەوە گەر مەملەکەتێك هەبێ ئەوە دەبێ هەر ئەو بەهەشتە بێ کە کابرای نورانی بەڵێنی پێ داوین، دەنا بۆ بیمارستانێکی دیکە و گەمەی زۆر نەدەچووە عەقڵەوە، شەوێکیان زۆر بێزار بووین، هەر هەموومان کۆبووینەوە، بیرمان لەوە کردووە کەمادامەکێ تا ئەبەد لێرە دەژین و دەخۆین و دەمرین واباشە کە بەدوای گەمەیەکدا بگەڕێین، داوامان لەهەموو نەخۆشەکان دەکرد کە خەیاڵ بخەنەگەڕ، هەر گەمەیەك کەلەم بیمارستانەدا شەوانی خەوزڕان و رۆژانی پڕ لە تلانەوەمان کورتتر بکاتەوە، هیچ نەبێ تا دەمرین کەمەکێ خۆش رابوێرین، لەززەت لەو ژیانە کورتەمان بکەین، دوای راکێشانی ئەو هەموو تەڵبەندە لەنێوان قاوشەکانی ئێمە و هی ژنەکان.. ژوانە پڕ لە ترسەکانیش ببوون بە مەحاڵ. ماوەیەك کوڕە جحێڵەکان پێیان دەووتم نامەی پڕ لەعیشق و غەزەلیان بۆ بنووسم، دەیاندا بەو برینپێچە چڵێسەی ئامادە بوو بۆ ژەمێك خۆراك نامەیەك رەت کا بۆ قاوشی کچەکان، کەچی قەت وەڵامێکمان بۆ نەدەهاتەوە، چونکە کەسمان ناویان نەبوو، ئەو وەختەی لەبرینپێچە چێڵسەکە کەوتینە گومان و پرسیمان:

((بۆچی وەڵامی نامەیەکمان دەسگیر نابێ؟))

بێ باکانە وتی:

((ئاخر ئەوان فێری ئەلف و بێ نەکراون)).

لەنامەی پڕ لە غەزەلی بەتاڵ وازمان هانی.

ماوەیەکیش بتڵ و شووشەی دەرمانەکانمان کۆدەکردەوە و پڕمان دەکرد لەئاو و قاوە و چا و میز.. بەتاڵمان دەکردنەوە و پڕمان دەکردنەوە.. شووشە و بتڵەکانمان دەگۆڕییەوە، هاوەڵێکی نیمچە شێتمان شەیدای کچێکی چاوتیل دەجاران ویستی لەبەندەکان بپەڕێتەوە و بکەوێتە دوای تارمایی کچەکە بەگران لەژێر درەختەکاندا هەنگاوی دەنا و قەت ئاوڕێکی لێ نەدەدایەوە، کەزانی کچەی چاوتیل وەك خۆی دووچاری سیڵ بووە، لەدوورەوە تێی دەڕوانی و دەیزانی تا دێ

باریك و بنێست دەبێت کە هەردووکیان هەندەیان نەماوە بمرن، لەهەنگاوەکانی ورد دەبۆوە و دەیزانی مەرگ وا لەژێر گیا و گوڵی وشکەوە بووی چیمەنەکە، وا لەدەوری هەنگاوەکانی هەرجارەکە هاواری لێ دەکرد و دەیویست لەتەلبەندەکە بپەڕێتەوە، یاساولێکی چەتەوڵی لێ پەیدا دەبوو.. هەر بەپاڵ تا قاوشەکە دەیهانی.. دەگریا و دەیووت:

((دوو رۆژمان ماوە.. تەنیا دوو رۆژ.. ئاخر بۆ لێ ناگەڕێین هەناسەی بۆگەنمان تێکەڵ کەین!))

رۆژێکیان سوێندی خوارد کەلەبڕی نامە دەکرێ شووشەیەك لەوشووشەی دەرمانانە بەتال بکا و بەگولاو بیشوات و پڕی بکات لەفرمێسکی خۆی و بەدیاری بۆ کچەی چاوتیل و وەرەمداری بنێرێ، لەسەری بنووسێ:

((بۆ تۆ... فرمێسکەکانم)).

ئەی خودا چ شەوانێکی پڕ لەخەم و خەوزران و چ رۆژانێکی پڕ لەهاوار بوون، چ قەهرێکی گەورە، بەرلەوەی شووشە پڕاوپڕ بێ لە فرمێسك، کچە مرد و.. ئەویش بەدەم فرمێسکەیەکەوە تا دەستی تێدا بوو شووشە فرمێسکەکەی لەپەنجەرەکەیەوە هەڵیدایە دەرێ، ئەوشەوە، تابەیانی گوێمان لە هەنسکی گرت و لەگەڵیا گریاین، بۆ بەیانی کە لەخەو رابووین، شێتەی عاشق سۆمای چاوانی رژابوون، هەرهەموو چیمەنی باخەکە زەرد و پەژمووردە بوو، گوڵەکانیش ژاکاو و مردوو، سەیرە.. گەرچی هێشتا پاییز زۆری مابوو بگات، بەڵام من بە چاوی خۆم دیم کە درەختەکان گەڵای زەردیان دەباراند، دەگریا و دەیووت:

((دەبێ فرمێسکی عاشقێکی نەخۆش چی لە باخ بکات؟))

کە کەس وەڵامی نەدەدایەوە:

پڕ بە ئاسمانی بیمارستان هاواری دەکرد:

((جگە لەکوشتن چی لەباخ دەکات؟)).

من لەهەموو ئەو دەفتەرانەی کەلێم دزراون چیرۆکی ئەو عاشقە شێتەم گێڕاوەتەوە، وەلێ داخم ناچێ کە من ناتوانم فرمێسکەکانی بنووسمەوە و بیخەمە دوتوێی دەفتەرەکانمەوە.

هەندی لەنەخۆشەکان هەربۆخۆ خەریککردن حەبە رەنگاوڕەنگەکانیان دەدزی و وردیان دەکردن کە دەبوون بە ئارد تێکەڵیان دەکردن، هەندێکیان هەروەکو مەیموون خۆیان بە پانکەکانەوە هەڵدەواسی و خۆیان بەردەدایەوە سەر قەرەوێڵەکان، هەبوون سەد جاران پەنجەرەکانیان دەکردنەوە و دایان دەخستنەوە، هەندێکیان هەر بۆ مەزاق خۆیان لە پزیشکەکان دەشاردەوە و دەچوونە بن قەرەوێڵەکان یان بە ئەنقەست خۆیان دەکرد بە نووستوو، بە کەیفی

خۆیان وڕێنەیان دەکرد و رقیان لە کێ بوایە، بە بیانوی وڕێنەوە داخی دڵی خۆیان هەڵدەڕشت، هەبوون بە درێژایی ئەو رۆژگارە لە پشت پەنجەرەکانەوە دەوەستان و لە ئاسۆیەکی دووریان دەڕوانی یان ئەوەتا شەوانە لە پەنجەرەکانەوە سەریان دەبردە دەرێ و لە مانگ و ئەستێرەکان رادەمان، هەندێکیان هەر بۆ مەزاق دەرمانەکانی پشت سەری نەخۆشەکانی دەگۆڕی و خۆشی لێ دەهات و قاقا پێ دەکەنی کە دەیبینی نەخۆشێك بەو ئومێدەوە دەرمانەکەی دەخوات کە ساغ بێتەوە، ئەو دەرمانەی کە هی خۆی نییە، دوان لەوانەی کەمیزی خوێناوییان هەبوو شووشەی پڕ لە دەرمانی پیرەمێردەکانیان بەتاڵ دەکرد و پڕیان دەکردن لە میز...

ئەو وەختەی لەهەموو گەمە بێزەوەرەکانیش بێزار بوون، هەر هەموو نەخۆشەکان کەوتنە سەر را و تەگبیر، بیریان لە گەمەیەکی دانسقە و دەگمەن دەکردەوە، گەمەیەك کە هەر هەموان بەشدار بن، گەمەیەك کە هەر هەموویان پێی بغافلێین، گەمەیەکی لەعنەتی و ئەهریمەنانە، هەر یارییەك کە دەرد لە دڵان دەربکات،ئەو قاوشە ساردەمان گەرم بکاتەوە، پاش بینە و بەردەیەکی زۆر.. رێك کەوتین لەسەر گەمەیەك کە تا ئێستا نەکراوە، گەمەیەك لەهەموان غافلتر دەمێك بوو بیری لێ دەکردەوە، گەمەیەکە کە بەخەیاڵی شەیتاندا نایە، فیکەیەکی لێدا و لە خۆشیانا کەوتە چەپڵە کوتان و چرپاندی بە گوێی یەك دوو نەخۆشدا، ئەوانیش سەرگەرمی ئەوکەیفە بوون، هەندێ لە نەخۆشەکان هاواریان کرد:

((چییە شەقمان برد؟))

یەکێك لەو نەخۆشانەی کە بەنهێنی گەمەکەی دەزانی، بە بازێك خۆی هەڵدایە سەر قەرەوێڵەیەك و ئەوەش وای کرد کە هەر هەموو ئاوڕی لێ بدەنەوە:

((ئێمە تاماوین.. لێرەین.. وا نییە؟)).

هەر هەموان وتیان:

((وایە...))

((لەو گەمە پووچانەی هەر یەکەو بەتەنیا دەیکات بێزار بووین))

((زۆریش))

((گەمەیەکمان دۆزیوەتەوە کە رەنگە ئەویش هەر پووچ بێ، بەڵام بێزارمان ناکات!)).

هەر هەموو بە پەرۆشییەوە پرسیان:

((چییە؟))

ئەویش بە فێزەوە: ((گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان.))

پرسییان:

((چۆن؟))

خۆی هەڵدایە خوارێ و وتی:

((هەموو شەوێك تا ماندوو دەبین.. تا شل و شەکەت دەبین قەرەوەیڵەکانمان دەگۆڕینەوە، ئەمشەو من لەسەر قەرەوێڵەکەی تۆ دەنووم و.. سبەی شەو تۆ لەسەر قەرەوێڵەکەی منیت.. ئەو لەسەر هی ئەم دەنوێ و.. ئەم لەسەر هی ئەو.. با بۆمان هەبێ شەوێك سەد جاران قەرەوێڵەکانمان بگۆڕینەوە)).

هەر هەموان تاوێك رامان و سەیری یەکدیان کرد، لەناکاو قاوشەکە بەهات و هاواری هەموان دەنگی دایەوە، بەدرۆ بێ یان بە راست هەڵدەپەڕین و چەپڵەیان لێ دەدا، هەر زۆر زوو.. دەست بەجێ و بەپەلە، لەو شەوەدا کە هێشتا تەواو درەنگی نەکردبوو، کەوتنە سەر گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵە شەق و شڕەکان، وام زانی کە ئەگەر پزیشك و پەرستار و برینپێچەکان و خۆڵ رێژ و ئاشپەزەکان بەم گەمەیە بزانن سزامان دەدەن، کەچی بە پێچەوانەوە.. وای لێ هات هەر هەموو ئەوانیش شێتانە بەشداری هەمان گەمە بوون، لەوە نەدەچوو هیچ گەمەیەکی دیکە بزانن، شەو و رۆژ شەقە شەقی قەرەوێڵەکان هەراسانی کردم، لەوە دەچوو بەتەنیا من بەو گەمەیە سەغڵەت بم، بگرە، چونکە تەنیا کەسێك من بووم کە نەم دەتوانی لە قەرەوێڵکەم دابەزم و سەرگەرمی گەمەی گوڕینەوەی قەرەوێڵەکان بم، پیر و پەککەوتەکانیش کەم و زۆر لەسەر قەرەوێڵەکانەوە دادەبەزین و لەززەتیان لەو گەمەیە دەکرد، نەخۆشەکان لەوقاوشانەدا بەریەکدی دەکەوتن و بەردەبوونەوە و هەڵدەستانەوە، قەرەوێڵەکان بەر یەکدی دەکەوتن گڕیان دەپژاند، نەخۆشەکان بەر دیوارەکان دەکەوتن دەبوورانەوە.

ئەو رۆژەی لەدوا دەفتەری چکۆلەی یادداشتەکانی بەر باخەڵمدا نووسیم:

((لەم بیمارستانەدا جگە لە گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان هیچی دیکەمان لەدەست نایەت....)).

بەرلەوەی رستەکەم تەواو بکەم پزیشکێك هات و دەفتەرەکەی رافڕاند کە ئەم رستەیەی خوێندەوە قاقا پێکەنی و هەر هەموان وازیان لەگەمە هێنا و هاتنە کنم، یەکە یەکە دەفتەرەکەی منیان بۆ یەکدی رەت دەکرد و بەغەزەبەوە نیگایان دەکردم، دەمێك بوو بۆ هەلێکی وا دەگەڕان کە بکەومە تەڵەوە، تاکە کەسێك لەو قاوشەدا منم کە خولقی ئەو گەمە بێزەوەر و هیچەم نییە، منێکی ئیفلیج راهاتووم کە لەسەر قەرەوێلەکەم رابکێشم و بە خەمێکەوە خەندەیەکی درۆ بخەمە سەر لێوانم و لەو گەمەیە بڕوانم، یان ئەوەتا بەسەر

چەرخەکەمەوە بەنێو هەر هەموو قاوش و راڕەوەکاندا بخولێمەوە، لەلای من پێچکەکانی چەرخەکە و پێیەکانی خۆم لەیەك جوێ ناکەمەوە، دەستەکانم خۆم هەردوو دەسکی چەرخەکە، هەناوی خۆم و مەکینەکەی، زنجیرەکانی و ریخۆلەکانی من، کوشنەکەی و پاشەڵی من، منێك کە ئیفلیجی زگماکیم چیم پێ دەکرێ؟ دواجار گەر بۆ بەشداری بێ یان تۆڵە بڕیاریان دا کە کۆتایی گەمەکە بە من کۆتایی بێ. دەمزانی بیر لە مەزاقێکی شەیتانی دەکەنەوە، چاوەڕوانی مەرگ و هەناسەدان دەنێو دەرد و درمدا، هەر هەموانی دلڕەق کردبوو، پاڕانەوە دادی نەدەدا ناچار خۆم خستە بەردەستیان، ئەوان کە خۆشییان لە گەمەیەکی وا بێ تام دێ. بەرگری هیچ مانایەکی نییە، خۆ سوورکردنەوە، پەل بزاوتن، لەکاتێکدا من بێ پەلم، لە پەڕۆ بێ دەستەڵاتتر کەوتوومەتە بەردەستان، لە داهۆڵێك زەلیلتر، ئەوکاتانەی تەواو لە گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکانی خۆیان بێزار دەبن، دێنە گژ من، ئەو شەوانەی کە یەك دوو قەرەوێڵە لە گەرمەی ئەو گەمەیەدا لێك هەڵدەوەشان، هەر زوو بە فەرمانی پزیشکەکان نازانم لە کوێوە قەرەوێڵەی تازەیان دەهانی، من یەکێك بووم لەوانەی لەهەر شەوێکدا قەرەوێڵەکەمیان دەشکاند و دەیانگۆڕی، دوای ئەوەی تەواو شەکەت و ماندوو دەبوون، شەلاڵێ ئارەقە دوا گەمەیان بە من کۆتایی دێ، بە شاگەمەیان ناو دەبرد و کۆتاییان بە شەوی درێژی گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان دەهانی.. نە جارێك نە دوو... نە دە و.... نە سەد و... نەهەزار، چاوەڕێ دەکەم کە شەوێك بێ و بێزار بن، وازبهێنن، وەلێ مەحاڵە بەهەر هەموویان دێن و ناوەڕاستی قاوشەکە چۆڵ دەکەن و بازنەیەك بە دەورمدا دەکەن و هەڵقاوهەڵق دەخولێنەوە، بە هەزار چاو سەیرم دەکەن و بابەخولەم پێ دەکەن.. بەچەپ.. بەڕاست.. لەو سەری قاوشەکەوە بۆ ئەو سەری هەر بە شەق و پاڵ، قەرەوێڵەکەم دەدەنە پێش خۆیان و.. راوەدووم دەنێن، دەنێو ئەو هەرا و هەنگامەیەدا، شەوی وا هەیە، یەکێك هەناوی دەپچڕێ و ئەوی دیکەیان دڵی دەوستێ، جاروبار کە توند و بە رك بەر دیوارەکان دەکەوم، بەر قەرەوێلەکان و بەر نەخۆشەکان.. رادەتەکم و هەڵتەك و داتەك بەرز دەبمەوە، کە لە سەر قەرەوێڵەکەوە دەپەڕم، باوەشم بۆ دەگرنەوە، ئەو جارانەش کە دەکەوم و شوێنێکم دەشکێ، دەست و برد پزیشکەکان و برینپێچەکان گەرماوگەرم بۆمی دەگرنەوە، ئەگەر برینداریش دەبووم: سەرم، چەناگەم، لووتم، تەوێڵم.. زۆر بەپەلە بۆم تیمار دەکەن، هەندێ جار وەها دەورم دەگرن کە ئیدی هەناسەم بۆ نەدرێ، هەوای پاکم لێ دەبڕن و دەبوورێمەوە، هەندێ جاریش تا پەنجەیەکی شکاوم دەگرنەوە، دوو پەنجەی دیکەم دەشکێنن کە دەپەڕیم و بەر نەخۆشەکان دەکەوتم، دایان دەپلۆسیم، نە جارێك و.. نە دوو.. نە

ده و.. نه سەد.. هەزار خێل و گێژوك فرفرۆكە بەدەوری خۆمدا دەخولێننەوە، ئەو نەخۆشخانە هەرگیزاوهەرگیز لەو شاگەمەیە وەڕس و بێزار نابن، پێم دەووتن:

((لەوانەیە ناو هەناوم بپچڕێ و بمرم...!))

پزیشکەکان دەیانووت:

((ئەوەیان بۆ تۆ باشترین دەرمانە، تا پتر بخولێیتەوە، پتر خوێن لە دەمارەکانتا کەفدەکا و دەگەڕێ، گەر ماوەیەکی تر لەم گەمەیە بەردەوام بین، لەوانەیە بکەویتە سەر پێی خۆت....!))

یەکێك لەهاوەڵە دڵڕەقەکانم دەیوت:

((دڵ لە دڵ مەدە.. تۆ جێی بایەخی هەموومانی، هەر هەموو گەمەکان بەو شاگەمەیە لەگەڵ تۆدا کۆتایی دێ، کە دەتخولێنینەوە هەر هەموومان چاومان لەسەر تۆیە هەموو هەست و نەستمان، لەم کاتەدا تۆ خەیاڵی خۆش بکەرەوە، دەتوانی لە رووخساری ئێمە وردبیتەوە کە چۆن هەر هەموو دەم و چاوەکان دەنێو یەك پنتدا کۆدەبنەوە و دەتوێنەوە، وا هەست بکە کە خۆت سەرداری هەموانی، وابزانە دەفڕیت لە بڕی ترس و تووڕەبوون باڵەکانت لێکبدە و لەوانەیە بفڕیت..!)).

چەندە پتر دەیانزانی من بەو گەمەیە قەڵسم، ئەوەندە پتر بابە خولەم پێ دەکەن و پتر دەمدەن بە دار و دیواردا، لەدوای هەر لە هۆش خۆ چوونێکم کە وەئاگادێمەوە، دەم و چاوم ئاو پرژێن دەکەن، دەڵێن:

((ئەها وا ئەمشەویش لە خۆشییانا بوورایتەوە!))

هەمیشە لەنێو ئەو لە هۆش خۆچوونانەدا ئەو کچە کراس شینە دێتەوەخەونم، دواجار کە رادەکەم بەدوایدا، دەنێو بێشەلانەکە لێم بزر دەبێ، لە پاش گەڕانێکی زۆر، کتوپڕ دەبووەوە بەو پلنگە بەڵەکەی جاری جاران و دەیخواردم.

جارێکیان پێیان وتم:

((مادامەکێ گەمەت ئەوەندە لا خۆشە، خوولانەوەکانت بژمێرە، بزانە لە کامە ژمارەدا دەبووریێتەوە، کە بێدار بوویتەوە پێمان بڵێ و ئێمە لەو ژمارەیە بۆتی حیساب دەکەین و سەرلەنوێ دەست پێ دەکەینەوە!))

من لەخەم و قەهری ئەو گەمەپووچە دەگریم و کەچی ئەوان پێم دەڵێن:

((واز لە گریانی خۆشی بێنە و پێی بکەنە!))

بەهەزاران دەست، خۆم و قەرەوێڵەکەم دەخولێننەوە و.. دەخولێننەوە و.. دەخولێننەوە و.. دەخولێننەوە.. تا دەبووریمەوە. من دەمویست پێیان بڵێم:

((من لەو گەمەیە ماندوو بووم خەریکە دەمرم، گوناهی من نییە کە ناتوانم لە گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان بەشدار بم.. ئاخر گوناهتان دەگا من ئیفلیجم!)).

وەلێ کە دەم هەڵدێنم زمانم تەتەڵە دەکا و دەم گۆ ناکات، خۆ لەوەش دەچێ من قسەم بیرچووبێتەوە، ناچار هەموو جارێك دوای گریانێکی قووڵ، هەر بەدرۆ بەڕوویاندا دەخەمەوە تا ئەو حەلەی دەبووریمەوە.

من دوا دەفتەری ئەو سەرگوزەشتە و یادداشتە بێ سەر و بەرانە، ئەم رستە پچڕ پچڕانە دەخەمە ناو بەرمیلی زبڵ، ئەوە خودایە کەسێك هەر بە رێکەوت لە دەرەوەی ئەم بیمارستانە دەستی بکەوێ و هەڵیبگرێتەوە، من تا هەنووکەش وام لەم بیمارستانەدا، نازانم تاکەی هاودەردەکانم لە گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان بێزار دەبن، ناشزانم ئاخۆ ئەم دەفتەرە چکۆلانەیەشم وەکو ئەوانی دیکە دەدزرێ یان نا، من ئیفلیجم و لێرەدا کەوتووم، جگە لەمەرگی خۆم چاودێریێ هیچیدیکە نیم، من نازانم لەسەر ئەم ئەرزە، ئەم بیمارستانە وا لەکوێ، نەخشەیەك نادۆزمەوە تا شوێنەکەی دەستنیشان بکەم، نازانم چ ناونیشانێکتان بۆ هەڵدەم تا بدۆزنەوە و بەزەیی واتان لێ بکات لەم گەمە بێزەوەرە قورتارم بکەن، من ناوێکم نییە، ئەگەر هەر هەموو بیمارستانەکان گەڕابن.. بگەڕێن، من لێرەم.. چاوەڕێتانم.. ئەم یادداشتە هاوارێکە.. هاواری کەسێکی بێ کەس. بێ هاوەڵ.. بێ دایك.. بێ خوشك.. بێ باوك و برا.. کەسێك کە هەر بە زگماك ئیفلیجم. کەسێك کە چەندەمین جارە سەرگوزەشتە و چیرۆك و هاواری خۆم بنووسمەوە و.. کەچی لێمی دەدزن.. ئەرێ کەسێك لەدەرەوەی ئەم بیمارستانە هەیە.. دەترسم تا ئێوە دەگەن من بمرم.. گەر لەپاش مەرگیشم من بدۆزنەوە ئەوە رۆحم ئاسوودە دەکەن.. من لێرەم.. ئێرە کوێیە؟ نایزانم! ئەوەتا پزیشکێك بەتاو رووەو لای من دێ، لەوە دەچێ بەگومانەوە تێم بڕوانێ، دەترسم نەهێڵێ دوا نهێنی ئەم بیمارستانە بدرکێنم، گەر دەفتەری یادداشتەکانم لێ زەوت بکات، دەفتەرێکی دیکە پڕ دەکەمەوە، دەیخەمە ناو بەرمیلی زبڵەکان.. وا هات.. گەر ئەم دەفتەرەتان دۆزییەوە.. هاوارە فریامکەون. گەمەی گۆڕینەوەی قەرەوێڵەکان دەمکوژێ.. هاوارە.. بگەنە هاوارم.. من ئەوەتا لێرەم.. بەلامێرە کوێیە؟ نایزانم....

۱۹۹٦- ۲۰۰۰/ سلێمانی

نامەکانی ژاکۆن

جەبار جەمال غەریب

ئەو رۆژەی چوومە زانکۆ، دڵم بەوە خۆش بوو کە ئەو تەمە تاڵخ و پڕ خەفەتەی رووی داپۆشیبووم دەڕوات و ژیانێکی کامەران چاوەڕێم دەکات، ژیانێك.. پڕ زەردەخەنە و جوانیی ئەو کچۆلانەی لەسەر شاشەی تەلەفزیۆن یان لە بن دار و نێو ئۆتۆمبیلە گرانبەهاکاندا دەمدیتن. هەستمکرد ئەو پێستە پڕ گنج و گریانەی سالانێکە پێمەوە نووساوە، لەبەردەم یەکەم دەرگای زانکۆ لێم دادەماڵرێ و وەك جل و کیفی مار، لەبەر خۆمی دادەکەنم و پۆلیسەکانی بەردەگا، ونجڕونجڕی دەکەن و منیش بە بالایەکی بەرز و لەشێکی برۆنزی و دەموچاوێکی ناسك، دەچمە ژوور. کچان بانگم دەکەن و پڕ بە دەمی بچووك و کولووکیان پێدەکەنن و هەر هێندە نییە لە باوەشم کەن، بەلام من بە روویەك کە خۆشەویستی و ئولفەتی لێ دەڕژێ، تێیاندەگەیەنم کە ئێستا دێمەوە، ئەوان دێنە سەر رێم و من بە ئاستەم و ناسك پەنجە سپی و سفت و ناسك و پەنیرییەکانیان دەگوشم و رێی خۆم دەکەمەوە تێپەڕم، لە روویاندا ئەوە دەخوێنمەوە کە چەند خەمبارن بەوەی کە ناتوانم لایان بمێنمەوە دەبێ بڕۆم کارەکانم تەواو بکەم، خۆم دەدی بەدزی ئاوڕ لەو جلە پڕ شەرم و خەمانەوە دەدەمەوە کە کەوتوونە بەر پێی پۆلیسەکان و خەڵکی پێیان لێدەنێن، چاویان تێدەبڕم و بۆ ساتێك خەم دام دەگرێ بۆ ئەو کوڕە گەنج و کچە باڵقانەی تا ئێستا ئەو جلانەیان لەبەرە و لەودیو دیوارە ئەستوور و رەشەکانی ماڵ و دڵی خەڵکی، بەشەرمەوە راوەستاون و چاوەڕێن، ئەو خەمە بۆ ساتێك و دەموچاوی پڕ دەردەسەری براکەم، بە زۆر لەبەر چاوم وەلادەنێم بەو بیانووەی من تا تێربوون قوڕ بەسەر بووم. دوای ئەوەی وەك تفەنگێك لە نێو تەبارەگەنمی دەرکێشی بە نێو دەستی کچەکاندا دەکێشم و دەچمە ژوورێك ناوی خۆم بدۆزمەوە لەگەڵ من لافاوی بۆنی کچەکان هێرش دەکات و سەروچاوی ئەو ژنە کاملانەی لە ژوورەکەدان گەش دەکاتەوە، هەست دەکەم ئەو ژنانە یان کچە

قەیرانەی وێ دڵنەواییم دەکەن و دەیانەوێ لە پەنایان دانیشم و تامێ لە رەنگی بەشەوق و نەفەسێك لە بۆنی مسکی پێستم وەرگرن، کچێکیان کە دەموچاوێکی تۆزێك باریك و لاق و بەلەکێکی تورت و کەمێك ئەستووری هەبوو، لەچکە سەوزەکەی بۆ پشت ملی هەڵدایەوە، بەنازەوە بانگی کردم و منیش بۆ نێو راڕەوی رەفتەی هەڵچنراوی فایلەکان دوای کەوتم، هەرچەند زۆرتر بۆن کۆن و بۆن فایلەکان زیاتر دەبوو، پەنجەکانم لە لووتم نزیك دەکردەوە کە هێشتا بۆنی دەستی کچەکانی بەردەرگای لێ دەهات و تەماشای بەلەکی کچەکەی پێش خۆم دەکرد کە جار جارێك بۆ تەماشای فایلێك دادەهاتەوە یان خۆی هەڵدەبڕی تابەستە فایلێك رێکبکاتەوە، بێ ئەوەی هەست بە ماندوویەتی بکەم، هەستم کرد، تەنگە نەفەس دەبم و دواتر زانیم راڕەوەکان، وردە وردە رۆدەچن، دەمویست کچەکە ئاوڕداتەوە تاجارێکی دیکە، دەموچاوە باریك و رێك و ئەسمەرەکەی ببینم، گوێم لێبوو دەڵێ:

– بەختت هەیە دۆزینەوەی ناوی بەرهەم ئاسانە.

هەستم نەکرد باسی من دەکات و ئەوەشم پێ سەیر بوو بۆ دەبێ ناوم بەرهەم بێ، وەك ئەوەی بزانێ بیر لەچی دەکەمەوە گوتی:

((ئای کە خۆش بوو کە دایکت بانگی دەکردی ((بەهرە خڕە.))

دڵم لەرزی و زانیم ئەو پێستە چڵکن و پڕخەم و گنجە، شتێکی تێدابوو، هەست و شعووری دایکم یان دڵی، کەنگێ هێندە بێ هۆش بووم، وەختێك پۆلیسەکان پێیان لێدەنا، شتێك وەك ئیسفنج لەبن پێیان دەڵەرییەوە، دیتم کچەکە بەرەو وشەیەك چوو، دەستی بۆ کۆمەڵە فایلێك راکێشا کە هەریەکەیان زیاتر لە مەترێك بڵند بوون و گوتی: ناوی تۆ لەنێو ئەو فایلانەدا نەبێ، دەبێ بچینە سەردابەکە، راڕەوی دوور و درێژی ئەو فایلانە پەیوەندییان بەهیچ دونیایەکەوە نەبوو، بەلام کچە بەدەنگێك وەك ئەوەی لەنێو پەڕی فایلەکانەوە بێت، گوتی:

– ناو و تەمەن و کار و جنس و رەنگی هەموو خەڵکی ئەو شارە، لەوەتەی هەیە، لەو فایلانە نووسراوە.

دواتر فێڵبازانە گوتی:

چ زانیارییەکت بوێ لێیان وەردەگری، بەبێ ئەوەی هیچیان پێ بڵێی. من نەمدەتوانی پەنجە لەو فایلانە دەم. هەستم دەکرد، تۆزە ئەستوور و رەشەکەی سەریان، خوێنم دەمژێ، کچەکە پەنجەی بۆ سووچێك درێژکرد و گوتی: دواتر ئەوانە دەخوێنینەوە وەك نامەی

عاشقانن، ئەو بەستەیان کە زیاتر لە فەردەیەك ئێسکی بەخۆڵ بوو دەچوو، پەنجەکانم ئەستوور بوون و بەرچاوەکانم شۆڕبوونەوە و هەناسەم تەنگە و دەکۆکم، دەستی بۆ فایلە ئەستوورەکە درێژکرد و قژی بەسەردا شۆڕبۆوە و هەستم کرد، رەنگی قژی دەگۆڕێت و منیش ئەوە بە چاکی دەزانم، چونکە لەو بێ رەنگییەدا خۆڵ دەمانخوات، سەرەتا بەناوەکاندا گەڕاین، ناوەکانمان جوان بۆ دەخوێندرایەوە و لەوە دەچوو لەگەڵ خوێندنەوەی هەر ناوێك، خاوەنەکەی دەرکەوێت و زەردەخەنەیەك بکات، لاپەڕەکان بێ ئەوەی کۆتاییان بێت درێژ دەبوونەوە، ناوەکانیش بچووکتر و وردتر، تاتێکەڵ بەیەکتر دەبوون و نەدەخوێندرانەوە، بەسەر سەدان ناوی تێکەڵ بازمان دا.

لاپەڕەکان بێ پەروا درێژ دەبوونەوە، کچەش وەختێك خۆڵ و تۆزی فایلەکان بەسەر لاق و بەلەکیدا دەڕژان و دەچوونە پێڵاوەکانییەوە، دەیگوت:

((خەمت نەبێ، هەر ئێستا، لە ناوی خۆم زیاتر شارەزایم.))

ریزی نەبڕاوەی فەردە فایلە کۆن و بەخۆڵ بووەکان، زیاتر لە سیمای گاندی دەچوون لەدوای مانگرتنەکانی، ئەو فەردانە وەك سەدان گاندیی ئێسك دەرپەڕیو شانیان پێکەوە دابوو، درەنگ هەستم کرد کە کچەکە لەبن تۆزی فایلەکان شاردراوەتەوە و تەنیا و تەنیا قامکە درێژ و باریك و ئەسمەرەکانی لەسەر ناوی ورد و تێکەڵی لاپەڕە زەرد و دوور و درێژەکانی فایلەکان دێن و دەچن، بۆنی مردووی بۆیەکەی لەنینۆکە درێژەکانی دابوو دەکەوتە بن هەناسە قورسەکانمان و ئیدی نەماندەزانی بەدوای چ ناوێکدا دەگەڕێین، تەنیا ئەوکاتە هەستم کرد کە کچەکە وەڕێ کەوتۆتەوە کە دیتم قامکە نینۆك سوورەکان لەهەوادا دەڕۆن و کچە وەك فەردە خۆڵێك تۆزی لێ دەڕژا، دەکرا لەجیاتی نینۆکەکان، دوای تۆز و خۆڵی رژاو کەوم، فەردەی گاندییە بێ گیانەکان، خۆڵیان لەدەم دەڕژا و دەکەوتە سەر ئەو تیلمە پەڕۆیەی لە کەمەریان پێچابوو، ڕاڕەوەکە تادەهات تەسکتر دەبۆوە، تا دەهات درێژتر و تا دەهات زیاتر رۆدەچوو، ئیدی نەمدەزانی بۆ دەبێ لەوێ بین و بۆ دەبێ، بەدوای ناوێکدا بگەڕێین، ئیدی دەموچاوی کچەکەم لێ دیارنەبوو، تەنیا رەنگی ئەو بۆیە میکیاجەم لەبیر مابوو، هێڵێکی بازنەیی و خونچەیی بە دەوری لێوەکانیدا هێنابوو، هێڵەکە هێند باریك و بەڕەونەق بوو، شێوەی دەمی لەشێوەی خونچەیەك لە دەموچاوی جیاکردبۆوە وەك ئەوەی لەهەر ساتێك لەڕووی جیابێتەوە و بێت وەك پەپوولەیەك بەسەر لێومەوە بنیشێ. رووی گاندی ئاسای فایلە بەخۆڵ بووەکان، لە پەراسووی بێ گۆشت و بێ خوێنی یەکیان دەڕوانی و من دەمویست زووتر

کچەکە لادات و سەری یەکێکیان بکاتەوە و بۆ ناوەکە بگەڕێت، بەڵام ئەو دەیگوت کە هیچیان بەپیتی بێ دەست پێناکەن و هەستم دەکرد هەوای ژوور و ڕاڕوە بێ کۆتاییەکان، رەنگیان دەگۆڕێت و پێستمان چرچ و بەرچاومان هەڵدەواسێ، پێم قورس و رانەکانم شل و کچە بێ ئەوەی ئاوڕداتەوە دەڵێ:

((با ئەو فایلانە بخوێنینەوە پڕن لەنامەی قاچاغی کچ و کوڕە عاشقەکان.)) بێ ئەوەی بزانم ئەو نامانە بۆ پەڕیونە نێو ئەو فایلانە، یان دەشێ وشەکانی عەشق هێند تۆز هێن بن، کچە گوتی:

- سەردەمێکی زۆر ئێرە جێگای ئەو قوتابییانە بوو راپۆرتیان دەنووسی، راپۆرت دەربارەی دەرسە وشك و رەق و ناخۆشەکانیان، تەنیا من دەمزانی چەند ساتێکی کەم، خەریکی ئەو راپۆرتە بێ کەڵکانە دەبوون، دوایی تەواوی کاتی خۆیان بۆ نووسینی ئەو نامانە تەرخاندەکرد، بەدزی یەکدی نامەکانیان لە کەلێنی فایلەکان دەشاردەوە، من بەشی زۆری ئەو نامانەم لەبەرە، ئەها ئەوەتا نامەکانی ژاکۆن.

دەستی بۆ تاقێکی تۆزێك بەرز برد و لەنێوان چەند فایلێکی کۆن و بێ رەنگ، نامەیێکی تەنك و پواوی دەرکێشا، تۆزێکی ورد و نەفەسگر هاتە خوارێ و دواتر هەوای تەنی، کچە بێ ئەوەی بەو تۆزە سەغڵەت بێ، نامەکەی دەخوێندەوە، لەو دەمەدا من تەنیا پەنجە بۆیەکراوەکانی و لێوە دڵییەکەیم دەدی، ((سەدان نامەی وام لەپەڕەکانی سنگمدا نووسیوە، بەڵام بۆنی شار ئەو نامانەی رەش کردنەوە.))

دواتر ژاکۆن نووسیبووی:

((وەرە ئازادم کە، چرایەکانی ناخم یەکەیەکە کوژانەوە، ئەو چرایانەی لە ژمارە نەدەهاتن، ئەو چرا بەشەوقانەی لە چاوی منداڵیماندا و لە خیابانەکانی تاران هەڵدەکران، لەسەر هەموو تاقەکانی تەمەنم چرا سەد رەنگەکان دەدوان، چرایەکان دەدوان و من پێدەکەنیم، چرایەکان دەدرەوشانەوە و منیش بە کالایەکی سپی و تەنوورەیەکی کورتەوە، بەڕێگا تاریکەکانی بن دارە چڕ و گەورەکان غارم دەدا، من بەکالەیەکی سپی و تەنوورەیەکی کورتەوە، بەسنگێکی قووت و قژێکی بڵاو، قژێکی بۆن سێو، بۆنی ئەو شامپۆ سێوەی جارێك وتت لە بۆنی کولۆوکەکانی دار پرتەقاڵەکان خۆشترە.))

ژاکۆن لە نامەیەکی دیکەدا نووسیبووی:

((دوور، دوور لەدوای سەدان تاقی تاریك.. تاریك.. تاکە چرایەك لە چاوی کزم کزتر دایسێ، من نەمزانی کوژانەوەی ئەو چرایانە، ناخم ئاوا پڕ دەکەن لەتەنی، من نەمزانی شەقامەکانی ناخم ئاوا پڕ دەکەن لەتەنی، بزانیبا هەرگیز ئەو چرایانەم پێ نەدەکرد، ئەو چرا تەمەن کوژانە.))

کچەکە هێشتا نامەکانی بەدەستەوە بوو، گوتی: ((دەسێ ئەو چرایانە دانەگیرسێنین؟))

لەسەر یەکێك لەو فەردە قورس و ئاخنراوانەی فایلەکان دانیشتین، ئەو فەردە گەندیبیانەی پەڕۆیان لەخۆ ئالاندبوو، من هەستم کرد، شتێ نەماوە پەلەی لێ بکەم یان داهاتوویەك نەماوە پەلەی لێ بکەم، کچە گوتی:

((بەشی زۆری قوتابییەکان، نامەکانی ژاکۆنیان کۆپی دەکرد، زیاتر لەززەتیان لە خوێندنەوەی نامەکان دەکرد، ئەو قوتابییانە نەیانتوانی جارێکی دیکە، لەنێو تۆزی مەکتەبەکان بێنەدەر و دونیا بەبێ ئەوەی چڵە نێرگزێکیان داتێ، بە پەنایاندا تێپەڕی. دواتر گوێمان لە گۆرانییەك بوو لە قووڵایی ڕاڕەوی مەکتەبەکە دەهات، گۆرانییەك تۆزی فایلی سەدەکانی دەبڕی و دەیگوت:

تێپەڕە دونیای شەکەت تێپەڕە با تۆزت لەسەرمان نەنیشێ، تێپەڕە ئەی مرۆی ئالوودە با پەنجەت لەتۆزمان نەنیشێ.))

کچەکە بێ ئەوەی لەجێی خۆی هەستێ گوتی:

ئەو کچە هەموو نامەکانی ژاکۆنی کردۆتە گۆرانی.

گوتم:

- ئەو کچە لەکوێیە؟

کچەکە تەماشایەکی دووری کرد و وەك ئەوەی لە وێنەیەك ڕامێنێ.

گوتی: ((لە قووڵایی ڕاڕەوەکان، لەبنی بنەوە، لەو تاریکییەی چاو لێ دەرناچێ.))

گوتم: ((دەمێکە لێرەیە؟))

((شەش ساڵ دوای ژاکۆن، بۆ نووسینی ڕاپۆرتێك هاتۆتە ئێرە و گیرۆدەی نامەکانی ژاکۆن دەبێ و لەو ڕاڕەو پێچانەدا ون دەبێ.

گۆرانییەکە وەك لەبن بارستەی بێ مەودا و نەفەس بڕی تۆز و خۆڵەوە بێ کەوتە نێو هەوا، دەیگوت:

((وەرە ئازادی ببینە، لەناو ئەو تۆنێلە ڕەشانەی نا ئومێدمان چەند جوانی، جلێکی هێند ڕەش لەبەر کە لەتاریکی دا بزربی، ئامێز لە تاریکییەکانی بەردەمت دا، ئەوە منم گۆرانیت بۆ دەڵێم.))

ویستم بچم و لەنێو تاریکییەکەی دەربێنم، بەدوای دەنگەکە کەوم و بیبینمەوە.

کچە بە ئاستەم دەستی گرتم و گوتی: ((پەلە مەکە گوێت لەو نامەیەش بێ.))

ئەوە نامەی بیست و پێنجەمی ژاکۆنە:

((تەنیا چرایەك، نە بۆنی سێوی قژم و نە کالاٚ سپییەکانی جارانم، نە ڕاڕەوە باریك و شێدارەکانی بن دارچنارە گەورەکان، تەنیا چرایەك، نە کەس لەبەر تریفەی تەماشای ڕەنگی چاوم دەکا، نە کەس هۆشی لە هەناسەکانی شەوم ماوە، تەنیا چرایەك لە بن دوورترین تاقی چاوەڕوانیم کزدایسێ، من دەمەوێ بێم بۆت و بایەك پێشم دەگرێ و جلەکانم لەبەر دادەکەنێ و فڕێم دەداتە نێو تۆنێلە تاریکییەکانی حەیا، دەمەوێ بێم ڕێگا دوور و درێژەکان، دەبنە تەراویلکەکانی وەهم و نایەنە بەر پێ، تەنیا چرایەك....))

گۆرانیی نێو تاریکییەکە، جارێکی دی زرینگایەوە و کچە لە خوێندنەوەی نامەکەی ژاکۆن وەستا و گوتی گوێ بگرە:

((تێپەڕە دونیای زەبەلەح تێپەڕە تەنیا تۆ چرایەکان ورد و خاش دەکەی،... تەنیا تۆ هیچ شتێك جێ ناهێڵێ، تێپەڕە فرمێسك و زەردەخەنەکان لە پێشوازیدان.))

دەمەوێ بڕۆم ئەو دەنگە لە گەرووی تاریکی دەرهێنم، کچە دەستم دەگرێ و ئەو جارە چاو لە چاوم دەبڕێ و دەستە باریکەکانی داوێتە سەر شانم و قامکە بۆیە کراوەکانی دەگەینێتە پەنا گوێم و دەڵێ: گوێ بگرە ئەوە نامەی سی و سێیەمی ژاکۆنە...

((تەنیا چرایەك، لە بن ئەو دارە چووکەڵەی هەمیشە لە ژێری دەوەستام، ئەو دارەی ساڵ و ڕۆژ و ساتەکانی زانکۆمی لەبەرە، هەمیشە لە ژێر ئەو دارە چاوەڕێم دەکردی، یەکەم ساڵی زانکۆم خۆم بەو دارە ناساند و ئەویش لە سێبەری پێچام، پێی گوتم خانم:

((تۆ چاو لە گەڵایەکەنای من مەکە))

من گوتم: ((گەڵایەکم))

ئەوە وەك گەڵایەك کەوتوومە ژێر بارستەی باران، وەرە ئازادم کە، وەرە ئازادم کە و بۆنی ئەو گەڵا ڕزیوە ڕۆمانسییانەم لێ بتەکێنە، پێش ئەوەی دوا تنۆکی چراکەم بتوێتەوە.))

* * *

من تەنیا لێوە گوڵییە بۆیە کراوەکەیم دەدی، دەفڕییە سەر لێوەکانم و هەناسەم توند دەبوو، هەستم دەکرد تۆزی وردی فایلەکانم لە گەرووی دەکا، پەنجە بۆیە کراوەکان بە پشتمدا دەچوون، من درەنگ زانیم ئەو فایلانە، هیچم نادەنێ و تەمەنم لێ دەستێنن، دەستێك لەناو ئەو فایلانەی پیاوانی مێژوو تێدا دەژیان، سنگی گرتم و رایتەکاندم و گوتی:

((ئەو نامە سووکانە فڕێ دە و گوێ بۆ ئێمە بگرە.))

پەراسووەکانم لێکئالان و هەموو مووەکانی پیاوەتییان لێ ستاندمەوە، ئەو پیاوانە هەموو پێکەوە دەدوان هاواریان دەکرد، بەڵام دواتر دەنگیان نوسا و تەنیا چاوە زەق و دەمارە دەرپەڕیوەکانی لاملیان دیار بوون، دەستیان بۆ خەنجەرە بەخۆڵ بووەکانیان دەبرد و هەڕەشەی کوشتنیان دەکرد، ئەوەی هەرە پیریان دەستی خستە سەر شانم و بە چاوێکی پڕ رووبارێك خۆشەویستی، بەڵام پڕ کیبریا و حەیا و پەنادان تەماشای کردم، من وەکو منداڵێك، منداڵێکی شەرمن و دەستەمۆ چوومە بن باڵی و گوتم:

((پەنام دە، بالەنێو زەلکاوی ئەو گەڵا بۆگەن و لیتاوی باراندا نەخنکێم.)) ئەو زۆر بەهێمنی دەستی وەك شاخێك لە مس خستە سەر شانم و گوتی: ((تۆ کەری، لەنێو تاریکیی ئەو ڕاڕەوە درێژانە، لەنێو تۆزی پیرۆز و بێ ئامانی ئەو فایلە قەبانە، بەدوای دەنگی فاحیشەیەکدا دەگەڕێی.))

من کەرامەتم لەرزی و بەدەنگێکی نووزەڵە و هەرزەکارانە گوتم:

((من پیاوم.. پیاو... لێمگەڕێ با لە فاحیشەدا بمرم.)) دەستی برد، خەنجەرێکی زێڕی بچووکی لەکەمەری دەرکێشا و نەمتوانی چاو لەسەر درەوشانەوە سەد ڕەنگەکانی تیخەکەی هەڵگرم و زۆر نامەردانە دەستی داهێنایەوە و بێ ئەوەی بتوانم لەنێو دەستە مسییەکانی خۆم ڕزگارکەم. بە هەموو هێزی، خەنجەرێکی لە گونم دا و هەستم دەکرد دەبمە دوولەت و هەستم کرد، ئەوە وردە وردە شەق دەبەم و دەکرێمەوە.

هەستم کرد، هەموو ئەو فایلە پڕ تۆز و قەبانە بەسەریەکدا ڕژان و لەناویاندا ون بووم. فایلەکان بەسەریەکدا دەڕژان و نامەی فاحیشەکان و وشە موقەدەسەکان، تێکەڵبوون و منیش هێواش هێواش لەت دەبووم.

من لەت بووبووم و چەند پەنجەیەکی بۆیەکراو، بۆیەیەك بەڕەنگی ئەو هێڵە خوار و خێچانەی بە توێکڵە هەنار و فەریکە هەنار لەسەر دیوارە زبرەکانمان دەنووسی هەڵیان گرتمەوە و گوتی:

((تۆ دەبییە خاوەن خەنجەرێك دونیا لەت کا.))

نەمدەتوانی بەسەر ترسی خۆمدا زاڵبم، وێنەی ئەو خەنجەرەش لەمێشکی خۆم وەدەرنێم کە خاڵە سەید دەیگوشی و شیری لێ دێنا، ژنان ئەو شیرەیان دەلستەوە، من بیرم لەوە نەکردەوە، بۆ دەبێ ئەو خەنجەرە دونیا لەت کا، کچە خێرا گوتی:

((وەك دوو لێو بۆ ئەوەی بوێ.))

من نەمزانی بۆ دەبێ دونیایەك بۆ ئەوەی بدوێ، دەبێ بەخەنجەر لەت بکرێ، ئەو گوتی:

((دونیا وەك ژن وایە، بۆ ئەوەی بدوێ دەبێ بکرێتەوە.)) دواتر گوتی:

تۆ دوانامەی ژاکۆنت نەخوێندۆتەوە، گوێ بگرە:

((دەبێ تۆ لەگەڵم بوێیی، دەبێ هەڵم دڕی، وەك چۆن گردێك هەڵدەدڕن تا یەکێکی تێدا بنێژن، دەبێ تۆ لەتم کەی بەو ئاسانییەی سێوێك لەت دەکەی، دەبێ تۆ بمکەیتەوە بەو ئاسانییەی دەرگایەك دەکەیتەوە، وەرە ئازادم کە ئەی هەموو خەنجەرەکانی کرانەوە.))

من گوتم: ((ژاکۆن ئەو نامانەی بۆ کێ نووسیون؟))

ئەو پێکەنی و گوتی:

((بۆ تۆ.))

* * *

ڕاڕەوی فایلەکان، دەرکەوتنەوە و تۆز و غوبار دەنیشتەوە، ئەو ڕاڕەوە تەسك و بڵندانە، بێ پەنجەرە و کپانە، کچە گوتی:

- لێرە زوو تێپەڕە، ئەوە فایلی شەڕەکانن، ئەو شەڕانەی تفەنگەکان تێیاندا سەرکەوتن و کچەکان تێدا دۆڕان.

فایلی ئەو شەڕە گەرمانە وەك کۆمەڵە بەردێکی پواو کەڵکە کرابوون، بۆن ساردێك تۆز و غوباری تەنیبوو، لێرەڕا ڕاڕەوەکان لێژبوونەوە و بە قووڵدا دەچوون، لەنێو لێژ بوونە لەناکاوەکاندا، گێژدەبووم و کچەکە دەیگوت:

دەست باوێ سەر شانم ئەوە ڕاڕەوەکانی شەڕە، لەباوەشی ژنێکدا نەبێ لێی دەرناچی.

من گوتم:

- ((چ ناوێکی مەلعوونم هەیە!)) ئەو گوتی:

- ((ئەو ناوانەی ئادەم فێریان بوو)) دواتر دەستی بۆ فایلێك برد و گوتی:

گوێ لە نامەی ئەو شەهیدە بگرە:

((لەناو سەنگەرەکانی شەڕ جگە لە ترسی هاوڕێکانم هیچی دیکە نییە بۆت بنێرم، ئەو ڕۆژەی لەبن دارپرتەقاڵەکە ڕاوەستابووی، ئەو ڕۆژەی کولۆکەکان دەستەو نەزەر بۆت وەستابوون، ئەو ڕۆژە تۆ چرای هەرە گەش و ڕووناکی تۆنێلەکانی ناخم بووی، من دەمدیتن و ڕوومەتە پڕ گڕەکانت لە هەموو سووچەکانی زانکۆ دایسان، تۆش وەکو هەموو گڕ و نورەکانی دونیا، نە سووتانی پەروانە و نە جوانیی خۆت دەدی.... لە بن نوێنە شڕ و بێ ڕەونەقەکانی تەنیاییمان تا بەیانی دەماندواندی، دەماندواندی و تۆش لەودیو تاریکیی ژوورەکانمان، لە لێواری تەمومژی غوربەتمان بزەیەکی پڕ سیحرت بۆ دەکردین و ئێمەش خۆمان خڕدەکردەوە و ئەژنۆکانمان تا بەر سنگمان هەڵدەکێشا و دەستمان لە نێوڕانەکانمان دەنا و وەك تەنیاترین مەخلووقی دونیا دەگریاین، گریانێك کە پاساوێك نەبوو بۆ ژێربوونەوەی.))

کچە گوتی: نامەی ئەو کوڕەی بەرەکانی شەڕ بێ کۆتاییە، هەڵێدایەوە نێو غوباری فایلەکانی شەڕ و دواتر بەسەدان ڕاڕەوی پێکداچوو بەڕووماندا کرانەوە، من لەو هەموو ڕاڕەوانە ترسام، ئەو ڕاڕەوانە، جگە لەوەی کپ و درێژبوون، بڵند بڵند ڕاوەستا بوون، دەکرا زەن بکەی لە بڵندییەکی نادیار پێکدەگەن، گوتی:

((ئەرێ شەرم نییە لەو دونیا پانوپۆڕەدا بەدوای ناوێکی واچووکەڵەدا بگەڕێین.))

ئەوگوتی:

((نا، شەرمە لەو دونیایەدا ناوێکی چووکەڵەت نەبێ.))

ئارەزووم بوو ناوی خۆم بیربکەوێتەوە و بۆی بگەڕێم.

کچە گوتی:

- ناوەکان پێش پیاوەکان دەچنە نێو شەڕەکان.

من گریام، بەکوڵ گریام، خەنجەرە زبر و بەبریقەکەی پیاوە پیرە ریش درێژەکەم بیرکەوتەوە، هەستم بەدەستە مسییەکانەی کرد لەسەر شانم و گریام و گوتم:

- ئاخر من پیاو نیم.

ئەو گوتی:

- نا، لەودیو شەڕەکان پیاو شتێکی دیکەیە.

من گوتم:

- ئاخر من ئەو شتە نیم.

ئەو پێکەنی و بەئاستەم ڕانەکانی خوراند و گوتی:

- ئای..... کە منداڵی!.

بەڵێ من منداڵ بووم، دەچوومە ئەودیو کەڵەکە بەردەکانی دەوری ڕەز و باخ و هەناری شیرین و سوورم دەدزی و بەبن پەرژینەکاندا دەهاتمە دەر و مەشکە دۆی نێوکانیم دەردێنا و بەدەممەوە دەنا.

کچە بەتوندی گوتی:

- تێپەڕە، با شەڕەکان بە ئاگانەیەن.

من گوتم:

- نا، با ژنە سەرەکان و کچە دڵڕەقەکان بێن و مەشکە دۆیەکانم پێداکەن و لەبن پێیانم نێن و ڕووتم کەنەوە و لە ئاوێم باوێن و وەك هەموو جارێ میزم لە دەمی کەن، تا دەتوانن پێم پێبکەنن و بەشاپان قوونم سوورکەنەوە، ئاخر من سەد ساڵی دیکە بژیم، هەر بۆنی میزی ئەوانم لێدێت.

ئەو گوتی:

- بێ ناو دەتوانی تا هەتایە بژی.

من گوتم:

- کەواتە بەدوای ناوێکدا دەگەڕێین تێدا بمرین.

ئەو گوتی:

- بەڵێ.

من هاوارم کرد و گوتم:

- نامەوێ شتێك بدۆزمەوە تێدا بمرم.

* * *

دەنگێك وەك لە قووڵایی شەڕەوە بێت، دەنگێك وەك لە زرینگە و تەقەی چەکەکانەوە هەستێ، دەنگێك لەنێو فایلەکانی شەڕ هەستا و وەك گۆرانیی کچەکەی ئەودیو غوبار و تەلیسمەکان هەستا..

((تۆ بچۆ باوەشی گوللەکان و من دەچمە باوەشی ئاگر/ تۆ بچۆ نێو گۆڕە ساردەکان و من دەچمە نێو هەناسە گەرمەکانی یادگار/ تۆ هەموو برادەرەکانی خۆت ناشت و من هەموو

جوانییەکانی شارەکەم/ تۆ ترسەکانی چەك وردی کردی و من ترسەکانی تۆ/ تۆ مەیتەکەت لەبەر هەتاو کەوت و چاوت رژا و کرمت تێکەوت/ من بوومە دیلی کراسە رەشەکەت/ تۆ بوویتە چەقۆیەك و من بوومە دڵۆپێ خوێن.))

دەستی کچەکەم بەردا و.. بەرەو دەنگەکە هەڵاتم.... وتم:

- بوەستە ئەی گوڵی نێو شەڕەکان... هاتم.

دەنگم بەراڕەوەکاندا تێپەڕی و وەك خەنجەر بۆشاییەکی بڕی، کۆڵان و ڕاڕەوی فایلەکانەی شەڕ بێ ئەوەی بجوولێنەوە، بەسەر یەکدا تەپین و بوونە تۆز، هەر هەموویان پێکەوە رمان و ڕۆچوون، ڕۆچوونێك بە قووڵیی شەڕەکان، بەقووڵیی برینەکان. گەیشتبوومە ڕاڕەوی ئەو فایلانەی بەقسەی کچە ناوی منیان تێدا نووسراوە، لەوبەر فایلە کەڵەکە بووەکانی گاندی ئاسا پاڵیان دابۆوە، وردە وردە دەتلێسانەوە و دەکەوتنە نێو لیتاوی خەندڕکەکانی شەڕ، لەنێوان ئێمە و نامەکانی ژاکۆن دۆڵێك، زندۆڵێك، چاڵێکی بێ بن راکشابوو، ئەو چاڵە جێگای رمانی فایلەکانی شەڕ بوو، شەڕ کەلاکی تەپیوی ئێمەی لە جوانییەکانی ژاکۆن جیاکردبۆوە، شەڕ هەستە مردووەکانی ئێمەی لە پەراسووە دەرپەڕیوەکانی گاندی جیاکردبۆوە، لەهەموو ئەو غەریبییەی لەناو ((با))مان چاندبوو، لەهەموو ئەو حەسرەتانەی بە ئاومانەوە وەرکردبوو، تەنیا ئەو گۆرانییە دوورە دەستمان بۆ ماوەتەوە کە دەڵێ:

- پێش ئەوەی ژنەکان خۆیان رووت کەنەوە، چراکان شکان و پێش ئەوەی پیاوەکان لەخەو هەستن، پەنجەرەکان داخران.

کچە بەهەمان پەنجە و لێوە بۆیە کراوەکانی بانگی کردم و گوتی:

- من دەمزانی لێرەیە، ئەوەتا.

لەبەرگی فایلەکە ناوی من بەخەتێکی شکست، بەزەردێکی کاڵەوەبوو، نووسرابوو، بەرهەم..... ئەو فایلە تاکە پەڕەیەکی تێدا نەبوو، ئەو فایلە تەنیا زیندانێك بوو، ئەو فایلە ئەو ناوە بوو، دەبوو تێدا بمرم، دەستیم توند گرت و پاڕامەوە گوتم:

- ئەو فایلە پێوەدە.

ئەو بێ ئەوەی هەست بکات، قامکەکانم بەنێو مەچەکیدا ڕۆچوون، گوتی:

- دەبێ ناوێکت هەبێ تێدا بمری.

من گریام و گوتم:

- با وەك سەگ بمرم.

بەنینۆکە درێژ و بۆیە کراوەکانی یەکە یەکە پەنجەکانمی لەمەچەکی هەڵپچڕی، هەموو هێڵ و نیشانەکانی بەردەستم بەمەچەکییەوە نووسابوون، بەردەستم رەش ببۆوە، رووی وەرگێڕا و وەڕێکەوت و گوتی:

((دەتوانی بەو بەرە دەستە لووسانەوە بمری.))

دواتر زانیم بەردەستم نایەتەوە یەك و قامکەکانم نانوشتێنەوە.

* * *

گوێم لێبوو کچە لەچکە لە سەرەکە دەیگوت:

- دەتوانی بڕۆی، خۆمان فایلەکەت تەواو دەکەین.

دەمویست زووتر بڕۆم و بچمە دەر و کچە هاروهاج و ڕۆح سووکەکانی هاوپۆلەکەم ببینم و هەموو نامەکانی ژاکۆنیان بۆ بخوێنمەوە و ئەوانیش، بەهەستێکی ناسکتر و تەنوورەیەکی کورتتر و بۆنی سێوی قژیان گەمارۆم دەن و هەر لەسەر لێوەکانم نامەکانی ژاکۆنی کۆپی کەن و بە دەمووس لە پشتی مامۆستا دەنگ مردوو، فرماندەرەکانی دەن و عەشقەکان وەختێك دەرسە قورس و بێ مەوداکانیان بەسەردا دەبارێ، بە چاوێکی وەك مۆم ئەو نامە و پەیامانەی بەپشتیان هەڵواسراوە، دەخوێننەوە، دەمویست هەرچی زووە، بچمە دەر و بزانم ئەو نامانەی ژاکۆن لەنێو بۆنی نەفەس کوژ و شمشێر ئاسای کچانی زانکۆکەم چۆن گڕدەگرن و لەهەوادا سەما دەکەن، دەمزانی تەنیا ئەو نامانە بگەیەنمە قوتابییەکان جارێکی دیکە لەسەر وشە و نامە نووسین پەکیان ناکەوێ و بەزمانێك بۆ مامۆستاکانیان دەدوێن، ئەو مامۆستا وشك و پڕ دەرس و رێسایانە، هێمن و بەخولق لەسەر کورسییەکانیان دادەنیشن و دەیانەوێ، ئەو قوتابییە زمان پڕ شیلانە، هەتا دونیا دونیایە بدوێن، دەمزانی هەر بگەمە دەرێ، نامەکانی ژاکۆن، بەو شارەدا بڵاودەبێتەوە و لە پەنجەرەی پاسە درێژ و پڕ دووکەڵ و بۆگەنەکان دەدرێ و دیوارە دوور و درێژەکان دادەپۆشێ و گۆرانبێژە مەستەکان تا بەیانی دەیلێننەوە و لەگەڵی دەگرین، دەبێ زوو بگەمە دەر و هاوڕێکانم بدۆزمەوە، بەدەنگێ گۆرانییە شەوزەدەکان بچڕم، لە هەموو پۆلەکان دەنگ بداتەوە، مامۆستاکان لە نووسینی هاوکێشە قورسەکان رادەوەستن و بێ ئەوەی وشەیەکی گۆرانییەکە تێبگەن دەڵێن:

- هاوکێشەی ئەو دونیا قورسە بە ئێمە نانووسرێتەوە..

ترسی ئەوەم هەبوو، ئەو ژوورە لە تەمەن درێژتر بێ، چونکە دەمزانی ژوورەکانی دونیا لە تەمەن درێژترن، دەمویست تێپەڕم و بگمە هاوڕێ کچە ڕێواسەکانم، دەبوو زووتر ئەسپێکی سپی، بەنێو بارانێکی توندی پاییزدا بێت و هەڵمی لێ هەستێ و یاڵە تێر ئاوەکانی وەك شۆڕك دەنگی بێت، سوارێکی سپی پۆش کە تەنیا برۆکانی زەرد بچێتەوە، بە چاوێکی زیت و دەمێکی پڕ گوڵەوە، دیوارە بەرز و وەهمییەکانی زانکۆ ببڕێ و بێتە نێو چیمەن و پەنا دارە تەنیاکانی باخچە و هەواڵی ئەو نامانە بەیەکە یەکەی گوڵەکان بگەیەنێ، دەمزانی و ئەو سوارە، لە خەونە قوول و شیرینەکانی ئەو قوتابییانە بەدەردەکەوێ بەمەستییەکی شێتانەوە، پشتییەکان لە ئامێز دەگرن و بەسەریاندا دەگرین، ئەو سوارە فرمێسکەکانیان بۆ دەسڕێتەوە و هەواڵی نامەکانی ژاکۆنیان دەداتێ، ئەو قوتابییە ناسك و خەیاڵ گوڵ و ناهومێدانە لە خەو هەڵدەستن و بێ بەختانە، پەڕەی هەموو ئەو دەفتەرانەی هەیانبوون، لە وەڵامی ئەو نامانەی ژاکۆن سەرف دەکەن کە جارێ نەیانخوێندوونەوە، بەوە دڵخۆشن کە ئەو لاپەڕە سپی و جوانانە، لەباتی ئەوەی ببن بە گۆڕستانی رستە قورس و بێ ماناکانی وانە سواو و دوور و درێژەکان، بوونە مێرگی خەونەکانی پاییز.

من دەبوو زووتر بگەم و نەهێڵم چیدی قوتابییەکان، بەدیار ئەو سوارە هەواڵ هێنە سپی پۆشە هەڵقرچێن و وشك ببنەوە، ئەو نامانەی بەنێو گەرداوەکانی تۆز و خەرەندەکانی شەڕدا هێنابوومن، ئەو نامانەی لە نێو کاسەکانی رق و فایلە بێ دڵەکان دەرم کێشابوون، بگەیێنمە دەستیان، من دەبێ لەو ژوورە تێپەڕم، دەبێ کچەکان تێبگەن لەو پەنا و بن دار و سێبەر تاریکانە، بەو هەموو بارە جلەوە، ناتوانن نامە هەڵکروزاو و نەنووسراوەکانی کوڕە گریاوەکان بخوێننەوە، ئەو کوڕانە بێ پەروا، لە ژوورە بێ رووناکی و بێ ژیان و رووتوقووتەکانیان بەدیار ناوێکی هەرە سادە و دەنگێکی هەرە دوور و بۆنێکی هەرە کاڵی ئێوەوە رۆژ دەکەنەوە، ئەو رۆژە پڕ سیحر و نهێنییانەی هەموو داخراون، دەبێ زوو بچمە دەر و ئەسپە سەرتاپا سپی و لافاوی هەڵمی، چیدی چیمەنەکان نەشێلێ، سوارەکە هەموو جارێ بەشەوقێکی نوێوە هەواڵی نامەکانی ژاکۆنی بڵاودەکردەوە، باسی هەموو ئەو شەڕانەی بۆ دەکردن بە نێویاندا تێپەڕیوە، هەواڵی فایلە کەڵەکە کراوەکانی گاندی ئاسا پاڵیان بەدیواری سەبرەوە دابوو، باسی ئەم گۆرانییەی لەگەڵ خوێندنەوەی نامەکانی لە هەوادا دەزرینگێتەوە، ئەو ژوورەی کە دەکرا وەکو دونیای تەمەن بڕ کۆتایی نەیەت، ئەو دەرگایەی کە دەبوو نەکرێتەوە کرایەوە و منیش بە

هەنگاوێکی مێژووییانە نا، بە قەڵەمبازێکی سەر سەریانەوە هاتمەدەر، لە هەموو سووچەکانی زانکۆ، پاشماوەی زەنگێکی وەك کۆتك تازە لە هەوادا رەویبۆوە، راڕەوەکان هەناسەی غەریب و تەنیاییان لێ هەڵدەوەری، شوێنی دانیشتنی کچان لە سەر لێواری شۆستەکان بە حەسرەتەوە دەسڕایەوە، ئەو گیا و چیمەنەی ئەسپە سپی شێلابووی خەریك بوو، قیت دەبۆوە، سەدای دەنگی هەواڵهێنەکە، بەر دیواری بەرزی پۆڵە سارد و نسرمەکان دەکەوت و شریخەی دەهات، ناوی ژاکۆن دەکەوتە سەر راڕەوە چیمەنتۆ رەق و بێ رەحمەکان قوتابییەکانی رێزی پێشەوە دەلەرزین، ئەوان دەلەرزین و ئەوانی دیکە وەکو دەرزی ئاژەن کرێن، خۆیان تورت و توند دەکرد، لەودیو پەنجەرەکان و لە کەلێنی دەرگاکانەوە دەمڕوانییە رەنگی پەڕیوی قوتابییەکان، کە وەك کۆمەڵە بەردێکی نووستوو بەسەر تەختەکانەوە هەڵپەسێررابوون، بێ ئەوەی نیازی وەئاگاهاتنیان هەبێ، هەندێکیان وەك فەردە گاندییەکان، ملیان لار کردبۆوە، دەترسام بڕوانمە شوێنی مامۆستاکان نەك بەخۆیان و خەنجەرێکی زێڕەوە بێن و بمکەنە دوولەت، من لەوەتەی هەم مامۆستا گەورە و بە هەیکەڵ و بەڕێزەکان، بە خۆیان و دار بەڵاڵووکێکی سەد گرێوە دوام کەوتوون، هەر لە پۆلەکانی سەرەتاوە، لە خەونە لێڵ و فڕینەکانی منداڵیمەوە، مامۆستا خۆشەویستەکانم بە خۆیان و دار حەیزەرانێکی خۆشکراو، بەدەست و باڵی درێژیانەوە بەهەنگاوی قورس و فراوانیانەوە دوام کەوتوون، منیش لە جلە هەرە دڕاوەکانمدا، ئەو جلە دڕاوانەی هەمیشە حەزم دەکرد پینەکانی بشارمەوە، هەڵدەهاتم و دەگریام، دەمویست تاوێك راوەستم تا بە ئارامی بگریم، تاوێك بوەستم تا بەهێمنی بگریم، من نەمدەتوانی بە هەناسە سوارییەوە بگریم، دەوەستام هەنسکێکم بێتەوەبەر.

هەر لەوکاتەدا کە شەڵاڵ بووم لە گریان، مامۆستا خۆشەویستەکانم هەوەڵ داریان لەسەر دەدام و منیش بەسەر چەوەڵێنێکدا دەکەوتم، میزێکی گەرم و خۆشم بەخۆدا دەکرد، ساتە کورتەکانی گەرمی ئەو میزە تاکە لەززەتی منداڵیمە، ئەو لەززەتە چرکەیەك بوو، ساردییەك بەڕانم دەکەوت، داکم بە کلکە کەسکێك پشتەقوونی دەکوتامەوە و دەیگوت:

- هەی بۆگەنی میزکەر، شەرت بێ بە مامۆستا بڵێم.))

کە من لەو ژوورە هاتمە دەرێ، سەدای زەنگەکە، زەنگی رۆح و وانەکان، لە هەوادا دەڕەوینەوە، لە درزی دەرگاکانەوە دەمڕوانی مامۆستاکان بەهەمان دار حەیزەرانەوە و قوتابییەکان بەهەمان ترس و گریانی منداڵییەوە، هەڵچنرابوون، من نامەکانی ژاکۆنم هێنابۆوە، من هەستە هەرە ناسك و سۆزە هەرە راستەقینەکانم هێنابۆوە، دەبوو هەموان

بێنە پێشوازیم، من گۆرانیی شەوە تاریکەکانم هێنابۆوە، من دەمزانی قوتابییەکان ئەو گۆرانییانە ببیستن، من دەمزانی قوتابییەکان ئەو نامانە بخوێننەوە شەقێك لەدەرس و نەفرەتێك بۆ ژووره نسرمەکان دەنێرن و پێش ئەوەی دوا چرای سەر دوا دەلاقە بکوژێتەوە، پێش ئەوەی دوا گۆرانیی شەو بقەڵشێ دێن و وەك لافاوی عەشق و موحیبەت دێن و کچە شەوزەدەکان، لە تاریکی دەردەکێشن، من بەوە دڵخۆشم کە جارێکی دیکە تۆ پاڵەوانی، بەوەش شەرمەزارم کە دیسانەوە تۆ پاڵەوانی کوشتنی سبەینێ و مردنی ژنی، دەنگێکی توند، تێی راخوڕیم، گوتی:

- بۆ دواکەوتی، خێرا برۆ ژووری.

مامۆستاکە بێ ئەوەی لێوی بجوولێنێ، رێگای دام بچمە ژوور و قوتابییەکان، بێ ئەوەی گەش بنەوە روانییان، بەخۆم و هەموو نهێنییە قووڵەکانی راڕەوەکانی فایلەکان دانیشتم، بۆنی توند و کۆنی رەسەنی نامەکان بەدەماخی کردبووم، دەمدی قوتابییەکان، پشتم تێدەکەن و ناتوانن بۆن و رەونەقی ئەو نامانە هەڵمژن، لەوە ترسام ناچارم جارێکی دیکە، رێگای سەخت و پڕ گومانی ئەو فایلانە بگرمە بەر و نامەکان لەوێ بشارمەوە، هەر لە پەنجەرەکەوە هەستم کرد گوڵەکان چاوەڕێی گەیشتنی هەواڵێکن، ئەو دەنگە توندەی فرێی دامە ژووری، ویستی وەك چاکەتێکی کۆن هەڵم واسێ، مامۆستاکەش بەو فەرامۆش کردنە، ویستی وەك جووتە گۆرەوییەك بمخاتە بن لێواری دۆشەکەڵەیەکەیەوە، بەڵام من وەك بووکۆڵەیەکی منداڵان، خۆم بە کورسییەکەوە هەڵپەسارد، بێ ئەوەی دەنگە تووڕەکەی دەربێ بێ ئەوەی مامۆستا بزانێ، بێ ئەوەی من ئاگام لێبێ، دەستە نهێنییەکان دەهاتن و نامە سەد رەنگەکانی نێو باخەڵە وەنەکانی منیان دەردێنا و بەلافاوێکی فرمێسکەوە، لەوێیان داویشتەوە، من دەترسام ئەو فرمێسکانە، نامەکان رەشکەنەوە و من غەرق کەن.

* * *

دواتر پیاوێکی لەندەهۆر، وەژوور کەوت و مامۆستا قیت بۆوە و قوتابییەکان زەرد بوون، نامەکانی نووسیبوویانەوە، لوولیان کردن و قووتیان دان، ئەو کابرا لەندەهۆرە یەکەیەکە قوتابییەکانی پشکنی و پێڵاو و گۆرەوی و نازانم چیدیەکیان، بە کچە رەنگ پەڕیوەکان داکەند، ریخەڵۆی گیرفانی کوڕەکانیشیان دەرهێنا، کە گەیشتە لای من گوتی:

- بۆ ناجوڵێی دەڵێی دەستت بەخەنەیە؟

بیرم لەوە کردەوە، لەوەتەی دایکم نەدیوە، بۆنی خەنەم نەکردووە، روانییانە لەپی دەستەکانم، هێڵەکانی بەختم هەموو سڕابوونەوە، هێجگار دڵم بەوە خۆش بوو کە بەختێکم نییە بخوێندرێتەوە، یان ئایندەیەکم نییە تا بزانرێ، هەرچەندە هەموو بەختی ئێمە، چەند هێڵێکی خوار و خێچی بنی فنجانە قاوەیەك بووە، سەرەتا هەر ئەو لەندەهۆرانە بەختەکانیان دابەش دەکرد و دواتر خەڵکی دەبوو هەر کەسە بەختی خۆی وا بشارێتەوە، پێویستی بە کەسێك بێ، جارێکی دیکە بۆی بدۆزێتەوە تا بۆی بخوێنێتەوە، بن باڵ و بن پشتێن و بن قوون و هەموو بنەکانیان پشکنیم، هەمان بۆن میزی منداڵیم لێ هەستا و هەموو پێکەنین، من گریانم هاتێ، پیاوە ریش سپییەکە خەنجەری لە نێو رانم دا، دەستێکی هاوێشتە سەر شانم و گوتی: پیاوبە نەگریەی!

منیش وەك مردوویەك نەگریام، پیاوە ریش سپییەکە ئەو ئازایەتییەی منی پێ هیچ نەبوو، بەدەموچاوێکی بەسامەوە رووی وەرگێڕا و رۆیشت، کە ترسێك نەما پشتی پێ دەم رمام و کەوتمە ناو میزاوی خۆم، کچەکان بێزیان لێ دەکردم و کوڕەکان شەرمەزارانە پێدەکەنین، لەندەهۆرەکان، بێ ئەوەی پیاوە پیرەکە ببینن، پەلیان گرتم و راستیان کردمەوە و گوتیان:

- کوا ئەو خەنجەرەی بەنیازی دونیای پێ لەت کەی؟.

من ویستم بڵێم:

- ئەو دونیایە لەوە زیاتر لەت نابێ.

ئەوان گوتیان:

- خۆت کەر مەکە ناوی هەموو پاشاکان و هەموو دیانەتەکانی لەسەر نووسراوە.

ویستم بڵێم ((ئێوە هەڵەن)) پەلاماری نێوان رانەکانیان دام و توندیان راکێشا، هەستم کرد، ئەوەی دەکرێ بە دوو لەت دونیا نییە منم، من دەمزانی کە ئەو خەنجەرە دەرهێنن، هەموو سیحرەکانی بەتاڵ دەبێتەوە، تەنیا دەتوانن وەك پارچە ئاسنێك یەکتری پێ سەربڕن، وەك شمشێر ژنەکانی پێ بەش کەن و رەعیەتی پێ بترسێنن.

* * *

زەنگێکی بەهێز دونیای لەراندەوە، قوتابییەکان کەوتنە جووڵە و مامۆستا جانتا بۆش و کۆنەکەی داخستەوە، وەك زەنگەکە کوژاندبێتییەوە، یان سیما و دەموچاوی دزیبێ، ئەو ((زەنگ))ە نەك هەر بەشێك لە سیمای هەموانی بردووە بەشەکەی دیکەشی داگیرکردووە، لەگەڵ زەنگەکە حیلەی ئەسپێك هەموو گوڵەکانی لەراندەوە، گەڵاکان تەنیا بۆ ئەوەی ببنە نیشانەی پاییز و خەونە رۆمانسییە دۆڕاوەکانمان وەرین و بە هەوادا خزین.

* * *

دارەکان تەنیا گەڵایەکیان پێوە نەما، قوتابییەکانیش، هەموو کەسافەتی خۆیان بەو گەڵایانە دەچواند، ئەو لەندەهۆرانە بەبێ گوێدانە جەرەس و زەنگی پشوو، خەنجەرە پڕ سیحرەکەیان رادەکێشا، من دەمزانی ئەو پیرە پیاوە، بە چ بوغزێکەوە ئەو خەنجەرەی لێدام، ناوی پیرۆز لەو بوغزە نانووسرێ، ئەو قسە ژەهرەم لە بیر ناچێتەوە کە ریش سپی لەگەڵ داهێنانەوەی خەنجەرەکە پێی گوتم:

- حیکمەت و ویقارەکانی ئێمە نابینیێ و لەگەڵ وشەی سۆزانییەك دەگری. لەگەڵ لەت بوونی من و زریکەی ترسم، گۆرانییەك لە نێو تاریکی لەرییەوە ((شەوە تۆخەکان فریامان کەون، خەنجەر و برینەکانمان داپۆشن، ئەو چاوانەی تا قووڵایی دونیا رەشن، ئەو قەڵەم و کتێبانەی، ئەو جەستە و نیگایانەی لەرەشدا غەرق بوون، مادام لە رووناکیدا خەومان لێناکەوێ، باسەدامان لە تاریکیدا دونیا شەق کا.))

من دەمزانی ئێستا کابرای ئەسپسوار، بەدەستێکی پڕ نهێنی و سەرێکی پڕ سیحر و زمانێکی پڕ لوغزەوە، هەواڵی نامەکانی ژاکۆن، هەواڵی گورانییەکەی بنی تاریکی، هەواڵی فایلە کەڵەکە بووەکان و خەرەندەکانی شەڕ بڵاودەکاتەوە، دەمزانی هاوار و زریکەی من، ژانی خەنجەر و لەت بوون لەنێو پنچك و گەڵا سیسەکان، مۆڵ دەبێ و قوتابی بێ موبالاتانە پێی لێدەنێن و پاسەوانەکان، لەگەڵ سپێدەی بەیانی بە وەنەوزەوە میزی پێدا دەکەن.

تازە ئەو نامانەم بۆ نابرێتەوە نێو فایلەکانی تەمەن، منم بەهەموو توانامەوە لە هەزارییەکی ئەو راڕەوە دوورودرێژانەم بۆ ناگێڕدرێتەوە، وەك خەون لەبیرمە، لە گوزەری جادووبازان پیاوێکی قەمبوور دەستی گرتم و گوتی:

- وەرە هێڵ و نەخشەکانی بەردەستت بۆ بکێشمەوە، تۆ لەنەوەی داودی. من گوتم:

- با ریشاڵەکانی دەنگیشم ون نەکەم.

ئەو گوتی:

- بێ هوودە مەشیرێنە من بە بێدەنگی گوڵ لەسەر ئاو دەڕوێنم، من بە بێدەنگی مار لەچاوی کا دێنمە دەر و خەنجەر لە گونی تۆ.

سنگیم گرت و راموەشاند، وەك پیاوێك لە پەڕۆ، لەرییەوە لە نێو تۆزدا ون بوو، جارێکی دیکە، لووتم گیرا و چاوم رەش بوو، گوێم لێبوو، مامۆستای دەروونزانی پێم دەڵێ:

- سەردانی دکتۆر بکە، بزانە بۆچی لەکاتی باسکردنی ئەندامی زاوزێ هێندە دەکۆکی، کچەکان بەچاوێکی هێند عەیارانە سەیریان کردم، خەریك بوو ئێسکەکانم لێك بترازێن، جا بەچاوی دکتۆرێکەوە گوتیان:

- بە منداڵی کەس شەقی لە گونت هەڵداوە، یان...

جا بەچاوی مەلایەکەوە گوتیان:

- شەیتانەکانی ناخت بکوژە.. چەند برسین!

من نەمتوانی پێیان بڵێم.

- ئەو شەیتانە برسییانە بە تەنیا بە من ناکوژرێن، ئاگر باران و نوور تاریکی و ئێوەش شەیتان دەسڕنەوە، ئاخر کوشتنی ئەو نەفەسانە قاوغێکمان بۆ جێ دێڵێ، نە ژیانی تێدابێ نە مردن.

* * *

هەموو ساڵەکانی خوێندنم بەڕێ کردن، هەر چوار ساڵ تێپەڕین و هەمان کورسی و هەمان دیوار و هەمان مامۆستا و دەموچاو و هەمان بێدەنگی و کرژی و خەم، هەمان بێ جورئەتی و درۆ، چوار ساڵی رەبەق، کچ و کوڕەکان بەدزی نامەکانی ژاکۆنیان لە باخەڵ دەردەکێشام و لە پەنا و کەلێنان دەیانخوێندەوە و دەگریان، بۆ کەساسیی خۆیان و حەسرەتەکانی ژاکۆن و گۆرانییە دوورەکان، بێ ئەوەی بتوانن بەکالەیەکی سپی و تەنوورەیەکی کورت و قژی بۆن سێوەوە چاوەڕێی کەس بن.

لەو تاریکیی هومێدەدا، دەنگێك دەهات و دەیگوت:

- وەرە رزگارم کە، لەسەر دوا تاقی عومر، لەسەر دوا تاقی تەمەن چرایەك کز دەسووتێ، خامۆشی کە.

ئەو ژووره تەواو نابێ، ئەو ژووره عومر بڕە نابڕێ، کچە بە نینۆکی بۆیەکراو، دەمی خونچەیی سووراو و سەرپۆشێکی شینەوە، چاوێکی لێداگرتم و گوتی:

- ئەو نامانەی دوێنێ بەجێت هێشتوون توانەوە.

من لەسەر ئەو کورسییەی شێوەمی گرتبوو، ئەو کورسییەی وەك بەرد گوێی بۆ هەموو ساڵەکانم گرتبوو، ئەو کورسییەی هەموو خۆشی و گەرمی لەشمی مژی و هیچی نەدامێ، ئەو کورسییەی وەك تەختەڕەش و مامۆستاکان، وەك کچەکان و برادەرەکانم خۆشم ویست و بۆی گریام، بەڵام ئەو زۆر بێ باکانە گوتی:

- بڕۆ وادەیەکی دیکەم هەیە، بۆنت خنکاندمی.

تێپەڕیم و دەرگای ئاسن و توندم بۆ کرایەوە، لێ پەنا پۆلیسەکان، پێستێك وەك کیفی مار، وەك جلوبەرگی سەد ساڵەم، بۆنی پێوە کردم و لێم ئالاّ.

بەهەمان بۆن و هەمان پێستی پڕ گنج و خەم و کەسەرمەوە، چوومەوە ماڵ و دایکم کە لە باوەشی کردم گوتی:

- کوڕی من هەروەك خۆیەتی، بۆنی، ڕەنگی، هەرگیز ناگۆڕێ.

کۆتایی/ ٢٠٠٠